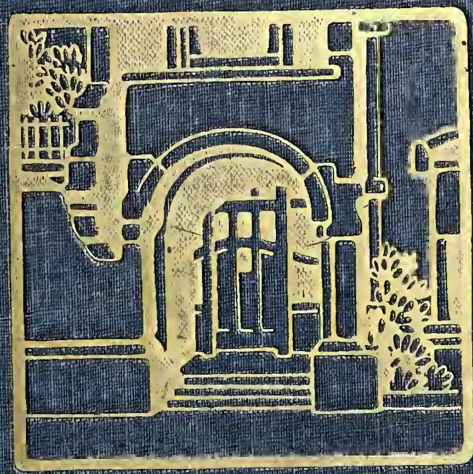
HET HUIS OUD & NIEUW

MAANDELYKSCH PRENTENBOEK GEWYD AAN HUIS INRICHTING BOUW EN SIERKUNST

ZESDE JAARGANG 1908

UITGAVE VAN
ED. CUYPERS ARCH
J. LUYKENSTR. 2 AMST.

HET HUIS
OUD & NIEUW

HET HUIS
OUD & NIEUW

MAANDELYKSCH
PRENTENBOEK
GEWYD AAN HUIS
INRICHTING BOUW
EN SIERKUNST

ZESDE
JAARGANG
1908

UITGAVE VAN
ED: CUYPERS ARCH
JAN LUYKENSTR: 2 AMSTERDAM

INHOUD.

BERICHT VOOR DEN BINDER

Alleen de gepagineerde advertentiën, gevoegd bij Afl. 12, worden mede ingebonden. De overige s.v.pl. te verwijderen.

MIDDENEEUWSCH AARDEWERK

BODEM VAN EEN KOM
GEVONDEN TE OUDE CAÏRO
PERZISCH WERK
UIT DE XIIIE EEUW
• NEDERLANDSCH-MUSEUM •

Het zal, hoop ik, de abonné's van dit prentenboek wel interesseeren, eenige oogenblikken met den technischen kant van het pottenbakkersvak bezig gehouden te worden. Weinige bekendheid op dit gebied is dikwijls oorzaak van gering genot. Beseft men een ceramische moeilijkheid, dan krijgt men al licht gevoel voor het overwinnen er van, een gevoel dat overslaat tot liefde, wanneer men een klein beetje materialistisch is aangelegd. En dat mag men zijn.

Voor een kunstnijvere, zelfs voor eén bloot bewonderaar van kunstnijverheid, is het noodzakelijk zijn aesthetiek onophoudelijk met de materie voeling te doen houden. Een lijn, een kleur, wanneer die niet gedragen wordt door een prettig aanvoelende stof, is bij nader kennismaking niet voldoende ons schoonheidsgevoel te boeien. Wanneer hiermede geen rekening wordt gehouden, zal nooit een produkt van blijvende waarde verkregen worden.

Wel voornamelijk geldt dit voor de ceramiek.

In den laatsten tijd heeft men menig ceramist van talent fraaie versieringen zien ontwerpen, gangbare vormen zien scheppen, welke toch niet in staat waren het voorwerp te redden, en dit door de gebrekkige materie waaruit het was samengesteld. Niettegenstaande wij nu al jaren van proefnemingen hebben beleefd, staat onze pottenbakkerskunst nog heel laag. Ja, men zou eeuwen terug moeten gaan, om een dergelijke gebrekkige productieperiode weer te vinden.

Ik heb het hier niet over porselein, Frankrijk, Denemarken doen weer wonderen, maar met het aardewerk is het treurig gesteld.

Voorzeker een groote factor waarmede men rekening heeft te houden, is het kostbare van het onvermijdelijk misluk-

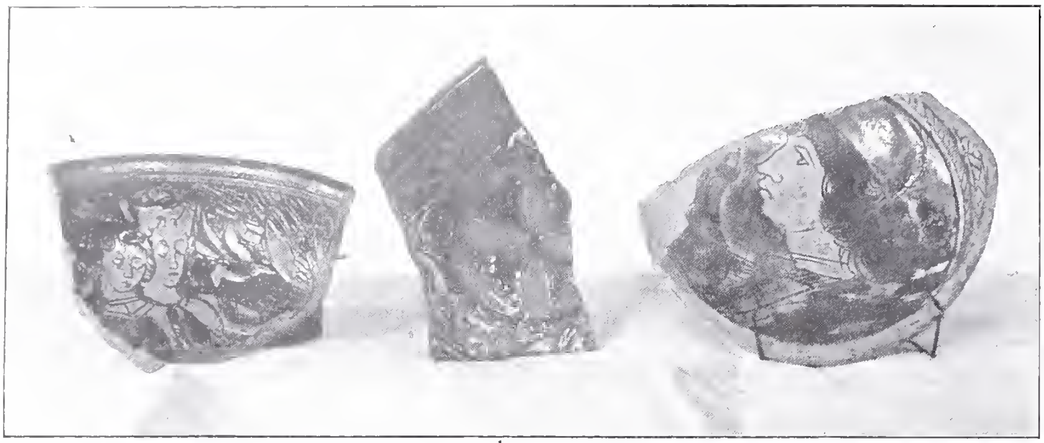

FIG. 2. FRAGMENTEN MET GRAFFITO-VERSIERING VAN ARABISCHEN EN ITALIAANSCHEN OORSPRONG. NED. MUSEUM.

ken van proeven, alvorens wederom tot iets dragelijks te komen. De veel belovende fabriek „Amstelhoek" heeft het bedrijf niet staande kunnen houden. Maar welk een resultaat zoude er, juist in dezen tijd van armoede, niet te bereiken zijn, wanneer men de zaak eens ernstig ter hand wilde nemen. Hiertoe is echter niet alleen de goede wil van een fabrikant noodig, maar ook de goede smaak van het publiek, welke een deugdelijk van een ondeugdelijk produkt weet te onderscheiden, om die pogingen te steunen.

Ik wil hier achtereenvolgens een paar technieken van pottenbakkerskunst behandelen en laten zien welke mooie voorwerpen er door verkregen kunnen worden.

Ditmaal spreek ik over een soort vaatwerk, gedekt met de doorzichtige loodglazuur; de meer gecompliceerde en duurdere tinglazuur voor een volgend maal latende.

Een pot van zuiver, fijn gebakken leem, gedekt met een doorzichtige glazuur, die als een malsch vernis de kleur wat ophaalt, kan, als de vorm harmonisch is, een voorwerp zijn dat hoogst weldadig aandoet. Alles komt hier aan op vorm en materiaal. Ontbreekt er iets aan deze factoren, dan kan geen versiering het voorwerp goed maken. Dit werd vroeger begrepen. En aangezien de oudste versieringen vermoedelijk plastische geweest zijn, bleef het materiaal, ook bij het gedecoreerde vaatwerk in volle waarde spreken. De doorzichtige glazuur, hetzij gekleurd of ongekleurd, kon geen fouten van het onderliggend leem verbergen, zij verdiepte er alleen de kleur van, terwijl zij practisch het vat waterdicht maakte.

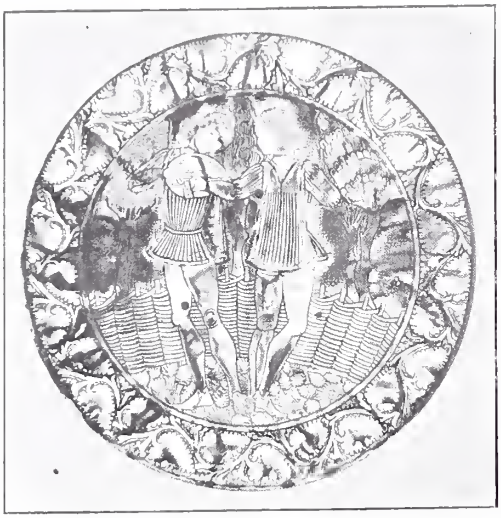
Wij bezitten in de verzameling van het Nederlandsch Museum een fragment van een kom (Fig. 1), versierd met een langoorigen haas in lofwerk. Het dier en de plantvormen staan in zeer laag relief tegen den weggesneden achtergrond, welke

dan, doordat alles met een vrij dikke, lichtbruine glazuurlaag gedekt is, donker uitkomt.
Men gevoelt met hoeveel zorg het relief moet zijn afgerond, om geen onaangename, scherpe, stekelige kanten en punten te veroorzaken, men zal tevens begrijpen, dat de minste korreligheid, ruwheid in het vormsel een dergelijk fijn boetseeren onmogelijk zou gemaakt hebben. Alles is dan ook even ferm van teekening als zacht van contour in deze monochrome ceramiek.
Het fragment werd gevonden onder de puinhoopen van het oude Caïro, welke aan de delvers der laatste jaren reeds schatten hebben opgeleverd. Door de op scherven gevonden inscripties, naamteekeningen van pottenbakkers, staat het vast, dat Perzische kunstenaars zich in Caïro hebben neergezet. Naar den stijl der teekening te oordeelen, hebben wij ook bij ons fragment met een Perzisch produkt, en wel uit de 13e eeuw, te maken. De zeldzaamheid en het ontbreken van analoge gave voorwerpen, welke het verzamelen en tentoonstellen van dergelijke scherven wettigen, zijn echter tevens de reden, dat een vast oordeel over de herkomst vooralsnog achterwege moet blijven.
Ik twijfel niet of de scherf is afkomstig van een luxe-voorwerp; voor gemeen huiselijk gebruik bezigde men een meer eenvoudige en vluggere techniek.
Bij de besproken scherf moest alle effekt bereikt worden door zuiverheid van teekening en van materie, terwijl het verschil van niveau tusschen versiering en achtergrond slechts een teere nuanceering in de glazuur teweeg bracht. Teneinde nu zoowel met een grovere aardsoort te kunnen volstaan, als krassere kleurentegenstelling te verkrijgen, dekte men, door onderdompeling in ongebakken toestand, het grove aarden vat met een slib van een fijnere witte aardsoort. Vervolgens teekende men de versiering met een stift in deze slib, zóó, dat de onderste donkerder aarde weer voor den dag kwam en de lijnen duidelijk zichtbaar maakte. Een doorzichtige, soms bruin, soms groen getinte loodglazuur bracht ten slotte de gewenschte glans op het vat.
Van deze soort zijn massa's fragmenten uit de 14e en 15e eeuw, helaas nagenoeg geen volkomen exemplaren, in het oude Caïro gevonden. Wij beelden er één uit

FIG. 3. SCODELLO
15E EEUW.
NED. MUSEUM.

FIG. 4. ITALIAANSCHE SCHOTEL. MUSEUM TE OXFORD.

onze verzameling af (Fig. 2b) dat met een Arabisch blazoen prijkt.

In het voorbij gaan, zij even gewezen op een kleine variatie van de zooeven beschreven techniek, die namelijk welke er naar streefde het oude Chineesche celadon na te bootsen. In plaats van de witte bovenlaag, de „*engobe*", zooals die door vaklui genoemd wordt, tot op de onderaarde weg te nemen, kon men met een bottere stift, er in flauwe lijnen figuren op aanbrengen aan Chineesche kunst ontleend; een effen groenachtige glazuurlaag gaf dan het voorwerp het aanzien van bedoelde celadon. Het museum bezit een kleine kom in deze techniek uitgevoerd, vermoedelijk dateerende uit de 15e eeuw. Maar dergelijk vaatwerk blijft uitzondering, ook in Caïro, en heeft later geen navolging gevonden.

Laat ons nagaan welke partij de Europeesche ceramisten in de middeneeuwen van de graveer-methode, van de „*graffito*" der Italianen, trokken. Zeer waarschijnlijk heeft Italie in de eerste eeuwen onzer jaartelling reeds de graffito techniek gekend en, voor zoover men bij gissing kan nagaan, naar hetgeen op Cyprus gevonden is, moet ook de Byzantijnsche pottenbakker zich in deze techniek hebben thuis gevoeld. Maar de vroegste Italiaansche stukken onzer musea wijzen toch meer op laat Egyptische, Arabische invloeden.

Het is hier niet de plaats een uitvoerig bewijs der Oostersche invloeden te leveren. Vergelijken wij alleen de kleine ronde kom (scodello), (Fig. 3), met het fragment op fig. 1 afgebeeld, dan zal men, zoo niet een onmiddellijke gelijkheid,

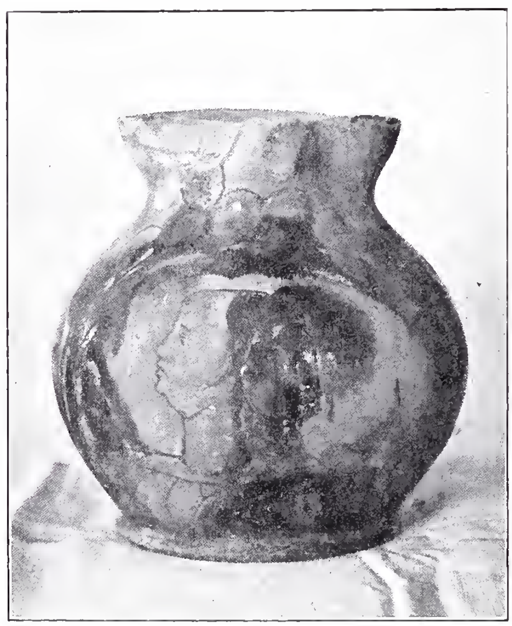

FIG. 5. ITALIAANSCHE KAN 15E EEUW. NED. MUS.

dan toch een groote verwantschap in het lofwerk bemerken, terwijl althans het denkbeeld om het dier op een achtergrond van gekrulde ranken te brengen analoog is.

Deze scodello, 12 c.M. middellijn, is in alle opzichten van voortreffelijke makelij: voelt overal even zacht aan, de witte engobe is fijn verpulverd en ook de roode aarde was van een zeer verzorgde, na het bakken harde en dichte kwaliteit. Het kleureneffect wordt in niet geringe mate verhoogd door tactvol aangebrachte groene en okerkleurige vlammen in de glazuur. De nap zou op de rijkst bezette dressoiren kunnen geplaatst worden en is van dezelfde familie als de sierlijke schotels welke in keurcollecties als die van het Museum te Oxford (Fig. 4), van het Kensington of het Louvre bewaard worden.

Op de vraag in welke localiteit deze ceramiek vervaardigd werd, moet men het antwoord schuldig blijven. Als bijna zeker mag aangenomen worden, dat er verschillende fabriekscentra in de 15e eeuw werkzaam waren. Zoo is het kleine fragment met de twee geestig geteekende kopjes, van een man en een vrouw (Fig. 2a), bij Padua gevonden; het onderscheidt zich door een sterker relief. De scherf met het fijne profiel van een manskop (Fig. 2c) staat weer nader bij de Florentijnsche kunst, terwijl de dikbuikige kan (Fig. 5) in Milaan is opgegraven en in de teekening van het vrouwenportret, met zwaren haartooi, dan ook herinnert aan de edelvrouwen van het hof der Viscontis. De kleine scodello, met de geallieerde wapens van Bentivoglio en Visconti versierd (Fig. 6), dat uit het midden der 15e eeuw moet dateeren, is ook misschien een Milaneesch fabrikaat.

Al deze stukken leveren in elk geval het bewijs, dat in de 15e eeuw de graffito-versiering algemeen in zwang was en zoo wel, wanneer bijzonder verzorgd, op luxevoorwerpen als op gewoon huisraad werd aangebracht. Men kan zich voorstellen, dat, toen de geëmailleerde ceramiek nog zeer duur was, dit vaatwerk toch ook menschen van verfijnden smaak, zooals de Italiaansche cultuur toen in alle steden voortbracht, moet bevredigd hebben.

In een opstel over den apothekerspot of albarello wees ik er reeds op, dat, noordelijk van de Alpen, de ceramiek op het einde der middeneeuwen, nog zeer bij

FIG. 6. SCODELLO 15E EEUW MET WAPENSCHILD BENTIVOGLIO-VISCONTI. NED. MUSEUM.

Italië ten achter stond (7e aflevering der vorige jaargang). Ik geloof niet, dat er vóór de 16e eeuw Noord-Europeesche graffitos bekend zijn. Dan imiteert men in Zwitserland de Italiaansche versieringsmethode en worden er zelfs zeer verzorgde sierschotels met familie-wapens in renaissance ornament vervaardigd. Het onderscheid tusschen Italiaansch en Zwitsersch fabrikaat is zelfs zeer moeilijk uit te maken. De schotel in Fig. 7 afgebeeld zou zoowel het een als het ander kunnen zijn, ofschoon hier toch, wegens de zeer fijne roode aardsoort, meer vermoeden voor een Italiaanschen oorsprong bestaat. In dezen lateren tijd komt de neiging op de glazuur te polychromeeren en maken donkerblauw, okergeel en groen zeer gelukkige effecten.

Komen wij noordelijker en gaan wij na hoe het met het versierde aardewerk in ons land gesteld was, dan vinden wij wederom vóór het aanwenden van tin-email de graffito versiering. Niet onwaarschijnlijk is hier een andere nog eenvoudiger techniek aan vooraf gegaan, namelijk het werken met de ringeloor. Maar ofschoon ook hierdoor soms een eigenaardig decor kan worden verkregen, blijft dat toch uit den aard der zaak ietwat grof en onbeschaafd. De ringeloor is een trechtertje, in een fijn tuitje eindigende, waaruit de witte aarde, sterk aangelengd met water, in een dun straaltje op den schotel slingertjes en figuurtjes kan teekenen. Een met het jaartal 1602 gedateerde schotel (Fig. 8), in het Nederlandsch Museum, geeft een graffito-versiering te zien gevat in een geringeloorden rand. Het mansfiguurtje met het hooge drinkglas in de hand, zoo echt Hollandsch van stijl, is keurig geteekend en is zeer gelukkig omlijst door de grovere randversiering. De grauwe engobe is hier en daar gehoogd met wat groene glazuur. Een tweede schotel met analoge voorstelling, welke zich, jammer genoeg, niet tot het nemen van een bevredigende photographie leende, moet, volgens het kostuum, van iets later datum zijn.

Het komt mij voor, dat wij hier wederom met sierschotels te maken hebben en zoo zijn wij dan weer wat nader gekomen tot de voorstelling welke wij van het vaatwerk onzer voorvaders, in het begin der 17e eeuw, mogen hebben, — vóór dat het Delftsche fabrikaat, met de fraaie tinglazuur, in zwang kwam.

Wij zouden nog voort kunnen gaan en op het verder verloop der graffito-techniek in ons land kunnen wijzen, maar daarbij

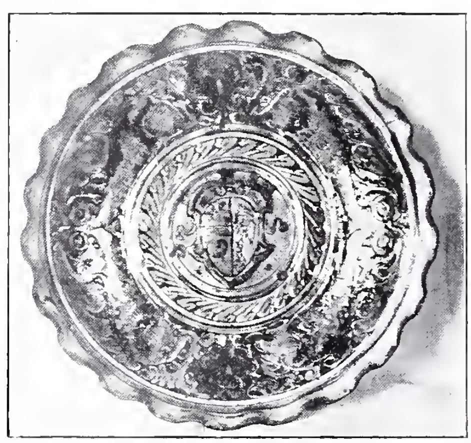
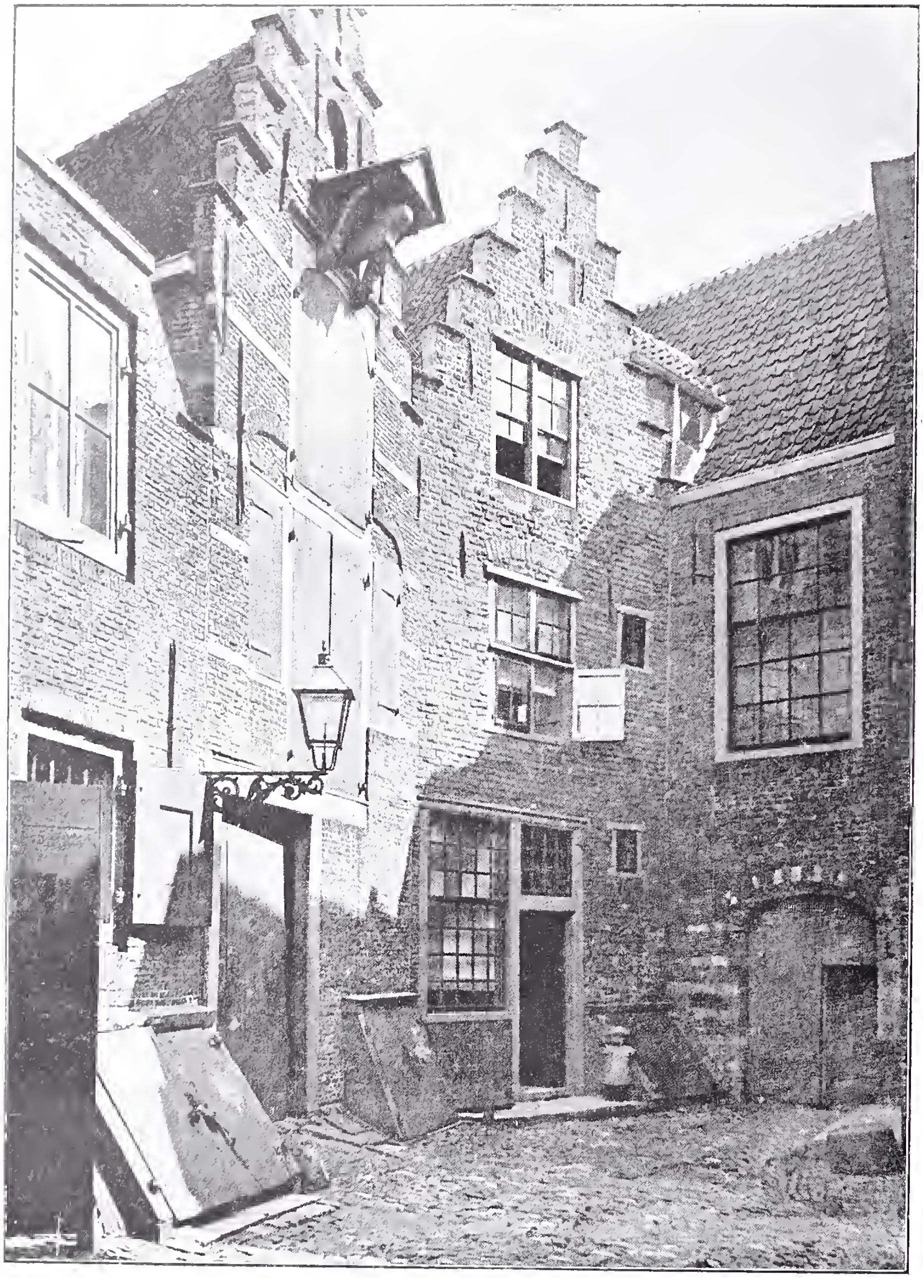

FIG. 7.

G. 8. SCHOTEL VERSIERD MET RAFFITO-TECH-IEK EN RINGE-LOOR. 1602. NED. MUSEUM.

zouden ons onaangename ontgoochelingen te wachten staan. De groote schotels, naar men wil van Limburgsch fabrikaat, uit de 18e eeuw, waarvan ons museum verschillende exemplaren bezit, zijn zóó grof van uitvoering en onbeholpen van teekening, dat ik het zelfs niet wenschelijk achtte er een van te doen afbeelden. De ceramisten van talent stelden zich zeker allen in dienst der maiolica fabrieken van Delft, Rotterdam, Arnhem; de eenvoudiger techniek der graffito-versiering welke alleen genietbaar is, wanneer zij met heel veel zorg en liefde wordt beoefend, kwam in verval. Mochten onze hedendaagsche ceramisten haar weer eens ter hand nemen! A. Pit.

PLAAT I. KUIPERSGILDEHUIS
TE MIDDELBURG. XVIIe EEUW.

FIG. 1. BOTERHAL TE AMERSFOORT, 1608.

„MONUMENTEN”

London vanished and vanishing luidt de suggestieve titel van het boek, waarin een Engelsch teekenaar [1]) onlangs een aantal pittoreske hoekjes en meer of minder mooie oude gebouwen afbeeldde en beschreef, die in de laatste halve eeuw te Londen zijn gesloopt, of in de eerste tien jaar nog zullen verdwijnen.

Wie het boekje doorbladert en de goede driekleurendrukken naar niet-altijd-even-fraaie aquarellen beziet, zal allicht een en ander vinden, dat eigenlijk meer aan zeer toevallige schilderachtigheid, dan aan wezenlijke kunstwaarde zijne bekoring ontleent. Maar men voelt toch hoe zelfs met de onbeduidende onder deze gevallen telkens een stuk kleur uit de stad is gesneden, die voor elk plekje waar ze het warm patina van den tijd verliest, alleen een brok grijze monotonie temeer weeromkrijgt.

Het bladeren in zoo'n boekje heeft de melancholie van het bekijken van oude familieportretten; en zooals men bij het terugzien van die lang-verdwenen gezichten met een vanzelfsche welwillendheid zich dikwijls genegener tot hen gevoelt dan toen zij leefden, omkleedt de herinnering ook die verloren plekjes-van-schoonheid met eenen lieveren luister dan zij wellicht ooit bezaten. Maar de mijmering van zulk herdenken bindt ons ook hechter aan wat wij nog aan ouds bewaarden en al te dikwijls, in minder milde stemming, met onverschilligheid voorbijgaan.

Nog onder den indruk van het boek, dat

[1]) Philip Norman. Het boekje is uitgegeven te Londen door A. & C. Black.

FIG. 2. KOOPMANSHUIS TE AMERSFOORT, 1638. AFGEBROKEN.

de innige waarde-voor-het-leven van wat mijne ambtelijke bezigheid is, mij weêr eens diep had doen beseffen, kreeg ik het bezoek van een bekend modern kunstenaar, die kwam verhalen, dat zijn ouderlijk huis gesloopt zou worden en vragen, of misschien om een historische beteekenis, toevallig aan het huis verbonden, de mogelijkheid bestond het als „monument" te doen behouden.
Als „monument"...
Ik vermoed, dat weinig mijner lezers zouden zijn gekomen op dit denkbeeld, dat toch volkomen juist was.
En ik vraag daarom hun aandacht voor „monumenten" en „monumentenzorg", als voor begrippen, die nog maar al te zelden goed worden verstaan.
In het eerste jaarverslag eener Rijkscommissie, wier naam te lang is om hier te worden neergeschreven, en waarvan ik liever zeg, dat zij de opdracht heeft te beschrijven en, voor zooverre van genoeg belang, te doen afbeelden alle oude gebouwen en voorwerpen in ons land, die mooi zijn of aandacht verdienen om eenige historische herinnering, in dat verslag dan van wat ik kortelijk de „monumentencommissie" zal noemen, kan men lezen, dat tal van burgemeesters — en niet alleen in plattelandsgemeenten — op de vraag welke monumenten er in hun

FIG. 3. KOOPMANSHUIS TE AMERSFOORT, ± 1630

FIG. 4.
KLOOSTERHOF
TE AMERSFOORT,
OMSTR. 1550.

ambtsgebied te vinden waren, kortaf te kennen gaven, dat er géén énkel standbeeld in hun gemeente stond. En wijl het sedert gebeurd is, dat een aanzienlijk vreemdeling, die heel Europa bereisde om het meest passend model te vinden voor een op te richten gedenkteeken, aan de monumentencommissie een opgave vroeg van de standbeelden in Nederland, ben ik gaan gelooven, dat er meer zullen zijn, die aan het woord „monument" niet onmiddellijk een hun-lief begrip verbinden, maar meenen, dat de quasi-monumentale poppen, fonteinen, banken enz., die gelukkig nog maar weinige onzer pleinen en parken ontsieren, [1]) enkel en alleen op dien naam aanspraak mogen maken.

Van-huis-uit is een monument al wat vermaant, wat aan iets herinnert, van iets verhaalt, een vingerwijzing dus. Verwijst die *opzettelijk* naar een beroemd persoon of een bekende gebeurtenis, dan krijgt het woord zijne specialiseerende beteekenis. Maar deze ontneemt niets aan den rui-

[1]) De enkele gunstige uitzonderingen, de dragelijke „monumenten", wensch ik uitteraard met deze generalizeering niet aan te tasten.

meren zin, die ons een oud gebouw een „monument'' der bouwkunst van het verleden doet noemen, of een rede van Cicero een „monument" van diens welsprekendheid heeten.

Volkomen terecht kon dus, toen de liefde voor het artistiek en historisch verleden der natie, in Frankrijk het eerst, uiting vond in eene stelselmatige bestudeering van alle gebouwen en voorwerpen, welke dit verleden heeft nagelaten, aan de objecten van die belangstelling de naam worden gegeven van „monuments historiques", een term, die sedert in vele talen werd overgenomen en bij ons „monumenten van geschiedenis en kunst" geworden is.

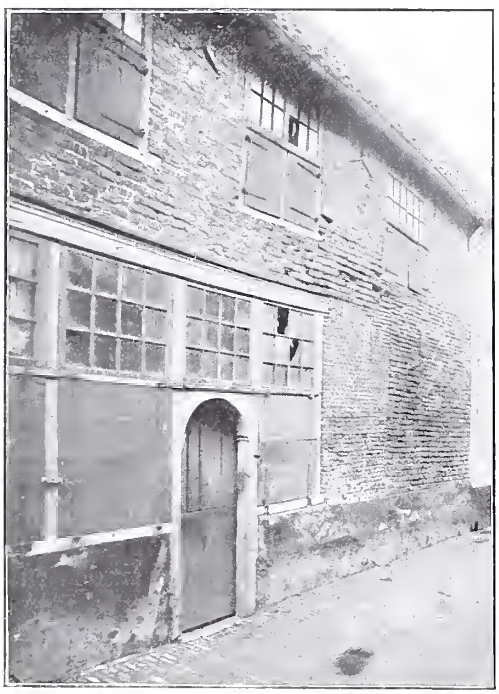

FIG. 5. WINKELHUISJE TE AMERSFOORT, OMSTR. 1600.

De Nederlandsche uitdrukking is wat langademig en klinkt zoo deftig en plechtig, dat zij ook bij hen, die nu wel weten, dat een monument juist geen standbeeld behoeft te zijn, toch nog dikwijls misverstand wekt. Dat de Sint Jan van den Bosch, de Dom te Utrecht of het Raadhuis op den Dam tot de „monumenten van geschiedenis en kunst" behooren, is hun wel duidelijk. Maar dat een simpel geveltje, of zulke knusse binnenplaatsjes als de Londensche teekenaar afbeeldde, ook al onder die weidsche woorden zijn te begrijpen, ontgaat hun toch.

* * *

Een reeksje van zulke uiterst eenvoudige monumenten, welker aanwezigheid juist van zoo grooten invloed is op de aantrekkelijkheid van een stedebeeld en die toch het menigvuldigst en het makkelijkst verdwijnen, moge het gezegde nader toelichten.

Enkele daarvan zijn zeer onlangs voor ondergang behoed, andere loopen nog steeds gevaar onder sloopershanden te vallen, of zijn in den allerlaatsten tijd verdwenen.

Zou men gelooven, dat zelfs het sierlijk gebouwtje, aan het hoofd van mijn opstel afgebeeld (fig. 1), te nauwernood aan dit lot is ontkomen? Indien men het plompe hek wegdenkt, blijkbaar later tusschen de slanke zuilen ingezet, mag deze Amersfoortsche botermarkt toch wel een bizonder sierlijke oplossing heeten voor den bouw van een overdekte verkoophal. De zuilen zijn geen streep te zwaar, de architraaf, dien zij dragen, is door den over-

FIG. 6.
.G. KAPELHUIS
E AMERSFOORT,
OMSTR. 1500.

In Amersfoort trouwens waait de wind al bizonder slecht voor onze monumenten, niettegenstaande enkele burgers er groote offers voor hun behoud blijken over te hebben.

Van een eigenaardig huizentype — combinatie van woning en pakhuis — werd het eenig nog volledig bewaarde specimen, blijkens de muurankers uit 1638, voor eenige jaren gesloopt (fig. 2). Thans zijn nog slechts enkele reeds-gedeeltelijk-gewijzigde voorbeelden over, waarvan het minstgeschondene hierbij is afgebeeld (fig. 3). Men ziet hoe de bestemming zelve van deze huizen aan hun uiterlijk een zeer afzonderlijk aanzien heeft verleend. De rij van in iedere verdieping

stek van het dak eveneens van een fijn aspect geworden en de ingezwenkte lijn der overhuiving zelf vormt een prachtigen overgang naar den rechten kerkwand. Mooie looden fleurons op de nokken en de vensterspitsen spreken verder van de zorg, aan dit gebouwtje besteed, dat, wel verre van de kerk, waartegen het in 1608 geplaatst werd, te ontsieren, haar iets vertrouwelijks geeft. Toch heeft het gemeentebestuur van Amersfoort ernstig onderhandeld over den afstand van dit fraaie monument aan het kerkbestuur, dat dan ter plaatse eene kosterij zou zetten en aldus een der laatste nog-mooie gedeelten van het uitwendig der Sint-Joriskerk voorgoed bederven.

FIG. 7.
Z.G. KAPELHUIS
TE AMERSFOORT,
HERSTELD.

FIG. 8. WOON-HUIS TE DELFT, OMSTR. 1600. NA HERSTELLING.

tot den vloer reikende luiken in de as van den gevel, bekroond met een afdakje ter beschutting van den hijschbalk, vormt een sterk-sprekende middenpartij, waarnaast de vensterrijen symmetrische traveeën teekenen. De sierlijke ontlastingsbogen, de fraaie kleurigheid, door de afwisseling van bak- en bergsteen en geschilderd houtwerk verkregen, geven des te grooter schoonheidswaarde aan deze deugdelijke staaltjes van waarlijk practischen utiliteitsbouw. Maar hoelang zullen wij er nog van genieten?
Ook de intieme kloosterhof van figuur 4 bestáát nog te Amersfoort: twee armen van de kruisgang in het voormalig Augustijnenklooster Mariënhof, dat na 1547 is gebouwd, in 1610 ingericht tot burgerweeshuis en thans, naar ik vernam, tot afbraak gedoemd.
Ook het winkelhuisje van omstreeks 1600 met zijn aardige houten onderpui (fig. 5), is of wordt dezer dagen afgebroken. Men moet niet al te spoedig zeggen, dat dat maar goed is en dat er niets tegen te doen valt. Want een ander zeer vervallen huis in hetzelfde straatje, dat niet minder onbewoonbaar en onhoudbaar scheen, is door een gunstige samenloop van omstandigheden opgeknapt kunnen worden en indien men de prentjes 6 en 7 eens aandachtig bekijkt, zal men zien met hoe weinig feitelijke vernieuwing een goed voorbeeld van schilderachtigen, eind-middeleeuwschen baksteenbouw in eere werd hersteld. En dees heele karwei — die den huiseigenaar een volkomen bruikbaar winkeltje bezorgde, iederen voorbijgan-

FIG. 9. WOONHUIS TE DELFT, VOOR DE HERSTELLING.

ger een vreugd, en den kunststudent eene leering — heeft, meen ik, zoowat achthonderd gulden gekost. Eenzelfde metamorfose is in het eind van 1904 te Delft geschied en onze plaatjes 8 en 9 vertoonen haar weder. Het werk was hier minder eenvoudig. Want terwijl aan het Amersfoortsche huisje de geheele onderpui nog vrijwel ongeschonden was (de openingen echter dichtgemetseld), had het benedendeel van den Delftschen gevel eene moderniseering ondergaan. Maar ook deze herstelling kostte toch slechts een luttel bedrag [1]).

In Middelburg werd ook met weinig gelds voor enkele jaren een kostelijk stukje architectuur van de dreigende slooping gered: het zeventiende eeuwsche kuipersgildehuis, op plaat I weêrgegeven.... Reeds deze weinige voorbeelden zullen, naar ik hoop, den lezer iets hebben doen voelen voor het goed recht, dat zulke dingen hebben op den naam van „monumenten." Maar met nog enkele meer, en ook van anderen aard, vertrouw ik zijne belangstelling er voor geheel te winnen, en dan is het tijd om ook iets meer te zeggen over de gevaren, die hen bedreigen en om te vertellen hoe die worden bestreden: hoe „verdwijnend Nederland" toch ook nog zijne beschermers heeft. JAN KALF.

[1]) De afbeelding van den ouden toestand is naar eene foto uit het fraaie werk van F. W. v. d. Haagen, *Oude Gevels te Delft*, uitgave van J. Waltman Jr.

PLAAT II. TRAPPENHUIS
VILLA TE UTRECHT.

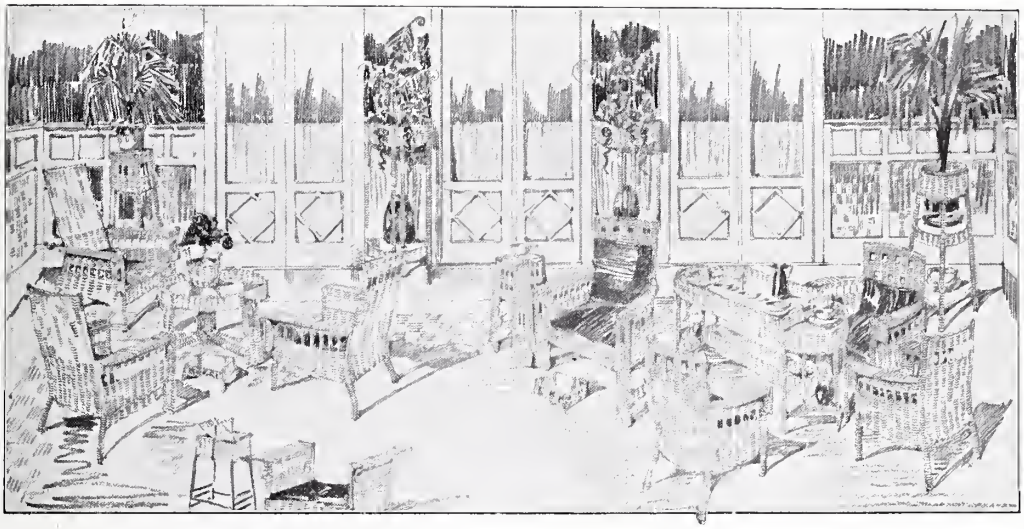

FIG. 1. SERRE IN EEN WOONHUIS TE HAMBURG.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN.

Hoewel wij in den vorigen jaargang reeds de gevels en gedeeltelijk het interieur van de nieuw gebouwde villa te Utrecht hebben opgenomen, wenschen wij in deze eerste aflevering nog eens terug te komen op dit woonhuis, daar er toen nog enkele vertrekken onbehandeld zijn gebleven, welke wij nu in de gelegenheid zijn te reproduceeren.

De betimmering van het trappenhuis en de hal is rood en de wanden zijn groen geschilderd, met eenvoudige geschabloneerde versieringen. De rustbank met kastjes is in teakhout uitgevoerd, terwijl de overige halmeubelen, een paar fauteuils met koperen kaartenschaal, van pitriet gevlochten zijn. Deze rieten meubeltjes vormen een aangename kleurtegenstelling met het groene vloerkleed. De hoofdbaluster van de trap draagt eene electrische lamp van rood en geel koper.

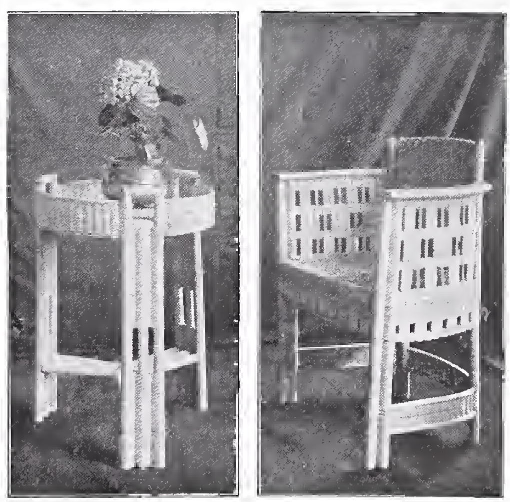
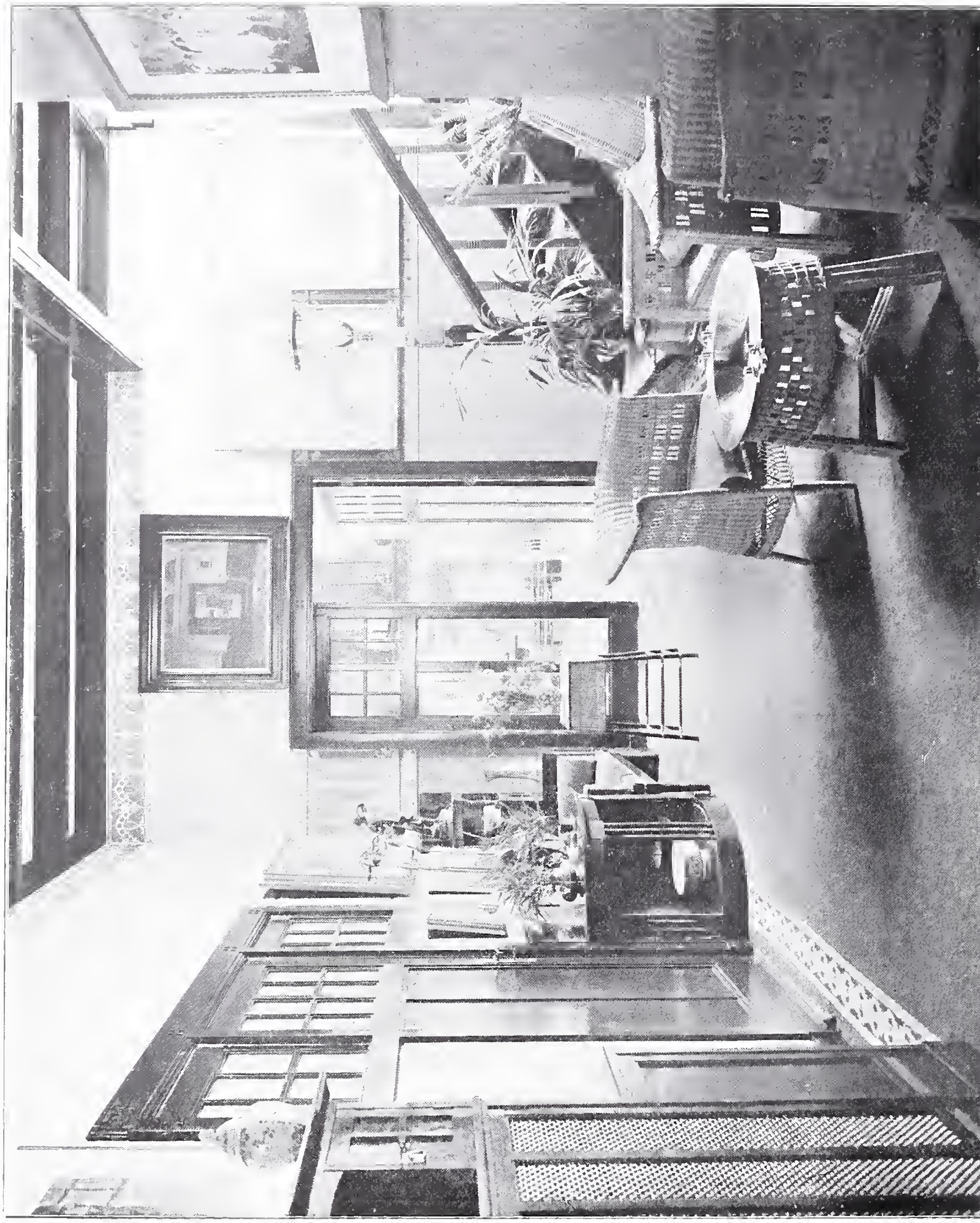

FIG. 2. BIJZETTAFELTJE EN DAMESFAUTEUIL.

PLAAT III. HAL.
VILLA TE UTRECHT.

FIG. 3.
VERSTELBARE LEUNSTOEL MET ROOKTAFELTJE, TABOURET EN BLOEMPOT-STANDAARD.

De woonkamerbetimmering is geel, met wanden die beneden grijsgroen en daarboven, evenals het plafond, in eenen witten toon geschilderd zijn. Op een goudgeel kleed staan de mahoniehouten meubelen, die met groen gestreepte moquette bekleed zijn.

De wanden van de schilderijenzaal zijn geel. De groen geschilderde lambriseering, die hier laag moest zijn om groote

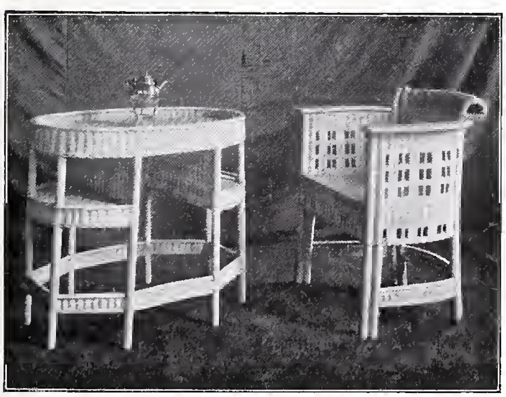

FIG. 4. THEETAFEL EN DAMES-FAUTEUIL.

FIG. 5. KLEINE TAFEL MET STOEL.

PLAAT IV. WOONKAMER
VILLA TE UTRECHT.

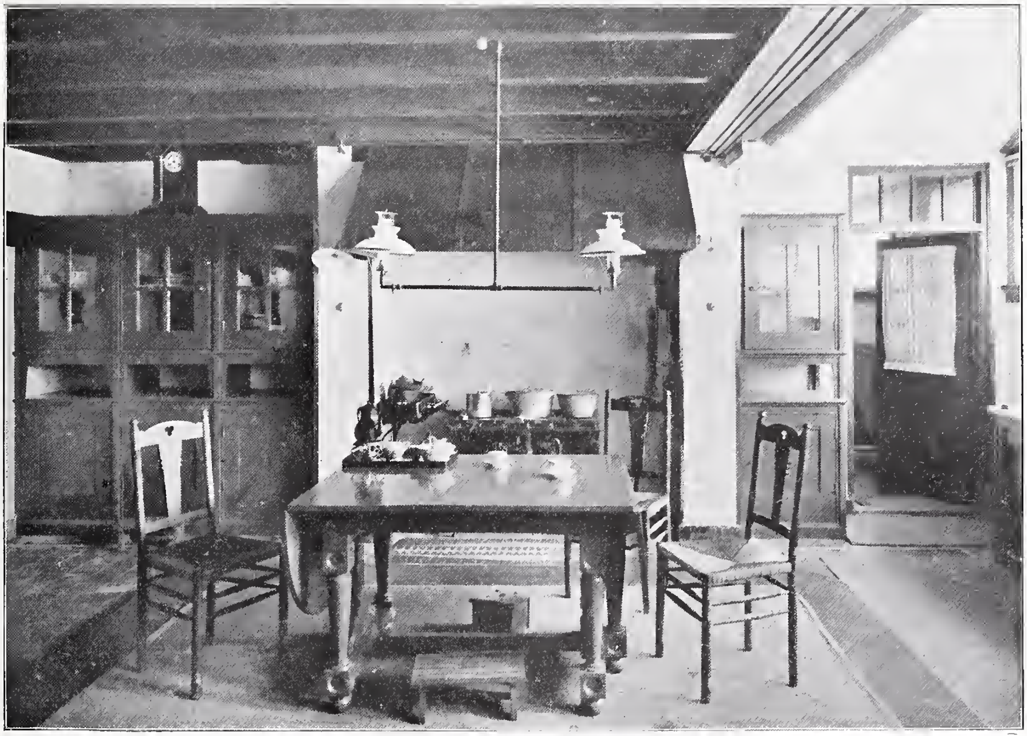

FIG. 6.
KEUKEN VILLA
TE UTRECHT.

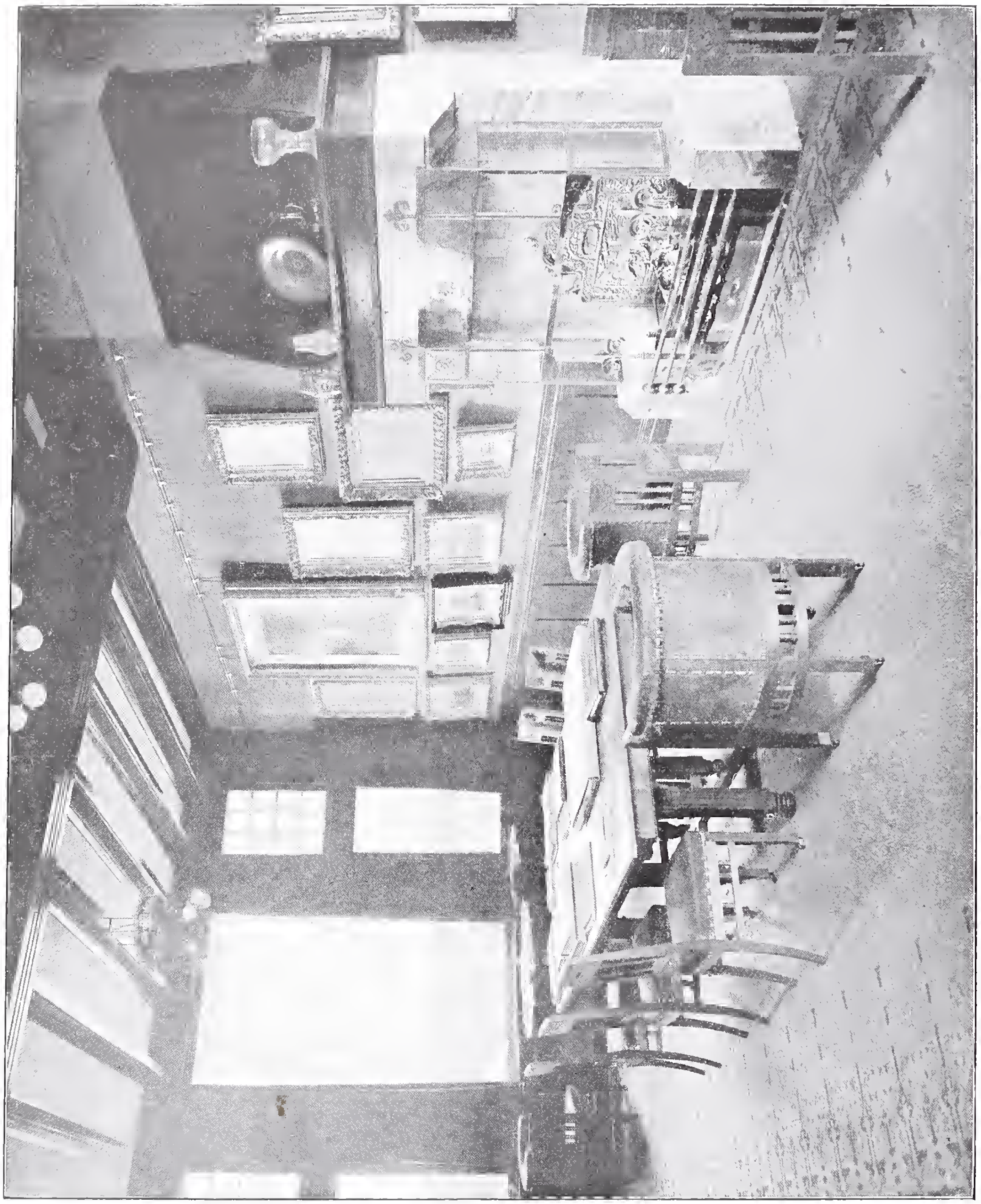
muurvlakken vrij te laten voor de schilderijen, sluit zich aan tegen de groen marmeren schouw. De meubelen zijn in eikenhout bewerkt met eene bekleeding van groen velvet.

De badkamer is wit geschilderd met gele tegels, die langs den wand een hooge borstwering vormen, roode tegels als vloerbedekking en een groen marmeren blad op de wasch- en toilettafel.

Ook hier zijn de enkele rieten meubelen, een klein tafeltje met geel koperen blad, bijbehoorende stoel en waschmand, zeer goed op hunne plaats.

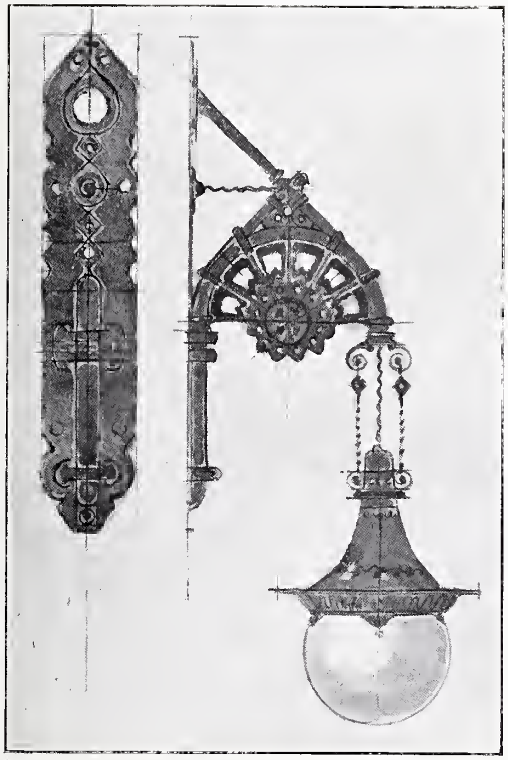

FIG. 7. TAFELTJE
MET FAUTEUIL.

PLAAT V. SCHILDERIJEN-ZAAL VILLA TE UTRECHT.

FIG. 8.
ELECTRISCHE
WANDLAMP.

aantrekkelijkheid en een geheel eigen karakter. Dit ontstaat ongetwijfeld door hunne eenvoudige wijze van constructie, die steeds volkomen zichtbaar blijft en dus zoo gemakkelijk te ontleden is. Van wilgentakken of bamboestokken wordt het geraamte van het meubel, in rechte of eenvoudig gebogen lijnen opgebouwd. De verbindingen geschieden door het omwinden met strooken van gespleten Spaansch riet. Grootere vlakken worden door het omvlechten met pitriet gedicht. De versiering vloeit bij deze textiele kunst ook geheel voort uit de constructie zelve. De verschillende banden, die de deelen onderling verbinden, werken door plaatsing en kleur, op zich zelf reeds versierend. Het op sommige plaatsen

Figuur 6 geeft het interieur van de keuken te zien, die groen geschilderd is met donker gebeitste beukenhouten meubelen. De vloer van roode tegels wordt gedeeltelijk door een kokosmat bedekt.
De electrische wandlamp van figuur 8 behoort in de slaapkamer van dit huis.
De platen van de hal en badkamer van de villa te Utrecht en de serre van het woonhuis te Hamburg gaven aanleiding om in deze aflevering nog enkele meubelen te reproduceeren uit de vlechterij van het Atelier „Het Huis".
Rieten meubelen hebben eene bijzondere

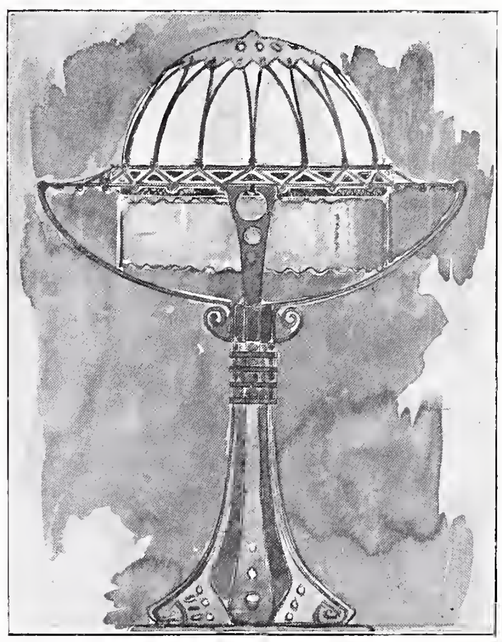

FIG. 9. SCHEMER-
LAMP VOOR
ELECTR. LICHT.

PLAAT VI. SCHILDERIJEN-
ZAAL VILLA TE UTRECHT.

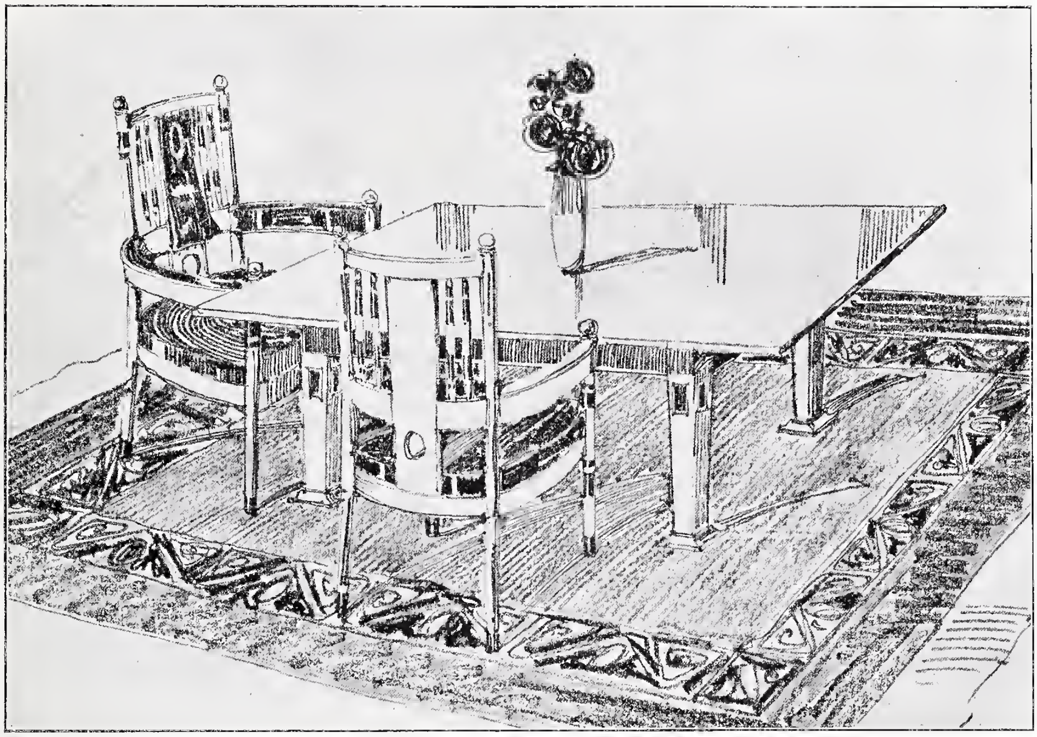
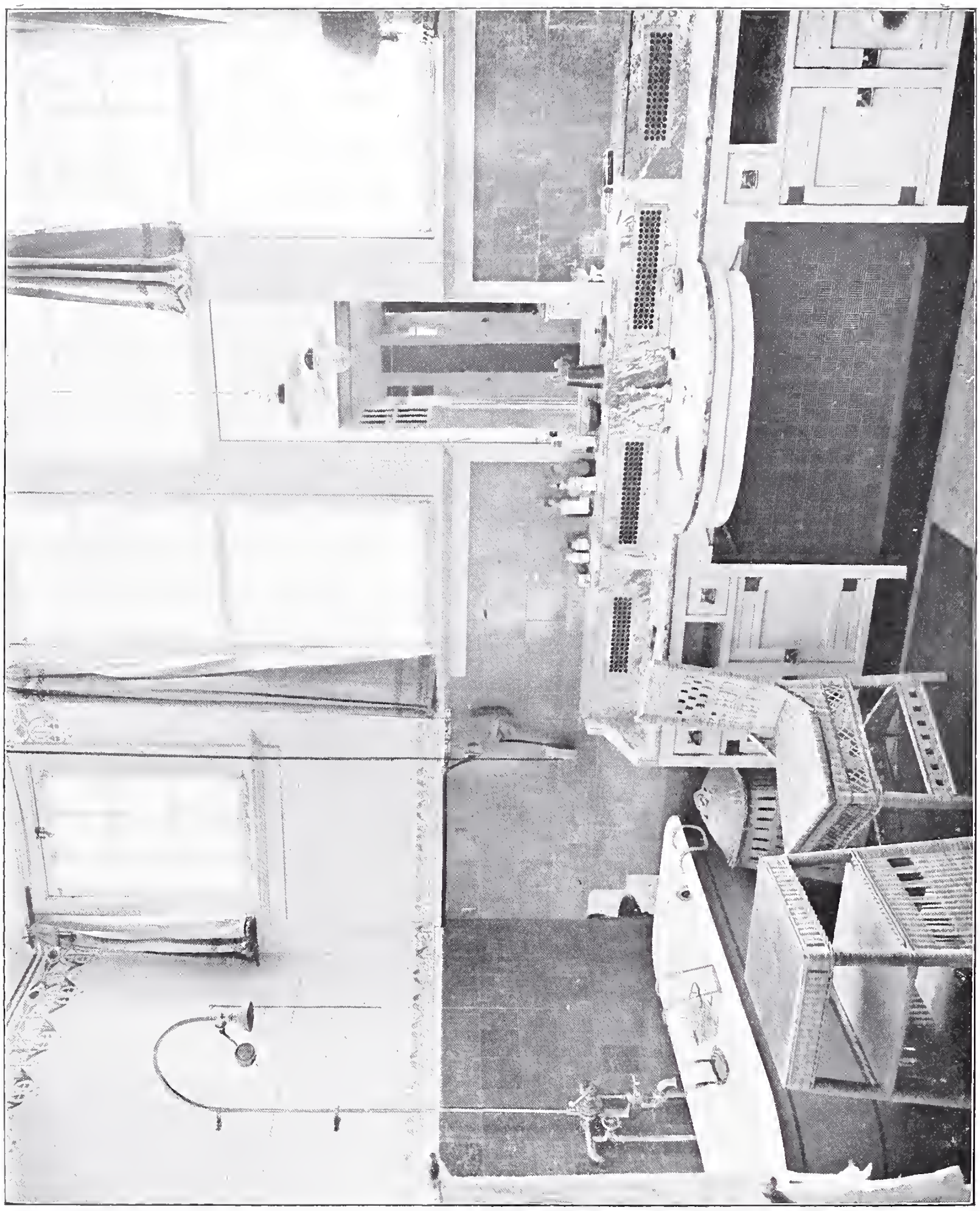

FIG. 10.
EETKAMERMEU-
BELEN.

openwerken van groote vlakken, breekt de eentonigheid en is ook eene eenvoudige en toch sprekende decoratie. Het doorvlechten van enkele gekleurde biezen brengt weer eene geheel andere teekening in het meubel. Verschillende geometrische patronen kunnen op deze wijze samengesteld worden. Zoo is dit betrekkelijk eenvoudige materiaal rijk aan bewerkingen en is bij het ontwerpen der verschillende meubelen eene grootere verscheidenheid en afwisseling te bereiken, dan men aanvankelijk wel zou denken.

Dat rieten meubelen niet alleen voor tuin en serre geschikt zijn, maar ook elders zeer goed zijn aan te wenden, bewijzen wel de enkele platen in dit nummer.

PLAAT VII. BADKAMER
VILLA TE UTRECHT.

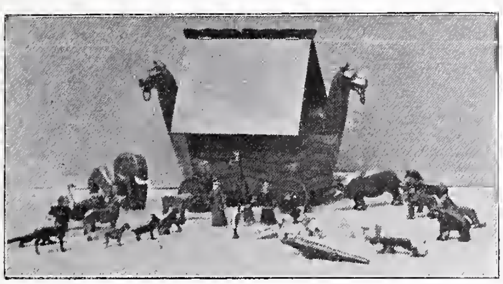
TENTOONSTELLINGEN

De Amsterdamsche Vereeniging „Kunst aan het Volk" heeft gedurende deze maand, in eenige zalen en bijzaaltjes van het Stedelijk Museum, eene welgeslaagde tentoonstelling georganiseerd onder den titel „Kunst en Kind."

Het is te wenschen, dat deze tentoonstelling door vele ouders en onderwijzers is bezocht geworden, daar hier op duidelijke en aanschouwelijke wijze is aangetoond, langs welken weg, reeds op zeer jeugdigen leeftijd, bij kinderen een zuiver gevoel voor het goede en schoone aangekweekt kan worden. Want werkelijk het kind moet, zoo goed als elk vak van onderwijs, ook *leeren* het onderscheid tusschen mooi en leelijk, zuiver en onzuiver, waar en onwaar. Indien er in onzen tijd werkelijk sprake was van eene zuiverheid in stijl, die zich in alles liet gelden, zoodat *al* het ons omringende werkelijk schoon was, dan zou het kind, niets anders kennende en vertrouwd met goede dingen, als van zelf een waar gevoel voor het schoone ontvangen en zou het minder noodig zijn dit gevoel in eene bepaalde richting te leiden. Maar ongelukkigerwijs zijn de meeste voorwerpen in onze dagelijksche omgeving nog voortbrengselen van wansmaak en het enkele goede, dat men hier en daar aantreft is minder eene afspiegeling van het bijzondere karakter van onzen tijdgeest, dan wel eene persoonlijke uiting van hedendaagsche kunstenaars, die doordrongen van de karakterloosheid van hunnen tijd, al hunne krachten wijden aan eene algemeene verbetering.

Dit streven zien wij dan ook hoe langer hoe meer doordringen tot in alle mogelijke vakken van nijverheid. Wel moet in eenen tijd van kunstverwaarloozing de stoot tot verbetering door de kunstbeoefenaars zelf gegeven worden, maar zij mo-

FIG. 1. ARK. INZENDING V. H. BAYRISCHE GEVERBE MUSEUM NEURENBERG.

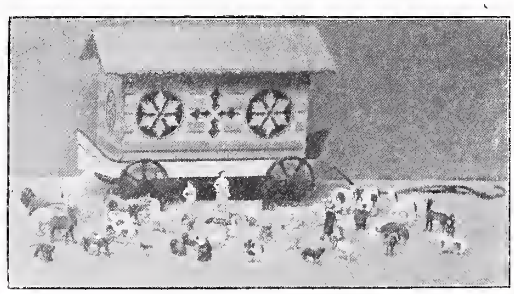

FIG. 1a. ARK. (TEGENVOORBEELD.)

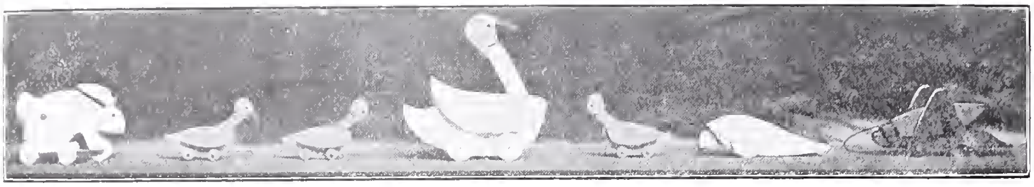

FIG. 2. KONIJN, GANS MET KUIKENS, DUIF EN SPRINKHAAN NAAR ONTWERPEN VAN RICH. KUÖHL.

gen niet alleen in hunne opvatting blijven staan. Indien men waarlijk van herleving in de kunst wil spreken, dan moeten de tijdgenooten allengs de betere opvattingen deelen. Eerst dan kan men weder geraken tot een tijdperk van bloei, waarin de kunstenaar in zijn werk niet alleen zijn persoonlijke uiting, maar ook die van het gansche volk geeft. Daarom moet aan de *kinderen* geleerd worden het schoone te begrijpen, zoodat kunst later voor hen geene uitspanning of luxe wordt, maar eene behoefte. Dit kan niet beter begonnen worden, dan door hen te omringen met goede voorwerpen. Hun speelgoed, hunne boeken, waarmede zij dagelijks omgaan en welke hunne grootste schatten zijn, moeten door karakter, vorm en kleur er op berekend zijn, hun schoonheidsgevoel in de goede richting te leiden. De enkele afbeeldingen van het speelgoed dat wij reproduceeren (een greep uit eene zaal vol) geven te zien, wat verstaan moet worden onder goed speelgoed.

Speelgoed moet stevig zijn, opdat kinderen er vrij mede kunnen sollen en ravotten en de bedoeling mag niet wezen de natuur letterlijk te willen nabootsen, daar dat op kleine schaal en in de verschillende materialen met bescheiden kosten bewerkt, onmogelijk is en het streven daarna dus altijd een parodie wordt. Speelgoed moet uit eenvoudige forsche lijnen samengesteld en met frissche harmonieerende kleuren beschilderd zijn. Het moet alleen het karakteristieke in menschen, dieren en voorwerpen weergeven en nog iets overlaten voor de kinderlijke fanta-

FIG. 3. LANDHUI[S] MET PARK, DRESDNER WERKSTÄTTEN FÜR HANDWERKSKUNST.

sie, die grooter is dan wij wel denken en ons vaak verwonderd doet staan. Het kind leert hierdoor groot zien, geestig waarnemen en scherpt zoodoende zijn opmerkings- en voorstellingsvermogen. Het speelgoed moet er niet ziekelijk en zoetsappig uitzien. Een leeuw moet er woest, een olifant plomp, een spoortrein geweldig, een kanon zwaar en een burcht hecht uitzien. Ook kan sommig speelgoed een grappig en koddig aanzien hebben en de kinderen hartelijk doen lachen in hun spel.

De tentoongestelde voorwerpen bezitten alle genoemde eigenschappen. Bij vele voorwerpen is een tegenvoorbeeld gegeven; dit is een zeer pakkende manier om de bedoeling scherp te doen uitkomen.

Al dit speelgoed is Duitsch werk; het is ook niet te verwonderen dat in het land van speelgoed-fabricage ook de eerste schreden ter verbetering in deze industrie werden gedaan. In de overige zalen zijn prentenboeken, wandplaten enz. geëxposeerd. Hier is bijeengebracht van het beste wat in de laatste jaren in de verschillende landen op dit gebied is gemaakt, en hiertusschen maakt zeer zeker de Hollandsche inzending niet het minste figuur, ofschoon onze teekenaars niet als bijzondere illustrators bekend staan. Natuurlijk mankeeren ook hier de tegenvoorbeelden niet.

Van de Hollandsche teekenaars is hier werk van Wierink, Vaarzon Morel, Wenckebach, Nelly Bodenheim, Hahn, Heukelom, Hoytema, Raemaekers e.a. Van de Engelsche inzenders noemen wij slechts Walter Crane, William Morris, Kate Creenaway, Phil May en Nicholson. Onder de Fransche illustraties komen teekeningen voor van Boustet de Monvel, Steinlen, Willette en Delaw. Duitschland is minder goed vertegenwoordigd. Wij kennen beter werk dan het hier tentoongestelde. De

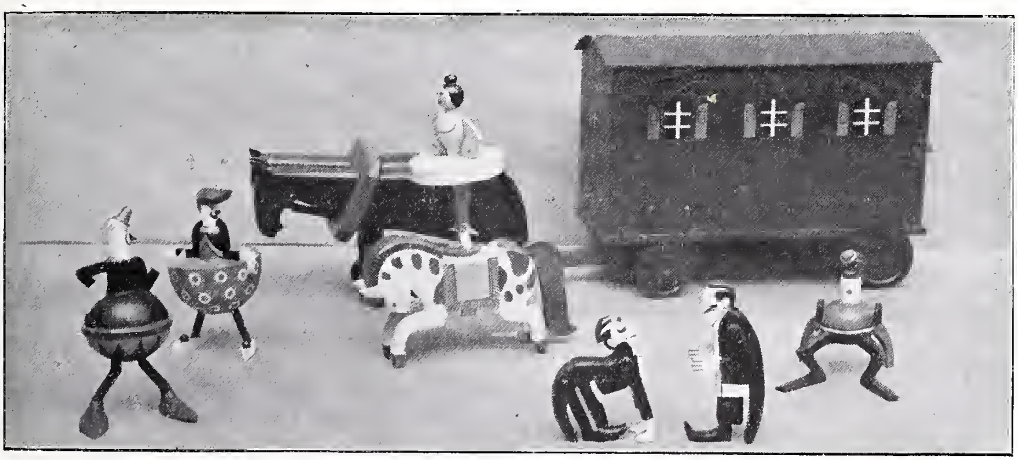

FIG. 4.
REIZEND CIRCUS
DRESDNER
WERKSTÄTTEN
FÜR HAND-
WERKSKUNST.

inzendingen der overige landen dragen minder het karakter van een bepaald streven, hoewel er knappe teekeningen onder zijn. Verder zijn nog in een paar zalen wandplaten voor school en kinderkamer opgehangen en is er op deze tentoonstelling nog veel, dat zeer de moeite waard is aandachtig beschouwd te worden maar de ruimte laat ons niet toe verder in details te treden, hoe belangrijk dit onderwerp ook zijn moge. Wij twijfelen er dan ook niet aan of de bezoekers van deze tentoonstelling zullen overtuigd zijn geworden van het groote belang van *Kunst in het Kinderleven* en hierdoor heeft de arbeid der Vereeniging zeker in het belang gewerkt, te trachten de *Kunst*, even als vroeger, aan het gansche *Volk* terug te brengen.

V.

VRAGENBUS

Met leedwezen bemerkte ik, na ontvangst der 12e aflevering 1905, dat wij, abonnés, gedwongen worden, niet minder dan 51 blz. advertenties te bewaren; ik geloof niet dat u daarmede vele abonnés een dienst bewijst, mij in elk geval zeker niet. Nu is mijn beleefde vraag of u niet een inhoud *zonder* advertenties wil beschikbaar stellen voor hen, die ze niet wenschen te bewaren.

Gaarne uw antwoord in de afdeeling correspondentie tegemoet ziende, teeken ik in afwachting, hoogachtend, uw dw. dr.,

L. v. K. te M.

Zoo u kunt nagaan, is in iedere aflevering van den afgeloopen jaargang op de laatste advertentiepagina onder de advertentiekosten de volgende bepaling opgenomen: „Bij het inbinden van den completen jaargang worden alle advertentiën in den inhoud en pagineering opgenomen, alzoo met den tekst een geheel vormend.”

Het is dus vóór alles tegenover de adverteerders eene verplichting, die wij onmogelijk kunnen nalaten, door eenen specialen inhoud te drukken voor de enkele abonnés, die de advertentiën minder gaarne in hunnen ingebonden jaargang wenschen. Evenwel begrijpen wij niet welk bezwaar er kan zijn tegen het inbinden der annonces, daar er van den aanvang af naar gestreefd is, ook dat gedeelte van ons tijdschrift zóó te verzorgen, dat het boek in zijn geheel er niet door ontsierd zou worden en nooit is eene uitbreiding der advertentiën ten koste van den omvang van den tekst geschied. Integendeel, hoewel de inleiding van aflevering 1 vermeldde, dat de tekst 24 pagina’s druks zou beslaan, met minstens 20 afbeeldingen, bevatten alle nummers 32 en het laatste 64 pagina’s, terwijl iedere aflevering meer dan het dubbele van het vastgestelde aantal illustraties inhield. Boden wij verschillende fabrikanten eene bijzondere gelegenheid voor reclame aan, dan hebben wij dit gedaan, om onze abonnés door de daaruit voortvloeiende voordeelen een tijdschrift te kunnen aanbieden dat hunne rechtmatige verwachtingen naar aanleiding der prospectus, zou overtreffen.

Bijna alle annonces zijn door ons ontworpen in overleg met de adverteerders, waarbij het natuurlijk wel eens moeilijkheden opleverde geheel onze eigen opvatting door te voeren en vaak moest een zekeren middenweg bewandeld worden. Toch vertrouwen wij dat deze 51 pagina’s door behandeling en uitvoering geen stoornis zullen teweeg brengen in de eenheid en het karakter van het tijdschrift.

De hoogte en breedte der kolommen van het zetwerk bepalen de afmetingen der advertentie-clichés en in aflevering 12 zijn de advertentiepagina's op hetzelfde papier gedrukt als de tekst en door een sprekend titelblad voldoende van het redactioneele gedeelte gescheiden.

Het advertentiegedeelte wordt steeds overal, ook in binnen- en buitenlandsche *kunst*-tijdschriften zeer verwaarloosd, hetgeen juist voortvloeit uit de gedachte, dat zij bij de inbinding *toch* verwijderd worden. Gebeurde dit niet, dan zouden de redacteuren van *kunst*-tijdschriften ook niet toestaan, dat fabrikanten zich in zoo'n banale en smakelooze vorm aan het kunstlievend publiek presenteeren. (Wel treft men in periodieken als *The Studio, Decorative Kunst* e.a. enkele zeer geestig geteekende annonces aan, maar alle bladen te zamen passen niet bij het karakter van het boek). Weinigen zullen zich de moeite geven, slechts eenigen aandacht te schenken aan dergelijke bladzijden, overladen met tegen elkaar inschreeuwende reclames, opgebouwd uit letters van de meest uiteen loopende types, die onderling niet de minste samenhang vertoonen.

Deze fout beseffende, is ons doel, in *Het Huis* eene poging te doen zien om ook hierin eene verbetering te brengen en als zoodanig behoort het eveneens tot het plan van onze uitgave. Hoewel overtuigd dat de verzorging nog beter kan zijn, willen wij ons echter niet schamen over de kleedij, waarin wij onze adverteerders gestoken hebben en breken daarom met de usance, ze als afgedragen plunje, liefst zoo spoedig mogelijk te verwijderen.

De Red.

OUD TAFELLINNEN.

Vervolg van pag. 18.

Allicht zullen van de patronen uit vroegeren tijd het meest bewaard zijn gebleven die om familiewapens de aandacht trokken of om hun voorstelling merkwaardig gerekend werden. Het is een opmerkelijk verschijnsel dat wanneer de beeldende kunsten opbloeiën de tafereelen met menschelijke figuren ook de voortbrengselen der kunstnijverheid overwoekeren en de zuivere sierkunst verdringen. De beschilderde vazen der Grieken, de *faïënce* der Italiaansch renaissance zijn daar sprekende voorbeelden van. En meer dan in goudleer of gedreven zilver of Delftsch aardewerk, uit zich die neiging in het Holland der XVIIe eeuw in het damasten tafellinnen.

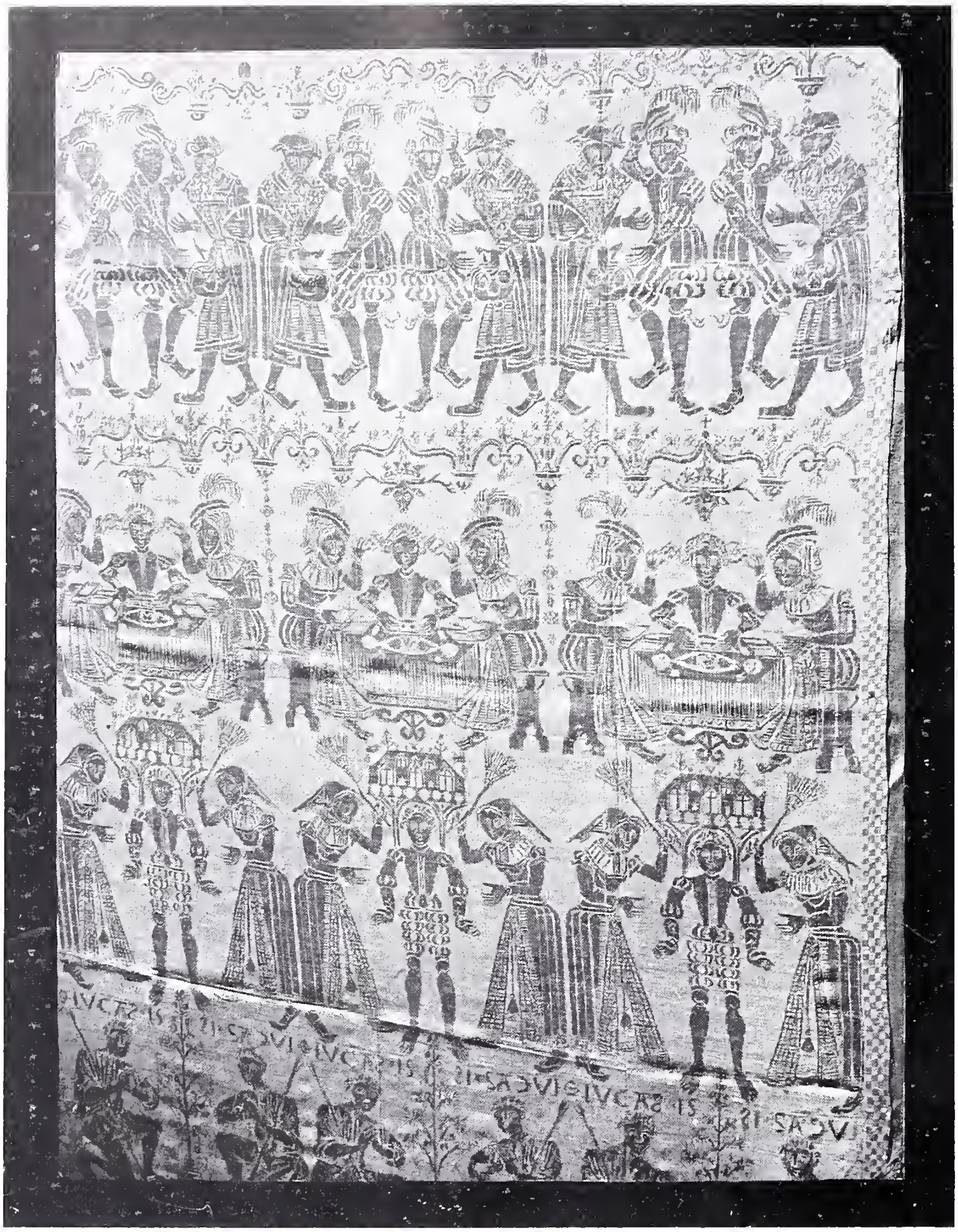
Toch ligt ook hier het begin zeker vroeger. Weer te Utrecht zijn twee fragmenten van een patroon van een Maria boodschap **lucas z** meer dan 0.76 hoog en, enkel gemeten, maar 0.17 breed.

De Gothische letters op een spreukband voor den Engel **ave gratia plena,** de teekening der wolken en de stijl der meubels, wijzen dunkt mij in elk geval vóór 1580, zeker wel omtrent het midden der XVIe eeuw. De wijze van samenstellen van het patroon is reeds de zelfde die men meestal vindt. Door het omkeeren in spiegelbeeld, krijgen eerst de lesenaar en het ledikant en de zon in den hemel hun vollen vorm; door het herhalen van het patroon moet ook het huisaltaartje van Maria voltooid zijn. Uitmuntend bewaard is een tafelkleed in grof damast van Mevrouw de Baronesse v. H. t. S.-v. B., waarin, in dezen zelfden tijd, de geschiedenis van den verloren zoon is afgebeeld in 6 tafereelen te samen 1.50 hoog, terwijl het patroon enkel gemeten maar 0.145 breed is en zich dus 7 maal in het tafellaken verdubbelt. Wel is het opschrift LVCAS . 12 in Romeinsche letters, maar de gebouwen zijn in zuivere rijke gothiek en de kleeding der figuren wijst op het midden der XVIe eeuw. Pl. XIV.

Ook hier ontstaat door verdubbelen een paar maal de verloren zoon zelf, terwijl de vrouwen waarbij hij aanzit of die hem met den bezem verdrijven elkanders spiegelbeeld zijn.

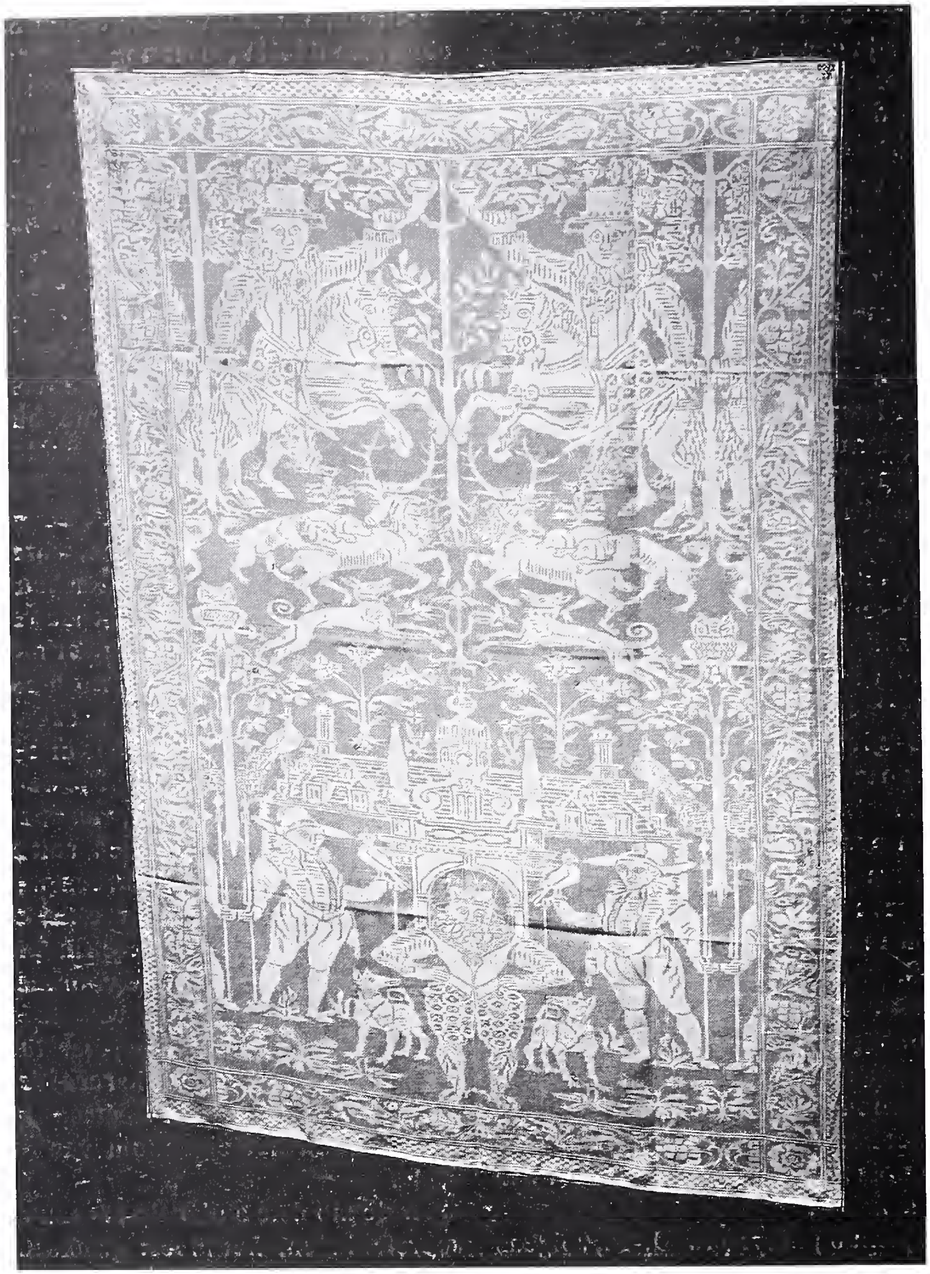
Zoo is het ook met de jachten, die onder de vroegste Noord-Nederlandsche patroon behooren die ik vond.

Mijn stel b.v., Pl. XV vertoont in het midden, voor een gebouw in Hollandschen renaissance stijl met obelisken, zeer aan Lieven de Key herinnerend, een man, de handen op de heupen, die ook eerst door verdubbeling voltooid is, terwijl de jagers in de kleedij der vaandrigs van Goltzius en de Gheyn bijderzijds verdubbeld worden. Hetzelfde geldt van de jachten uit den zelfden tijd bij Mevrouw B.-K. en Jhr. S. v. V., die de eerste, breed 2.16 en alleen met een rand ter zijde, uit een doorloopend patroon geknipt dus, de ander h. 1.32, br. 110 met een rand rondom, onderling gedeeltelijk het zelfde patroon vertoonen, waarin ook de

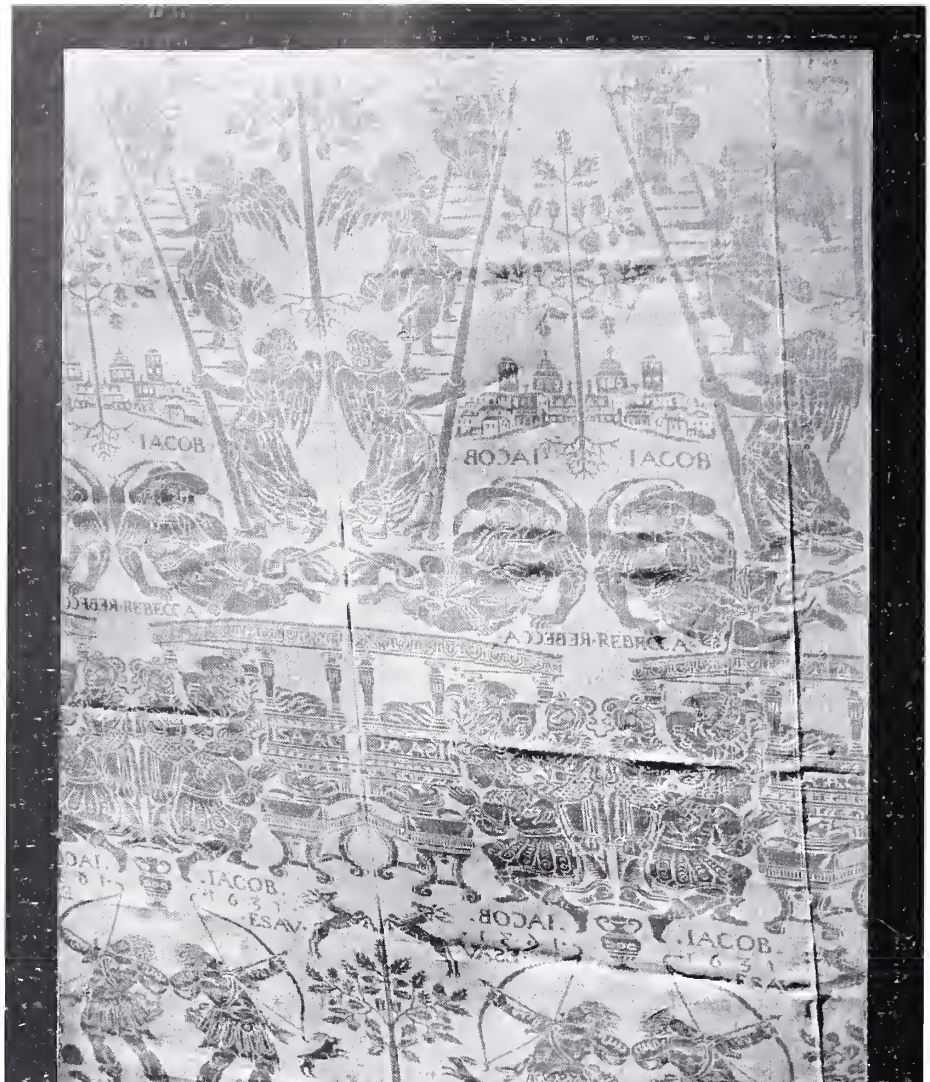
PLAAT XIV. TAFELLAKEN VAN ± 1550 MET DE GESCHIEDENIS VAN DEN VERLOREN ZOON.

„pagode" en de fonteinen door verdubbeling zijn gevormd.
De grootere breedte wordt dan weer verkregen door herhaling van het patroon. Soms heeft men evenwel, iets later ten minste, een tafellaken gemaakt uit twee breedten servetgoed aan elkander te zetten, zooals in een jacht, ook van den Heer S. v. V. waar twee breedten van een el, met rand en al in het midden aan elkander zijn genaaid, of in het mooie patroon van Jezus, met de Samaritaansche, waar ik later op terug kom, waarvan in het midden de dubbele zijranden zijn weg genomen en servetten dus reeds breeder dan een el hebben moeten zijn. Het tafellaken toch is 1.36 breed.
Soms is het verdubbelde patroon te breed voor de servetten, zooals wij in den Orpheus zullen zien en vaak te lang. Meestal worden de servetten dan zonder boven- of onderrand uit een doorloopend weefsel gesneden, soms wordt ook een deel van het patroon binnen den rand weggelaten, zooals bijvoorbeeld het zwanenwater, een brug van bogen met zwanen er voor uit mijn jacht, terwijl er andere servetten gevonden worden waar het zelfde patroon anders is verwerkt. Mevrouw v. H. t. S.-v. B. heeft er met deze zelfde jacht uit het stuk gesneden en ook waar de rand het patroon telkens weer op een andere plaats doorsnijdt; de wever begon zijn patroon dus niet telkens opnieuw, maar liet het doorloopen, het onderbrekend of plaatselijk vervangend door een dubbelen rand.
In een jacht bij Mevrouw O.-P., volgens de kleedij, reeds uit het einde der XVIIe eeuw, Louis XIV, maar nog zonder alongepruik, zijn bijna geen gebouwen meer, maar, hoeveel minder mooi van stijl ook, de oude wijze van behandeling, met soortgelijke fonteinen en dezelfde dieren vindt men nog in een latere jacht ook van den Heer S. v. V., waar een jager reeds een alongepruik draagt en die dus uit omstreeks 1700 zal zijn of iets later.
Maar Mevrouw O.-P. heeft ook servetten van een jacht in een park, weer boven een groot gebouw, dat een tuin met bloembedden omsluit, waarvoór, naast de fontein, een heer en dame wandelen, de kleeding, zoowel als de rand, die gelijkt op die van mijn Marlborough, wijzen op het begin der XVIIIe eeuw. Men houdt de servetten op het eerste gezicht nauwelijks voor bijeen behoorend wanneer men op het eene niets dan de jacht ziet op het andere bijna niets dan het kasteel met zijn tuin. Wij zullen zien dat er reden is hier weer aan een Kortrijksch weefsel te denken. En eveneens bij een ander, van de zelfde eigenares, met een grooten ruiter als hoofdpersoon van een jacht, een patroon zoo breed dat het in de servetten alleen verdubbeld wordt in de figuren in spiegelbeeld aan den zoom van de voorstelling. De laatste overblijfselen van de oude jachten die ik vond zijn de jager die den hoorn blaast bij een mooie *rocaille* fontein, een zuiver Louis XV patroon in een bloemenrand het eigendom van Mevr. R.-H.
Maar de mooiste onder de 17e eeuwsche voorstellingen, het meest grootsch van

PLAAT XV. SERVET VAN ± 1600 MET EEN JACHT.

stijl, het vernuftigst samengesteld, zijn de tafereelen ontleend aan de gewijde en apokryphe boeken.
Naar de kleeding te oordeelen het vroegst uit het begin der eeuw, is het offer van Abraham bij Jonkvr. d. B. dat zelfs nog aan de geschiedenis van den verloren zoon herinnert in zijn opvatting der figuren, maar breeder van patroon, dus later is en de geschiedenis van Judith bij Jhr. W. S. De stad bETVLIA, wordt door spiegelbeeld voltooid, ACHIOR en de boom, waaronder hij staat, daarnaast door de herhaling van het patroon. Eveneens door zijn spiegelbeeld Holophernes aan tafel zittende — een tafel geheel gelijk aan die van den verloren zoon —, door Judith bediend, hooger op zijn lijk, recht in het verkort gezien in zijn ledikant, door herhaling. Geen patroon heeft meer samenhang met zijn eigen voortzetting in de breedte, maar dat gaat niet zonder een zekere onbeholpenheid; aan den rand zijn te veel halve figuren en het lijk recht met den afgesneden hals van voren in 't verkort is gehalveerd nauwelijks te onderscheiden. Een spaarzamer en veel gelukkiger gebruik der verdubbeling vlndt men in het tafellaken van Jonkvr. d. B. met de geschiedenis van Simson, IVDICVM . 13 CAPIT in zeven tafereelen; een patroon 2.41 lang bij 0.30, onverdubbeld, breed. Het is krachtig van opzet niettegenstaande hier en daar, als in den leeuw de vormen wat gestiliseerd zijn. Het munt vooral uit door een prachtig slot. Simson op de knieën in het midden door verdubbeling gevormd, een reus die met zijn beide armen de kolommen van den tempel van Dagon omverrukt, waar de hoofden der Philistijn en tusschen de vallende zuilen en de brekende bogen zich vertoonen.
Hier mede wedijvert, misschien een 30 jaar later een tafellaken van Jonkvr. B. 3.09 lang, waarin toch nóch het begin, nóch het einde van het patroon te vinden zijn, dat de geschiedenissen van Jacob in minstens negen tafereelen verhaalt. Het draag het jaartal 1631. Een deel ervan, waarin de prachtige Jacobsladder, die er zijn naam aan gaf, niet geheel tot zijn recht komt, ziet men in Pl. XVI.
Iets later zal het offer van Izaak en de wegzending van Hagar en HYSMAEL zijn op servetten, die ik aan de vriendelijkheid van Mevrouw van Lennep van der Wijck te danken heb. Pl. XVII. Ook hier ontbreekt de verdubbeling niet, maar nergens is die gelukkiger aangewend dan in het vermelde patroon (h. 1.06) van den Heer B. v. H. waarin, onder Jesus met de Samaritaansche bij den put, eerst de poort van SICHAR en dan de leerlingen komen, de een het spiegelbeeld van den ander, in de eene hand een mand met spijzen in de andere het hengsel van een grooten korf in het midden, dien zij dus samen dragen, IOAN IIII, een zeer decoratief gevoeld geheel.
Ook in dien zelfden geest is het tafellaken bij Mevrouw v. d. P., weer afkomstig uit de veiling Snouck van Looisen, ACTO CAP IX, waar de Heer aan Paulus, met zijn lieden op weg naar Damascus ter aarde geworpen, toeroept: SAVLE SAV

PLAAT XVI. TAFELLAKEN VAN 1631
MET DE GESCHIEDENIS VAN JACOB.

LE QVID ME PERSEQ:, waar hij blind DAMASCO waarts geleid wordt en daaruit in een mand wordt afgelaten.
Omstreeks het midden van de XVIIe eeuw heeft men de behoefte gevoeld het patroon van Judith te vernieuwen en duidelijker te maken. Ik ken dit niet in zijn geheel, daar ik maar één servet heb, ook een geschenk van Mevrouw van Lennep. Pl. XVIII.
Niet slechts de kleeding is veranderd. De al te plompe Achior ontbreekt naast BETHVLIA. De tent van HOLOFERNES, waar hij aanzit, gelijkt nog het meest, al is alles opzettelijk gewijzigd, de achtkante tafel b.v. door een ronde vervangen. Zijn lijk thans dwars gelegd is duidelijk te zien. De dienstmaagd van IVDITH draagt de naam ABRAM, wat zooals ik van de Heeren Prof. S. A. Naber en Dr. C. P. Burger vernam, berust op een onjuiste vertaling van een ouden bijbel, die het Grieksche woord voor geliefde dienstmaagd voor een eigennaam gaf. Wij vonden evenwel geen uitgaaf waar die naam in latijnsche verbuiging voorkwam, wat den vierden naamval zou kunverklaren. Toch schijnen onze wevers die gebruikt te hebben want Damascus staat ook in den derden naamval.
Al deze stukken zijn grof damast. Behalve door den gemeenschappelijken stijl, worden zij ook nog verbonden door gelijksoortige randen van bloemranken met vogels en soms insecten, zooals ook de jachten hebben. Enkele wijzen zelfs dezelfde randen aan den zelfden wever toe, zooals de Jacobsladder, de Samaritaansche en de latere Judith. Daarentegen komt de rand van dezen Abraham, die toch wat stijl betreft vooral niet laat kan gezet worden, zeer na overeen met een ander van 1674 in het ontzet van Grave. Een uitzondering maakt daarop de Maria-Boodschap LVCAS I van Mevrouw v. H. t. S.-v. B., blijkbaar ook een vernieuwing van het oude patroon uit het midden der XVIe eeuw; maar nog met de zelfde zon en sterren en groote indeeling en den spreukband, thans met WEEST GEGROET MARIA, waarvan de mascarons in de hoeken al even ongewoon zijn als het ornament van bloemen en vogels van de onder- en bovenranden of de figuurvormende engeltjes ter zijde, Pl. XIX. Naar den stijl schat ik dat het van 1630 moet wezen. In dien tijd is het zeker bezwaarlijk bij een weefsel, waarvan de overlevering wil dat het uit eigen-gesponnen garen van een Friesin geweven is, aan Vlaamsche herkomst te denken. Een aanwijzing, die misschien eenig, hoewel nog weinig houvast geeft is dat een gedeelte van den rand met de vogels terugkeert, in servetten van Jonkvr. v. d. B. met grove bloemen die ik uit het midden der eeuw schat te zijn en die ook waarschijnlijk uit Friesland komen, al zullen beiden wel zooals wij zien zullen Haarlemsche weefsel zijn.
Waarschijnlijk is ook naast deze groep bijbelsche voorstellingen het tafellaken met de inmenging van Troje van Mevr. O.-K. met het houten paard en ruiters in bijschriften, dat ik niet gezien heb, te plaatsen.

PLAAT XVII SERVET ± 1640 MET HET OFFER VAN ISAAK EN DE WEGZENDING VAN HAGAR.

PLAAT XVIII.
SERVET VAN
± 1640 MET DE
JUDITH EN
HOLOFERNES.

In elk geval verwant, al is het damast fijner en de stijl wel anders is de Orpheus van Jhr. Mr. C. H. B. en Mevrouw v. H. t. S.-d. B. De bovenrand vertoont Orpheus in de onderwereld; de hoeken een viool met trompetten; de onderrand den

PLAAT XIX. SERVET VAN ± 1630 MET MARIA BOODSCHAP.

dood van Orpheus, de hoeken een fluitspeler(?); het patroon heeft in het midden de kleine figuur van Orpheus lierspelend, omgeven door allerhande dieren, die als het ware een *semis* vormen. Het was te breed voor de servetten. In het tafellaken zijn er nog meer dieren en een begrenzende boom, die in de herhaling wat meer indeeling brengt. Het komt ook met rankenrand voor bij Jonkvr. C.d.B. Het is ouder dan 1645, want ANNO 1645 heeft men den zelfden Orpheus, anders door de zelfde dieren omgeven, aangebracht tusschen de groote hooggepluimde wapens van CAMMINGA·OCKINGA en GROVESTINS·IONGEMA en de randen vervangen door jachten, de hoeken gevuld met de bovenvermelde rozen. Pl. XX. Zulke servetten zijn er in het Nederlandsche Museum uit het legaat Gluisteen en bij Mevrouw H. B.-t. H., die er een groot tafellaken bij heeft, zonder Orpheus, wel met randen van jachten en hoeken met rozen, maar vol van vele wapens van Grovestinsen en Camminga's en aangetrouwde geslachten met namen en voornamen van mannen en vrouwen, eer een geslachtslijst dan een kwartierstaat, te lang om hier over te schrijven.

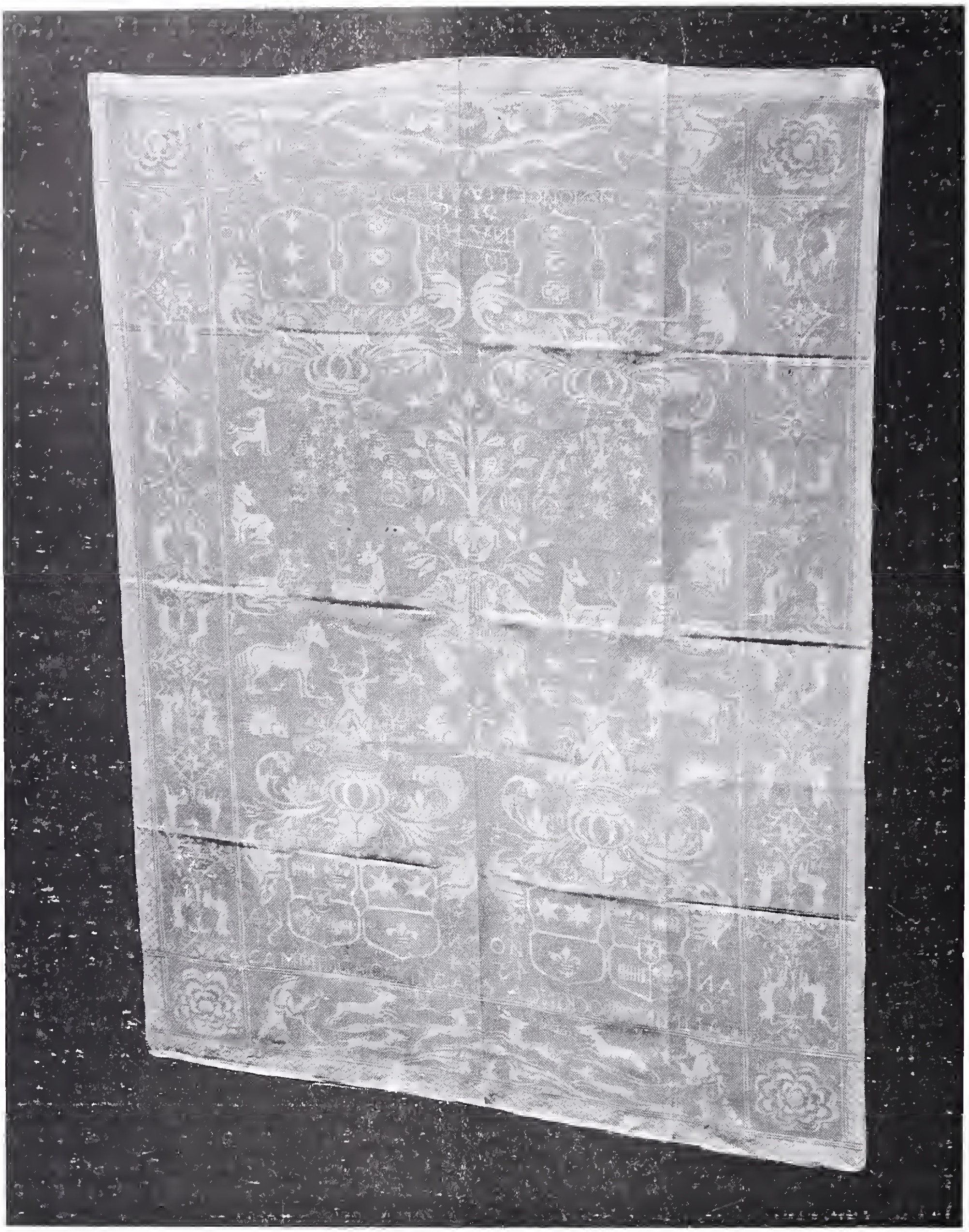
Geheel in den zelfden geest opgevat als de dieren van Orpheus, zijn de visschen in een ander patroon van het legaat Gluisteen. In de, ook smalle, onderrand Neptunus een hippocamp berijdend en een gewapend Triton die zijn tegenpart bestrijdt. Boven en ter zijde visschersschuitjes en visschers. In de hoeken schaaldieren. Het patroon maar 0.37 hoog en met zijn spiegelbeeld 0.41 breed, komt in het middenvak tweemaal in de hoogte voor en vult de breedte door gedeeltelijke herhaling. Het is samengesteld uit schaaldieren, schulpen en vooral visschen, waaronder een steur, die er het meest een groote lijn aan geeft. Pl. XXI. Men wordt bijna herinnerd aan de nieuwste vondsten op Melos en Kreta, uit de tijden van Minos!

Wij weten van al deze patronen niet wie ze ontworpen kan hebben. Waarschijnlijk toch Haarlemsche schilders of teekenaars uit de school van Cornelis van Haarlem of van Karel van Mander, lieden als de de Grebbers, Werner van den Valckert, die later te Delft voor plateelbakkerk werkt, of Hendrik Gerritz Pot. Eenvoudig naar prenten kunnen de wevers niet gewerkt hebben, daar hun patronen rekening houden met de verdubbeling in het spiegelbeeld en het aansluiten van de herhaling. Misschien kunnen de Haarlemsche archieven in dezen licht verschaffen.

Ook omtrent de wevers blijkt tot nog toe weinig. Kalf vond niet anders dan deze beschrijving van acht in 1615 gekochte zeer fijne tafellakens, zes el lang en tien verrel breed, van *f* 5—10 st. de el, door Pasquier Lammertin [1]) den man die volgens de de overlevering het weven van groote figuurpatronen zou uitgevonden

---

[1]) Ampzing blz. 342 noemt Paschier Lamertijn, alleen als de verkooper voor een hoogen prijs van „een stuk witlijnwaed, so fijn als hier te lande noyt te voren gesien en was.

PLAAT XX. SERVET VAN 1645 MET ORPHEUS TUSSCHEN FRIESCHE WAPENS.

hebben [1]), „met landbouwerie, den afganck banquet op tafel, vier bloempotten in de hoeken", een beschrijving die ik geen reden zie met hem te betwijfelen. Landbouw tafereelen zijn zeker geen minder gepast onderwerp voor het hoofdpatroon van een tafellaken dan jachttafereelen, dieren en visschen, dan de verloren zoon, de schotel linzen of de zegening van Jacob, het offer van Isaac of het versmachten van Ismaël en wanneer de leering van de Samaritaansche hooger rijkt, de griezelige waarschuwing van den maaltijd van Holofernes, mag, hoe zeer in trek ook, toch wel als minder gelukkig gekozen gelden.

En vat men deze voorstelling alleen op als een tafereel uit het dagelijksche leven, dan kan ik naast de jachten en in stijl eenigzins met de latere overeenkomend ook het ijsvermaak vergelijken, op tafelgoed van Mevr. S.-d. B., met zijn dorren boom in het midden, zijn narrensleden, zijn wandelaars en schaatsenrijders en kolfspelers en koek-en-zoopie en zelf zijn drenkeling die onder, door het ijs gezakt, het patroon begrenst. Naast dezen zijn, rechthoekig omlijnt, twee gekroonde wapens ingevoegd waaronder staat:

1 66 2
DOVWE.V:AYLVA.LV
CIA:V:MECKAMA

Bovenaan snijden de omgekeerde wapens, met den zelfden drenkeling er tusschen, eenvoudig het patroon af en de figuren door. Pl. XXII. Ook dit patroon is dus evenals de Orpheus ouder dan de ingevoegde wapens. De gemeenschappelijke stijl van dit stuk, met den Orpheus met en zonder wapens, de visschen en een „gestrooide bloem" gemerkt 1646, van Mevrouw v. S. — T. à T. v. d. H. die ook allen van een zelfde zeer mooi glanzend en fijn damast zijn, konden evenals het tafellaken met de Frieschen wapens het vermoeden wekken dat wij hier met Friesche weefsels te doen hebben. En toen ik in de Généalogie des Crommelin in 1712 door Jacob Crommelin geschreven vond [1]) „*Josse Crommelin s'établit à Haarlem et fit négoce de toilles de Frise, dites toilles d'Hollande.*" Meende ik dat de vraag beslist was. Deze Joost is geboren in 1563. Hij was doopsgezind en afkomstig uit de buurt van Kortrijk; vestigde zich om der geloofswille te Haarlem, waar hij in 1600 trouwde. Hij verdronk in 1638 in de Haarlemmermeer.

Al had zich dus deze kunst van Haarlem naar Friesland verplaatst, zou Haarlem nog lang de stapelplaats hebben kunnen blijven. Het was daartoe bijzonder geëigend door zijn bleekerijen. Reeds in den XVIe eeuw zond Pierre Crommelin, kamerijksche doeken (batist) naar Haarlem om te bleeken.

De gezichten van de duinen op Haarlem door Ruisdael toonen ons de geheele

[1]) Boonkamp, Alkmaar en deszelfs Geschiedenissen (ed 1747) blz. 424.

[1]) Uitgegeven in het Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme François. VII p. 478 vv. Parijs 1858; Overgedrukt in: Genealogie van het Geslacht Crommelin, Rotterdam, van Hengel en Eeltjes 1878.

PLAAT XXI. SERVET VAN ± 1640 MET VISSCHEN EN KRABBEN.

stukken linnen te bleek liggende in de weiden van Overveen en in 1657, omstreeks dien zelfden tijd dus, richtte Adrien Crommeling, niet ver van Zandvoort, de uitmuntende bleekerijen op, die hij Groot- en Klein-Bentveld noemde [1]). Evenwel dit vermoeden is niet bevestigd. Dr. Bredius vestigde mijn aandacht op een hoogstbelangrijke boedelbeschrijving uit 1650 van een Haarlemsche burgemeester met den veelzeggenden naam Quirijn Jansz. Damast die blijkbaar handelde in Haarlemsch damast en wel Friesch garen bezat en inschulden in Friesland naliet, maar zijn waren, van wevers betrok die geen van allen een Frieschen naam dragen.

Ik zal dit stuk, dat te lang is om hier af te drukken, elders bekend maken. Hier moge volstaan, dat onder meer, daarin genoemd worden: Samaritanen, Boodschap, Jaght, Visschen en crabben, Abrams offerhand, Holofernes en vooral Orpheus, waarvan hij zeer veel had en waarvan als wever Willem Meyndertzoon genoemd wordt, die ook als wever van Sava, d. i. Salomo met de koningin van Saba voorkomt.

Mijn eerste gedachte, dat men in Friesland van een Haarlemsch koopman betrok, die een eigen stijl van patronen had wordt dus ten deele bevestigd. Alleen blijkt dat hij naast de bijeenbehoorende groep ook andere patronen als de Mariaboodschap, de Abraham, de Holofernes verkocht en voor al deze patronen staat dus de Haarlemsche oorsprong zoo goed als zeker vast.

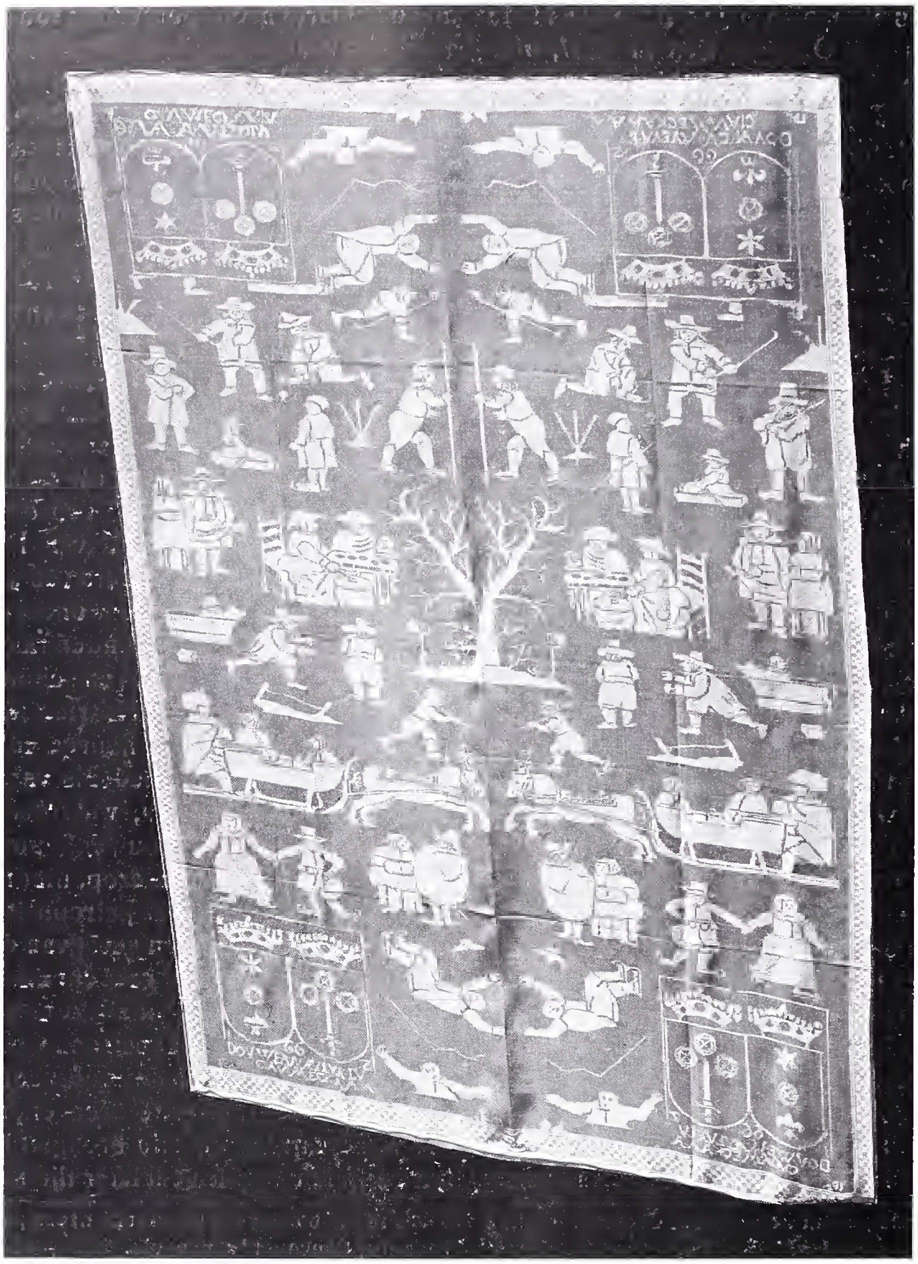
De *toiles de Frise* van Crommelin zullen dus geen damast geweest zijn, tenzij zijn naneef XVIIIe eeuwsche toestanden in het begin der XVIIe eeuw verplaatste, maar eenvoudiger weefsels, zooals b.v. „Friesch bont".

Maar ik keer tot Lammertin terug. De rand moet breeder zijn geweest dan wij er tot nog toe een vonden, zullen in de hoeken bloemvazen hebben kunnen staan, maar dan is er ook geen reden waarom wij er ons geen stilleven in zouden denken van een gedekte tafel, dit toch beteekent „banquet op tafel" een onderwerp dat zeker in de stad van Pieter Claesz en Heda, de schilders van „banquetjes". niet behoeft te verwonderen. [1])

Zulk een breeden afhangenden rand nu vertoont juist ook in 1616 een schuttersmaaltijd van Frans Hals te Haarlem, waarin oostersch gekleede figuren in een reiswagen aan de geschiedenis van den Moorman laten denken, waarmede ik echter de alegorische vrouwenfiguur, die een krans ophoudt, verderop, niet recht weet te verbinden. Het patroon is een klein bloemtakje in den geest van die te Utrecht en ik heb eerst gedacht dat Hals misschien van zijn recht als kunstenaar gebruik maakte om het patroon van den rand in het middenvak, de hoofdvoorstelling in den rand over te brengen, maar het werk van Lammertin brengt mij aan het twijfelen en uit veel later tijd ken ik

[1]) Genealogie van het geslacht Crommelin blz. 8 en 160.

[1]) Ook in den boedel van Damast komt een patroon voor als „Bancquet" aangeduid.

PLAAT XXII. SERVET VAN 1662 MET IJSVERMAAK TUSSCHEN FRIESCHE WAPENS.

tenminste ook een drietal voorbeelden ongeveer van de zelfde verdeeling.
Bij servetten van Mevrouw v. d. B.-R. v. R., waar het patroon uit rozenslingers en akanthus-voluten dooreen gemengd een kleinen spiegel omsluit, heeft de rand amourtjes die wilde zwijnen, herten en hazen jagen. Ik twijfel of de stijl Louis XVI of vroeg Louis XIV is, maar ik ben meer geneigd om aan XVIIe eeuwsch werk te denken. Het tweede een stel servetten en tafellaken van Mevrouw B.-S. waar kindertjes in den rand bacchische tooneelen vertoonen en in het patroon eveneens Bacchus zelven nabootsen tusschen bloemen en stengels met de spreuken: VINVM AMICAT; VINVM VIVIFICAT; VINVM LETIFICAT is moeilijk te dateeren.
Het derde behoort aan Mejuffrouw L. v. L. en is afkomstig van Valckenier, den beruchten Gouverneur-Generaal. Aangezien het met *chinoiseries* versierd is, zal het toch wel ouder zijn dan de moord der Chineezen te Batavia in 1740. Trouwens ook de Louis XIV bloemvaas op een voet, waar een oostersch gekleed man met grooten hoed, parasol en jachthoorn naast staat, van het hoofdpatroon, wijst al op wat vroeger tijd. In den breeden rand van tafelaken en servetten zijn rondom langs hekwerken met bloemen en planten Chineesche mannen en vrouwen die zich onderhouden en bediend worden met vruchtenschalen; een oostersche „*gardenparty*". In de hoeken zijn mandarijnen.
Sterker nog spreekt de rand in een zeer groot tafellaken van Mevrouw v. d. B.-R. v. R. dat voorloopig alleen staat, zoowel om het zeer vaste weefsel als om de ongewone versiering. De rand, niet naar het midden begrensd, bestaat, behalve een schip met visschers die een net ophalen, uit bewapende koopvaardijschepen, van ornamenteele vormen in een zee, van buiten door bladvormen en schulpen begrensd, waarin prachtige siermonsters, als van looden fonteinen, spelen.
De schepen, van voren, van ter zijde, van achteren gezien vormen om de hoeken omloopend, een groot patroon dat een kwart van den rand vult. Los daarvan in het midden een zeer groot schip in zee, aan den achtersteven, de eenige vlag die een kenbare teekening heeft, op de oude vlaggenkaarten niet te vinden, met een rond wapenschild, door palmtakken omgeven, waarin een kruis. De Heer C. G. 't Hooft meent dat de vorm der schepen nog het meest op die der Engelsche gelijkt.
De stijl van schepen en zeemonsters laat mij aan het eerste kwart der XVIIIe eeuw denken. Pl. XXIII.
Zouden wij wellicht hier met een Iersch weefsel te doen hebben?
Ik twijfel niet of bij voortgezet onderzoek zullen nog wel meer voorbeelden voor den dag komen. In lateren tijd krijgt het zuivere ornament, zooals wij zagen, juist vaak in den rand overwegende beteekenis. J. SIX.

(Slot volgt).

PLAAT XXIII. GROOT TAFELLAKEN MET SCHEPEN.

MANGELPLANKEN.[1]

Inplaats van onze tegenwoordige trek- en cylindermangels gebruikten de vroegere huismoeders, de nu alleen op het platteland en in verschillende musea voorkomende rijk versierde mangelplanken.

Dit zijn smalle, rechte, dikwijls ook wel eenigszins bolle planken, die aan één kant een rijk kerfsnee of gestoken ornament vertoonen, aan den anderen kant geheel glad behandeld zijn. Behalve enkele uitzonderingen van balein zijn de meeste planken van hout vervaardigd.

De daarbij behoorende rollen (Pl. XXIV no. 1) veelal twee maal zoo lang en dik als de hier afgebeelde, waren eenvoudig rond, of ook wel konisch toeloopend, en glad, met gedraaide knoppen.

Om deze stok of rol werd het linnengoed gewonden, dit op de tafel of op een onversierde mangelplank van denzelfden vorm gelegd. (In het Friesch museum te Leeuwarden komen dergelijke onversierde planken voor). Uit alle macht werd nu met den platten kant der mangelplank, die men wanneer het handvatsel ontbrak aan de uiteinden vasthield over die rol gewreven.

Behalve met de mangelplank onderging het goed voordat de huisvrouw het met zekeren trotsch in haar linnenkast bergen kon, eene bewerking met de „glietersteen", de voorlooper van ons strijkijzer. Deze ronde, platte, aan den bovenkant bolvormige steen, 10 à 15 cM. diameter werd na verwarmd te zijn gebruikt om het goed te glansen.

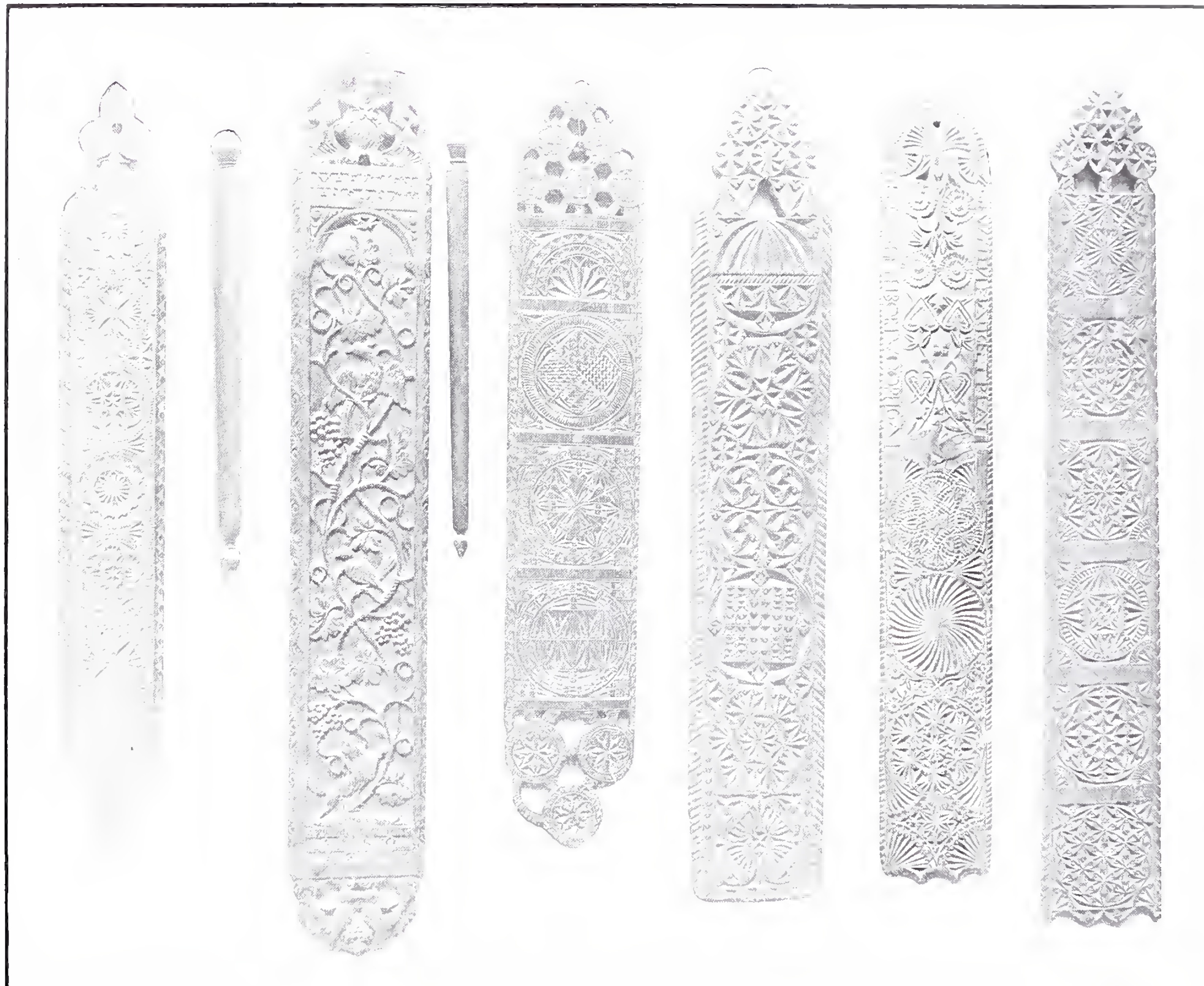
De mangelplanken nu waren in Noord-Europa van Normandië, langs de kust tot Noorwegen, ja zelfs in IJsland, meer dan drie eeuwen, in de provincie nog tot voor veertig jaren in gebruik.

De vervaardigers dezer planken waren, behalve vaklieden meest boeren of visschers, die met hun eenvoudig zakmes, lineaal en passer de mooiste patronen in allerlei variaties op de eiken- of notenhouten plank wisten te snijden. Zij maakten deze planken voor hunne uitverkorenen, meestal als bruidsgeschenk, wat opschriften en versieringsmotieven als harten, ineengeslagen handen enz. ons bewijzen.

De mangelplank van het jaar 1566 (Plaat XXV no. 1) in het Nederlandsch museum, de vroegste die mij bekend is, geeft ons een goed voorbeeld van den eenvoudigsten vorm, die de planken oorspronkelijk vertoonen. Hier vinden we nog de rechte uiteinden met een hartvormig gat om de plank aan op te hangen. Langzamerhand groeien één of beide kanten uit tot ronde einden (Pl. XXIV no. 5) om later in eene doorbroken versiering van bandslingers of cirkels over te gaan, die meest al in driehoeksvorm gegroepeerd òf rakende (Plaat XXIV no. 1, 4, en 6) door banden aaneengeschakelde cirkels vor-

[1] Zie hierover nader in: „Der Führer des Hamburgischen Museums für Kunst und Gewerbe von *Dr. J. Brinckmann* en *B. Olsen*. „Die Minnegaben" in het „Feierschrift des Hamburgischen Museums."

I II III IV V VI

PLAAT XXIV. MANGELPLANKEN. NED. MUS.
I. MANGELPLANK EN ROL EIKENHOUT. IV. EIKENHOUT.
II. EIKENHOUT 1713. V. EIKENHOUT.
III. EIKENHOUT. VI. EIKENHOUT 1760.

men. Deze laatsten herinneren ons hier en daar aan het oude tangmotief der Oost-Goten. [1](Pl. XXIV no. 3)(Pl.XXV no. 4).

De versiering der planken bestaat uit tweeërlei ornament: *kerfsnee en steekwerk.*

In *Friesland en de onder Frieschen invloed staande streken* treft men hoofdzakelijk planken met kerfsnee ornament aan van zeer fraaie, fijne uitvoering. Deze planken zijn over het algemeen veel slanker, dan die der overige landen.

De planken van *Sleeswijk-Holstein* en *Denemarken* (fig. 1) munten uit door hun figuraal en vegetabiel ornament in laag en hoog relief uit de plank gestoken. De zondenval, kruisiging zijn geliefkoosde voorstellingen naast personificaties van Geloof, Hoop en Liefde om slechts enkele voorbeelden te noemen.

De *Noorsche* planken [2] (fig. 2) die wat ornament betreft veel beter uitgevoerd zijn, dan de *Zweedsche* geven ons een uitstekend beeld der Noorsche volkskunst.

De rank speelt als versieringsmotief een hoofdrol; de verschillende landstreken zijn te kennen aan de manier waarop de bloem- en bladranken gesneden worden.

Een aparte groep vormen de *IJslandsche* planken (fig. 3) deze zijn veel korter,

[1]) H. Sauermann: Bericht für das Jahr 1900 des Städt: Kunstgew.Museums in Flensburg. Het tang ornament komt alleen voor aan het graf van Theoderik; wellicht heeft men hierin slechts eene geometrische verbastering der eierlijst te zien.

[2]) Harry Fett: „Yngre Norsk Folke ornamentik par Mangletraer."

FIG. 1. DEENSCHE MANGELPLANK. MUSEUM KOPENHAGEN.

I II III IV

PLAAT XXV. MANGELPLANKEN. NED. MUS

I. EIKENHOUT 1566. III. NOTENHOUT 1654

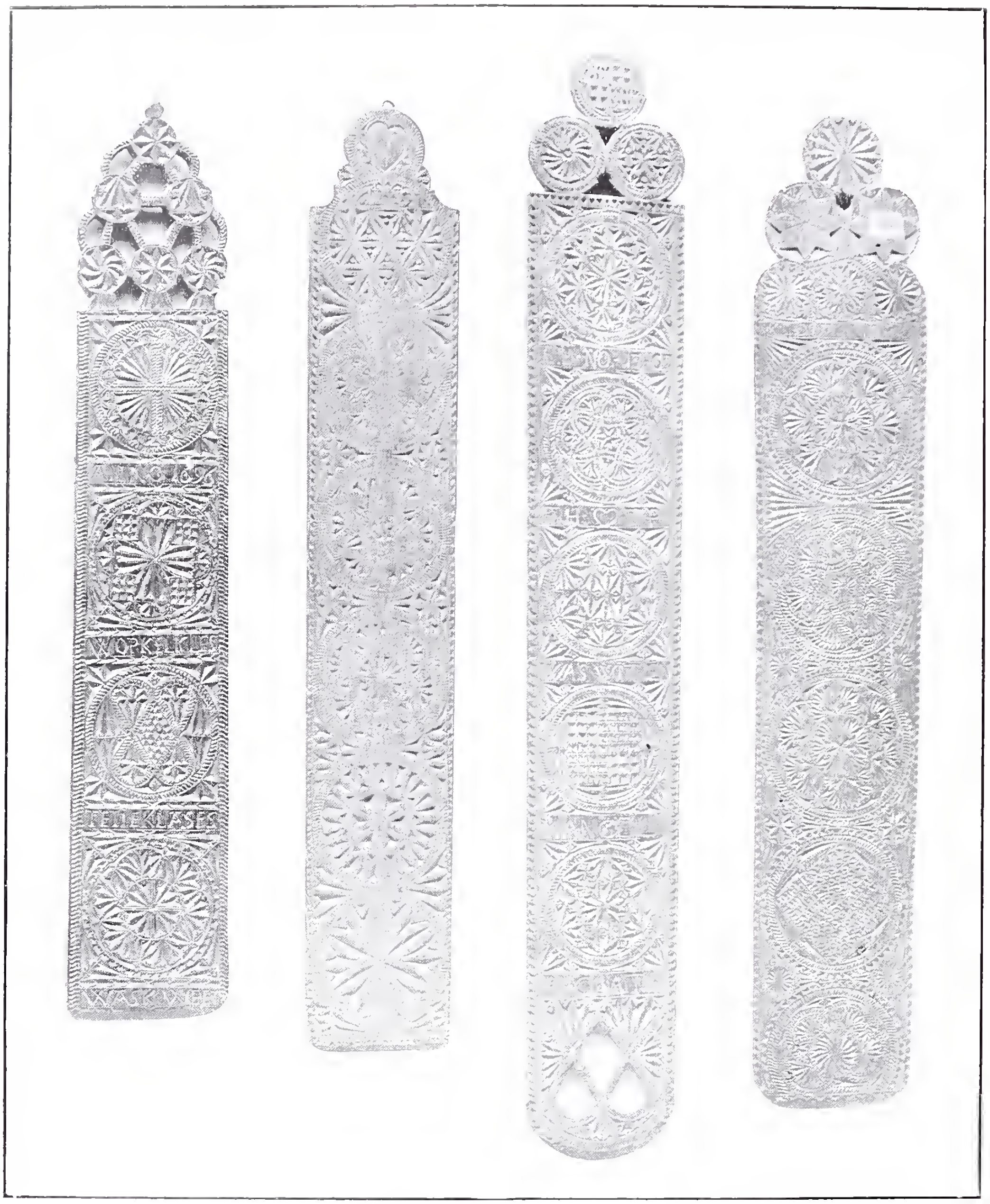
II. CORNOELJE HOUT 1604. IV. EIKENHOUT 1671.

smaller en hooger, bijna vierkant van doorsnee zou men kunnen zeggen.
Behalve door het bovengenoemde ornament, moet eene rijke polychromeering het aanzien der planken nog verhoogen, dat slechts in enkele gevallen gelukt, daar ze dikwijls te bont en boersch wordt aangebracht.
Al deze planken, uitgenomen de Friesche hebben handvatsels, hetzij eenvoudig gedraaid, hetzij in den vorm van engelen koppen met bladeindigingen, meerminnen met visschenstaarten, zeepaarden of andere zeemonsters.
Het Nederlandsch Museum bezit in hare collectie één exemplaar met een zeepaard als handvatsel. Deze plank (fig. 4 a en b) is geheel groen geverfd en gedateerd 1774.
Daar ons doel is, de mangelplanken uit het Nederlandsch Museum te beschrijven en deze te rangschikken zijn onder de Friesche groep, zoo bepalen we ons in hoofdzaak tot de kerfsnee techniek, welke geheel op geometrische constructie en indeeling berust. De versiering ontstaat uit het snijden van schuine dakvormige keepen; inplaats van de scherpe ruglijnen hierdoor verkregen worden veelal smalle banden uitgespaard en in het midden daarvan soms nog eene inkerving gemaakt. (Plaat XXV no. 1 en 2 Plaat XXVI no. 1).
Tot verlevendiging van het décor, blijven dikwijls kleine ballen, rozetten of ruitvormige deelen van het oorspronkelijke vlak, in de twee-, drie- en viersneden staan, die in de wisseling van de schuine snijvlakken gewenschte rustpunten vormen. (Pl. XXV no. 1 en 3).
Op een mangelplank in het Friesch Museum te Leeuwarden komen in een rozet vijf maskers in de driesneden voor.
Dit ornament staat zooals duidelijk te zien is nog steeds in verband met láát gothieke traditie. Het traceerwerk speelt een voorname rol o. a. het vischblaas motief (Pl. XXIV no. 4) de rozet (Pl. XXV no. 1).
Dit blijft nog in zwang lang nadat de Renaissance, het Baroc en Rococo haar intrede in de ornamentiek gedaan hebben.
Na de behandeling der techniek komt nu de eigenlijke vlakverdeeling der planken aan de beurt, welke bestaat uit vier, vijf à zes onder elkaar geplaatste cirkels met kerfsnee décor, als sterren, rozetten, doorvlechtingen. Het geheel wordt omgeven door randen met zigzag, vischgraat of touwmotief (Plaat XXV no. 4. Plaat XXIV no. 4 en 6).
De open vlakken tusschen de cirkels worden òf gevuld door kleinere cirkels met kerfsneedécor òf geheel gekerfd òf alleen de hoeken gesneden en door banden gescheiden, aldus qua-

FIG. 2.
NOORSCHE MANGELPLANK.
MUSEUM KRISTIANIA
NAAR H. FETT.

I II III IV

PLAAT XXVI. MANGELPLANKEN. NED. MUS.
I. EIKENHOUT 1696. III. EIKENHOUT 1703.
II. IEPENHOUT 1697. IV. EIKENHOUT 1704.

draten vormende. De mangelplank (Plaat XXIV no. 5) vertoont een décor van figurale, vegetabiele en geometrische motieven in een niet zeer gelukkige combinatie.

Een zeer laat en rijk exemplaar uit de collectie van het Nederlandsch Museum maakt op de boven beschreven planken eene uitzondering door haar gestoken versiering van wingerdranken met druiventrossen, waarin vogels en onderaan een vos (Plaat XXIV no. 2).

De banden hier boven genoemd dienen veelal voor de opschriften in gothische letters, in latijnsche karakters, of ook in cursief schrift gesneden en dikwijls met een of andere kleur ingewreven. Hier lezen we dan meestal den naam van de bezitster, het jaartal en ook wel de een of andere godsdienstige spreuk als: op een mangelplank in het Nederlandsch Museum (Plaat XXIV no. 4)

„Die Goot voortroout
Het vast gebout."

Innige vroomheid, onwankelbaar vertrouwen spreken uit deze woorden.

Van een diep godsdienstig gevoel getuigt de spreuk op de mangelplank van 1604. (Plaat XXIV no. 2).

„Christus is mijn leven
Serven is mijn ghewin
Looft Godt althijt."

Aanmaning tot het volgen van Gods geboden lezen we op de mangelplank van 1592 in het Museum te Leeuwarden.

„Vreest God, ende howt sin Gebot"

Op een plank in het Thaulow museum te Kiel staat rondom gesneden:

„In was stand du berufen bist
Darin bleib als ein frommer Christ
Leidt mit gdult was dir Gott auflegt
Den ein ider auch sein Creuz tregt."

Tegenover de Hollandsche kort- en bondigheid geeft de Duitscher in een eenigszins uitvoerig opschrift een vrome, wijze raad aan de vrouw op haar levenspad mee.

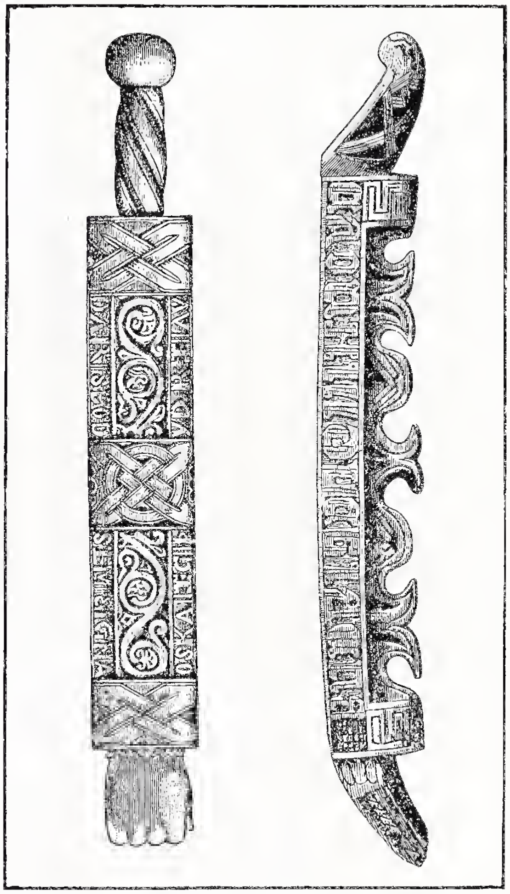
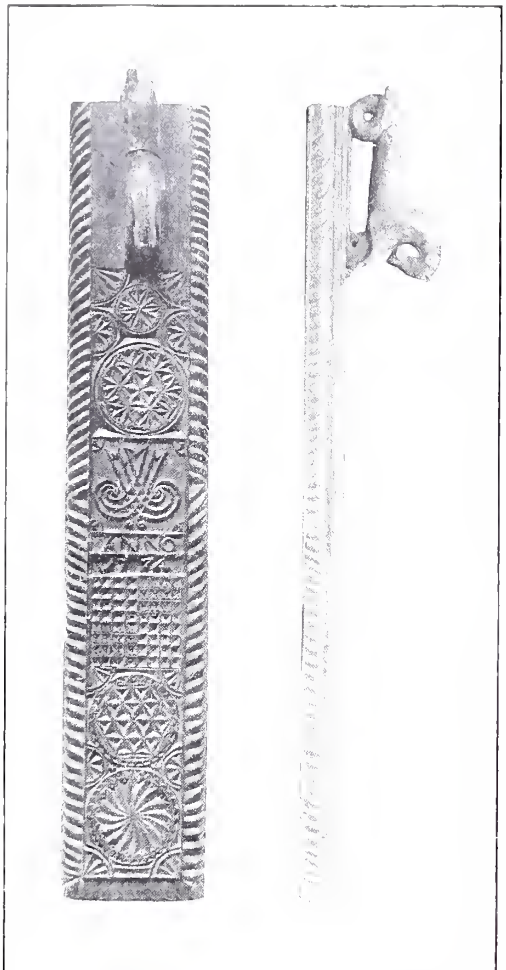

FIG. 3. IJSLANDSCHE MANGELPLANKEN. MUSEUM STOCKHOLM NAAR H. FETT.

FIG. 4.
MANGELPLANK
NED. MUS.
EIKENHOUT 1774.

Behalve deze godsdienstige spreuken komen ook wel plagende bedreigingen voor, bij ons volk altijd een weinig tot het platte overhellend: o. a.

„Hij is nis en wel ghelert
Die al dinc ten beste cert.
Wash fijt ende mangelt wel
Of ic com in met een stoec op ieuwe vel"

Mangelplank Ned. Museum. (Pl. XXV no. 1).

Hier neemt de inscriptie tusschen de versiering in klein gothisch schrift nog een zeer bescheiden plaats in.

Uit de woorden:

„Wasche witt, mangel glatt
So hebt ji alle Sondag wat."

proeven we den degelijken en practischen Hollander.

Toespelingen op de vrouwelijke ijdelheid vinden we op een mangelplank te Flensburg:

„Mein Lief
Rein gewasschen
Wohl gehauen
Ist ein Zierrath
Vor die Frauen."

en op een plank van 1686 in hetzelfde museum:

„Wasche wit, mangel glat
So wert men seggen wel
Ein schone Frou is dat."

De aardigste opschriften zijn die welke ons in enkele woorden de intieme verhouding der jongelieden teekenen als:

„Vask rein, mangel fein
Allerliefste mein."
1768. Thaulowmuseum. Kiel.

„Mein Herz — Dein Herz.
Ein Herz."
Museum Flensburg.

Dat die verhouding niet altijd rooskleurig is, spreekt uit het bang verlangen der volgende woorden:

1700. Noord-Friesland.
„Lass mich doch nicht ohne dich."

Onder deze opschriften vinden we er dus van allerlei aard, hoewel we slechts

enkele, alleen Duitsche en Hollandsche hebben opgenoemd. We zouden nog kunnen spreken over latijnsche inscripties, op planken, die waarschijnlijk door vaklieden zijn gesneden, over IJslandsche, die zich kenmerken door groote uitvoerigheid, en waar de letters als versieringsmotieven voorkomen, en eindelijk over de Scandinavische opschriften, die wat kortheid betreffen meer met de Hollandsche overeenstemmen. Hier dieper op in te gaan, zou ons echter te veel doen afdwalen.
Wanneer deze mangelplanken door de trekmangels vervangen zijn geworden is niet met zekerheid te zeggen, doch in de groote steden, waarschijnlijk wel reeds in het midden der 18e eeuw, om in onzen tijd voor de veel gemakkelijker te hanteeren cylindermangels plaats te maken.
Vergelijken we nu tot slot de vroegere voorwerpen met kerfsneeversiering met de tegenwoordige, zoo zien we, dat ondanks de vele werktuigen, die men nu te zijner beschikking heeft, het groote aantal onzer kerfsnee beoefende liefhebbers en liefhebsters op verre na niet die fijnheid bereiken. die b. v. onze planken. (Pl. XXV no. 1 en 2) vertoonen. En hoe komt dit? Hiervoor zijn twee redenen te noemen. Ten eerste is het hout, dat men bewerkte van beter en harder qualiteit (eiken- noten- cornoeljehout), dan de tegenwoordig zoo algemeen gebruikte zachte houtsoorten als elsen- en lindenhout.
Ten tweede zijn de inkepingen minder diep.
Men vergete niet, dat door de *juiste* indiepingen, die spelend in elkaar over, gaande licht en schaduweffecten verkregen worden, die aan het voorwerp een zekere charme en levendigheid geven; de nieuwere voorwerpen missen deze ten eenenmale, daar bij de te diepe snede het onderscheid tusschen boven- en onderkant der gleufte groot en daardoor tusschen licht en donker te scherp is.
Alvorens te eindigen wil ik daarom hen die zich met kerfsnee bezig houden, aanraden deze waarlijk mooie collectie mangelplanken in het Nederlandsch Museum te gaan bezichtigen.

IDA C. E. PEELEN.

PLAAT XXVII. EETKAMER VILLA VAN EEGHENSTRAAT
AMSTERDAM.

FIG. 1.
EETKAMER
VILLA
V. EEGHENSTR.
A'DAM.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

De meubelen en de betimmering van de eetkamer (Pl. XXVII en figuur 1) zijn in eikenhout uitgevoerd. De wanden en de vakken van het plafond zijn wit gefresco liet. De schoorsteenmantel is van rood marmer opgetrokken, terwijl de deuren van de omtimmering van doorzichtig glas in lood voorzien zijn evenals de deurtjes van het buffet. Als meubelbekleeding is blauw leder gebezigd. Het salonameublement van Plaat XXVIII is in Empirekarakter opgevat en uitgevoerd in mahoniehout in de was met koperen kapi-

PLAAT XXVIII. SALON.

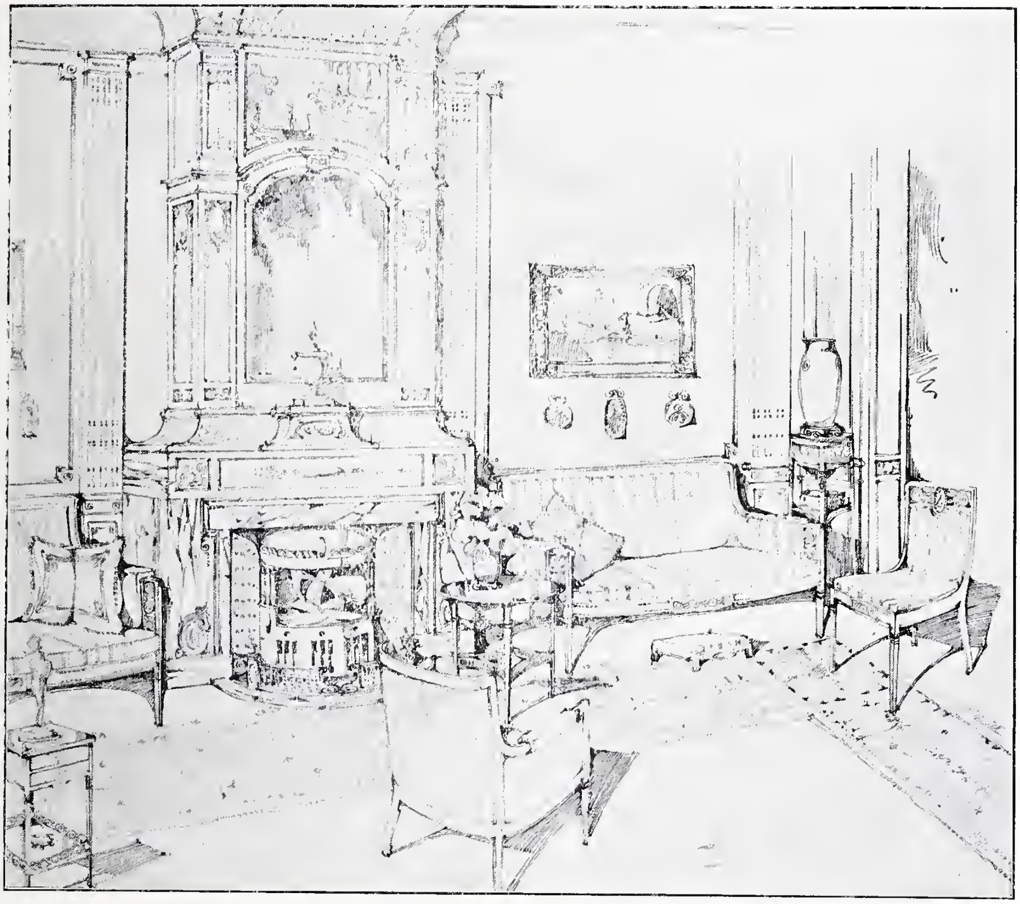

FIG. 2.
SALON.

teelen en basementen aan de kolommen van het ronde tafeltje. Ook het beslag en de kapiteelen van de kolomvormige hoekstijlen van het kastje, dat tevens als schrijfbureau gebruikt kan worden, zijn van koper vervaardigd. Als bekleeding der zetels is groen met witte zijde gebruikt. Fig. 2 en Plaat XXIX geven reproducties naar ontwerp-schetsen voor een salon-ameublement eenigszins in Lodewijk XVI stijl opgevat. De betimmering is lichtgroen gedacht met snijwerk, dat spaarzaam met goud gereleveerd wordt. De wandvakken worden met gele met goud doorstikte stof bespannen. Licht groene meubelen met rood met grijze zijden bekleeding zullen verder de hoofdtonen van deze meubeleering voltooien. —

PLAAT XXIX. SALON.

OUD TAFELLINNEN.

(Vervolg van pag. 50).

De aanwijzing in den stijl van het gebouw in mijn jacht gelegen en het schutterstuk van Hals zijn gegevens die, met de archiefstukken bij Kalf, de boven vermelde boedelbeschrijving van 1650 en de mededeelingen van Hadrianus Junius, Viverius en Ampzing, bij den laatsten bijeen te vinden, en bij Schrevelius slechts herhaald, die hooge prijzen van *f* 14.— tot *f* 50.— per el [1]) noemen in 1598, 1606 en uiterlijk 1628 betaald, en spreken van bestellingen te Haarlem voor vorsten en prinsen, heel Europa over en van vorstelijke geschenken op last der staten vervaardigd, zullen wel voldoende zijn om vele weefsels aan Haarlem toe te kennen. Maar het afdoende bewijs geven de enkele servetten van Prins Maurits, die nog over zijn. Mevrouw O.-P. bezit er een van 1601, ik kocht er een van 1604. Plaat XXX, ook in het bezit van Z. M. Koning Willem III, moet er een geweest zijn. Zij dragen beneden aan het wapen van Haarlem, naast een rederijkersvers van dezen inhoud:

LOF . GOD . IN . WIENS . HANDEN
HIER . ALLE . GHEWELT . STAET .
HIJ . WAECT . OVER . ONS . LANDEN
DOOR EDELER . STATEN . RAET
EN . DOOR . DE . LOFLICKE . DAET .
DES . NASSOVWEN . VOL . EEREN
MET . EENDRACHTIGH . SAET .
CLEINE . SAKEN . VERMEEREN .

en, boven, de wapens der provinciën, zoodat zij ongetwijfeld zulk een geschenk der staten aan den overwinnaar van Nieuwpoort zijn, waaraan wel drie jaar gewerkt is.

Het is een fijn weefsel van bijzondere kunstvaardigheid, met vele randen, jachten en wapentropheeën, en allerhande voorstellingen, die het middenvak met zijn wapen, aan den jongen oranjeboom en zijn spreuken tusschen de acht kwartieren, [1]) omgeven, zonder dat ergens een spiegelbeeld het werk van den wever vereenvoudigt. Waarlijk het is een historiestuk, ook voor de vaderlandsche weefkunst.

Geheel hier bij aan sluiten zich de servetten van de veiling van 19 December 1907 van Schulman, met dezelfde randen van jachten en emblemen, alleen aan de zijkanten iets hooger, die in het middenvak wapenschilden hebben met de vereenigde wapens en monogrammen van Koning Christiaan van Denemarken en zijn gemalin Anna Katharina van Brandenburg, omgeven door 16 kwartieren, waarvan een blank, en het jaartal ANNO 1602 [2]). Zij strekken dus tot bewijs van wat Ampzing mededeelt omtrent het weven te Haarlem van tafellinnen voor buitenlandsche vorsten.

Later werk, dat zich hier onmiddelijk bij aansluit bleef mij onbekend. Het tafel-

[1]) Die prijs is zoo hoog dat die dunkt mij alleen te verklaren is, wanneer men aan het bovenvermelde fijne garen denkt.

[1]) In plaats van Hessen, komt Coninckstein bij vergissing tweemaal voor.

[2]) Ik heb daarvan een stuk over de hand dat ik gaarne bereid ben te ruilen voor stukken die aan mijn verzameling ontbreken.

PLAAT XXX. SERVET VAN PRINS MAURITS 1604.

goed met de wapens van Philips IV van Spanje, die van 1621—1665 regeerde, dat ik alleen van hooren zeggen ken, is zeker niet van Haarlem, eer uit Kortrijk evenals dat van Philips V, daar tusschen 1702 en 1706 besteld [1]).

Maar het is zelfs best mogelijk dat deze stukken reeds den lateren vorm der historiestukken hebben aangenomen.

Die zijn gebouwd naar het voorbeeld der jachten. Liefst onder een stad, daarboven een ruiter en dan zijn wapen. Afwisseling in deze eenvormigheid ontstaat om verschillende redenen, maar dit blijft de regel.

Het oudste, voorloopig, is LONDON aan THE RIVER THAMES met een groot schip en een roeiboot. In de stad is *Old St. Pauls*, 1666 afgebrand, door verdubbeling ontstaan en is de *tower*, al staat die niet aan een rivier, niet te miskennen. Daarboven is een ruiter een veldheerstaf in de hand bekroond door een engeltje met een bazuin. In het midden het wapen van Londen. De rand [2]) in de servetten van Mevrouw de Douairière H. G.-D., (Plaat XXXI) is geheel in denzelfden geest als die van de wereiddeelen van omstreeks 1640, maar de kleeding van den ruiter wijst niet vóor 1660 en de aanwezigheid van *old St. Pauls* stelt 1666 als grens. De ruiter zal dus Karel II moeten zijn, bij zijn aankomst te Londen in 1660, het schip de *Royal Charles*. Wellicht is het patroon ontworpen voor een geschenk van die stad. Maar dan toch in Holland.

Aan Ierland valt niet te denken. Daarheen is de damastweverij, die hij weldra tot grooten bloei bracht, eerst in 1699 gekomen door Louis Crommelin, verwant aan de vroeger genoemden, die zelf in 1685 door de herroeping van het edikt van Nantes uit St. Quentin naar Holland trok waar hij zich te Amsterdam gevestigd had. Rijkelijk ondersteund door Willem III, vestigde zich onder zijn leiding zijn familie en vele andere Hugenoten in het noorden van Ierland, waarheen zij 1000 weefgetouwen en spinnewielen en de in Holland geleerde weefkunst meebrachten [2]).

Bezwaarlijk kunnen dus ook nog Iersch zijn de navolgingen van het patroon van Londen, waar het schip, met de roeiboot van plaats verwisseld, mooier in staat, maar St. Pauls overdreven hoog is, de Tower tot hemelhooge huizen, *skyscrapers* in den dop, is misvormd en een fout in het wapen van Londen is geslopen.

Mevrouw O.-P. heeft er met Koning Willem III te paard (het paard niet meer

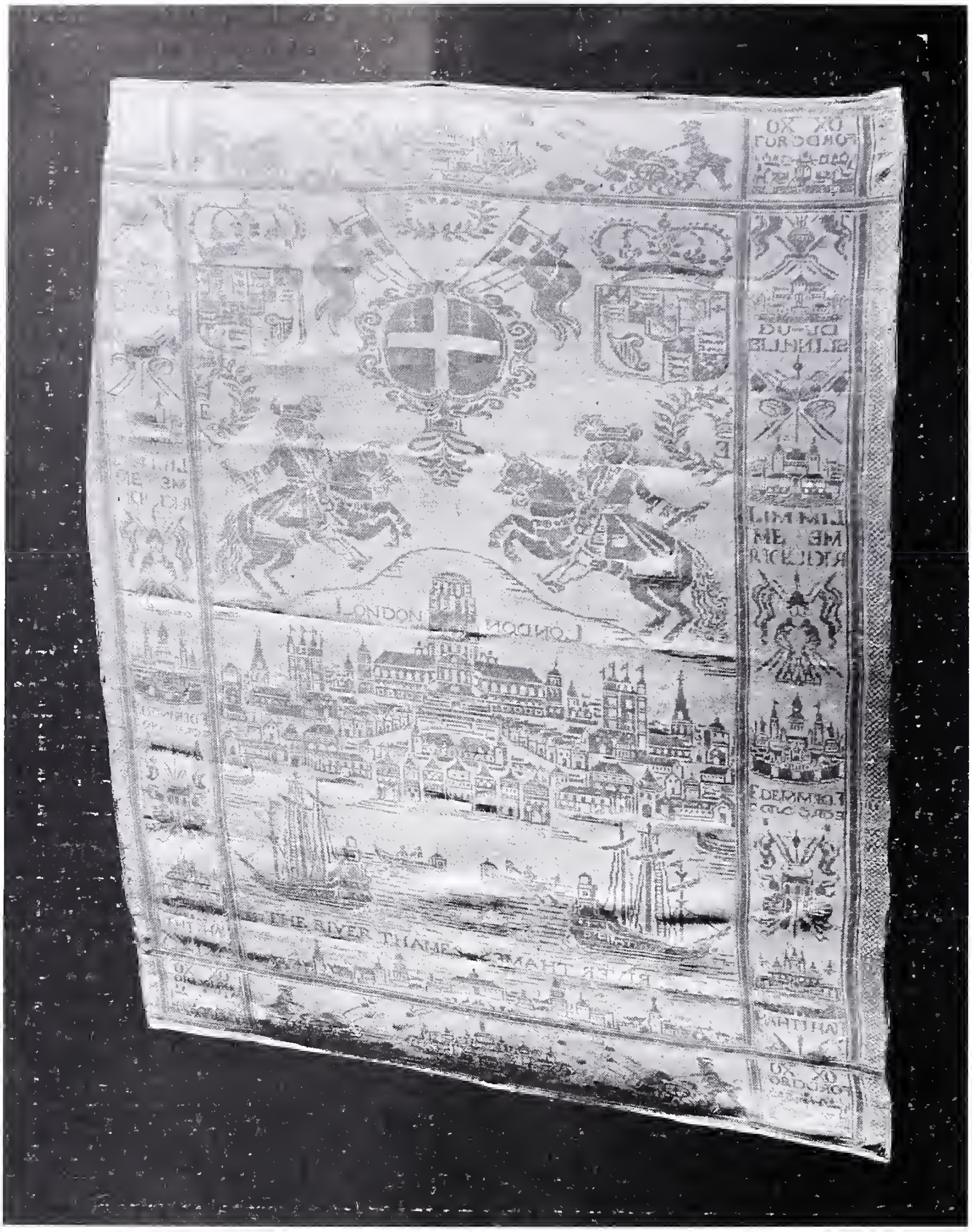
---

[1]) Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk. I. (1903/4) blz. 71.

[2]) In een zelfde tafellaken van Mr. H. K. W. zijn de twee spiegelbeelden van den rand verkeerd om tegen elkander gezet, zoodat de bloemen en cartouches onherkenbaar worden. Deze zelfde weeffout vond ik in de hoeken van een tafellaken met Orpheus van Jhr. Mr. B. waar de halve violen aan de kanten zijn en ook later te Kortrijk in randen van wapentropheeën, afwisselend goed en verkeerd om gezet.

[1]) Handelsblad vn 22 Oct. 1907, Van Dag tot Dag.

[2]) The Mariage, Baptismal and Burial Registers 1571 – 1884 of the Dutch reformed Church Austin Friars London. (Historical Introduction).

PLAAT XXXI. SERVET MET LONDEN 1660.

omziende), achter wien G in een kransje en boven hem het wapen van Londen, door het Engelsche koningswapen geflankeerd. De tijd moet uit den rand af te leiden zijn.

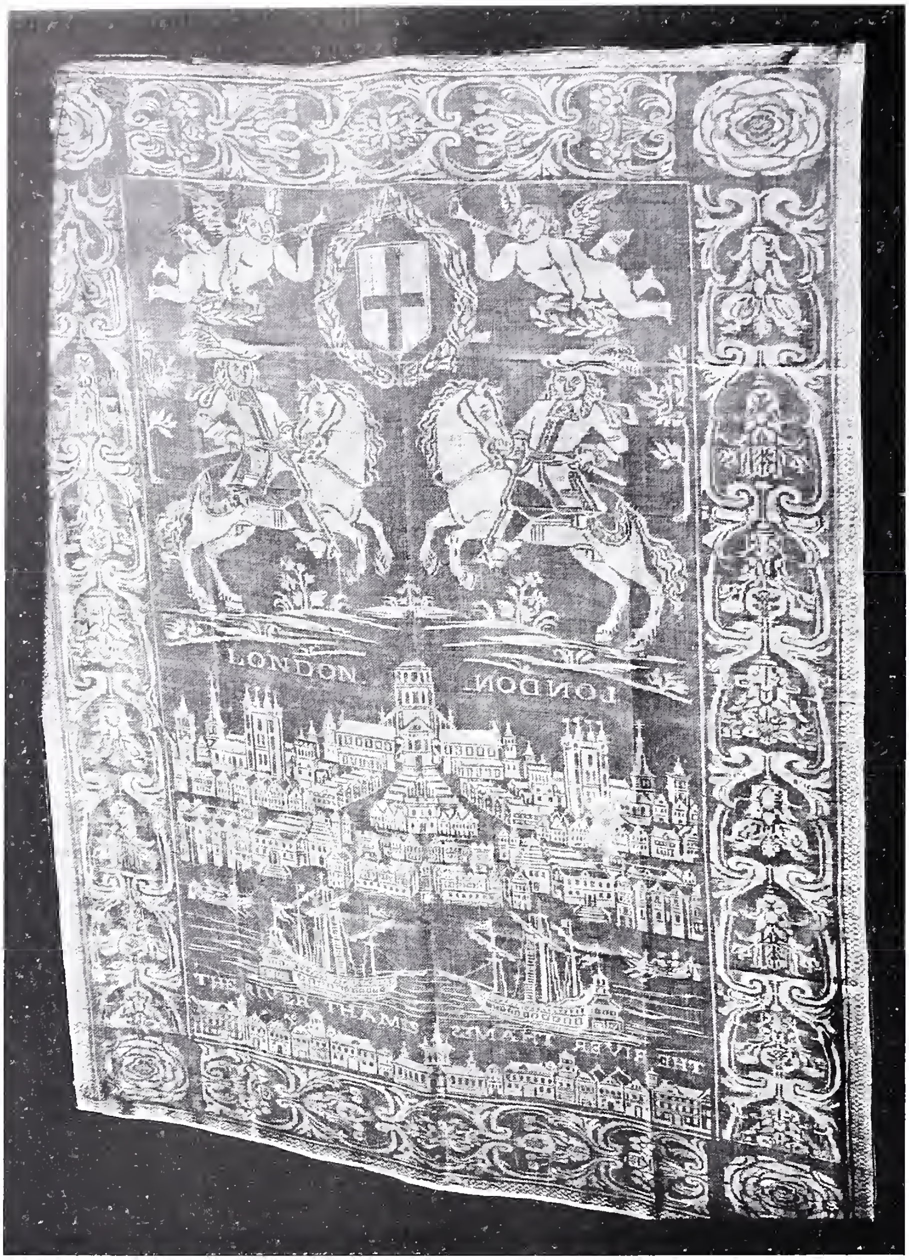
Boven is het ruitergevecht bij DVBLIN, dan ter zijde de steden WATERFORT, CHARLEMONT, DVBLIN, ATHLONE, BALIMOR, GALLOWAY, meest alle wijzend op wapenfeiten uit den Ierschen oorlog van 1690 en 1691, maar onder is het belegerd NAMVR dat eerst in September 1695 door den koning-stadhouder heroverd is. Men zou dus dit patroon zeker na dien datum plaatsen, wanneer niet Mevrouw O.-P. ook een servet had, met den zelfden rand, waar, in plaats van den ruiter, *William and Mary* tegen elkander over staan in koningsmantel, samen een tak houdend en de koningin niet reeds in Januari 1695 gestorven was. Het kransje is er wel, maar zonder letter en ook de korte breede figuren maken het waarschijnlijk, dat wij hier een gewijzigd, niet het oorspronkelijk patroon voor ons hebben. Zou de belegering van Namen kunnen wijzen op de roemruchtige, hoewel vergeefsche verdediging van 1692? Of zou er nog een andere rand vroeger in gebruik geweest zijn, misschien reeds dadelijk na het innemen van den Engelschen troon? In elk geval sluit de aanwezigheid der koningin uit aan de Iersche nijverheid, na 1699 te denken. Wij zullen later zien dat reeds hier weer aan Kortrijk kan gedacht worden.

Hoe lang zulke patronen in gebruik kunnen blijven, [1]) bewijzen servetten van jonkvrouw B. waar, om het zelfde middenpatroon, met den vorst wiens letter alleen in E veranderd is, met dezelfde weelfout zelfs, een nieuwe rand voorkomt met DUBLIN, LIMMERICK, EDENBORG en BAHT (Bath), in de hoeken OXFORD, die de herinneringen aan de verovering van Ierland vervangen. (Plaat XXXII). Ik kan voor deze merkwaardige wijziging geen andere oplossing vinden, dan dat men ruim 50 jaar later, dit oude maar altijd geliefde patroon, heeft willen vernieuwen door het toepasselijk te maken op *Charles Edouard*, den pretendent, die in 1745/6 een kortstondigen roem heeft geoogst, met zijn vermetelen inval in Schotland en Engeland.

Het eerste wapenfeit dat verheerlijkt wordt is van 1674. Dit goed komt veel voor. Ik vernam van verschillende eigenaars en Mevrouw Korteweg-Baronesse d'Aulnis de Bourrouill schonk er mij een stuk van voor mijn kleine verzameling. Een servet is afgebeeld in „*Je Maintiendrai*" tegenover blz. 215, door F. J. L. K., die mededeelt dat een stel van dit linnengoed, na de herovering van Grave door de burgerij uit dankbaarheid aan Willem III werd aangeboden. Zou het daar soms ook zijn geweven? De rand herinnert sterk aan een Haarlemsch

---

[1]) Een niet minder merkwaardig voorbeeld vond ik onlangs in tafellakens bij Mevr de Douairière Q. v. U. nieuw gekocht omstreeks 1875 à 1880, geheel gelijk aan dat van Plaat II, dat zeker ouder is.

PLAAT XXXII. SERVET MET LONDEN 1745?

stuk met Abraham, van vóor 1650, het paard is geheel als dat van Karel II van 1660, evenzoo de engeltjes, maar wij weten nog niet wanneer de linnennijverheid te Haarlem, in het midden der eeuw in vollen bloei, verliep. Als dat omstreeks 1700 gebeurd is, dan zal de uittocht van weversknechts, die deze kunst naar Brabant zullen gebracht hebben, wel vroeger zijn begonnen en ook deze kunnen patronen hebben meegenomen. Zoo is het tenminste met de Hollandsche lakenweverij gegaan, zooals Prof. Kernkamp op een philologencongres uiteen gezet heeft. Afgebeeld is de vesting D'GRAEF aan de MAES en daarnaast leest men: DE BORGHERS VAN GRAEF DANKEN SYN HOOGHEYT VAN HUN VERLOSSINGHE, verder ziet men de de burgers hun dank brengende aan den Prins te paard, naast de groen gemaakte poort, boven wien zijn wapent door een engeltje gehouden, die trompet: LANG LEEFT ONSEN VICTORIVESEN PRINCE VAN ORANGE. Ook de datum 1674, ontbreekt niet (Pl. XXXIII) [1]. In tijdsorde volgt een tafellaken met het beleg van NAMVR in 1695 (Veiling Frederik Muller en C° 16—29 December 1907) veel mooier van stijl, waar de beide vorsten Willem III en Maximiliaan Emanuel van Beyeren, de stadhouder der Zuidelijke Nederlanden, stapvoets rijdend, voor de belegerde stad te zien zijn. Boven de vesting zijn hun groote wapens aangebracht. Onder dat van den koning van Engeland is een spreukband met DIEV ET MON DROIT. De rand van wapentropheeën vinden wij in den zelfden geest bij latere zeker Vlaamsche stukken zooals het beleg van Ostende 1706, de inname van Rijssel 1708 en de slag van Malplaquet 1709. Ik zou dan ook geneigd zijn hier aan een Kortrijksch weefsel te denken en wordt in die meening bevestigd door de belangrijke plaats hier aan den stadhouder van het Zuiden gegeven. Toch is het niet te ontkennen dat dit patroon mooier van teekening is dan die waarvan de zuidelijke herkomst vast staat en daarin gelijkstaat met mijn Marlborough (1706) bijvoorbeeld, een tafellaken in het Ned. Museum van het geschenk Bredius met een veldslag, een belegering en een mannelijk en vrouwelijk vorstenwapen dat ik niet kan thuis brengen, enz.

Maar ik loop vooruit. Vóor den rijken oogst van overwinningen uit den Spaanschen successieoorlog komt de vrede van Rijswijk, 1697, in een tafellaken van het Stedelijk Museum van Rotterdam, dat ik nog geen gelegenheid had te gaan zien.

Ik heb alle reden om aan te nemen dat wij in de veldslagen van Marlborough en de wapenfeiten van Prins Eugenius geen Hollandsche weefsels meer hebben. De taal wijst naar het Zuiden, verschillende weefsels van dezelfde gebeurtenissen misschien op mededinging, bijvoorbeeld tusschen Brabant en Vlaanderen, maar het meeste zal wel uit Kortrijk zijn.

[1] Deze plaat is naar de prent gemaakt, vóor dat ik een stuk ter mijner beschikking had.

PLAAT XXXIII. SERVET MET DE VERLOSSING VAN GRAVE 1674.

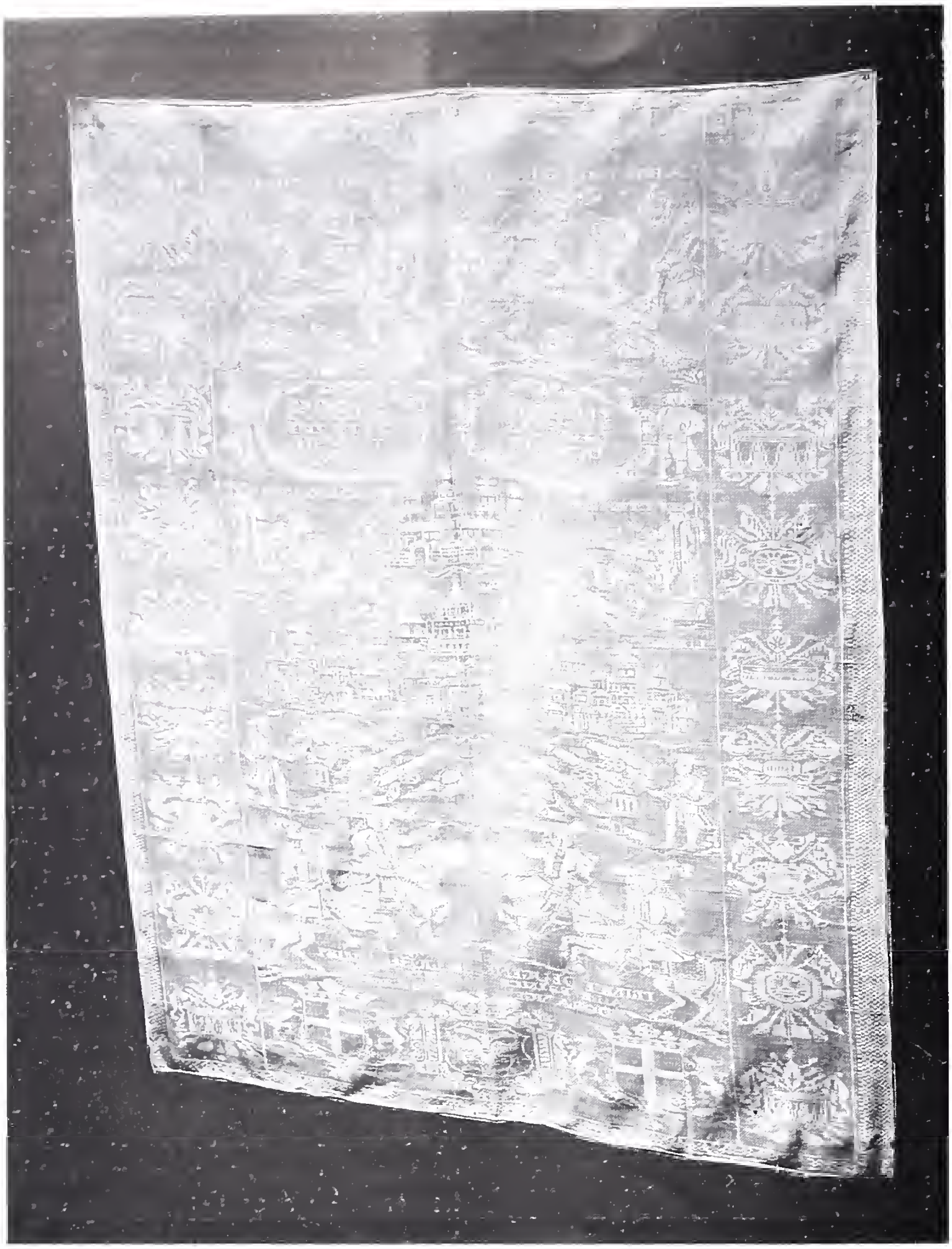
Te Kortrijk bestelt zijn tusschen 1702 en 1706 een groot stel tafelgoed voor Philips V van Spanje met zijn wapens en die van de koningin en van *les nouvelles chasses* [1]). De reeks, zoover die hier in Holland voorkomt, begint in 1706 met de slag van Ramelies (23 Mei) en daarop volgende inname van Ostende (6 Juli), Meenen (18 Aug.) en Ath (2 Oct.) waardoor Marlborough zulk een voordeelige wending aan den krijg gaf. Die slag, de belegering van MEENEN en de vesting OSTENDE tusschen AETH (sic) en DENDERM (onde), de DVX DE MARLBOROVGH zelve, als veldheer te paard en zijn wapen vormen het patroon van mijn stel, waarvan de rand, van gestiliseerde bloemen aan den rand van een jacht verwant is die geheel Kortrijksch van stijl is en niet minder aan de begroeting van Karel VI. Pl. XXXV.

Daarnaast heeft Mevrouw de Douairière H. G.-D. een patroon uit hetzelfde jaar, waar de veldslag ontbreekt, de vesting OSTENDE de basis vormt, MARLBORROVGH zoo met engeltjes en zijn wapen is aangebracht dat dit in het midden spreekt en boven HAET (Ath) door MEENEN geflankeerd is afgebeeld. Dit heeft een rand van wapentropheeën.

Geheel anders is de slag van Malplaquet (1709) opgevat in servetten in het Ned. Mus. (Geschenk Bredius). Ook hier wordt de rand door wapentropheeën gevormd. Een ruitergevecht duidt den veldslag aan, een heerenhuis of kasteel MALPLAQVE daarboven de plaats. De veldheer GEN MARLBOROVG draagt geen hoed maar een lange pruik en wordt ook door engeltjes bekroond.

Wapentropheeën in den rand hebben ook alle zes of zeven voorstellingen van de verovering van Rijssel. Ik heb niet de gelegenheid gehad ze nauwkeurig te vergelijken, maar zoo ver ik kan nagaan zijn het wijzigingen van een of twee patronen. Zij vertoonen het belegerde Rijssel. Het vroegste lijkt wel een servet van Mevrouw d. L.: Bovenaan een gevecht van voetvolk LA . BATTAILE D . HEYNE, ik denk de slag bij Oudenaarde, 11 Juli 1708, daaronder in een catouche PRINCEPS EVGENIVS INSVLAS DEVICIT XXII. 1 . 7 . 0 . 8. (De loopgraven zijn 22 September geopend), dan de CITADELLE, 8 December en het belegerde LILLE, 23 October genomen. Daarvoor rijden twee vorsten waarvan de een met zijn veldheerstaf den ander de stad wijst. PRINCE DEVGENE A LE PRINCE DORANGE. Prins Eugenius schijnt dus de belegering aan den Prins van Orange op te dragen, die dan ook tot den val van de citadel gebleven is. Onderaan is het keizerlijke wapen geflankeerd door dat van Savoye. (Plaat XXXIV).

[1]) Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk (1903-4) blz. 71 v.v.
Bij de laatste correctie leerde ik nog door bemiddeling van den Heer Jan Kalf een servet kennen met Philips V die zijn gemalin Louise van Savoye de hand rijkt, hun wapens en het opschrift VIVANT ET REGNENT PHILIPVS V HISPANIARVM REX ET CONIVX EIVS LVDOVICA REGINA Zij zijn 1701 gehuwd. De rand heeft de korte bloemtakken die wij weer zullen vinden. De stijl der figuren laat aan *William and Mary* denken.

PLAAT XXXIV. SERVET MET DE BELEGERING VAN RIJSSEL 1708.

Het andere stel van Mevrouw de Douairière d. J.-d. C. heeft in het schild het opschrift: PRINCEPS EUGENIUS INSULAS DEBELLAVIT 1708, het derde tafellaken van Mevrouw O.-P.: PRINCE EVGENIVS HEFT D.LEILIE GHEPLVCET ONDER DE DOIRENS. Ook hier rijden te zamen PRINCE EVGENIVS EN DE PRINCE 'D ORANGE, de laatste hier als de veroveraar van TOYRNEY, eerst 31 Aug. 1709 genomen, dat er ook in is afgebeeld.[1]) Niet geheel verklaard is waarom ook in het tweede stuk nog een andere stad voorkomt. Bovenin zijn wapens, in het laatst vermelde het keizerlijke geflankeerd door dat van Savoye zooals onderaan in het eerste. Ten vierde: servetten van Mevrouw d. M. O.-W. hebben als legende PRINCE EVGENE PREND LILLE, maar behalve het gebombardeerde LILLE, de prins en de wapens is daar ook weer een deel van de veldslag, blijkbaar dus de slag bij Oudenaarde, die in het bijbehoorend tafellaken in zijn geheel moet geweven zijn geweest.

Aldus, met het eerst genoemde en met Namen overeenstemmend, is een tafellaken van Mevrouw v. d. B.-R. v. R. met het opschrift PRISE DE LA VILLE DE LILLE PARLES ALIES, waarin Prins Engenius ook vóor de belegerde vesting galopeert en er boven om het wapen van Oostenrijk heen, de wapens van Spanje, Engeland en de Geunieerde provinciën een groep van zeven ronde wapenschilden vormen, door een dubbele koningskroon gedekt.

Dit zelfde opschrift wordt ook gevonden in een stel van Mevrouw B.-S. maar in den rand, waarin ook tusschen de wapentropheeën, cartouches met steden voorkomen, alleen DOVAY met naam. Het ontbreekt in een overigens gelijk servet van Mevrouw B.-K. Aangezien Douai eerst 25 Juni 1710 door Johan Willem Friso genomen is kunnen deze stukken niet vóor 1710 zijn. Maar zij vertoonen noch den Prins van Savoye noch den Prins van Orange. In het midden is groot en onverdubbeld — ook in het Rijssel onder hen komt enkel naar den rand toe wat verdubbeling voor — Karel van Oostenrijk als Karel III van Spanje, zijn vele wapenkwartieren over drie aaneen gehechte schilden verdeeld. Onder hem door ziet men een groep soldaten de lansen opgestoken. Daar Karel nog als koning van Spanje, nog niet als keizer is afgebeeld moet het voor 1711 wezen. Met de vroeger vermelde jacht stemt het geheel in stijl overeen en ook met het stel van Mevrouw B.-B. dat afdoende de herkomst uit het zuiden bewijst en van 1711 moet zijn. Wij vinden hier in een rand van bloemen als van de genoemde jacht en mijn Marlborough, den vorst, als keizer terug. Ook hier is de hoofdfiguur niet verdubbeld, terwijl de wapens van BRABANTIA FLANDRIA, boven de knielende provincies die kransen aanbieden in spiegelbeeld, naarmate het licht

[1]) De Lakenhal te Leiden bezit servetten met Prins Eugenius van 1709 gedateerd, tafellakens met de belegering van Rijssel en met den hertog van Marlborough.

PLAAT XXXV. SERVET MET DEN GELUKWENSCH VAN BELGIË VOOR KAREL VI BIJ ZIJN TROONSBESTEIGING 1711.

valt de wapens van Brabant of Vlaanderen lijken. Het opschrift luidt: BELGIVM GRATVLATVR CAROLO.VI. ROMANORVM IMPERATORI HISPANIARVMQVE REGI, de geluk wensch dus van België voor den keizer, koning van Spanje. Pl. XXXV. [1])

Maar dan keert de kans Evenals de legpenningen worden ook deze patronen van Fransche zijde beantwoord door bestellingen die den roem hunner wapens verkondigen.

Het z.g. Bourbon tafellaken van Mevrouw O.-P. groot 5.30 $\times$ 2.15 van fijn damast evenals de laatstgenoemde patronen, heeft een rand rondom bezaaid met *lis de France*. De overwinningen van Villars in 1712: het ruitergevecht van 28 Juli te MARCHIENNES, de belegering van DOVAY (8 September), dan de koning, tusschen twee regimenten op den achtergrond met opgestoken lansen, geheel zooals er een onder het paard van Karel VI staat, boven hem BOVCHAIN en QVENOY (20 en 4 October genomen, verder wapentropheeën met dubbele L en het wapen van Lodewijk XIV. Het zijn vooral die soldaten op den achtergrond die mij doen geloven dat wij nog niet met een Fransch weefsel te doen hebben, maar met een opdracht in het pas veroverde land.

Nog eens zien wij Eugenius na zijn overwinning op de Turken bij Belgrado, 1717 in een tafellaken van Mevrouw B.-K. ook 2.16 breed. Een woedende vervolging van Turksche ruiters door de Keizerlijken, de stad BELGRADE en de veldheer wiens wapen, ik weet niet waarom, niet dat van Savoye is. Ook het keizerlijke wapen staat hierin. In den rand zijn dubbele adelaars.

Maar er is ook wel weer een ander patroon van de inneming van Belgrado, dat zoo zeer aan de latere servetten met Londen laat denken, dat ik zou wil vragen of ook die niet uit Kortrijk waren.[1]) Daar ziet men, in een stuk, in 1877 door den Heer van Best aan het Kon. Oudheidkundig Genootschap geschonken, BELGRADE door geschut belegerd en den keizer CAROLVS IMP RATOR 1.7.1.7 te paard in zijn kamp, door een engeltje met een bazuin bekroond. Boven tevens zijn wapen. Hier zijn in den rand nog eens de herinneringen van den Spaanschen successie oorlog opgerakeld: OSTENDE, 6 Juli 1706 door Ouwerkerk genomen LILE, 8 Dec. 1708, door Prins Eugenius, BOTVINA (Bethune?) 28 Aug. 1710 door Fagel en Schuilenburg en TOVRNAI, 31 Aug. 1709 door Marlborough, meest van wapenschilden vergezeld. Pl. XXXVI.

Zoo goed als alles dus wat wij uit de laatste jaren der XVIIe en het begin der XVIIIe eeuw leerden kennen en konden thuis brengen schijnt uit Kortrijk te zijn. In den tweeden druk van Schrevelius 1750 vermeldt een noot [2]) dat er sinds vele jaren te Haarlem geen fabrieken van lijnwaat meer waren, zelfs geen wardijns,

---

[1]) Bij ongeluk is deze plaat in spiegelbeeld.

[1]) Zie ook noot 1 op blz. 73.

[2]) Blz. 501.

PLAAT XXXVI. SERVET MET DE INNAME VAN BELGRADO 1717.

maar noemt daarentegen: reders in kanten, tafelgoed en bonte lijnwaten." Toen de weverijen dus verdwenen, zullen de kooplieden zijn gebleven en hun waren van elders hebben ingevoerd.

Dit wordt volkomen bevestigd door de gegevens in de geschied- en oudheidkundige kring te Kortrijk bekend gemaakt [1]) waar wij behalve de bovenvermelde bestelling van Philips de V vooral merkwaardige aanteekeningen vinden omtrent de opstootjes der damastwevers in 1741.

Daaruit blijkt dat toen Frankrijk en Engeland door overmatig inkomend recht zoo goed als gesloten waren en de verzending naar Spanje voor de „Indiën" geheel opgehouden hadden door den oorlog tusschen Spanje en Engeland en „*la Hollande qui leur seroit seule ouverte, n'en tire plus le quart de ce qu'elle était accoutumée à rayson du pauvre temps qu'il y fait et des pareilles fabriques qu'on y introduit de quelques autres pays.*" Ook in 1699 was er gebrek aan werk te Kortrijk geweest. Wij zagen reeds hoe na de overwinningen van 1706 de goederen daarop in Holland binnen stroomden.

Welke andere landen in 1741 in Holland invoerden blijkt niet. Kan Ierland geleverd hebben? Zou Frankrijk hebben uitgevoerd? De gegevens ontbreken. Alleen Sileezische weefsels meen ik gevonden te hebben. Tot nu toe meest als tafellakens. Zij zijn niet fraai en staan wel zooveel bij de Kortrijksche achter als deze weer, in stijl ten minste, niet als weefsels, onderdoen voor de Haarlemsche.

Ik vond ten eerste een staaltje te Utrecht anders bewerkt dan wat wij reeds kennen. Het stelt weer den zelfden vorst voor als CAROLVS DER VI, naar links stappend op zijn paard met kroon en scepter, onder hem de stad WIENNE, boven hem zal zijn wapen zijn geweest. Er is een rand van gestiliseerde bloemen. Het ongewone is dat het patroon zich minstens driemaal in de breedte herhaald, zonder dat er een spiegelbeeld tusschen is. Weene is daardoor tot een niet onaardige doorloopende rand geworden, maar al die keizers achter elkander aan stappend zijn onbehoipen. 's Keizers pruik laat niet toe het tot het eind van zijn regeering (1711—1740) te verschuiven, maar wijst veeleer op het begin. Zou de kroon ook op de intocht bij de kroning wijzen? Het vermoeden dat wij hier met Sileezische weefsels te doen zouden hebben, wordt meen ik bevestigd door een tafellaken, geheel in den zelfden stijl, in de veiling van 19 December 1907 van Schulman, ook met een smal zich herhalend patroon. De figuur FRIDRICI AUGUSTI KÖNIG IN: POHLN, met de zelfde kroon en scepter galopeert daar zeven maal achter elkaar langs ZITTAU, waarboven een paar gekoppelde, met *lambrequins* omgeven en door een helm gedekte wapenschilder zijn aangebracht, blijkbaar als geslachtswapen ontworpen, die hier het eene het wapen van Zittau een klimmende leeuw hebben, het andere een Z. Het is waarschijnlijk dat wij met Frederik

[1]) I (1903-4) blz. 71 en blz. 212.

PLAAT XXXVII. TAFELLAKEN MET PARIJS.

August de tweede, 1697—1733, te doen hebben.

Aardiger is een tafellaken van Mevrouw G.-J. J. waar FRIEDERICVS . KÖNIG IN SCHWE . DEN langs het water met zeilende scheepjes galopeert, waar STOCKHOLM aan ligt, onder het koninglijken wapen in palmtakken. Hij regeert 1720—1751.

In het vierde voorbeeld, in den Lakenhal te Leiden vormt DIFIAVBSTAT PARIS (sic) juist zulk een doorloopenden rand, maar hier heeft het patroon toch wel de verdubbeling door zijn spiegelbeeld, ook in den vorst LVDGWIG REX IN FRANK REICH, op een steigerend paard, tusschen gezaaide lelies en in het wapen door de koningskroon gedekt en door palmtakken omgeven. Pl. XXXVII. Ik durf niet te beslissen of hier nog Lodewijk XIV (✝ 1714) of reeds Lodewijk XV bedoeld is, maar denkt de laatste.

Nog heb ik een geheel versleten tafellalakentje van hetzelfde weefsel, met banden van bloemen waartusschen een *régence* console, 5½ maal in de breedte herhaald, dat geheel de bewerking der drie eerste stukken vertoont. Maar die eentoonigheid is vermeden in een soortgelijk weefsel van een servetje waarin ook het patroon zich zonder spiegelbeeld herhaalt, door de bovenelkander staande allegorische voorstellingen van **Liebe Hoffnung Gedult** en **Glaube** om en om naar rechts en links te richten. Ook hier is de stijl *Régence.*

Historische patronen van later vind ik niet meer. Men zou er op zijn meest toe kunnen rekenen een klein tafellakentje van Mejuffrouw B. R. met breeden „renaissance" rand van akanthusvoluten met fonteinen, door dolfijnen gedragen, in de hoeken, waarin in spiegelbeeld naar ter zijde en naar boven, viermaal dus, een ruiterstandbeeld is afgebeeld met voetstuk en al en het onderschrift STANDBEELD VOOR PRINS WILLEM I.

Het zal wel niet lang na de oprichting daarvan in 1645 zijn gemaakt. Gelukkig gekozen is die voorstelling niet, maar de uitvoering van voetstuk en ruiter in omstreklijnen en het paard in toon is knap en doet zeker voor de oude weefsels niet onder.

Laat ons ten slotte kortelijk herhalen wat vast staat. Voorloopig hebben wij aangetoont dat wanneer de bloeitijd voorbij is van de oude Italiaansche weefsels met gekleurde randen de damastnijverheid van Kortrijk in de XVIe eeuw opbloeit, tot zij in 1580 overgebracht naar Haarlem, daar een vlucht neemt, die in het begin der XVIIe eeuw alles overvleugelt. In het midden dier eeuw nog bloeiend schijnt zij tegen het eind daarvan te verloopen. In het midden der XVIIIe is zij reeds lang dood.

Omtrent de te Kortrijk achter gebleven wevers vinden wij bijna niets[1]) voordat wij

[1]) Doorniksche tapijten van 1636, afgebeeld bij E. Soil, Les tapisseries de Tournai no. 187 en 191, waarop de heer Jan Kalf mijn aandacht vestigt, met zeer aan linnen damast herinnerende patronen, wekken het vermoeden dat men in die streken toen niet zoo breede patronen kon weven als te Haarlem en daardoor ouderwetscher bleef. Het

in 1699, hetzelfde jaar waarin de Iersche damastweverij gesticht werd over gebrek aan werk hooren klagen. Onmiddelijk na de overwinning der geallieerden in 1706 zien wij hun waren Holland binnenstroomen waar zij waarschijnlijk ook reeds in 1695 niet onbekend waren. Thans duurt de goede tijd tot Villars in 1712 den krijgskans doet keeren. Na den vrede van Utrecht komen maar weinig herkenbare weefsels meer voor. Toch bleef de uitvoer naar Holland, al vonden wij daarnevens waarschijnlijk Sileezische waren, niet onbelangrijk want de klachten van 1741 spreken enkel van een tijdelijke overvoering van de markt.

Ook voor bloempatronen lijkt mij het zelfde te gelden. Dat van Tulp (1671). Pl. III [1]) ziet er geheel Hollandsch uit, voor dat van Temminck Pl. V (1709?) vind ik

laatste is het meesterwerk van PIERE . DATH . FILS DE IACQVES dus waarschijnlijk van Pieter Jacobsz van Ath en het eerste stelt Philips IV voor met zijn wapens en die der Nederlandsche provincien.

[1]) Bij de correctie leer ik een opstel kennen van Gerda Cederblom in Nordiska Museet blz. 243 over linnendamast in Noorsche Musea. Zij beeld daar een soortgelijk patroon of met ingeweven letters E D B(oethius) en jaartal ANNO 1685. Zij geeft ook een jacht die hier veel voorkomt, aan het slot van blz. 33 vermeld en een tafellaken geheel of bijna geheel gelijk aan dat vermeld aan het begin van blz. 17 waar de amourtjes de elementen *aqua aer inigs terra* voorstellen. De bloemenrand verwijst dit stuk naar Kortrijk. In den geest van het tafellaken met de werelddeelen, ruim een eeuw later, heeft zij een stuk gemerkt Ao. 1745 en nog vijf andere afbeeldingen van werk dat zich niet bij reeds vermelde patronen aansluit.

de naaste vergelijking in sommige bloemen van den rand van den gelukwensch aan Karel VI Pl. XXXV (1711) dat van soortgelijk linnen is en toch wel uit Kortrijk moet zijn.

Van waar de mooie patroonweefsels der XVIIIe eeuw [1]) kwamen konden wij zelfs niet vermoeden en omtrent den oorsprong der Brabantsche damastweverij, die nog bloeit hebben wij op zijn allermeest een losse veronderstelling uitgesproken.

Veel blijft nog te vragen en mij blijft deze zaak belangrijk genoeg toe schijnen voor een voortgezet onderzoek, maar ik sta hier voor een onderzoeker op een ongewoon standpunt. Ik moet in hoofdzaak afwachten tot de stukken tot mij komen en kan maar in zeldzame gevallen zelf in een linnenkast snuffelen. Ik beveel mij dus voor toezending van weefsels die mij onbekend bleven, zelfs indien zij hopeloos gehavend zijn, ten zeerste bij mijn lezers en vooral bij mijn lezeresen aan.

[1]) Gedurende den druk leerde ik nog een groot tafellaken 3.96 × 2.85 kennen met zeer groot patroon thans van Mevrouw G.-J J. maar geweven voor Friedrich August III wiens monogram AR3 (Augustus Rex III) met het jaartal 1744 in de hoeken staat, terwijl het midden wordt ingenomen door de wapens van Polen en Saksen.

J. SIX.

HET RAADHUIS TE HASSELT.

De bezoeker aan de voormalige stad Hasselt, in Overijsel, kan zich nauwelijks indenken, dat zij eens een plaats van beteekenis op menig gebied was.

Als stad ommuurd vormde de veste, gelegen op den hoofdweg van Zwolle naar Meppel, lang een belangrijk militair punt, waardoor haar dan ook in de krijgsgeschiedenis — dank zij menigen doorstanen aanval of eervol bezwijken — een plaats toekomt. Door hare gunstige ligging aan het Zwarte Water en haar verbinding met het Noorden, vormde zij een handelsplaats, die reeds in 1376 onder de Hanzesteden voorkomt. De naijver en de pogingen der omringende steden om den handel van Hasselt te fnuiken, komt het beste uit in den eeuwenouden strijd om een brug vóór Hasselt over het Zwarte Water.

De belangrijkheid der plaats op geestelijk gebied springt het best in het oog, wanneer men bedenkt, dat zij een der veertien Nederlandsche steden is, waar in de 15e eeuw boeken gedrukt werden, een eer, die zij, wat Overijssel betreft, met nog twee steden, namelijk Deventer en Zwolle, deelt.

Van al die grootheid uit lang vervlogen tijden, van Hasselt's bloei, is niet veel meer over, maar wat uit dien tijd bleef, is niet alleen der vermelding, maar ook der bezichtiging waard.

Is het een oud soldaat euvel te duiden, dat hij dan eerst spreekt van die bijzonder fraaie hellebaarden en die eenige verzameling haakbussen, die op het raadhuis bewaard worden, zelfs vóór hij u dat raadhuis binnenleidt. Maar van kwalijk nemen kan feitelijk geen sprake zijn, daar deze verzameling voor het oogenblik gastvrijheid geniet op het Overijsselsch Geschiedkundig Museum te Zwolle, daar het raadhuis gerestaureerd wordt en daar feitelijk voor de meeste menschen niets anders te zien is, dan de verpersoonlijkte onherbergzaamheid te midden van die niet gedichte ramen, die geopende deuren, die opgebroken vloeren, die overal aangrijnzende gaten, waar alleen voor het geoefend oog iets te lezen en te leeren valt.

Maar ik wil niet langer in beschouwingen treden, ik mocht eens verwachtingen opwekken, waaraan ik niet voldoen kan en daarom stel ik kort en bondig voor alle tocht te trotseeren en een bezoek aan het raadhuis te brengen. Om uwe gezondheid zooveel mogelijk te sparen, zal ik door soberheid van mededeeling het oponthoud bekorten, kan het zijn niet ten koste der degelijkheid.

Alvorens u rond te leiden is wellicht gewenscht u op te merken, dat het tegenwoordige raadhuis niet het oudste is. Een aanteekening in het archief te Hasselt toch vermeldt, dat dit reeds in 1432 vertimmerd werd.

Het tegenwoordige raadhuis, dat volgens Van der Aa in 1818 „zeer net en doelmatig" ingericht werd, zegge verknoeid, doch gelukkig niet voor goed, vormt

PLAAT XXXVIII. GEZICHT OP DEN OOSTELIJKEN GEVEL EN NOORDELIJKEN ZIJGEVEL VOOR DE RESTAURATIE.

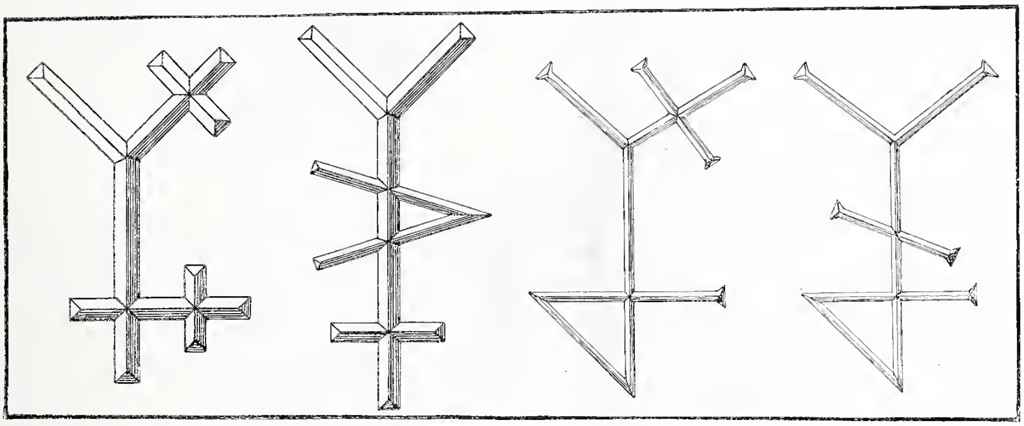

FIG. 1. STEEN-HOUWERSMERKEN.

in plattegrond een lange vierhoekigen rechthoek, buitenwerks gemeten lang 21,8 M. en breed 7 M., waarvan de lange zijden op het Noorden en Zuiden liggen. Het bestaat uit een gedeeltelijk overwelfd benedenhuis in het Westelijk gedeelte, een beganen grond, een eerste verdieping en een zolder.

Wanneer men de zijgevels beziet, komt zelfs de leek op bouwkundig gebied onmiddellijk tot de gevolgtrekking, dat dit gebouw, thans onder één kap, uit twee verschillende tijdperken dagteekent. Hetgeen ook inwendig blijkt, waar een zware muur, die tot in den nok doorloopt, beide deelen van elkander scheidt. Het oudste is het Westelijk gedeelte, lang 10 M., en dagteekent uit het laatst der 15e eeuw. Het is in baksteen opgetrokken met zeer spaarzaam gebruik van groefsteenen blokken in de ontlastingsbogen boven de ramen van den beganen grond aan de Noordzijde. In hoever in den Westelijken gevel groefsteen voorkwam, behalve hoekblokken, is niet na te gaan, aangezien deze gevel vóór de restauratie geheel en al gewijzigd en met portland-cement bestreken was. Hij is thans met een wolfskap afgedekt. Op de oude plattegronden van Hasselt vertoont hij een trapjesgevel. De kruisramen zijn in dit gedeelte in de schuine kanten der raamnissen geplaatst. Deze nissen eindigen van boven in gedrukte bogen, waarin men sierlijk driebladerig maaswerk vindt, waarvan de profielen in de baksteenen gehouwen zijn. Deze kruisramen worden weder in hunne oude groefsteenen vormen met boven- en onderdorpels en middenstijlen hersteld.

Het Oostelijk gedeelte, dat ook blijkens de aanwezige steenen met jaartallen uit het midden der 16e eeuw dagteekent, sluit met een rechte voeg aan de Noord- en Zuidzijde aan het Westelijk gedeelte aan en is veel weelderiger van uiterlijk. Het is opgetrokken in baksteen met groefsteenen banden en waterlijsten. Sierlijk

PLAAT XXXIX. GEZICHT OP DEN OOSTELIJKEN GEVEL EN ZUIDELIJKEN ZIJGEVEL VOOR DE RESTAURATIE.

geprofileerde omlijstingen met gedrukte bogen omgeven de nissen, waarin de houten kruisramen wederom geplaatst zullen worden. Boven die ramen zijn ontlastingsbogen met blokken van groefsteen aangebracht.

De oude ingang, die één nis verder westwaarts dan vóór de restauratie in den Noordelijke gevel werd teruggevonden en hersteld zal worden, werd vermoedelijk in 1724 gedicht en verplaatst, toen men aan de trappen van het raadhuis werkte. Hij munt uit door zijn sierlijke omlijsting. Zelfs de stijlen beneden van groefsteen zijn aan de binnenzijden bewerkt. De boog, die van boven de omlijsting afsluit, heeft een sluitsteen van groefsteen voorzien van het wapen van Hasselt en het jaartal „1550."

De Oostelijke gevel is veel sierlijker dan de Westelijke. Hij is in baksteen opgetrokken. De plint met hare groefsteenen banden en afdekkingen, die langs de zijgevels loopt, gaat door, evenzoo de groefsteenen waterlijst onder de raamnissen der eerste verdieping en de gootlijst der zijgevels, hier een waterlijst vormende.

Boven die waterlijst verheft zich een trapgevel met drie trappen ter weerszijde van den middentrap. De Noordelijke respectievelijk Zuidelijke zijde van den eersten trap ter weerszijden wordt afgesloten door een muurzuiltje, die der opvolgende trappen door schroefvormige zuiltjes, terwijl de middentrap door een schroefvormige zuil gevormd wordt. De uiteinden der zuiltjes rusten beneden de waterlijst, wier hoogte overeenkomt met de gootlijst der zijgevels, op kraagsteenen met bladmotieven, gedrochten en dieren. Vóór de restauratie was het gedeelte beneden de laatst genoemde waterlijst bepleisterd. Dit gedeelte wordt thans in overeenstemming met de zijgevels hersteld. In den top van dezen gevel zijn de oude vormen en ramen, zelfs nog kleine ruitjes in lood gezet, en ontlastingsbogen of nog geheel aanwezig of nog te herkennen.

Opmerkelijk zijn aan de buitenzijden de vele steenhouwersmerken in de groefsteenen, die tot vier verschillende vormen terug te brengen zijn. Deze merken zijn der aandacht waard, daar zij wellicht aanleiding kunnen geven tot het opsporen, waar een- en dezelfde meester op verschillende plaatsen werkte. Men vindt ze ook, maar van afwijkenden vorm, in de groefsteenen van het Gothieke huis te Kampen en aan het huis Huis Helmich, thans Overijsselsch Geschiedkundig Museum, te Zwolle.

Vermelding verdienen verder de groefsteen in den Zuidgevel, waarop een rad met zes speken voorkomt met het jaartal „1575" en de vele bewerkte groefsteenen met cirkels, halve manen enz. in den Oostgevel.

Gaat men in het raadhuis, dan vindt men aan den scheidingsmuur tusschen de beide deelen gegevens herinnerende aan den vroegeren toestand. Vermeld werd reeds, dat deze zware muur tot in den nok doorliep. Wanneer men op den zolder is, ziet men aan de Oostzijde de moet van een lager gelegen dak van een belen-

PLAAT XL. GEZICHT OP DEN OOSTELIJKEN GEVEL EN NOORDELIJKEN ZIJGEVEL VOOR DE RESTAURATIE.

dend gebouw, waarvan de as meer zuidwaarts lag dan die van het Westelijk gedeelte van het tegenwoordige raadhuis. Afgaande uit wat van elders bekend is, b.v. van het raadhuis te Kampen, was dit lager gelegen gebouw vermoedelijk eens het stadswijnhuis.

Van den stadswijnkelder te Hasselt is bekend, dat in 1514 — dus vóór den bouw van het Oostelijk gedeelte van het raadhuis — Willem van Meckell en Alert Brandenberch belast werden met het toezicht er over.

Op de eerste verdieping vindt men aan de Westzijde van dien muur en wel in den Noordelijken hoek een dichtgemetselden toegang van boven met een boog gesloten en dagteekenende van den oorspronkelijken bouw. Hieruit is af te leiden — in verband met het zooeven besproken lager gelegen gebouw ten Oosten — dat eens hier tegen dien muur aan een traptoren stond, langs wiens trap men deze verdieping bereiken kon en die tevens den toegang bevatte tot den beganen grond.

Op den beganen grond is vermeldingswaard de baksteenen pijler met groefsteenen voetstuk in het midden van den muur, waarop de bogen, die zich in den muur ter weerszijden van den pilaar bevinden, samenkomen. Blijkbaar waren de openingen door die bogen overspannen, eens open, waardoor beneden één groote ruimte verkregen werd, die vermoedelijk tot vleeschhal enz. diende.

De groefsteenen overblijfselen, die thans vooral in den Oostgevel gevonden worden, dagteekenen vermoedelijk nog van het oude wijnhuis en den traptoren.

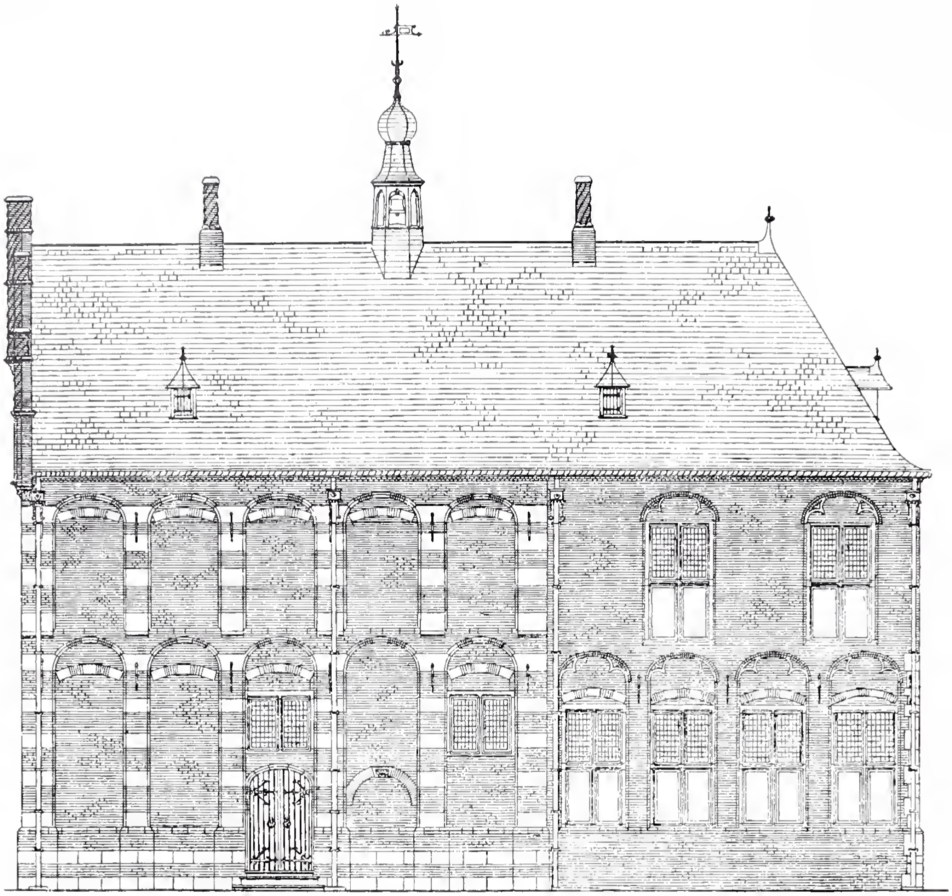
In den nieuwen aanbouw bevond zich stellig beneden ook het stadswijnhuis, dat in 1584 genoemd wordt en waarvoor, evenals voor de „nye Waghe", in het oude gedeelte, beneden, in 1611 estrikken gekocht werden. Uit moeten in den Oostgevel voorkomende zou men kunnen afleiden, dat hier eens een toegang tot dit stadswijnhuis was.

In de 17e eeuw onderging het raadhuis aanmerkelijke vertimmeringen, die zich zelfs uitstrekten tot het vernieuwen der kaak vóór het raadhuis in 1619.

Deze vertimmeringen waren wellicht noodig geworden door het huishouden der troepen bij de inneming van Hasselt in 1582 door de Staatschen. Bij welke gelegenheid, zooals de magistraat den 12 Januari 1585 zich beklaagde, de troepen onder Wolter Doornik het raadhuis gespolieerd en het stadszegel geroofd hadden. Vermoedelijk in plaats van de geroofde, liet de magistraat kort er op zes groene kussens aanschaffen, waarop Kempo Kroesbeeck, die tevens bier tapte, het stadswapen borduurde, waarvoor hij in 1611 18 goud gulden en 6 stuivers ontving.

In 1638 werd besloten om een secretarie en trouwkamer op het raadhuis te maken. Die trouwkamer werd vermoedelijk toen ingericht op de eerste verdieping en wel in het Westelijk gedeelte. Een galerij werd tegen de Westzijde van den meer besproken scheidingsmuur aangebracht, waarvan de sporen van den trap naar die

FIG. 2.
ONTWERP VAN DEN GERESTAUREERDEN ZIJGEVEL.

galerij nog tegen den Zuidelijken muur te zien zijn, alsmede de ingemetselde houten voor het bevestigen van de houten betimmering dier galerij. Bij het ontruimen der kasten der voormalige secretarie in het Oostelijk gedeelte vond ik die zeventieneeuwsche eikenhouten betimmering als achterschotten dier kasten terug.

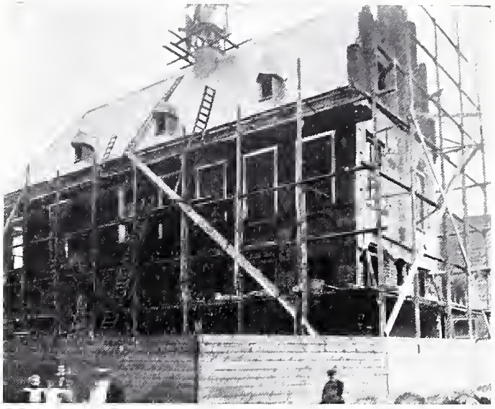
Enkele oorspronkelijke, gesneden balkdragers behoorende tot de zolderingen — moerbalken met kinderbalkjes — uit verschillende tijdperken van den bouw zijn nog teruggevonden, de meerderheid heeft echter peervormige profielen.

Natuurlijk was het gebouw eertijds ook voorzien van een klok, waaromtrent den 15 September 1587 besloten werd haar tot het doen van publicatiën af te staan aan den heer von Hohensaxen, daar men

FIG. 3.
[GEZI]CHT OP DEN
[WE]STELIJKEN
GEVEL IN
[RES]TAURATIE.

FIG. 4.
GEZICHT OP DEN
OOSTELIJKEN
GEVEL EN ZUIDE-
LIJKEN ZIJGEVEL
IN RESTAURATIE.

anders vreesde, dat hij de klok van het convent van St. Marie te Hasselt met geweld zou nemen.
De klok, die thans op het raadhuis is, is 0.23 M. hoog en heeft een middellijn van 0.30 M. en tot opschrift in blokletters:
„Henrijck ter Horst me fecit A°. 1640."
Thans zijn de herstellingswerken van dit merkwaardig gebouw, dank zij een rijkssubsidie, in vollen gang, onder leiding van den Heer Jos. Th. J. Cuypers, terwijl de Heer F. Raaijmakers met het dagelijksch opzicht belast is.
Het pannendak met torentje heeft reeds zijn vroeger leiendak terug ontvangen.
Het volgende jaar hoopt men met de werkzaamheden gereed te komen en hierdoor een gebouw gered geworden, dat niet alleen een sieraad voor Hasselt is, maar een monument voor Nederland.

October 1907. F. A. HOEFER.

FIG. 1.
GEDREVEN
SCHOTEL
(ROOD KOPER).

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

In een achttal figuren reproduceeren wij thans slechts enkele der koperen gebruiksvoorwerpen en rieten meubelen, zooals deze ontworpen en uitgevoerd worden op de afdeelingen voor metaalbewerking en rietvlechterij van het Atelier voor Decoratieve Kunst „Het Huis”

Figuur 1, een uit rood koper gedreven sierschotel heeft als versiering een zeer eenvoudigen rand en een cirkelvormig middenstuk, waarop in relief een kameleon is uitgedreven.

Figuur 2 is een theestel geheel van gebrand rood koper, alleen kleine onderdeelen als knopje, handvatsels en pootjes zijn van geel koper. Het hengsel van het trekpotje, dat natuurlijk van binnen behoorlijk vertint is, is met riet omvlochten. Het gebogen ruitje in het komfoor is van groen glas.

Figuur 5 is een schetsontwerp voor een hal met uit pitriet gevlochten meubelen gearrangeerd: een canapé, fauteuil, tabouret, tafel met gedreven koperen blad, parapluiestandaard en voetenbankje.

Van het theestel op figuur 4 is het keteltje van gebrand rood koper en het kom-

FIG. 2.
THEESTE
(GEBRAN
KOPER).

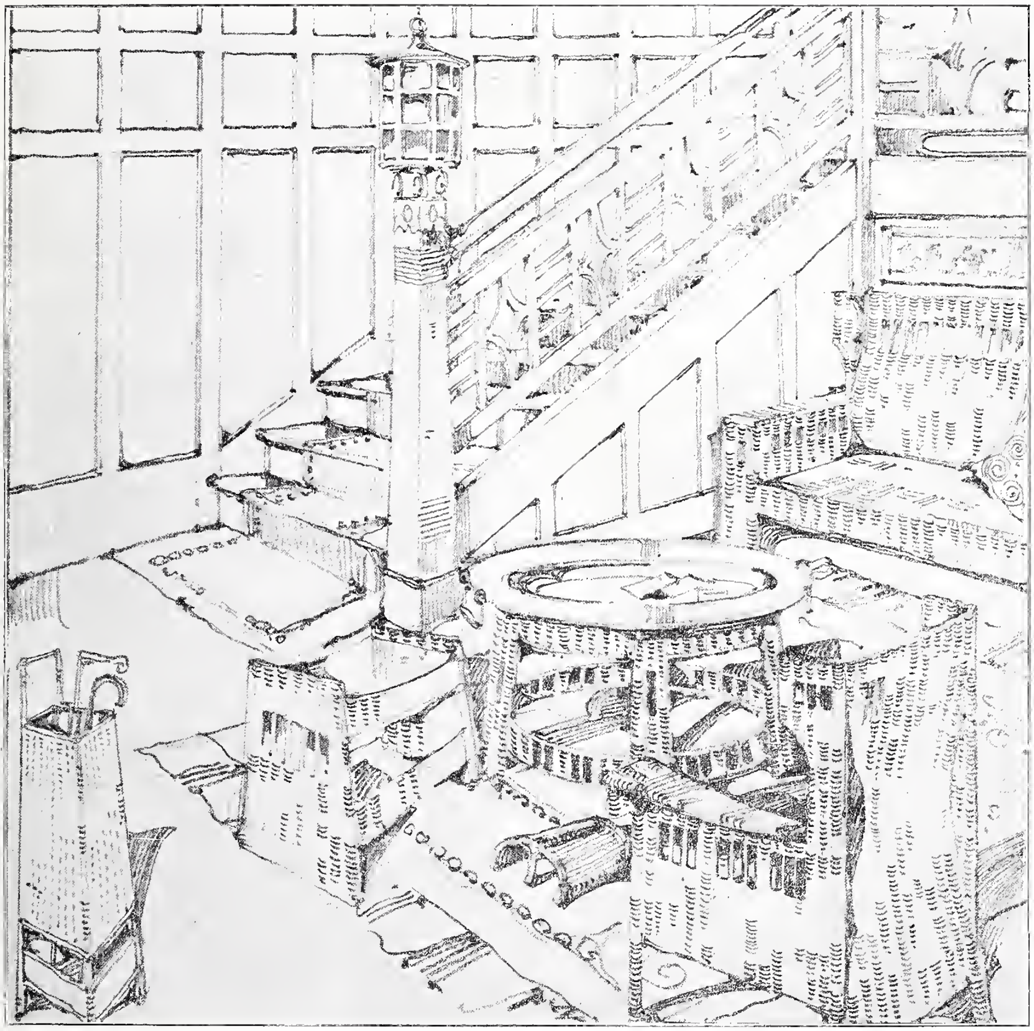

FIG. 3.
INTERIEUR-HAL.

foor uit geel koper gedreven met rood koperen pootjes en hengsel en eenvoudige à-jour bewerking.

De bouilloir van figuur 5 bestaat uit een rood koperen ketel en geel koperen standaard, waarvan de pooten van mahoniehout vervaardigd zijn.

Figuur 6 geeft een badkamer-intérieur met rieten meubelen: rustbank, tafeltje, stoel, wandtafeltje en waschmand.

Van de beide trekpotten op figuur 7 is de eerste geheel uit rood koper, de tweede geheel uit geel koper gedreven. Ter versiering zijn in het komfoor van de eerste boven de pootjes, die geïnspireerd zijn door die der Queen-Anne meubelen, opalen in gezet.
Figuur 8, een plantenbak uit Tomback-koper gedreven, rust op een van donker gepolitoerd mahoniehouten voetstuk.
Het Atelier „Het Huis" legt er zich in het bijzonder op toe om naast het ontwerpen van goede grondvormen en eene bewerking geheel uit de hand tevens aan de uit koper vervaardigde gebruiksvoorwerpen een afwisselend aanzien te geven door het koper met riet en verschillende

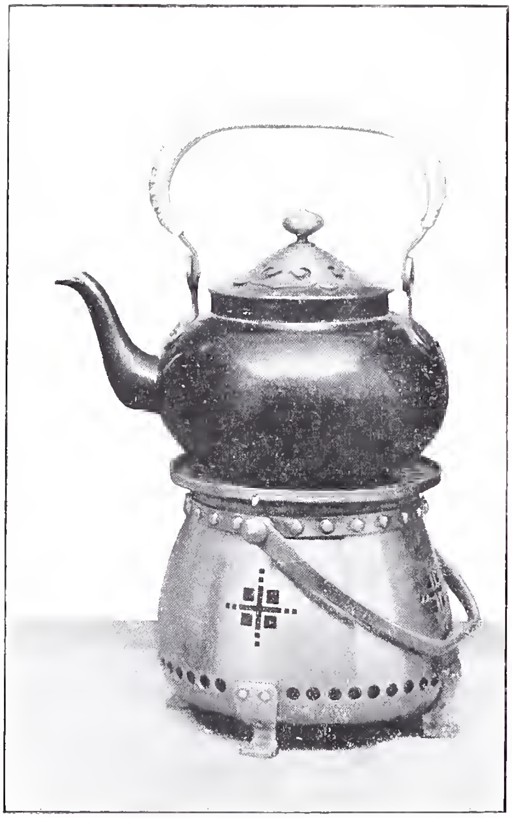

FIG. 4.
THEESTEL
(GEEL- EN ROOD
KOPER).

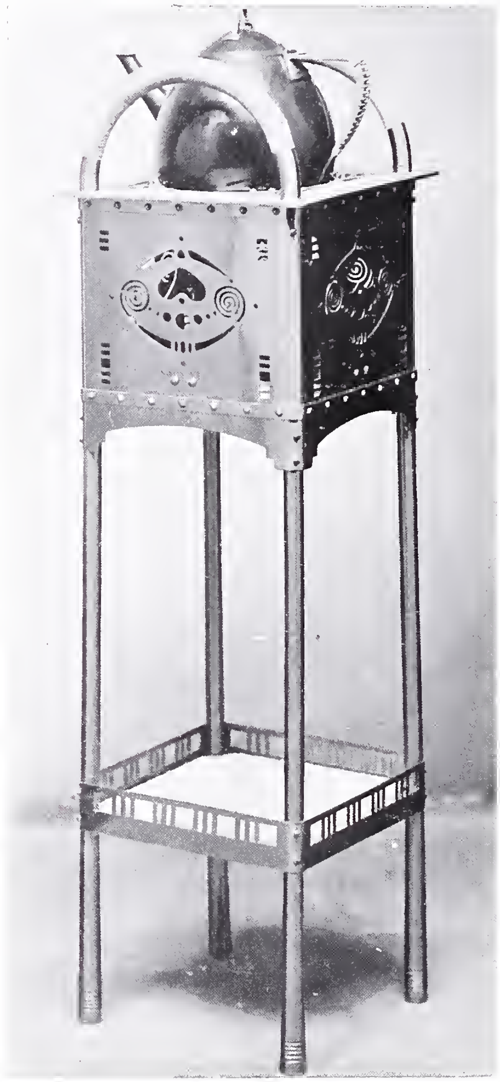

FIG. 5.
BOUILLOIR
(GEEL- EN R
KOPER).

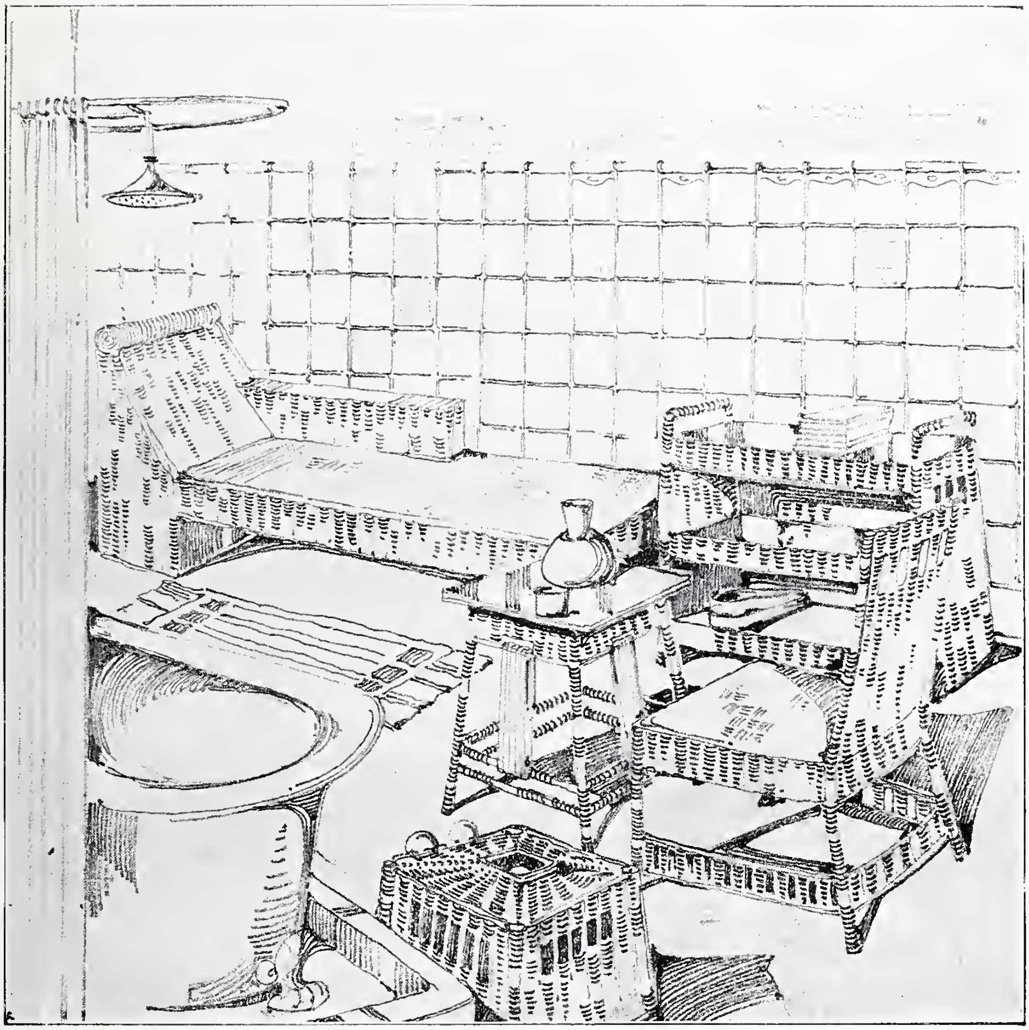

FIG. 6.
BADKAMER-
INTERIEUR.

houtsoorten te combineeren, gekleurde steentjes ter versiering in te zetten en door branden verschillende tinten te geven. Door deze laatste bewerking kan aan het koper een buitengewoon mooie gloed gegeven worden, roode-, bruine- en groenachtige bronstinten. Bovendien heeft dit nog het groote voordeel voor gebruiksvoorwerpen als ketels, bouilloirs, trekpotten enz., die gedurig met

FIG. 7.
THEESTELLEN
(ROOD- EN GEEL
KOPER).

water in aanraking komen, dat het koper zonder eenig bijzonder onderhoud onveranderlijk van kleur blijft.

FIG 8.
PLANTENBAK
(TOMBACK-
KOPER, VOET-
STUK MAHONIE-
HOUT).

Aan hen, die nader kennis wenschen te nemen van het koper- en rietwerk van „Het Huis" wordt op aanvrage gaarne gratis de nieuwe geïllustreerde catalogi gezonden. Ook staan voor belangstellenden de expositiezalen open, waar alle werkstukken in passende omgeving zijn te bezichtigen.

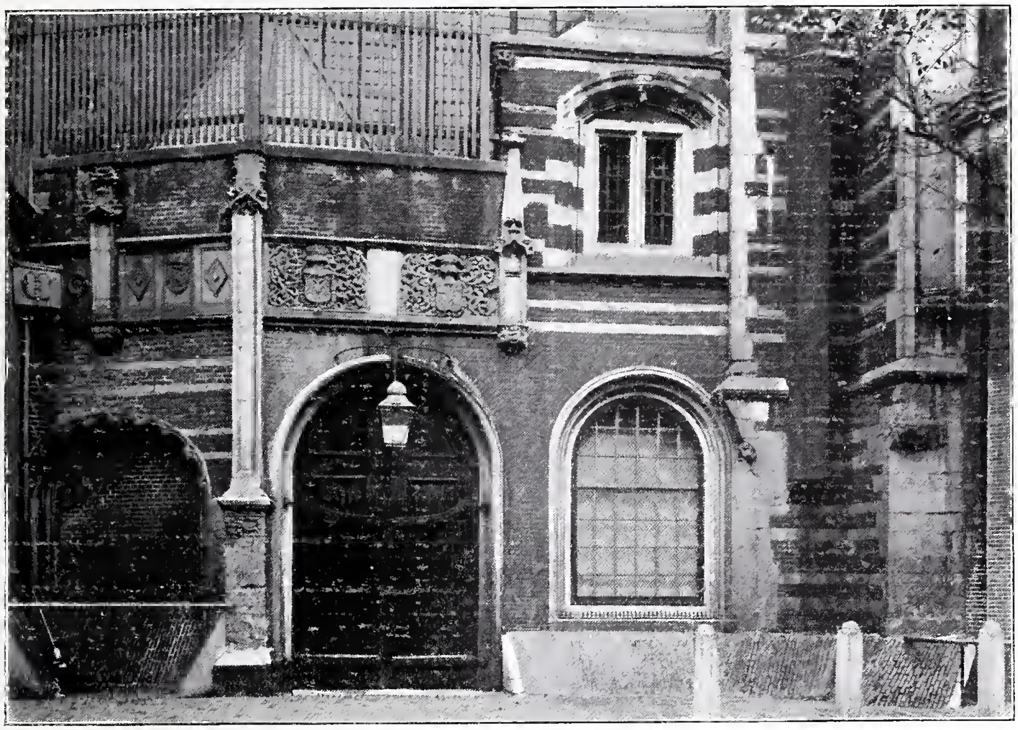

FIG 1.
INGANG OUDE
KERK, ZUIDZIJDE

OUDE AMSTERDAMSCHE POORTJES.

Het aan oude monumenten toch reeds zoo schaarsche Amsterdam beleeft slechte tijden. Overal rondom ons heen wordt de schendende hand geslagen aan overblijfselen van oude kunst. Niet zonder weemoed moet men vaak aanzien, hoe gebouwen en plekjes, rijk aan herinneringen van vervlogen tijden, uit een periode van degelijke opvattingen omtrent bouwkunst, moeten verdwijnen en plaats moeten maken voor een of ander glas- en ijzergevaarte, wonderen van techniek voorwaar, maar arm aan uitdrukking. Men ontziet zich zelfs niet om onze grachten, die Amsterdam maken tot een der mooiste steden van de wereld, te willen dempen, uitsluitend om te kunnen voldoen aan de eischen van het moderne verkeer. Deze eischen schijnen van zoo overwegenden aard te zijn, dat letterlijk alles er voor wijken moet. Met hoeveel moeite is niet onze schoone Reguliersgracht uit de klauwen van het moderne — verkeersmonster gered! En voor hoelang? Gelukkig is er onder de vroede vaderen een strooming merkbaar voor

PLAAT XLI. INGANG OUDE KERK, NOORDZIJDE.

het behoud van mooie stadsgedeelten. Te ontkennen valt het niet, dat de eischen van onzen tijd sommige veranderingen billijken. Wat echter eenmaal verdwenen is, krijgt men nooit meer terug. Voorzichtigheid te dien opzichte is een gebiedende vereischte.

Hoe pittoresk moet Amsterdam er uitgezien hebben! Het bezichtigen van prenten van oud-Amsterdam zeggen ons slechts bij benadering, hoe intiem-mooi onze stad geweest moet zijn. Eene wandeling langs de „burgwallen" (niet de gedempte natuurlijk) op een stemmingsvollen zomeravond roept vaak in onze gedachten dien mooien ouden tijd terug.

Behalve de kerktorens, het Paleis op den Dam en enkele huizen langs onze voornaamste grachten, is van het voormalige bouwwerk van oud-Amsterdam niet veel meer overgebleven dan enkele poortjes, die hier en daar als overblijfselen van woonhuizen, stichtingen, kloosters en kerken onze aandacht in het bijzonder trekken.

Langen tijd bestond de stad slechts uit houten huizen. Eerst na het jaar 1542, toen drie vierde gedeelte der stad in vlammen opging, achtte het stadsbestuur het noodzakelijk het bouwen van steenen huizen aan te bevelen, hetgeen later, bij verordening werd vastgesteld, waardoor allengs de houten huizen verdwenen. Wat van de poorten is overgebleven, is dus niet van zeer ouden datum. Deze vaak op zich zelf staande overblijfselen zullen wij in dit tijdschrift bespreken en daarbij zooveel mogelijk chronologisch te werk gaan.

Allereerst dan vangen wij aan met de bespreking van dat gedeelte der stad waar volgens onze gegevens de oudste buurt moet geweest zijn, ter hoogte van Warmoesstraat en Vijgendam. Als een der oudste monumenten is ons daar overgebleven de Oude Kerk, St. Nicolaas gewijd, den patroon der zeevaarders, staande tusschen de Warmoesstraat, toen Kerkstraat geheeten en den Oudezijds

FIG. 2.
INGANG
ST. OLOFS- OF
OUDE ZIJDS
KAPEL, ZIJDE
O Z.KAPELSTEEG

Voorburgwal. Zij werd later Oude Kerk genoemd om haar te onderscheiden van de Nieuwe Kerk, die in het begin der 15e eeuw werd gesticht.

De stichtingsdatum van de Oude- of St. Nicolaaskerk valt omstreeks de 1e helft der 14e eeuw. Men begrijpt allicht, dat de kerk in haren eersten aanleg op verre na niet de grootte en het aanzien heeft gehad, die zij thans verkregen heeft; in den loop der tijden is zij door kapellen vergroot en versierd. Volgens Izaak Commelin zou het Hooge Koor en dat der Lieve Vrouwe, benevens de ingang ten Noorden, gesticht zijn op een hoek van het Muiderzand, zoodat voor dat gedeelte der kerk niet behoefde geheid te te worden. Eene merkwaardige uitzondering voor den slappen bodem van Amsterdam.

FIG. 3. INGANG BURGERWEESHUIS (KALVERSTR.).

De Oude Kerk had, zooals hoofdkerken gewoonlijk hadden, drie ingangen: den hoofdingang in het Westen, onder den toren en twee zijingangen door een portaal ten Noorden Pl. XLI en een ten Zuiden (fig. 1).

Vandaar richten wij onzen blik naar de St. Olofs- of Oude Zijds Kapel, de schipperskerk, waarvan de stichtingsdatum door sommigen vóór, door anderen ná dien der Oude Kerk wordt gesteld. Hoe het zij, ongetwijfeld kan deze Kapel tot de oudste der stad gerekend worden.

De stad had in 1443 van Christoffel, Koning van Denemarken, vrijheid gekregen om op Noorwegen te mogen handelen. Noorsche kooplieden bezochten derhalve vaak onze stad. Om hun gelegenheid te geven hunnen godsdienst uit te oefenen binnen de poorten en niet te ver van hunne schepen verwijderd, werd deze Kapel gesticht, den beroemden Noorschen Heilige St. Olaf gewijd, om de Noren aan te lokken. Na de Hervorming kreeg zij den naam van Oude Zijds Kapel. Oorspronkelijk met vier ingangen, twee aan den Zeedijk en twee aan de O.Z. Kapelsteeg, zijn er nu drie overgebleven, die ná de verbouwing in 1646 schijnen

aangebracht te zijn. Een daarvan aan den Zeedijk is door een houten beschot omkokerd. De beide andere aan de O. Z. Kapelsteeg zijn een jaar ná elkander aangebracht en vertoonen verder geen verschil (fig. 2).

Van de kerkelijke monumenten stappen wij voorloopig af om meer onze aandacht te wijden aan de overblijfselen van burgerlijke architectuur. Fig. 3 geeft eene reproductie van den ingang van het Burgerweeshuis. Totstand gekomen „in corte jaeren, bij hantreyckinge van goede menschen," werd het gesticht op den 31sten Maart 1523 en genoemd „een godlijck ende goedertieren werck," oorspronkelijk bestemd voor poorterskinderen uit een wettig huwelijk geboren. Dat huis stond aan het Rokin, ten Noorden van „de Heilige Stede", en had zijnen ingang in de Kalverstraat, maar bleek alras te klein, waardoor vergrooting noodzakelijk bleek. Herhaaldelijk uitgebreid werden de kinderen in 1580 overgebracht in het St. Luciën-Klooster, dat een uitgang had in de Kalverstraat, waarvoor in het volgend jaar 1581 een fraaie hardsteenen poort (nu met een verflaag bedekt) met twee huizen ter weerszijden gesticht werden. Voor de poort van het Jongenshuis in de Kalverstraat is een klein vierkant plein. De poort zelve is van boven versierd met eenige weeskinderen, staroogende op een duif, het zinnebeeld van den Heiligen Geest, naar welken de wees- en gasthuizen, en dit weeshuis in het bijzonder, van ouds plachten genoemd te worden. Onder de afbeeldsels der kinderen leest men deze regels van den dichter Joost van den Vondel:

> Wij groeijen vast, in tal en last,
> Ons tweede Vaders klaagen.
> Aij, ga niet voort, door deze poort,
> Of help een luttel draagen.

Op de beide andere gevels op het pleintje zijn twee weeskinderen uitgehouwen; een meisje in den eenen en een jongen in den anderen, die elk een gedenkplaat vasthouden waarop de volgende dichtregelen van Vondel zijn gehouwen.

FIG. 4.
INGANG BURGERWEESHUIS (ST. LUCIËNST.).

PLAAT XLII. INGANGSPOORT VOORMALIG RASPHUIS, HEILIGENWEG.

Op de eerste:

Hier treurt het weeskind met gedult,
Dat arm is zonder zijne schult,
En in zijn armoê moet vergaan,
Indien gij 't weigert bij te staan.
Zoo gij gezegent zijt van Godt,
Vertroost ons uit uw overschot.

Op de andere:

Geen armer wees op aarde zwerft,
Dan die der weezen Vader derft,
Der weezen Vader derft hij niet,
Die weezen troost in haar verdriet
Dies sla uw oogen op ons neêr,
Ons aller Vader troost u weêr.

De ingang (fig. 4) van het meisjes weeshuis grenzende aan een ruim pleintje gesticht in 1634 is in de St. Luciënsteeg. Oorspronkelijk was dat poortje (nu met een verflaag bedekt) waarop de stichtingsdatum een der twee hardsteenen poorten van den Stadstimmertuin, liggende tusschen de huizen van het Gasthuis en den Kloveniers doelen. Later werd een dezer poortjes geplaatst voor het Meisjes-weeshuis en het andere voor de Doorluchtige school (tegenwoordig Agnieten school) op den O. Z. Voorburgwal.

Zooals wij in onze inleiding reeds gezegd hebben, is het oudste gedeelte van Amsterdam te zoeken in den omtrek van Vijgendam en Warmoesstraat. In het verlangde der Warmoesstraat ligt de Nes, een lang, smal, oud straatje, evenwijdig aan het Rokin. Door huizen overbouwd vormt de z.g. St. Pieterspoort een verbinding tusschen Rokin en Nes, daar waar vroeger de St. Pieterskapel met Gasthuis stond, waarvan het poortje op fig. 5 een ingang schijnt geweest te zijn. De kapel is gesticht omstreeks de 2e helft der 14e eeuw door een visschersgilde, dat zich stelde onder bescherming van St. Pieter, den patroon der visschers.

Bij eene nauwkeurige beschouwing dezer poort vertoont deze onder het jaartal 1584 een sluitsteen, waarop een sleutel gebeeldhouwd is, als embleem van St. Pieter. Ook een visch, gebeeldhouwd onder een raam der tweede verdieping van een der huizen, heeft waarschijnlijk nog betrekking op den ouden toestand.

Bij de uitbreiding der stad nam de onveiligheid toe. Scherp toezicht van overheidswege bleek noodzakelijk. Het stadsbestuur besloot voor het opbergen van de kwade elementen een tuchthuis te stich-

FIG. 5.
ST. PIETERSPOORT (NES).

ten. Op den Heiligen Weg, aan de Zuidzijde, tegenover de Voetboogstraat stond vroeger het Clarissen-Klooster, in den aanvang der 16e eeuw gesticht. Dit klooster was nog geen tachtig jaar volbouwd, toen de Vroedschap dezer stad besloot een gedeelte ervan in te richten tot een tuchthuis voor mannen. Langzamerhand schijnt op die plaats het tuchthuis geheel tot stand te zijn gekomen. Den 3en Februari 1596 stapten de eerste twaalf gevangenen in hunne tijdelijke woning binnen.

Bij vele oud-Amsterdammers bekend onder den naam Rasphuis, ontleende dat tuchthuis dien naam aan het feit, dat de gevangenen hun straftijd moesten doorbrengen met het raspen van rood Braziliaansch en ander hard hout, waarna het raspel tot verfwerd gebruikt. Sinds eenige jaren is dit tuchthuis geheel en al verdwenen en wat er voor in de plaats gekomen is, staat daarmede in geen enkel verband: het is de nieuwe Bad- en Zweminrichting. De ingangspoort (Pl. XLII) herinnert aan de vroegere bestemming. De bouwmeester van de nieuwe Bad- en Zweminrichting, Jonas Ingenohl, heeft dit poortje voor slooping weten te bewaren.

FIG. 6.
INGANG VOORMALIG ARSENAAL, HANDBOOGSTRAAT.

In het frontispies is „konstiglijk" in hardsteen uitgehouwen een voorstelling, weergevende den Tuchtmeester zittende op een wagen met verfhout beladen en getrokken door leeuwen, tijgers en andere wilde dieren, die hij met een geesel voortzweept. Daarboven leest men:

„Virtutis est Domare
Quae cuncti pavent"

dat is: „'t is der dapperheid eigen te temmen, 't gene elk vreest." Hooft geeft als vertaling van het Latijnsche opschrift de volgende versregelen:

„Hetgeen daar alle man voor zwigt
Te temmen, is manhaftheidtspligt."

terwijl Vondel de volgende vertaling geeft (zie uitgaaf Van Lennep VI blz. 727):

„Raspijn, de tuchtheer, temt met arbeit, zweet en slagen
Wat Circes Kroes in schijn van dieren heeft veraert,
Hij spant hun onder 't juck van zijnen zwaaren wagen.
Zijn zweep verschrikt het wilt, dat stadt en lant verwaert.
Zoo wort de wanhoop hier voor 't halsgerecht bewaert."

Het frontispies is versierd met het beeld der tuchtiging, in de gedaante van eene vrouw, met twee geboeide mannen aan weerszijden, met het onderschrift: „Castigatio", hetgeen tuchtiging beteekent.
In de eerste helft der zeventiende eeuw, vóor dat deze poort werd opgericht, was de toegang tot het Rasphuis eenvoudig afgedekt met het stadswapen, gesteund door de twee klimmende leeuwen. En omdat in een afzonderlijk gedeelte van dat gebouw ook wel eens jongelieden van goeden huize, die zich aan ergerlijke bedrijven hadden schuldig gemaakt, geplaatst werden, drukte men dat in die dagen uit door te zeggen, dat zij „in de kost waren besteed bij Jan-vaer in de Twee klimmende Leeuwen."
Het frontispies van de tegenwoordige poort met de beelden daarboven is, tot ongeveer een kwart-eeuw geleden, jaren lang door een soort van houten bak aan het oog onttrokken geweest. Toen men het weer ontblootte, werd het in zeer sterk sprekende kleuren beschilderd, onder anderen met een hard-blauwe lucht als achtergrond. Over dat aanbrengen van kleuren is destijds veel gesproken, in afkeurenden zin; intusschen heeft de Amsterdamsche luchtsgesteldheid haren invloed doen gelden, en de harde kleuren in den tijd van twintig jaren aanmerkelijk verzacht.
De oorlog met de naburen waarin Amsterdam al vroeg werd gewikkeld, maakte het verzamelen en in voorraad houden van wapenen, geschut en buskruit noodzakelijk; om dit alles te bewaren werden Artillerie- of Wapenhuizen gesticht. Het buskruit werd van ouds alleen bewaard in de torens om de stad, later in de wapen- of bushuizen. In 1606 werd een wapenhuis gesticht aan de oostzijde van den Singel of „Koningsgracht" tusschen de Handboogs- en Voetboogsdoelen, waarin affuiten, kogels en granaten werden bewaard, met een nog bestaande achteruitgang aan de Handboogstraat (fig. 6).

FIG. 7.
INGANG VOORMALIG LEPROZENHUIS,
LAZARUSSTEEG.

De poort heeft als versiering gekruisde pijlkokers en bogen en een lauwertak in het midden.

In de Lazarussteeg (zoo genaamd naar Lazarus den ongelukkige melaatsche, uit het N. Testament in de gelijkenis van den rijken man) stond vroeger het Leprozenhuis, voor melaatschen gesticht.

Na de Kruistochten schijnt deze ziekte in ons land veelvuldig voorgekomen te zijn. Bij stedelijke verordening werd bepaald, dat de lijders aan deze ellendige ziekte buiten de poorten der stad verpleegd moesten worden, tengevolge waarvan genoemd gebouw gesticht werd. Later schijnt deze ziekte niet zoo veelvuldig voorgekomen te zijn; het Leprozenhuis werd in den loop der tijden gebruikt voor „simpelen of onnozelen".

De tegenwoordige voorpoort schijnt in het jaar 1609 gemaakt te zijn. Boven de poort zijn in steen uitgehouwen twee melaatschen, een man en een vrouw waartusschen het stadswapen prijkt (fig. 7).

FIG. 8. INGANG WALEN-KERK, HOOG-STRAAT.

Als een onzer beroemdste bouwkundigen en beeldhouwers is te beschouwen. Hendrik de Keyser, geboren te Utrecht den 15den Mei 1565. Behalve de Beurs, verschillende poorten, de Zuider-, de Noorder- en Westerkerken, den Regulierstoren en den Jan Roodenpoortstoren te Amsterdam, het stadhuis en het praalgraf van Prins Willem I in de Nieuwe Kerk te Delft en het standbeeld van Erasmus te Delft, alsmede de cartonteekening voor het 27ste raam in de St. Janskerk te Gouda, heeft hij ook gemaakt een der ingangen van de Walen-kerk te Amsterdam aan de Hoogstraat (fig. 8).

Oorspronkelijk behoorde deze kerk tot het klooster der Paulus-Broederen en was reeds in 1409 gesticht, verbouwd in 1647 en vergroot in 1661.

Genoemde poort is in zandsteen gehouwen en vertoont in het midden boven de ingangsdeur het stadswapen.

De koophandel, die al vroeg in Amsterdam begon te bloeien, maakte aldaar een vergaderplaats voor de kooplieden noodzakelijk. Eerst tegen het einde der 16e eeuw nam het denkbeeld tot het stichten

van een geschikte vergaderplaats vaste vormen aan. Vóór dien tijd kwamen de kooplieden tezamen in de Warmoesstraat; bij regenachtig weer, onder de luifels aldaar bescherming zoekende. Wegens de beperkte ruimte werd omstreeks 1592 vergaderd aan „'t oosteinde

FIG. 9.
URSPOORTJE
ZIJDE ROKIN

FIG. 10.
BEURSPOORTJE
ZIJDE
VIJGENDAM.

der Nieuwe Brugge", bij het „Paalhuiske". De kooplieden stonden aldaar echter zeer bloot aan de N. en O. winden, zoodat de Vroedschap hun toestond over de St. Olofskapel en de Oude Kerk te beschikken.

Al meer en meer deed zich echter de behoefte gevoelen om een beursgebouw te stichten. Na lang wikken, wegen, passen en meten, werd de eerste steen gelegd

den 29[sten] Mei 1608 voor een gebouw aan den „Middeldam", den tegenwoordigen Vijgendam, door Hendrik Hooft, jongsten zoon van den regeerenden burgemeester Cornelis Pieterzoon Hooft, broeder van den beroemden historieschrijver Pieter Corneliszoon Hooft en den 1[sten] Aug[s] 1613 in gebruik genomen. Als overschot van die beurs „het Koopslot aan het Y" rest ons nog het z.g. Beurspoortje (fig. 9 en 10), dat binnen niet al te langen tijd gesloopt zal worden, wanneer het nieuwe Dam-plan ten uitvoer zal worden gebracht.

(Wordt vervolgd).

Nov. '07. H. LA CROIX.

OUD TAFELLINNEN.

NASCHRIFT.

Door een fout van den zetter, in de proef niet zichtbaar, zijn Plaat XXXI en XXXII verwisseld, wat de aandachtige lezer allicht zelf verbeterd zal hebben.

Maar nu ik toch weer aan het woord ben, kan ik ook nog wijzen op een rijken bron, dien ik eerst na het afdrukken van het laatste stuk leerde kennen en die meer nieuwe oplossingen brengen, dan raadsels stelt. Het is het werk van E. Kumsch, Leinen-Damast muster das XVII und XVIII Jahrhunderts, Dresden 1891. Op 25 platen zijn ruim 150 patronen afgebeeld, feitelijk alle uit de XVIIIe eeuw, waarschijnlijk meest alle uit Saksen. Volgens de uiterst beknopte voorrede is de Saksische Lausitz, rondom Gross Schönau, sedert de tweede helft der XVIIe eeuw een middelpunt van linnen damastweverij. In 1725 schrijft de raad van Zittau, waartoe die streek behoorde dat: *„Anno 1666 als eine noch nie im Lande gewesene Fabric durch 2 Zwillichtweber, die Gebrüder Lange, die Niederländische Damast-Würckerey glücklich herein gebracht uud in Gross-Schönau etablirt worden sei"* [1]).

Na 1684 nam die nijverheid zeer toe door den toevloed van Hugenooten. Ook hier dus een mededinger van de Kortrijksche wevers, maar ook hier in 1746 klachten dat, door het snel verouderen der patronen, het bedrijf geen bestaan geeft.

Wat Kumsch afbeeld zijn bijna enkel patronen zonder figuren, soms met wapens of monogrammen, niet altijd mooi van stijl. Figuren komen alleen voor op Taf. 6 en 7 in randen, als een jacht of vooral *Chinoiseries*, wel wat drukker dan die op blz. 35 vermeld, maar toch verwand. Nog al vermakelijk is zulk een rand waar Hollanders en Indiërs (?) lange goudsche pijpen rooken, Taf. 7.5.

Op die zelfde plaat wordt onder 1 een servet afgebeeld met het jaartal 1750 overigens met den zelfden rand als het tafellaken van 1744 van Friedrich August op blz. 54 in de laatste noot vermeld. Dit is dus Saksisch. Saksisch schijnt ook het servet van onze Pl. VI bijna geheel gelijk aan Kumsch Taf. 18.6.

Mij verwondert alleen dat van de groep

[1]) Zimmermann, Geschichte des Schlesischen Leinengewerbes.

die ik aan Silezië toeschreef bij Kumsch niets te vinden is. Want ook deze weefsels moeten wel Saksisch zijn. Terwijl toch de keizer en de koningen van Zweden en Frankrijk, Pl. XXXVII met hun hoofdstad zijn afgebeeld, zagen wij den koning van Polen, keurvorst van Saksen noch voor Warschau noch voor Dresden, maar met Zittau op den achtergrond, de hoofdstad van de streek der Saksische linnenwevers. Zulke patronen ontbreken bij Kumsch geheel. Wel komen naast verschillende patronen waar beeld en spiegelbeeld elkander aanvullen, vele voorbeelden voor van den zelfden bouw, in *semis* als Taf. 11.1—5, 12.1—6, 17.1—6, in rechte banden Taf. 11.6, 18.2, in schuine streepen, Taf. 10.1, 2 en 4 en vooral in dooreengewerkte gebroken grillige schuine kantgronden of takken met bloemen gemengd, waar de richting van het patroon zich niet meer in uitspreekt, Taf. 13.3, 4, 14.3, 4 en 6, 15.1—6, 16.1—6 en 18.1. Maar zijn deze weefsels dus ook Saksisch, hoe zien de Silezische er dan uit?

J. SIX.

DE LEIDSCHE HOFJES.

Als men in Leiden geboren is, heeft men veel kans, dat de oude baker op een hofje woont, en wanneer men dan van plan is te gaan kijken hoe 't met haar gaat, worden meestal eenige vriendinnen voor zoo'n feestelijke gelegenheid mede uitgenoodigd; men is dan nog dagen vol van de belangrijke gebeurtenis. Treft men eene mooie zomersche dag, dan is 't een en al poëzie.

Door een gang of poortgebouw staat men ineens in 't volle licht voor een heerlijk groen met bloemen omzoomd pleintje met dikwijls een pomp in 't midden, waaromheen geschaard de oude huisjes. Voor elk raam bloeiende geraniums en tegen de penanten rozen of Oost-Indische kers en andere kleurige bloemen, want bloemen en nog eens bloemen is de liefhebberij van de hofjesdames, naast de onvermijdelijke poes voor de aanspraak.

Al spoedig verschijnen eenige bewoonsters boven hun onderdeur — reeds door 't spionnetje uwe komst begluurd — en zullen met de meeste bereidwilligheid u terecht wijzen en zoo mogelijk iets van 't doel van uw bezoek trachten te weten te komen, want nieuwsgierigheid is voor hen de sport van hun laatste levensjaren.

Zooals bekend is, zijn er vele hofjes in Leiden, zoogen. rijke en minder rijke, en voor alle zijn vele liefhebbers. Wanneer men bij de H.H. Regenten in een goed blaadje staat, d. i. wanneer er niets op 't gedrag aan te merken valt, komt men op de lijst om bij een plaats in aanmerking te komen. In 't algemeen moet men lidmaat zijn van de N. H. Kerk, of voor Doopsgezinde of Fransche hofjes in 't geloof na rato.

Is men eindelijk aan de beurt, doordat een of meerdere met deze wereld hebben

FIG. 1.
INT. ST. ANNA-
HOF (IN DE
ZEGERSTEEG).

afgerekend, waarmede bijna alle erg lang van stof zijn, dan moet een bepaalde som gestort worden, waarvoor men dan behalve vrije woning, eenige preuves geniet, bestaande in brandstof en soms nog in andere zaken, door de stichters van 't hofje bepaald. Wanneer men dan verder 't de H.H. Regenten en de buren niet lastig maakt en men weet er dan op de een of andere manier iets bij te verdienen of zich 't leven nuttig en aangenaam te maken, dan heeft men verder niets te doen, dan wanneer de tijd daar is, weder plaats voor een opvolger te maken.

Die hofjes zien er over 't algemeen door hun ouden bouwtrant en gedeeltelijk gewitte muurtjes hoogst schilderachtig uit, terwijl voor een bouwkundige soms een mooi poortje, gedenksteen, pomp of ander architectonisch motief eene bezichtiging dubbel loonend maken.

Toch, hoe aardig ook, voldoen sommige niet meer aan 't begrip van goede huisvesting en zijn al of worden door goede, menschwaardige woningen vervangen. Natuurlijk zijn de oudste 't eerst aan de beurt van vernieuwing gekomen, waardoor 't schilderachtige is verdwenen.

Een van de oudste hofjes, genaamd Jeruzalem, was zeker wel in welstand een van de merkwaardigste.
„In 't jair ons Heeren duysent vier hon-„derd seven ende sestich, op te Pinxster-„avond, ter eren Goedes, ende der twalef „Apostelen, ende der zuver maget Maria, „ende alle Godes Heyligen, is dit myn „wterste wille, by myn gaen ende by myn „staen, ende oic met myn selfs hant ge-„screven", beschikte Wouter Ysbrantsz. Comans zijne huizinge tot eene samenwoning van dertien arme Mannen en zorgde tevens voor zekere inkomsten tot onderhoud van hun leven. Hij wilde tevens een capelle stichten, die de kruiskapel zou genaamd worden, om 't afbeeldsel van 't Heilige graf, dat hij in 1462 van Jeruzalem gehaald had in te zetten. Hij stierf echter in 1467 op St. Pieterskermisavond vóór 't werk voltooid was. Die kapel aan de Cellebroersgraft, thans Kaiserstraat, heeft na de hervorming tot verschillende doeleinden gediend, o. a. tot gildekamer van het Bierdragersgilde, tot eindelijk deze kapel in 1887 is afgebroken. Eenig eikenhout van de kap en vijf gesneden sleutelstukken worden in 't stedelijk museum de *lakenhal* bewaard. Zoo gaaf alsof ze nu eerst moesten gebruikt worden.

Achter tegen dit hofje grenst 't hofje van St. Anna- of Joostenpoort voor dertien arme vrouwen; gefondeerd in 1503 door Joost Heindricxz, uitkomende in de Zegersteeg en Vestgracht; afgebeeld om voor de historie bewaard te blijven, daar de woningen wegens bouwvalligheid zijn afgebroken en doelmatiger worden opgebouwd.

Ook 't Bethania- of Emaushof, [1]) gesticht in 1563 door Vrouwe Agata van Alckemade, weduw van den Heere Johan van Kuilenburch, was een van de aardigste hofjes. De huisjes stonden er zoo gezellig tegen elkaar geleund met haar bloemenhof, slechts door een haag gescheiden van die van Jeruzalem's hof; doch ook dit hofje wordt thans geheel vernieuwd en we zullen hopen dat 't na jaren er ook weer schilderachtig zal uitzien.
Bij 't afbreken bleek hoe soliede, doch primitief die woningen oorspronkelijk waren. Men kwam met de deur in huis, bestaande uit één enkel vertrek met soms een aangebouwd snuivertje om des zomers 't eten te koken. In 't midden van 't vertrek van de voorgevel naar de achtergevel lag een eiken moerbalk, gedragen door op den grond staande eiken muurstijlen met corbeels; aan de muurstijlen waren op de halve verdiepinghoogte de voor- en achtergevel verankerd. Op de moerbalk stond het kapspant en lagen de kinderbalkjes waarover de zoldervloer. Een open haard diende 's winters tot verwarming en tot 't bereiden van den eenvoudigen maaltijd. Een paar eenvoudige haardplaten waren nog aanwezig. Ook vond men nog de oor-

[1]) Dat hofje is hier reeds beschreven omdat 't grenst aan Jeruzalem, hoewel de stichting van veel later tijd is; 't moest volgen na St. Anna Hooigr.

FIG. 2.
INT. BETHANIE-
OF EMAUSHOF.

spronkelijke steenen vloer van geel en zwart verglaasde tegels. De bedstede was tegen de achterwand tusschen de zijmuur en de moerbalk, recht tegenover 't lichtkozijn, dat vroeger met glas in lood raampjes en luikjes gesloten werd. Alzoo eene woning waar 't tegenwoordige geslacht 't des winters niet lang in zou uithouden.

In de Zegersteeg staan eenige huisjes, d. i. 't Catharina-Jacobs dr. Hofje, [1]) gesticht 1598. „Deze Catherina, weduw van „wijlen Frans Janszoon, kleermaker, was „de dochter van wijlen Heere Jacob „Franszoon, in zijn leeven Priester te „Amsterdam, geteeld bij Fijtgen Jans-„dochter buiten huwelijk, des zij om „zonder eenigen hinder te moogen tes-„teeren haare wettiging bij de Heeren „Staaten van Holland verzogt en ver-„kreegen hadt, mits betaalende zekere „somme, gelijk de volgende quitantie „meldt: enz. enz.

„XXII Januarij anno 1590."

[1]) Volgens stichtingsjaar moet dit hofje volgen na Bethaniahofje.

Het Sint-Jans Hofje aan 't eind van de

Haarlemmerstraat is aan de zijde van de Haarlemmerstraat in 1901 geheel vernieuwd; de hof met de huisjes daarachter zijn nog in ouden toestand. Volgens Van Mieris stond vroeger boven den ingang op een venster het geslachtwapenschild van Van der Laan geschilderd en onder hetzelven dit opschrift:

Mr. Geraert van der Laan
heeft gefondeert St. Jans
Hof A. 1565.

Het Hofje Zion is oorspronkelijk gesticht in 1480 door „Huge van Zwieten, ende Joncfrouw Luytgairt Clais dochter van Bosschuyzen zijn wijf" — en was gebouwd aan de Papengracht. Volgens de rekeningen is 't hofje tusschen 1667—1668 verplaatst naar 't St. Pieters Begijnhof, uitkomende in de Josephssteech, thans Sionsteeg,[1]) een straat loopende van de Haarlemmerstraat tot in de Vrouwenkamp. Een renaissance poortje van zandsteen met zwarte gedenksteen, waarin met vergulde letters 't woord Zion, geeft toegang tot een korte gang, waarachter 't zeer eenvoudige hofje.

Sint-Stevens Hofje op de Haarlemmerstraat heeft een ingang in de stijl van Lodewijk XVI; 't eigenaardige daarvan is verder, dat alle hoeken schuin of scheef zijn, tot de lantaarnarmen incluis. De oorzaak daarvan is dat *alle* huizen aan die zijde van de Haarlemmerstraat schuin ten opzichte van de straat zijn gebouwd, dus geen rechthoekige kamers aan de straatzijde hebben. De bouwmeester van den ingang in 't laatst van de achttiende eeuw was dus wel redegevend zijn tijd vooruit. Op een steen boven den ingang staat

ST. STEVENS HOOFKEN
ENDE HEEFT GESTICHT
WILLEM VAN TETROEDE
ENDE CRISTINA SIJN HUYSVROU
ANNO 1487.

Gedeelte Testament: „Nog geven wij vijf Rhynse guldens jarelyks, staende op drie morgen lants, voor welke vijf Rhynse

[1]) Volgens 't naambordje op de hoek van de straat met een S.

FIG. 3.
INGANGSPOORT
ZIONHOF
(ZIONSTEEG).

FIG. 4.
ZIONHOF
('T PLEINTJE).

guldens men op Kersavont zal koopen dertien hemden voor die dertien arme mannen."....

„Nog sellen die Sancmeesters stellen een goedt eerbaer Priester, die alle Vrijdaegs misse zal doen in onze Lieve Vrouwen Kerck op haer outaer, in de Capelle ten agt uren. Dan zal die Priester, en die dertien arme mannen bidden voor onze zielen. Die priester zal daer jarelijks van den H. Geest te Leyden ontvangen ses Rhynsguldens, daer voor zal hij jarelijks onzer beyde jaergetijden oock doen, of laten doen, op eenen dag met negen kaersen op ons graf en 's avonts in Vigilie, en zal den Pastoor, is 't dat hij te grave komt, geven des avonts en 's morgens twee groot, den Capellaen met noch tien Priesters Capellanen of haer Vice-Capellanen, met de Koster 's avonts en 's morgens elck een grootje, den armen zes stuivers aen schoon broot.

„Noch geven wij een pont Hollants jarelijks, dat men zal deelen onder die dertien arme mannen als zij op ons jaregetijde ten grave komen."

Sinte Anne Hofje aan de Hooigracht is

thans 't merkwaardigste hofje van Leiden. De toegang is een renaissancepoortje uit de laatste helft van de zeventiende eeuw, met twee wapenschilden versierd, waartusschen een gedenksteen.

St. ANNA HOFGEN.
gesticht bij
WILLEM CLAESZ DOORNICK
ende syn Huysvrouw
Hillegont Willems Dr. de Bruyn
Ao. M . IVc . XCII.

De zware deur doorgaande komt men in een lange open gang, dan een hoek om en weer een deur door en staan in een langwerpig hof aan de eene lange zijde dertien huisjes voor arme vrouwen of maagden, heerlijk door zonlicht overgoten.

De huisjes hebben nog verminkte kruiskozijnen, waaruit een handig timmerman de boven middenstijlen verwijderd heeft. En verrassend: Aan de korte zijde een kapel. [1]) Een zeventienjarige bewoonster van het hofje ontsluit voor u een deur, naast een kruiskozijn en ge zijt in een portaal met geel en zwart verglaasde tegels bevloerd; moerbalken, hinderbalkjes enz. voltooien de aardige stoffeering; in de rechter wand is een poortopening en ge staat in 't kapelletje, bestaande uit één travee en door drie zijde van den halven achthoek gesloten, gedekt door een eenvoudig steenen gewelf en met eenige resten van gebrand glas in de spitsboog venstertjes. 't Oorspronkelijk steenen altaar is nog aanwezig, 't eenige dat in Leiden na de beeldstormerij is overgebleven. Op 't altaar staan twee zware gothieke kandelaars, een wierookvat en een schel. Een koperen potje met twee tuiten hangt in een nisje. Eenig tinwerk, een soort zakaltaar, een eikenkistje en eenige schilderijen geven aan dit hoogst eenvoudige interieur eene ongekende harmonieuze stemming. Het voorfront van het altaar bestaat uit drie vlakke nisjes, in 't mid-

FIG. 5.
INGANGSPOORT
SINT ANNE
HOFJE
(HOOIGRACHT).

[1]) Het is wenschelijk de voor eenige jaren plaats gehad hebbende restauratie van 't onder gedeelte van de muren te restaureeren meer in overeenstemming met 't bestaande werk.

FIG. 6·
INT. KATRIJNE
MAARTENS-
DOCHTERS-HOF
(ZIJDGRACHT).

denste leest men in gothieke letters dit opschrift:
„In die eeren Gods, en die reyne maget „Maria, soe heeft gesticht en doen ma- „ken in 't jaar 1492 Willem Claesz. de „brouwer, en Hildegont Willem dochter, „seyn weyf deze Cappelle mit dese 13 „kameren om Gods wil in te wonen om „armen Vroukens van goede naem en „faem wesende, en dit autaer is geweyt „in der eeren der heylige Vrou Sint Anna „in 't jaer 1509 den 19 dag in February."
Van uit 't voorportaal heeft men een trap waarvoor een deur, die opgaande komt men op een allerleukst antiek kamertje met twee kruiskozijnen; de boven middenstijlen op dezelfde wijze bewerkt door den handige timmerman, en een oude schouw met steen vloertje, in 't portaal daaronder door een uitmetseling gedragen; tegenover de genoemde kozijnen de eikenhouten bedstede. Eenig aardig ameublement en eenige kleeden van het altaar beneden, brengen Engelsche en Amerikanen in vervoering, want Leidenaars komen hier

natuurlijk zoo min als in 't dooie beestenspul aan 't Rapenburg. Naar men zegt was dit eertijds de woning van den geestelijke van het hofje. Voor eenige jaren was op dit kamertje nog een doosje te zien met twee poppetjes er in. Dat is nu achter slot en de eerbare juffrouw wilde er verder niets van zeggen.
Dat 't bij de stichting niet altijd pais en vree was blijkt uit een verdrag van den deken en het kapittel van Sint Pancraas te Leijden met de erfgenaam van Willem Niklaasz over de kapelle in Sint Anna Hofje.
„Wij Dekenen gemeen Convent van Sinte „Pankras Collegium binnen Leijden aan „d'een zijde en (volgen de namen) aan „die ander zijde; doen condt ende ken„nelijk alle de geene dies aengaen mag, „ende belijen dat wij vriendelijk mit mal„kanderen over een gekomen zijn van „alle geschille ende pleytinge, als tussen „ons geresen ende hangende is geweest „voor de eerwaerdige Heeren den deken „van Sinte Salvator tot Utrecht, Conser„vator des voorsz Collegiums van Sinte „Pankraes, ter occasie van eene kapelle, „of bedehuys, bij ons Willem, en Cle„mens getimmert binnen de prochie van „Sinte Pankraes, en dat in maniere hier„beschreven."
Er volgt dan verder dat men de kapel nooit in grootte, breedte of in lengte zal veranderen noch vensters of andere zaken daarin maken zal dan er nu in zijn. Geen mis doen anders dan bij consent van den Deken en Capittel. Men zal er niet mogen preken voor 't volk. Ook zal men in toren of gevel geen klokken hangen groot of kleyn en niet anders gebruiken dan een schelle enz. enz.
De stichter van het Jeruzalemshof was verstandiger geweest en had vóóraf een contract met den Commandeur en Cureijt van Sinte Pieterskerk gesloten over het stichten van de kapel bij Jeruzalemshof hiervoor beschreven. Hij mocht wel geen mis doen zingen maar wel laten lezen. Maar hij mocht toch op de kapel een klok doen hangen wegende XXIIII pont doch niet om te luiden, maar enkel om een teeken te geven aan de dertien arme mannen, om de mis te komen hooren.

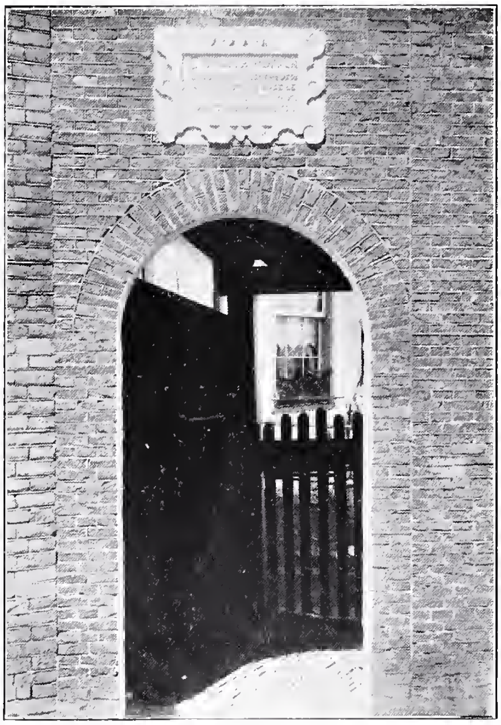

FIG. 7.
INGANGSPOORT
ST. BARBERA
HOFJE
(LEVENDAAL).

Stichting van Katryne Maartensdochter op de Zijdgracht.

Dit Hoffgen es gefundeert bij Katryna Maertens dr. ter eeren goets, soe voor haer, als Haer za. man Jan Haermensz.

Volgens de wil van de erflaatster moest dit opschrift boven de poort komen. De steen met 't jaartal 1621 is bij verbouwing van den ingang verwijderd.

Het bestaat in twaalf huisjes, elk huisje wordt bewoond door een man of vrouw.

Bij de stichting was verder bepaald:

Ten eersten, dat de persoenen, die in 't voorste Hoffgen, om te woenen aengenomen ende ontvangen worden, schuldich ende gehouden sullen wesen, dagelicx te bidden voor de siele van de voorsz Katryna Maertens dr. ende Jan Haermensz. heur man ende voor alle de geene, die hen luyden heur aelmisse geven, vuyt minne devotie en Caritate, haer behulpige hantreyckende.

FIG. 8. BROEKHOVENHOF (PAPENGRACHT).

Hofje van Jan de Latere van Comene met negen huisjes, aan de Binnenvestgracht bij Rijnburgsche Poort is gebouwd op de gronden die de stad Leiden na de vierde vergrooting waartoe in 1610 besloten was, begon uit te geven. De testamenteurs kochten en betaalden 30 Mei 1616 voor het terrein, lang ongeveer 18 roede en breed zes roeden, zeven honderd gulden. Er werden negen huisjes gebouwd, de kosten bedroegen twee duizend vijfhonderd veertig gulden achttien stuivers en twaalf penningen.

In 1617 gaven zij aan den Gerechte te kennen dat ze bij die stichting zeshonderd gulden te kort kwamen, en dus genoodzaakt waren vijfhonderd gulden op te nemen tegen zes en een half ten honderd.

Het wordt bewoond door getrouwde menschen.

„De bij 't afsterven van d'een of d'ander, „uit een van de voorschreve huyskens, „sal de langstlevende gedogen moeten, „dat de Regenten van 't selve Hofjen „ymand anders bij hem sullen stellen, om „inne te woonen, ofte dat de Regenten „den langst levenden stellen bij een an„der, die alleen in 't voorschreve Hofgen

„soude mogen woonen te weten, een man
„bij een manpersoon, ende een vrou bij
„een vroupersoon.
In 1888 is het hofje geheel herbouwd.

S.te Barbare Hofje van negen huisjes in de Spilsteeg 1618 bij 't Levendaal, voor menschen van den Roomschen godsdienst ziet er erg vervallen uit; volgens de foto doet 't wel aardig dat eenvoudige poortje met renaissance gevelsteen met dit opschrift.

S. BARBERA Hoofken
ende heeft gesticht. Jacob Arentsz.
Spreuyt, ende Beatrix Huysmands.
dr. sijn huisvrou, ter eere Godts.

't Was vrij van verpondingen zoolang de huisjes niet verhuurd worden.

Bartholome's Willemz.
van Assendelfts Hof
Gesticht 1624.

Leest men op een steen boven een poort aan de Langegracht dicht bij de Volmolengracht.
Mijnheer van Assendelft was houtkooper en had een welbeminde dochter Duyftgen, die tot universeele erfgenaam benoemd werd, doch:
„Sullen moeten missen de twe Weeren
„Landts 't zaamen groot omtrent neegen-
„tien morgen, geleegen aan de Goudsche
„Sluijs in den Ambachte van Alphyn enz.,
om van de opbrengst de stichting te kunnen onderhouden. Om een pleintje staan de huisje, bestemd voor 15 getrouwde menschen, zeer gezellig geschaard met bloemen in 't midden.

Bethlehemhof staat op een onozel bordje boven een poortje aan de Langegracht dicht bij de Heerengracht. Het is bij testament dato 3 December 1630 gesticht door Gerrit Frankensz van Hoogmade bestaande in 12 huisjes voor de Wateriandsche Doopsgezinden. 't Pleintje is te klein om er aardig uit zien, daarbij een weinig verloosd in tegenstelling met de meeste hofjes die er zeer goed onderhouden uitzien.

St. Salvatorshof, voor die van van den Roomschen godsdienst heeft een mooie

FIG. 9. INGANGSPOORT WOUDENDORP HOF (BRANDEWIJN-STEEG).

FIG. 10
INT. WOUDENDORPSHOF.

poort, aan de steenstraat waarboven men leest:

S. SALVATORSHOFF
Gesticht ende doen Bouwen
Bij HR. Paulus CLAESZOON
De Goede An. 1636.

„Heer Paulus Claaszoon, om zijne beminnelijke eigenschappen, de Goede gebijnaamd, was naar zijnen geslachtnaam van de Velde geheeten; hij hadt de wijdsels, als Herder, of Pastoor door den Vicaris van Georgius van Egmond Bisschop van Utrecht ontvangen. Was bekleed met de waardigheid van altijd duurende Vicaris der Kerke van St. Maria te Leijden, en bediende zijne geloofsgenooten geduurende de verandering met ijver in de gemelde stad" (van Mieris beschrijving van Leiden). Aan het mooie ruime zonnige pleintje staan nog eenige oorspronkelijke huisjes; met helder roode gemetselde Tudorbogen boven de kozijnen.

Broekhovenhofje aan de Papengracht heeft de deftigste gevel van al de Leidsche hofjes en is zeker 't ontwerp van een van

de leerlingen van Jacob van Campen. De middenpartij is geheel van zandsteen, de aansluitende lage vleugels zijn grootendeels gemetseld. 't Plein is ruim en groot; het is evenals de bewoners in goeden doen.

In 1631 bepaalde Mr. Jacob van Broekhoven bij testament dat een jaar na zijn dood binnen Leiden een bekwaam erf zou gokocht worden om daar op te timmeren zestien propere huyskens in 't vierkant, houdende in 't midden een pleyn en een poorte tot de gemene uitgang. Boven de poort moest 't wapen komen en de voorste letteren van zijn naam en die van zijn zuster zooals ook thans gebijteld staat:

I.V.B 1640 A.V.B.

Alles bij elkaar mocht niet meer dan tienduizend gulden kosten.

De bewoners, getrouwde lieden zonder kinderen of twee oude weduwen zonder kinderen werden ook bedacht.

„beneffens welke vrije woninge aan yder „huysken weekelijx uitgereykt zal wer- „den twaalf stuyvers, jaerlyx een voere „vlees, ten minsten van vijftten en niet „meer als van agtien guldens, eene zak „tarwe en twintig tonnen turf.

Ten slotte moesten de conterfeytzels tot eene momorie in de regentenkamer gehangen worden (naar verluid thans in de Lakenhal).

Juffrouwe Emerentia Banningshofje in de Schoolsteeg, is zeker wel een miniatuur hofje te noemen; 't bestaat slechts uit vier huisjes, 't mist alzoo 't mooie open licht. Emerentia Bannings, huysvrouwe van Jacob Brouchoven, oud Borgermeester der stad Leijden, hiervoren bekend als de stichter van 't Broekhoven hof; had daarmede de bedoeling dat wanneer de mannen in het Hofje van Zion (toen nog niet verplaatst) eerder dan hun vrouwen kwamen te overlijden en deze laatste dan uit 't hofje vertrekken moesten, daar zouden kunnen wonen twee bij twee. Wanneer meer dan twee huisjes ledig stonden mochten ook andere vrouwen daarin wonen.

Het testament is gemaakt in 1641, en het hofje van Sion is eerst verplaatst tusschen 1667—1668; de huisjes waren gebouwd op de grond en met toestemming van de Regenten van Zion.

Een en ander is noodig, om de bedoeling te begrijpen van de gedenksteen in de poort aan de Schoolsteeg met 't opschrift:

Wat MildHeyd Was en Is, Aen Dit
Ons Syon Blijkt.
1480 'Twelk Jonck-Heer Huyg van Zwieten Met Sijn Wijf Grond Leyde.
Vrouw Luytgert van BosHuysen;
D' Inkomst wert Verryckt.
1505 Bij Ghysbert Korstensz, en Jan Lovrensz Backers Beyde
Tot Mans en Vrouwen Troost Doch
Tot Der Weeuwen wel.
1641 Dat in Vrouw Emerentia Benninghs
Weckt, MedDoogen.
Dies Volgt s Haer Man, Den Sticht
Heer van de Naeste Stee.
Tot Christi Leden Steun, wiens
Hooft hun wil verhoogen.

Woudendorps Hofje, genoemd naar den stichter Jan Willemszoon van Woudendorp. Hij wenschte bij testament van 9 Feb. 1645, dat na den dood van zijn vrouw in eigendom zullen overgaan aan de Diaconen van de ware Gereformeerde Duytse Gemeente dezer stad Leyden, zeven huisjes en erven aan de Vrouwen kerck-steeg (thans Brandewijnsteeg genoemd) om bewoond te worden door arme mannen of vrouwen geen kinderen hebbende, professie doende van de voorsz ware Gereformeerde Religie.

In gevolge zijne laatste begeerte is boven de poort of ingang een steen geplaatst met hun wapen.

Die steen is zeker niet met zijn wil thans metseld in een zijmuur.

In sommige hofjes zijn echter de gedenkingesteenen geheel verdwenen.

(Wordt vervolgd). H. I. JESSE.
Architect.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

Van het thans te Medan in aanbouw zijnde Agentschapsgebouw der Javasche Bank geven de volgende platen eene afbeelding.

Het gebouwen-complex bestaat uit een hoofgebouw, waarachter eene binnenplaats en concierge-woning, te zamen één afgesloten geheel vormend

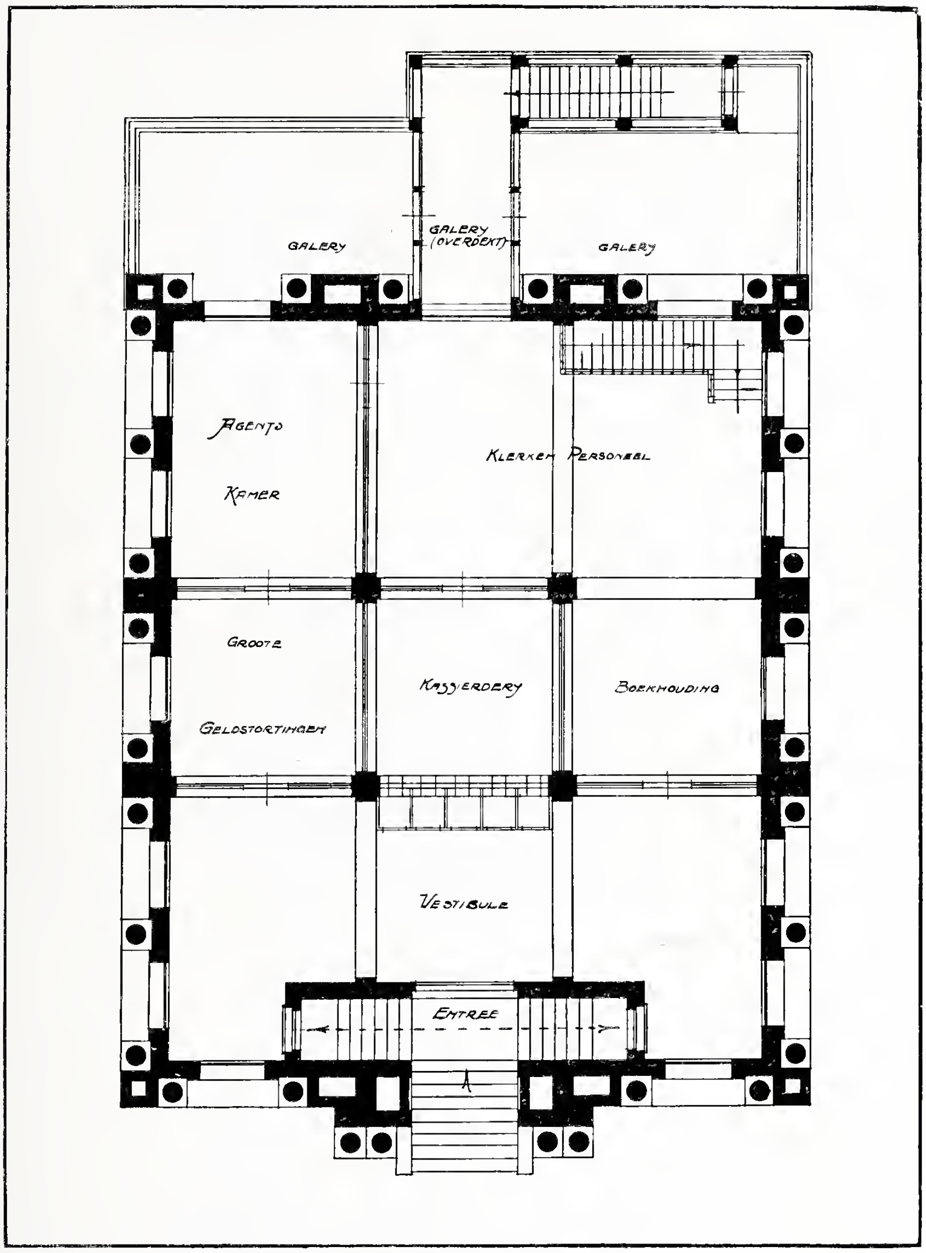
Het gebouw is in klassieken trant opgevat, en wordt van baksteen opgetrokken en wit afgepleisterd.

Het Bankgebouw bestaat uit een hoofdverdieping en een sous-terrein. De hoofdverdieping bereikt men door een breede overdekte trap, welke naar een ruime vestibule leidt, waarin zich de diverse loketten bevinden; elk loket is afzonderlijk omrasterd en van binnen alsluitbaar. Aan de kassierderij grenst ter eene zijde de kamer voor de afdeeling boekhouding, en ter andere zijde een lokaal voor groote geldstortingen, welke niet aan de loketten behoeven behandeld te worden. Hierachter zijn gelegen de kamer van den agent der Bank, en twee vertrekken voor het klerkenpersoneel.

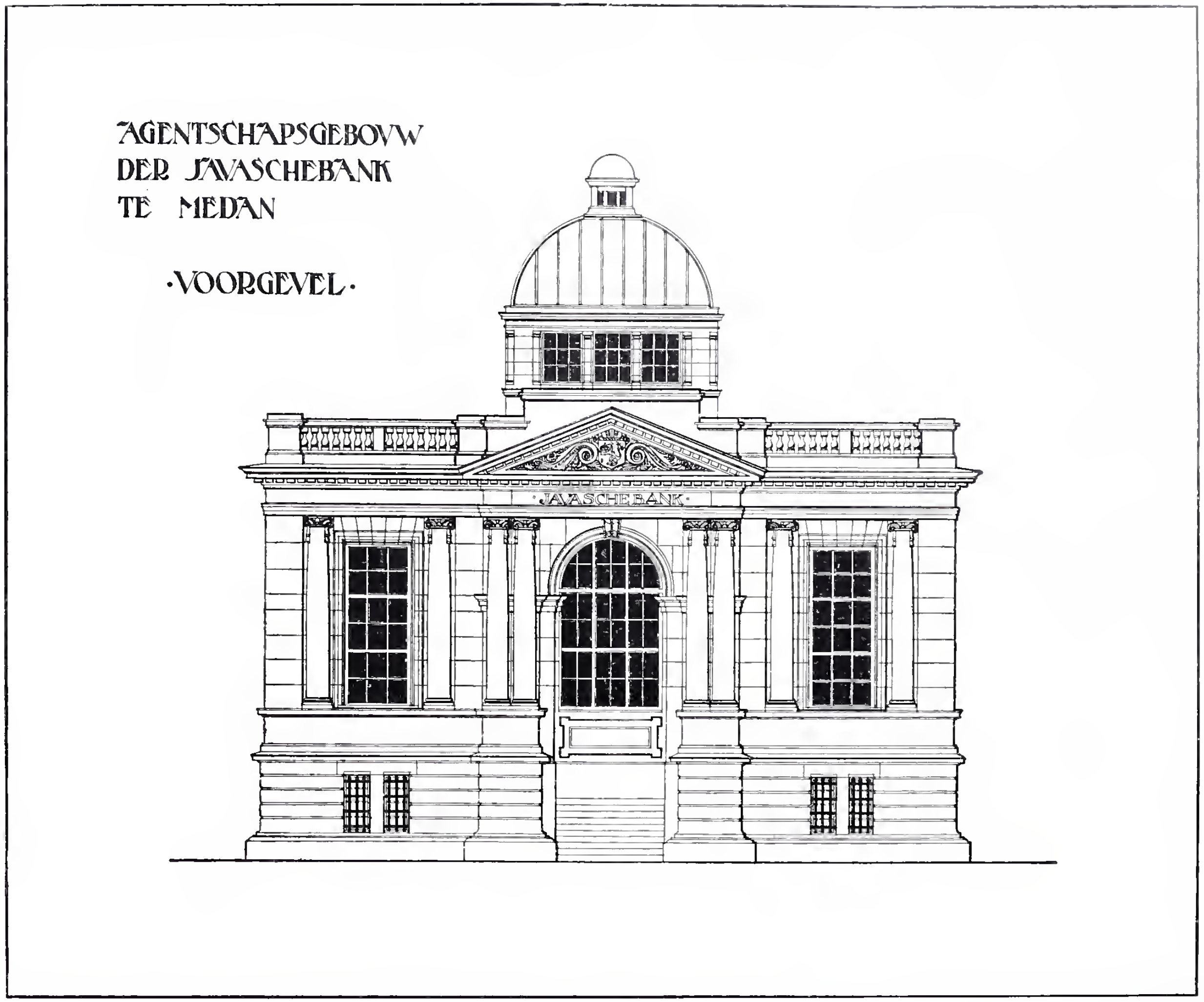
Eene ruime achtergalerij geeft verbinding met de binnenplaats door middel van een overdekte trap. De binnenplaats is aan weerszijden afgesloten door hekwerken, met breede toegangen voor karren en ossenwagens. De achterzijde wordt afgesloten door de conciergewoning.

In het sous-terrein van het hoofdgebouw bevinden zich het archief en de kluizen, welke geheel volgens het allernieuwste systeem gebouwd worden en voorzien zijn van eene contrôlegang ter meerdere veiligheid.

De kluisinrichting wordt door de firma Lips te Dordrecht geleverd. De wanden, de vloeren en de zolderingen der kluizen worden gemaakt van stamp-beton ter dikte van 0.65 Meter, samengesteld uit: 1 deel Portland cement, 2 deelen fijn grind uit de Wampoe-rivier en 2

PLAAT XLIII. PLATTE GROND AGENTSCHAPS-
GEBOUW DER JAVASCHE BANK TE MEDAN.

PLAAT XLIV. VOORGEVEL.

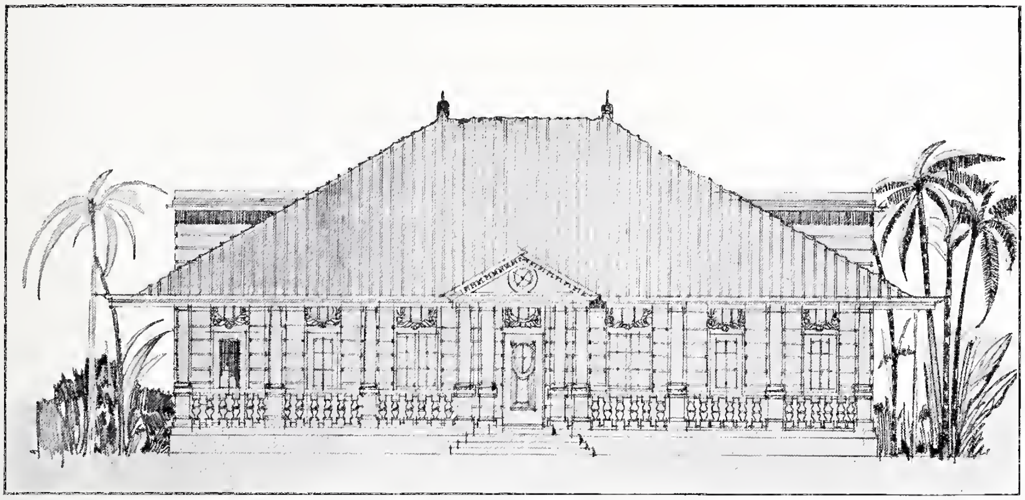
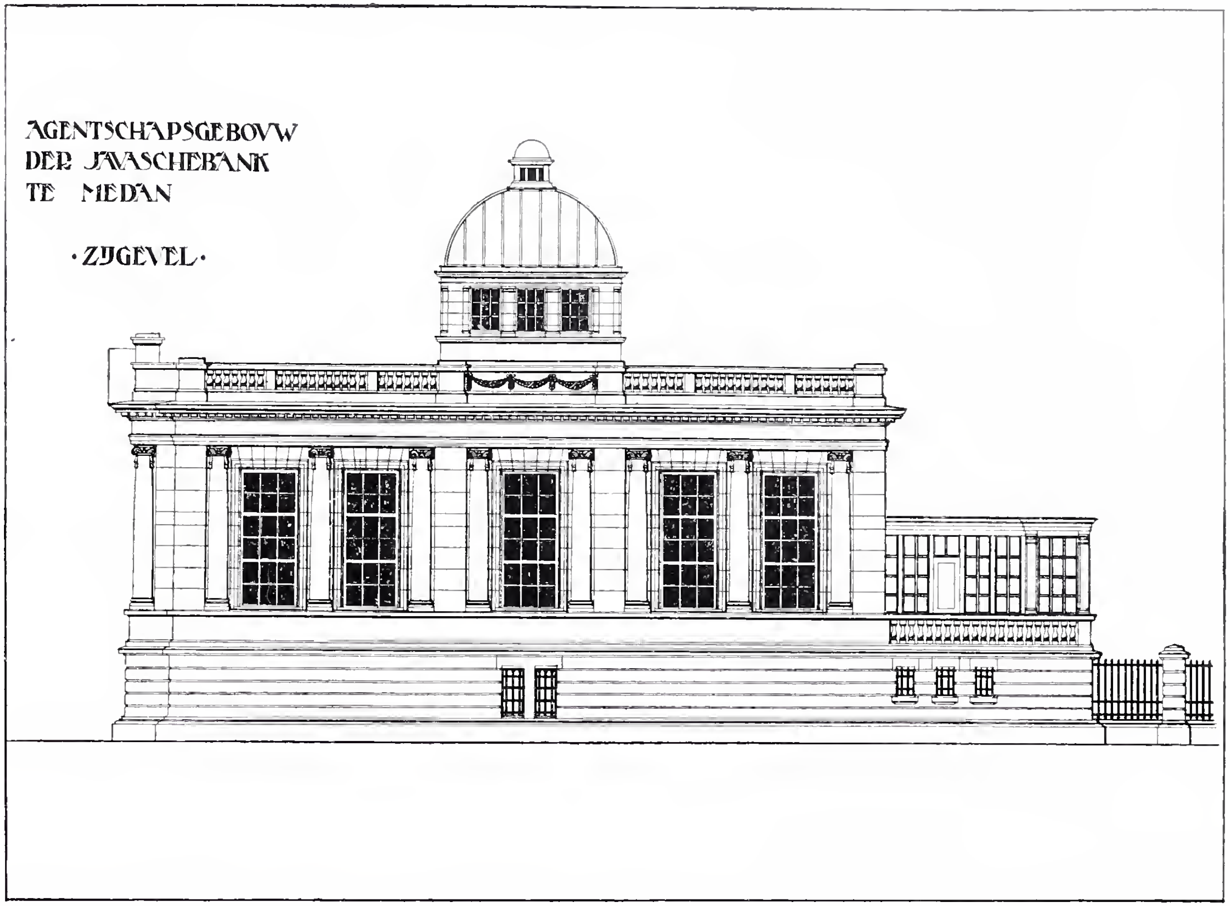

FIG. 1, CONCIERGE-WONING (VOORGEVEL.)

deelen scherp zand. In deze beton-storting worden de bekende gewrongen-pantserstaven van de firma Lips aangebracht. Ook wordt door deze firma de groote kluisdeur en de nooddeur geleverd.
De afscheidingen van de vertrekken op parterre-verdieping worden deels vervaardigd van gevlochten draad met de benoodigde draaibare gedeelten en loketten, deels van glaspuien.
Behalve de kluisinrichting, behooren tot de in Holland geheel vervaardigde onderdeelen: de ijzeren ramen, de afscheidingen op de parterre-verdieping, de hekwerken, de kapiteelen en verder beeldhouwwerk en het spiegelglas.
De plafond-constructie wordt gemaakt van een raamwerk van ijzeren balken, tevens dienende tot dracht van den koepel. Over deze ijzeren balken worden de plafondhangers gelegd, en hieraan is het eigenlijke plafond bevestigd. Voor ventilatie worden in het plafond groote ventilatieroosters aangebracht, en de kapconstructie wordt voorzien van een hoogen goot-opstand, waarin rondom jaloeziewerk is aangebracht, zoodat de lucht steeds door het gebouw kan circuleeren. Bovendien worden de ramen in den koepel beweegbaar gemaakt.
Groot wordt het gebouw niet, hetgeen voor een Agentschap der Javasche Bank te Medan niet noodig is, echter is bij den bouw rekening gehouden met eventueele latere uitbreiding. De ruime binnenplaats biedt hiertoe reeds gelegenheid. De breedte van voor en achtergevel wordt 17 M. en de lengte van de zijgevels ruim 20 M.
De binnenplaats zal thans benut worden om geld-transporten per as, geheel afgescheiden van den publieken weg, te lossen en te laden.

PLAAT XLV. ZIJGEVEL.

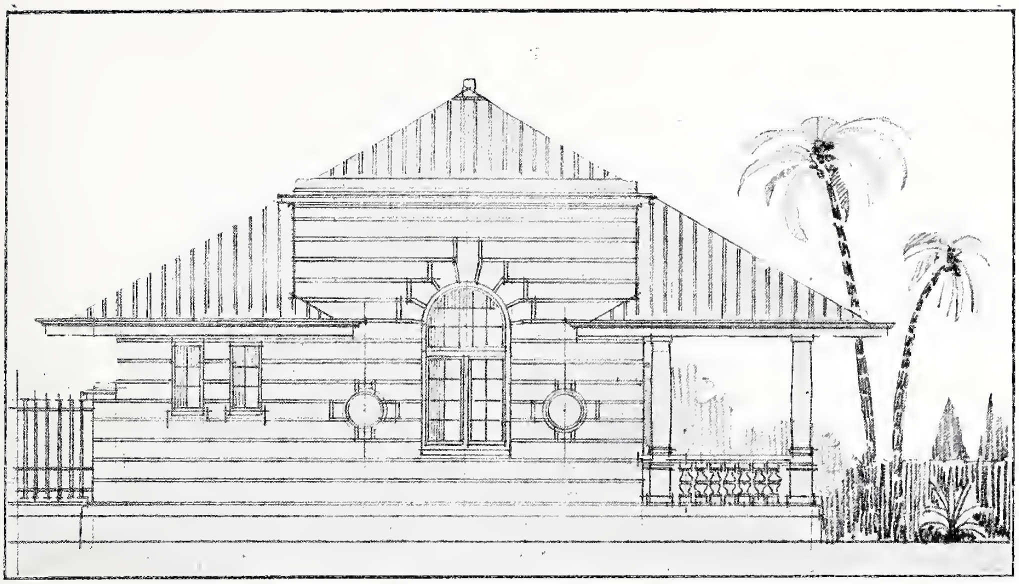
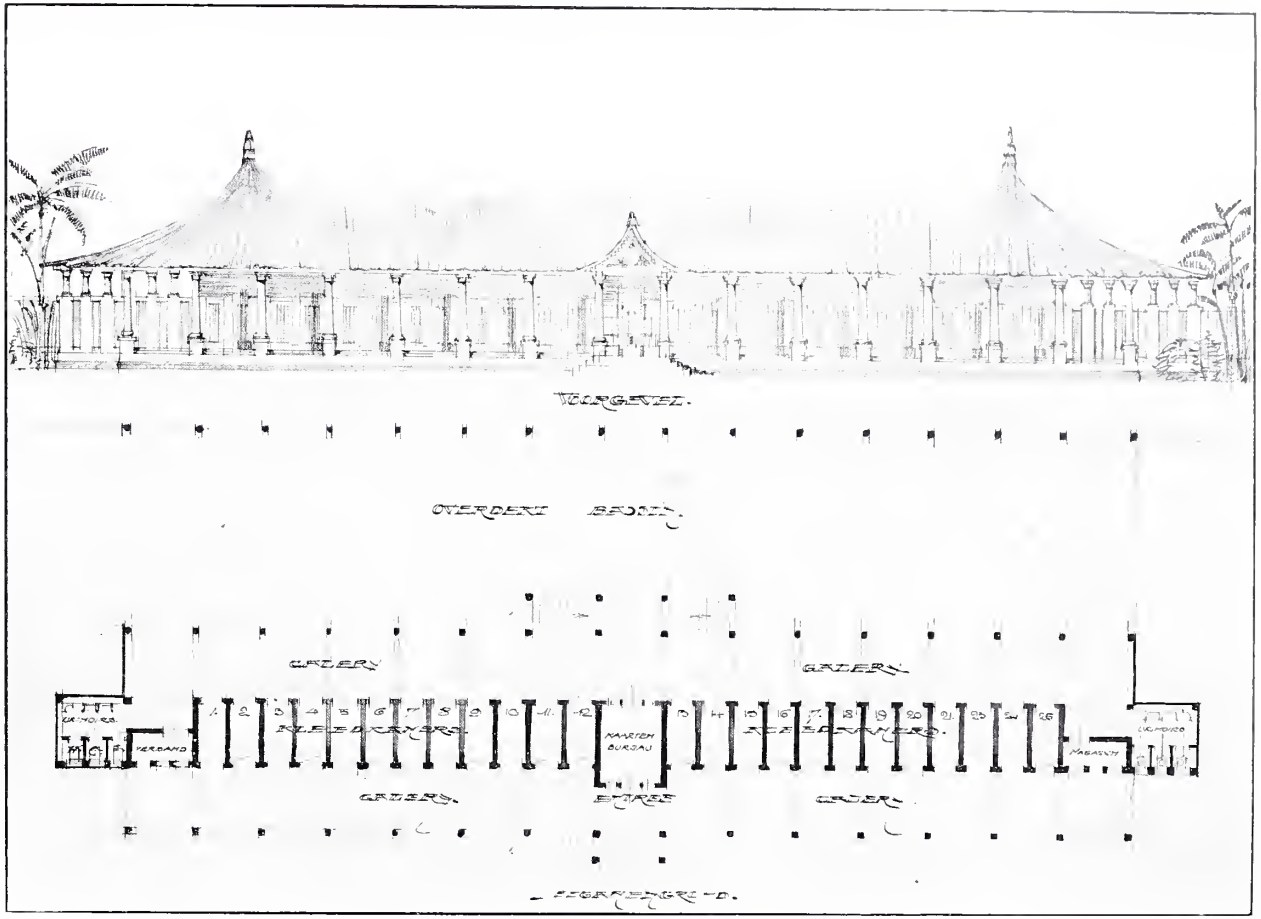

FIG. 2
CONCIERGE-WONING(ZIJGEGEL.)

Er bestaan bovendien plannen het terrein, waarop het gebouw zal verrijzen, ten deele in te richten voor sportterrein, met bad- en zweminrichting, (zie Pl. XLVI) tennisbanen, paviljoens enz. Het gebouw wordt namelijk opgericht aan de Esplanade op de plaats, waar het vervallen militair kampement zoovele jaren reeds een treurig aanzien gaf. Na de onderhandelingen met de Deli Maatschappij, welke dit terrein in erfpacht had, slaagde de Javasche Bank er ook in, het te verwerven, echter onder beding, dat het nieuwe Bankgebouw met het in een plantsoen herschapen onbebouwde deel, een sieraad voor de stad zou worden. Ook aan de omgeving zal dus de noodige aandacht geschonken worden.

Omtrent de bad- en zweminrichting kunnen wij nog mededeelen, dat in het schetsontwerp van Plaat XLVI de colonnade en verdere betimmeringen geheel in hout bewerkt en het dak met attap afgedekt, is bedoeld. De congiergewoning wordt uit wit gepleisterden baksteen opgetrokken, bij een roode pannen dak.

PLAAT XLVI. BAD- EN ZWEMINRIGHTING
OP 'T TERREIN DER JAV. BANK TE MEDAN.

DE LEIDSCHE HOFJES.

(Vervolg pag. 122).

Pieters-Hofje.

Ten zuidoosten van de Pieters kerk in de hoek bij de Nieuwsteeg leest men op een steen boven een gerestaureerd Poortje.

Pieters-Hoff-
Gestigt bij
Pieter Gerritsz. van der Speck.
Anno M.D.C.XLV.

Door 't verscholen poortje de open gang ingaande; moet men er nog naar zoeken want ge komt inplaats van bij oudjes bij jong volk terecht, n.l. een kinderbewaarplaats, maar een van de deuren probeerende komt men toch wel bij de aardige acht huisjes terecht, waarvan vier bewoond mogen worden door oude weduwe en vier door getrouwde lieden, die tot hun dood daar mogen wonen.

Hofje van juffrouwe Eva van Hoogeveen in de Doelensteeg voor twaalf ongetrouwde vrouwelijke personen, heeft een deftige toegang of poort, met niet minder dan een Latijnsch opschrift:

DA. EVA AB. HOOGEVEEN
FILIA ALBERTI DOMINI DE HOOGEVEEN.
VIRGO CASTISSIMA ET LAUDATISSIMA
HAS AEDES DEO VIRGINIBUS CASTIS, VIDUISQUE
HONESTIS. D. D. C TESTAMENTO VOLVIT
DEFVNCTAM LAVDA SPECTATOR
ET IMITARE.
ANNO 1659.

't welk elke straatjongen in ons geleerd Leiden vlot voor U vertaald als:

De Juffer Eva van Hoogeveen,
Dochter van Albert. Heere van Hoogeveen.
Eene zeer kuissche en lofwaardige Maagd,
heeft deeze Huisjes ter eere van God
Volgens haaren uittersten wille voor kuische
Dochters en eerlijke Weduwen gesticht.
Looft en volg haar na Aanschouwer In 't jaar
1659.

FIG. 1.
INGANG
PIETERSHOF
(BIJ DE PIETERSTRAAT).

De poort is geflankeerd door pilasters die een zware kroonlijst dragen daarboven zijn zware slingers aangebracht waarop de geslachts wapens prijken; voorwaar een prachtig stuk architectuur.
Het poortje aan de Doelengracht dat tevens toegang geeft tot de regentenkamer; (of die van de Rentmeester?) is hoe eenvoudig ook, toch zeer aardig.
't Is een lust dit hof te bezoeken, 't maakt een deftige indruk met zijne mooie lindenhoomen, zijn monumentale pomp van hardsteen met glimmende zware geelkoperen uitloop en dito plaat, en 't witte levensgroote lam bovenop; schitterende in 't volle zonlicht en prachtig uitkomende tegen de achtermuur gedeeltelijk begroeit met klimop en versierd met witte nissen.

FIG. 2.
INGANGSPOORT
EVA VAN HOGE-
VEENSHOFJE
(KOELENGRACH)

In volle harmonie daarmede is ook de bouworde van de huisjes, n.l. op regelmatige afstand, bij elk huisje een gemetselde pilaster van gele steen met zandsteen bazement en dito kapiteel, dragende een zandsteen architraaf waarop 't in gele steen gemetselde fries rust, daarop ligt de kroonlijst of goot.
Langs een stevige eiken trap met dito leuning komt men op de regentenkamer of kamer van de Rentmeester. Een mooie schouw met halve ronde, georneerde kolommen dragen de veroverstekende kap, terwijl 't steenen vloertje en de vuurplaat, aan lang vervlogen tijden herinneren.
Weelde is hier echter verre te zoeken, wel is er een aardige tafel met balpoten en zijn de blanke en gave eiken kruiskozijnen nog aanwezig, doch de witte muren en de ruwe zolderbalken, doen twijfel rijzen of deze kamer wel voltooid is.
De beeltenis van de zeer kuissche en lofwaardige maagd Eva Hoogeveen, hangt boven de ingangdeur, in olieverf geschilderd, vertoont talrijke scheurtjes en bladders in haar opperkleed en wanneer niet met bekwame spoed dit euvel verholpen wordt, zal zij door den tijd van schaamte bezwijken.

De juffrouwen van 't hofje hebben ook de deftigheid van de overledene geerfd, want met trots weten zij te vertellen dat zij zeshonderd gulden hebben moeten betalen voor inkoop en „daarom is 't hof ook zoo fatsoenlijk, weet U," en gij krijgt respect wanneer een van hen U vertelt hoeveel jaren zij bij prof. S. gediend heeft, in een tijd dat de proffen nog in 't zwart gekleed gingen, hooge hoeden droegen en in statigen tred langs 't Rapenburg naar de academie gingen, maar dat is al lang geleden, want ik woon nu al twintig jaren op 't hof, weet U. En dat haar memorie nog helder was bewees HEd. door de voornamen op te noemen van al de dertien kindertjes die mijn grootvader indertijd rijk was maar waarvan er nu al verscheidene meer dan 25jaren geleden gestorven zijn en die toen ook op 't deftige Rapenburg woonde en 't eerzaam ambt van apotheker uitoefende.

Hofje van Pieter Loridan op het Zand, of de Oude Varkenmarkt.

Pieter Loridan verwer beschikte in 1655, behalve eenige legaten aan neven en nichten ook:

„Ende ten laetsten, aan Anna Wijbaeu,
„sijn Testateurs tegenwoordige dienst-
„maecht, in recompense van de goede
„en getrouwe diensten, die hij Testateur
„van dezelve alreede heeft genoten, ende
„van haer, als noch verwachtende is,
„eerst, vijf huisjes ende hare erven,
„staende in seekere poort, uitgaende op
„de achtergraft omtrent de kalander,
„ende noch een obligatie van elf honderd
„gulden hooftsoms, staende ten laste van
„'t gemeene land, op 't Comptoir binnen
„deser stede, ende dat mit het verloop
„van dien, 't sedert den laetsten ver-
„schijndag.

En verder, dat na zijn overlijden een hofje moest gebouwd worden bestaande uit twaalf huisjes om bewoond te worden door twaalf paar getrouwde menschen „Ledematen van de Walsche Gerefor-„meerde Kerke, binnen dese Stad (altijds

FIG. 3.
INGANGSPOORT
LORIDAN-HOF
(OUDE VARKEN-
MARKT).

PLAAT XLVII. LORIDAN-HOF (OUDE VARKENMARKT).

„vrinden voor vreemden te praefereren. De sierlijke schoorsteen midden uit 't dak komende, trekt reeds op een afstand uwe aandacht, 't Poortje is zeer eenvoudig, waarboven 't opschrift:

A° LORIDANS HOFIEN 1656
DIE RIJK IS VAN GELOOF EN
EERLIK VAN GEMOED
EN IN ZIJN OVDERDOM
SCHROOMT VOOR DE ARREMOET
WERD HIER AL WAER HIJ VREEMD
VAN DESE ZORGH VERLIGHT
NV PIETER LORIDAN VOOR HEM
DIT HOFIEN STICHT.

De huisjes staan aan drie zijnde van een mooi licht hof; de vierde zijde wordt gevormd door een open gallerij. Een steenen muurtje ter hoogte van 1 M. daarop houten kolommen en dan half elipsvormig uitgezaagde toogen, dragen de gootlijst en 't pannendak: voor een architect wel iets om constructieve aanmerkingen op te maken, maar desalniettemin eenaardige achtergrond, gestoffeerd door wandelende oudjes en luchtende kleedingstukken.'t Welbekende beeldje van Piet Hein met vergulde sjerp en blauw jasje trouw verzorgd en door bloemetjes omringd, prijkte in een hoekje van den hof, zoodat ook op vergeten plekjes onze helden nog vereerd worden.

Op de regentenkamer staan eenige Spaansche stoelen met leer bekleed en een massieve eiken tafel met dikke poten, een zwaren eiken kist, een spiegeltje met ebben lijst en eenige borden met de namen van regenten hangen aan den wand. Een schouw met getorste halve kolommen met ijzeren vuurkorf en haardplaat doen denken dat hier des winters een lekker vuurtje zal branden. Het vuurtje kan helaas niet meer branden, wel ziet men de sierlijke schoorsteen midden uit 't dak komen, maar op zolder is de tusschenmoot voor 't gemak weggebroken.

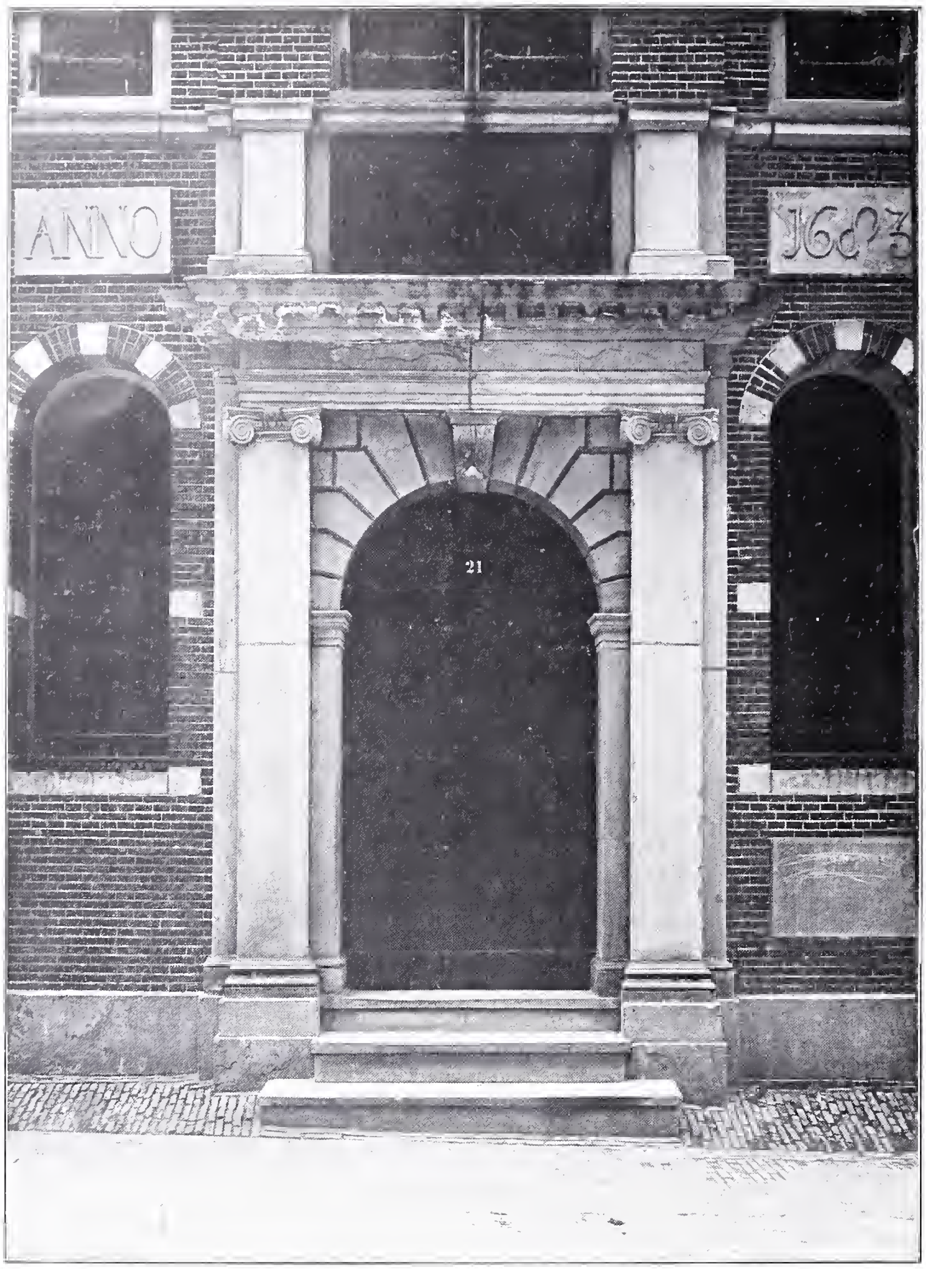
Hofje van Jan Pesijn en Maria de Lanoy aan St. Pieterskerkhof, voor de geloofsgenooten van de Waalsche Gemeente.

Au nom du Zeigneur. Amen.

Zoo begint 't testament en daarbij beschikt op 25 October 1655 „le Sieur Jean Pesijn, Marchant, et Marie de Lanoy sa femme, homme et femme legitime; dat na hun dood, de benoemde Executeurs „seront tenus, et obliger d'acheter une „place de cette Ville de Leide, la ou „ils seront faire, et batir une Cour, et „batir de maisons capables, pour laisser „demeurer des vielles gens marier, de la „nation Wallonne, soit homme, et femme ensemble, ou deux hommes veufs ensemble, ou deux femmes seuves ensemble; lesquels auront le louage franc et „libre, et qui auront encore outre cela „quelqeus revenus, soit annuiellement, „tout le demy ans, ou quarts d'an, de „fromage, beurre, turbes, argent, ou „quelques choses, selon que les rentes „des biens, que le dernier vivant d'eux „deux Testateurs delaissera, pourront „supporter et rendre.

Aan weerszijde van de ingangpoort zijn twee gevelsteenen met „Anno—1683".

Op de steen boven de poort staat

PLAAT XLVIII. INGANGSPOORT JAN PESIJNHOF
(BIJ DE PIETERSPOORT).

Dus Ziet men uit het puin van een
bouwvallig Nest
Een braaf Gebouw gesticht door vrucht-
looze Echtgenooten.
Voor veel behoeftigen schoon Vreemden,
die verstooten
Zijn uit hun Vaderland en veilig hier
gevest.
Gesticht door
JEAN PESIJN
en zijne huisvrouw
MARIE DE LANNOY

Een moderne steen rechts van de ingang onder 't venster vermeldt

On this spot
Lived, taught and died.
Joh. Aobinson
1611—1625.

't Is 't pelgrimsoord van Amerikanen, die voor eenige jaren een bronzen gedenkplaat, versierd met een zeilend scheepje, hebben medegebracht en ingemetseld in den muur van de doopkapel in de Pieterskerk met een heel verhaal in 't Engelsch er onder.

De vestibule in het hofje mocht wel eveneens een pelgrimsoord zijn voor hedendaagsche metselaars, ter aanbidding van een prachtig gemetseld draagstuk voor een schouw op de regentenkamer.

Het hof is mooi en ruim en heeft aardige kleine kozijntjes in de borstwering op zolder onder de gootlijst.

Hofje van Tevel aan de Binnenvestgracht bij 't einde van 't Levendaal.

Dato 24 Aug. 1655 maakte Sr Charles Tevel koopman een testament dat zijn broeder Jacob alles zou erven en er mede doen mocht wat hij wilde; doch niet bij testament vermaken, en zoo deze kinderloos kwam te overlijden uit zijne nalatenschap een hofje moest gebouwd worden bestaande in twaalf huisjes, en een zeker kapitaal belegd moest worden voor onderhoud en mondkost. Wat en dan overschoot moest in drie deelen, een deel voor de Huiszitten armen en twee deelen

FIG. 4
INGANG
TEVELENHOFJE
BINNENVESTGR.
BIJ 'T PLANTSOEN LEVENDAAL.

FIG. 5.
TEVELENHOFJE
(BINNENVEST-
GRACHT).

voor Gereformeerde Fransche of Waalsche Gemeente, echter voor alles drie honderd gulden aan 't Pesthuis.

Dato 13 Oct. 1661 beschikt Jacob Tevel koopman en zijn vrouw Elisabeth van den Vinct, dat nog acht huisjes bij de twaalf van zijn overleden broeder. (Na 't overlijden van hun innocenten zoon Johannes Tevel) zullen gevoegd worden Later bleek dat niet uit te maken was, hoeveel elk afzonderlijk bezat en dat de lasten die Charles op zijn boedel had gelegd veel meer bedroegen dan de inkomsten, zoodat de Huiszittenmeesters en de Diaconen van de Waalsche Gemeente ontheffingen vroegen en verkregen van die van den Gerechte van Leyden van alle aanspraken op de nalatenschap van Charles Tevel; welke zaak eerst in 1691 beeindigd was.

De stichting is niettemin soliede gebouwd; aan drie zijde zijn thans straten, de plattegrond is scheef, die scheefheid is overal doorgevoerd, ingangpoort scheef, Vestibule scheef, vloertegels wit en blauw scheef, gemetselde daggen van

de poort naar 't hof scheef, pomp scheef, ronde vensteropeningen scheef gemetseld. Een heerlijk hof met veel licht; onder en boven deuren met kloppers en kleine vensters in de borstwering op zolder — brengen u direct in de goede stemming. Hardsteenen banken met losse houten plankjes staan rondom tegen de twintig huisjes, (de vier huisjes in de hoeken hebben hun ramen aan de straatzijde).
Een paartje zit in de zon te genieten, de man vertelt dat hij nu al vijftig jaren op 't hofje woont. In 't algemeen moet men veertig jaar zijn om in een hofje te kunnen komen maar dat gebeurt zelden omdat de oudere voorgaan. Hij vertel nu dat hij Portier is geweest, en daarvoor wordt uitzondering gemaakt. Hij weet U alles van de oude tijd te vertellen, maar van thans gaat dat zoo vlot niet meer. Hij is thans 91 jaren en heb hem de hand gedrukt met de belofte over 9 jaren terug te komen, hopende hem in 't zonnetje op de bank gezond en wel weer te zien.

Hofje genaamd de Hoeksteen in 1660 voor de Vlaamsche doopsgezinden of Menonisten gesticht, bestaande uit zestien huisjes aan 't Levendaal bij de Kraaierstr. Dat was me een gezoek 't hofje moest er zijn en 't was niet te vinden. Van Mieris zegt: Boven de ingang staat 't volgende opschrift

De Hoeksteen
De steen, dien de bouwlieden
verwurpen hebben, is geworden tot een hooft des hoeks
Psalm 118 vers 20

En wat blijkt nu, boven de poort staat, *Bethlehem*.
In de timpan van 't fronton staat werkelijk

DEN
HOVCKSTEEN

Ik was er zelfs meer malen geweest zelfs midden in den nacht om een *wijze vrouw* te halen en die wist die naam ook niet. Een van de weinige hofjes waar nog de oorspronkelijk kruiskozijn aanwezig zijn; de luikjes zijn echter verdwenen evenals de steen waarvan Mieris spreekt.

Het Schachten Hof aan de Middelste gracht met 't jaartal 1671 heeft een scheeve ingang van zandsteen met strenge hoofdlijnen, met zware guirlandes bestaande uit gewichten, boeken, zandlooper, mand, hamer, riemen, zeer decoratief gegroepeerd. Van de zeer ruime vestibule komt men door een aardig poortje van hout met rondboog en pilasters in den gang naar 't hof, met een pomp, 1730. De oorspronkelijke kalven zijn nog in de deurkozijnen, met onder en bovendeuren waarvan die in de hoeken met glazen bovendeuren.
Jammer dat 't genot van 't buitenzitten voor de oudjes, door een ondragelijke stank van een velleploterij vergald wordt.
„De eersame Anthonis Jacobs van der „Schacht, Winckelier ende Nasteling„maecker (?)", wilde dat gesticht zou worden uit zijne nalatenschap „een hof„gen van twaelff bequame huysgens, de „welcke euwiglyck om aelmoese be„woont werden sullen, bij twaelff paer „menschen, echte mannen en vrouwen,

„alle oudt over de veertich jaeren." De voorkeur zouden hebben lieden die in het Weeshuis opgevoed waren, om reden dat Anthonis Jacobsz van der Schacht zelf in 't Weeshuis was groot gebracht.

Joost Fransen van der Lindenspoort, op de Marendorpsch achtergraft, thans v. d. Werffstraat, 1 Sept. 1668 's avonds om negen uren, liet de eerzame Joost Franszoon van der Linden de notaris halen; hij was ziek van lichaam en te bed liggende, doch had goed zijne reden en memorie, hij verklaarde en legateerde dat zijne nicht of bij haar voorsterven haar man erfenaam zou zijn; doch dat alle huisjes en erven staande en gelegen in zekere poort op de Marendorpse achtergracht, steeds om niet zouden bewoond worden door arme oude lieden. Het hofje heeft eene nieuwe ingangspoort De huizen om 't hof geschaard hebben behalve gelijkstraat nog een verdieping waarboven zolder.
Toen ik daarover met een van de praatgrage juffrouwen sprak, vertelde zij met veel gebaar: Nouw in de andere hofjes kan je wel pannenkoeken bakken als je in bed ligt, maar hier is meer ruimte.

St. Jacobs Hof aan de Koepoortsgracht thans Douzastraat, voor Roomsgezinden personen bestaat slechts uit zes huisjes; op de steen boven de poort staat

St. Jacobs Hoff
Gesticht door de Heer.
Gommarus van Kraeijenbos
in 't jaar 1681.

Meermansburg aan de Oude Vest.
22 Januari 1680 wordt door de burgemeesters en regeerders van Leiden besloten in koop af te staan een gedeelte erf van het klooster van Nasareth en eenige erven van huizen daarbij gelegen om een hofje te stichten. 't Vierkant achter den ingang, ter breedte van 132 voet en ter diepte van 190 of 195 voeten Rijnlandsche maat, voor de som van achtduizend vijfhonderd gulden.
Den 24 Mei 1681 stelde de Heer Maerten Meerman, Bewinthebber van de Oost-Indische Compagnie ter Camere tot Delff ende Vrouwe Helena Verburch

FIG. 6.
INGANG
BETHLEHEMH

FIG. 7.
INT. KATRIJNE MAARTENS-DOCHTERS-HOF (ZIJDGRACHT).

zijne huisvrouw de orde en instructie op voor hun Gods-huys ofte Armen-Hoff te Leiden genaamt Meermans-Burgh o.a. „Dat de directie, bouwinge, en bestel-„linge sal geschieden, bij ofte ter ordre „van de Stighter selfs, soo lange een van „beijden in het leven sal blijven ende die „beijde overleeden sijnde, ter directie „van sodanige Regenten, als de stichters „bij haere uyterste wille, ofte alvooren „haer overlijden uyt haer naeste Maag-„schap, sullen hebben gesteld enz.

„Dat in het voorsz. Hofje, bij de Stich-„ters of te Regenten, in der tijdt sullen „werden ingesteld, eerbaere, nugtere „Weduwe ofte Vrouwspersoonen, ter „goeder naeme en fame sijnde, ten min-„ste boven de veertig jaeren oudt sijnde, „geen kinderen hebben, ofte, deselve „hebbende, te moeten houden t'eene-„mael buyten laste van 't voorsz. Hofken. Dat de eerste Regent zou krijgen *f* 300 en de beide anderen elk *f* 100 jaarlijks. Dat zij behalve 't geen reeds gegeven was, nog zouden geven tot verderen opbouw en resterende timmerage aan 't selve Huys nog te doen sijnde, als tot meerder fonds, nog een som van vijf en zeventig duyzend guldens aen bequaeme vallable effecten, ofte bij mis-

FIG. 8.
SCHACHTENHOF
(MIDDELSTE GR.
B/D N. RIJN).

singe van deselve; aen contanten gelde. De geheele aanleg van 1681 is even royaal als de middelen daarvoor toegestaan.
't Is 't grootste hof met mooie geschoren boomen en monumentale pomp met bronzen Meerman op een burg, en geldt voor 't rijkste hofje van Leiden.
Boven de ingang is een mooie regentenkamer met tal van schilderijen en wapenborden, die ook op andere plaatsen zijn aangebracht, en toch 't heeft niet dat intieme wat kleinere hofjes zoo bekoorlijk maakt. Een van de hofjesdames werd zelfs Mevrouw genoemd. Zij vermaakte haar theeservice aan de Lakenhal.

Hofje van den Heere Francois Houttijn aan de Hooigracht.
Deze maakte in December 1685 een testament dat zijn dochter en broeder erfgenaam zouden zijn, doch de eerste stierf in 1689 en de laatste in 1691 zonder nakomelingschap. De nalatenschap verviel toen door gemeld testament aan de ouderlingen der Romanstrantsche Gemeente. Deze besloten de interest te gebruiken tot onderhoud van eenige behoeftige inwoners van een ander gesticht, welke toe-

FIG. 9.
)ORT MEER-
ANSBURGH
)UDE VEST).

Jan Michiels Hofje in de Pieterkerkstraat over de kerk der Doopsgezinden.
Boven de poort die gelukkig bij de verbouwing van aangrenzende huizen gespaard is gebleven staat op een aardige steen 't jaartal 1610. Van Mieris is 't niet mogen gelukken de oorzaak daarvan op te sporen. Vermoedelijk is 't de steen, die in het huis stond, 't welk juffr. Catharina Geschier, weduwe van Zal. Sr. Jan Michielsz. in zijn leven Coopman alhier. „den sesentwintichsten dach van de „maent January XVI C sevenentachtich „des avonds, de klok omtrent ses uuren, te dien einde, alrede aengekocht, gele-

FIG. 10.
VOORGEVEL
MEERMANS-
BURG
(OUDE VEST).

stand duurde tot 1736. Eerst toen is aan den wensch van de overledene voldaan door den aankoop van den opstal en erf van een pottenbakkerij aan de Oostzijde van de Hooigracht, en bestelden met veel spoed alles wat tot de bouw van 't hofje van acht huisjes noodig was om 't in 't volgende jaar te kunnen laten betrekken. Op de steen in de gevel staat

Het Hofje
van
Francois Houttijn
gesticht
in den jaare 1737.

PLAAT XLIX. POMP MEERMANSBURGH.

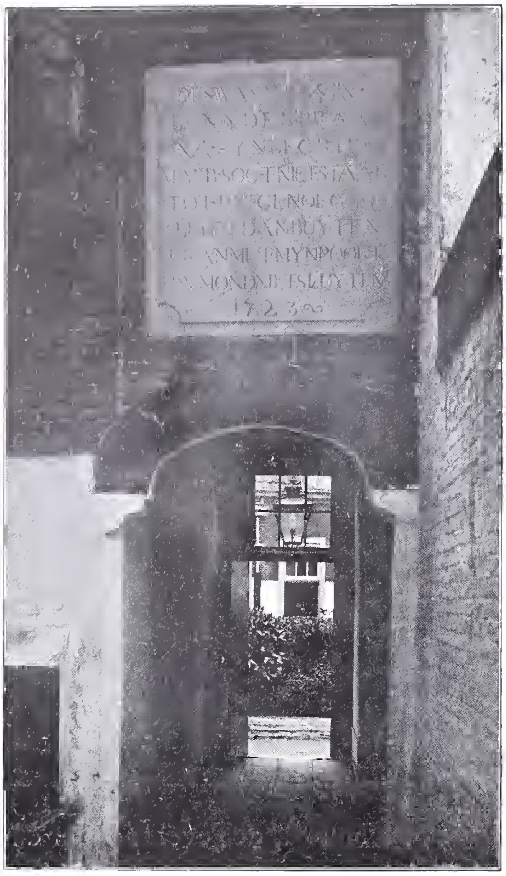

FIG 11.
MEERMANS-
BURGH
(OUDE VEST).

gen omtrent de Pieters kerk graft, met hare goedere vermaakte tot stichting van gemeld hofje.

Hofje van den Heiligen Geest, van zeven kameren voor Roomsch gezinden.
De plaats waar 't eenmaal stond wordt thans ingenomen door de Studenten Societeit Minerva.
Door de goede zorgen van prof. Gugel is op de binnenplaats van de politechnische school (thans Hoogeschool) tegen een blinde muur 't zeer mooie geveltje weer opgebouwd, de gevel is ouder dan de stichting.
De Heer Cornelis Sprongh 19 December 1690, „wille, ende begere, dat mijn „huis op de Bredestraet binnen de Stad „Leijden, daer de Heilige Geest boven „in de Gevel staet, naest mijn grote huis, „waer in ick self woon, nae mijn overlij„de altoos sal werden bewoont bij seven „oude Vrouwspersonen, sijnde Wedu„wen of te Vrijsters, ende Oud boven de „vijftich jaeren.
Verder „dat de oude Luiden op den 21e

FIG. 12.
SAMUEL DE ZEE
HOF (SOUZA-
STRAAT)

„September en 21e October, sijnde mijn „en mijns Vrouws geboortedag, sullen „hebben een glaesje wijn.
Voorts
„gelijk mede onverkoft sullen bliven aen „het selve huis, mijne graven in de St. „Pieterskerk tot Leiden. Des sullen mijn „Broeder en sijn Vrouw en kinderen, „daer in begraven mogen werden. Gelijk „mede, indien in de voorzeide huisen „fatsoenelijke luiden woonen, deselve „sullen mogen werden begraven in No. „12 F voor het koor, en dat vol sijnde, „sullen de beenderen werden begraven „in de andere graven ect.

Mijnheer Cornelis Sprongh had blijkbaar aan alles gedacht en daarom ook een soort scheidsgerecht benoemd voor 't geval er questie mocht ontstaan.

Volgens mondelinge mededeeling was 't hofje zoo bouwvallig en bovendien te

FIG. 13.
INGANG JAN
MICHIELSZ. HOF
(PIETERSKERK-
STRAAT).

FIG. 14.
BARENT
A NAMEN-HOF
(HOEFSTR.
B SOUZASTR.)

klein, dat de toenmalige regenten omtrent 1850, van de stad Leiden kregen of kochten een ledig erf ontstaan door 't springen van 't kruitschip aan 't Rapenburg hoek Douzastraat. Waarop om een pleintje, doch met ramen naar de straatzijde veertien huisjes gebouwd werden dato 1851.

Hofje van Samuel de Zee op de Koepoortsgraft thans Douzastraat. Op de Douzastraat staande is 't een prachtig inkijkje, een poortje met gang en aan 't einde de verlichte hof een schilderijtje van Pieter de Hoogh. De motieven verder ontledende, wordt de bouwmeester teleurgesteld, enkel een zeer kunstig gemetselde boog van geslepen metselsteenen door consolen gedragen, is 't eenige wat aan details aantrekkelijk is.
Boven de deur aan de straatzijde staat

FIG. 15.
INGANG BARENT
VAN NAMEN HOF
(HOEFSTR.
B/D SOUZASTR.)

GEEFT GOD ALLEEN
DE EER.
VOOR GOEDE, DOCH NIET RIJKE
NEEVEN ENDE NIGTEN
DEED, SAMUEL DE ZEE
DIT BIJ SIJN LEEVEN
STIGTEN 1723.

Boven 't poortje op in de gang staat

DUS . WAS MYN . SIN
EEN . YDER . PRAAT
NA . SYN BEGRIP.
MAER SOO 'T NIET STAAT
TOT . UW . GENOEGEN
BLIJFT . DAN BUYTEN
'K KAN . MET MIJN POORT
UW MOND NIET SLUYTEN.
1723.

Behalve 't hofje stichte Samuel de Zee „een fonds; van tien duysend gulden Ca„pitael obligatien ten laste van 't gemeene „Landts Comptoir van Leyden en Rijn„land, aan onvermogende studenten, die „sig appliceeren tot de Theologie ende „de Predickdienst, jaerlijx tweehondert „gulden.

Hofje van Barent van Namen van twaalf huisjes in de Kijfhoek, (thans Hoefstraat). 7 December 1728 beschreef de Heer Barent van Namen. Coopman te Leiden, dat hij eerstdaags van meeninge is te koopen een Hofje of Poort en deze bewoond moeten worden door „geechte „Luyden. Man en vrouw, zonder kinde„ren, Ledematen van de Gereformeerde „Religie, oudt zijnde boven de vijftig jaren.

De poort is met zijn wapen versierd, waaronder

Het Hofje van Barent
van Namen.
Opgericht Anno 1730
Vernieuwt Anno 1788

Het Conincks Hofje, aan de Oude Vest dicht bij de Turfmarkt: heeft een streng poortfront van hardsteen, boven de kroonlijst staat

CONINCKSHOFJE
MDCCLXXIII.

't Deurtje in de deur met klopper er naast doet nog wel aardig, de huizen zijn voor een deel op 't hof gebouwd, zoodat

FIG. 16.
INGANG
CONINCKS H
(OUDE VEST)

FIG. 17
ST. ELISABETH-GASTHUIS.

voor en achter licht en lucht is; maar het aardige gezellige van andere hofje mist men hier, hoewel alles uitstekend onderhouden is.
Hier dicht bij heeft men een poort toegang gevende tot 't voormalig St. Elisabeths gasthuis, 't pleintje met huisjes ziet er wonder schilderachtig uit; toch is 't geen hofje, de huisjes worden door de stad Leiden verhuurd.

Miereveltshof, aan de Hooglandsche kerkgracht.
Een zandsteen poortje met leuk oud

FIG. 18.
MIEREVELTSHOF
(HOOGLAND-
SCHE KERKGR.)

raampje er boven geeft toegang tot dit weinig bekend hofje.
Door de oude Leidenaars wordt 't ten onrechte 't „mierennest" genoemd. Er is geen enkele steen of iets te bekennen met jaartal of inscriptie. Hoewel 't tamelijk oud lijkt vermeld van Mieris 't toch niet in zijne beschrijving van Leiden, volgens mondeling bericht is 't gesticht in 1732.

Groeneveldstichting aan de Oude vest, gesticht door den emeritus predikant Groeneveld.

In de gevel staat

Stichting
Groeneveld
1882.

't lijkt van buiten een Heerenhuis en dient tot woning voor behoeftige predikantsweduwe of dochters.

Juffrouw Maas Hofje aan de Kalvermarkt is gesticht in 1901 door juffrouw Maas met 6 woningen voor leden der Gereformeerde Kerk.

Voor zoover bekend is in de 19e eeuw

slechts één hofje gesticht te Leiden; de genoemde Groeneveld stichting. 't Eerste jaar van de twintigste eeuw heeft zich goed ingesteld door 't laatst genoemde hofje; hoevele zullen er in deze eeuw nog gesticht worden, om werkelijk goede menschen een aangename en rustige ouden dag te bezorgen. Het antwoord is moeilijk te geven, maar zeker zal 't getal niet sterk meer toenemen door de idee van Staatszorg voor de ouden dag.

„de Keet" Oegstgeest-Leiden, Oct. 1907.

H. J. Jesse,
Architect.

In de vorige aflevering pag. 116 staat vermeld: fig. 6 Int. Katrijne Maartens-Dochtershof, Zijdgracht, dit moet zijn: Bethlehemhof (Levendaal).

GEMEENTE HUIS TE THOLEN.

Het oudste of eerste Gemeente Huis der stad *Tholen*, waarvan in de Geschiedenis gewag gemaakt wordt, werd ten jare 1452 grootendeels door brand vernield, doch eenige jaren daarna ter zelfder plaatse door een nieuw gebouw vervangen, dat thans als nog voor Gemeente Huis dienst doet.

Het gebouw is opgetrokken in oud-Hollandschen renaissance stijl; het bevat een schepenen zaal, thans vergaderlokaal van den Gemeenteraad; deze werd eertijds beschouwd als eene gewijde plaats. Daarin toch werd op *Sint Servaasdag, 13 Mei* van elk jaar bij het veranderen der Wet door den Deken of een der Kanuniken de Heilige Mis gelezen, terwijl hare wanden waren behangen met kaarten en schilderijen.

In de voorzaal, thans eene ledige ruimte, hield vroeger de schepenenbank haar vierschaar. Daar was de plaats der getabberden met den Baljuw aan het Hoofd. Daar had in de XVIIe eeuw nog zitting der later verplaatste balie, om in naam der Grafelijkheid recht te spreken voor *Tholens* poorters. Ook de Heeren advocaten waren daar hunne plaatsen aangewezen.

Onder de belangrijke kaarten, die de wanden versierden, wordt de kaart vermeld der polders van *Tholen*. Maar ook waren er merkwaardige schilderstukken als: *Het Bord van de Baljuwage*" en juist tegenover de zitplaatsen der gezworenen hing „*Het laatste oordeel*" [1]) een voor deze stad uit een geschiedkundig oogpunt merkwaardig stuk, dat omstreeks het jaar 1495 door den Magistraat van de kerk van *Tholen* was aangekocht. Naast deze schilderij trof men ook aan, die genaamd „*Het Eerste Recht van Salomon*", vervaardigd door den schilder *N. Eversdijk* en thans hangende in de kamer, waarin het kantongerecht zijne zittingen houdt en het annex gebouw zuidelijk van het Gemeente Huis.

[1]) Dit schilderstuk werd eenige jaren geleden door het Gemeentebestuur der stad verkocht aan het Rijks Museum te *Amsterdam* voor de som van *250* gulden.

PLAAT L. HET GEMEENTE HUIS TE THOLEN.

In het oostelijke front van het Gebouw ziet men de nissen voor beeldhouwwerk. Daarin zijn evenwel nimmer beelden geplaatst geweest; wel schijnt dit oorspronkelijk het voornemen te zijn geweest en zouden daarin volgens het project moeten zijn aangebracht de beelden van:

Jan v. Beaumont,	*Maria v. Soisson,*
Jan v. Blois,	*Machteld v. Gelre,*
Guy v. Blois,	*Maria v. Vlaanderen,*
Frank v. Borssele,	*Jacoba v. Beieren,*

als adellijke Heeren en Jonkvrouwen der stad.

Op het front van het gebouw rust een zeskantig torentje, dat aan de binnenzijde gesteund wordt door twee gemetselde kolommen; in dat torentje is aanwezig een klokkespel, dat van uit den kerktoren daarin in de XVII[e] eeuw is overgebracht. Dit klokkespel is lang defect geweest, doch enkele jaren geleden weer in orde gebracht en doet zijn aangenaam geluid nog heden ten dage elk uur en elk half uur in den omtrek hooren.

De hierbij gevoegde photo geeft een aanzicht van het front van uit de Brugstraat.

Tholen, 25 Februari 1908.

C. HOLLESTELLE.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

In den vierden jaargang zijn in aflevering 5 de gevels en de plattegronden van de villa op het Museumterrein te Amsterdam gereproduceerd en in de afleveringen 6, 7, 8 en 9 van denzelfden jaargang zijn achtereenvolgens de verschillende vertrekken behandeld, die deel uitmaken van de meubeleering en inrichting van het geheele interieur. Eerst nu zijn wij in de gelegenheid een aantal afbeeldingen te geven van de salon in deze villa, daar deze betimmering en meubeleering nog niet voltooid was, toen wij de andere vertrekken bespraken.

De salon op de bel-étage gelegen, heeft een rechthoekig plan met eenen erkeruitbouw aan den langen wand tegenover den schoorsteenwand. Deze erker-uit-

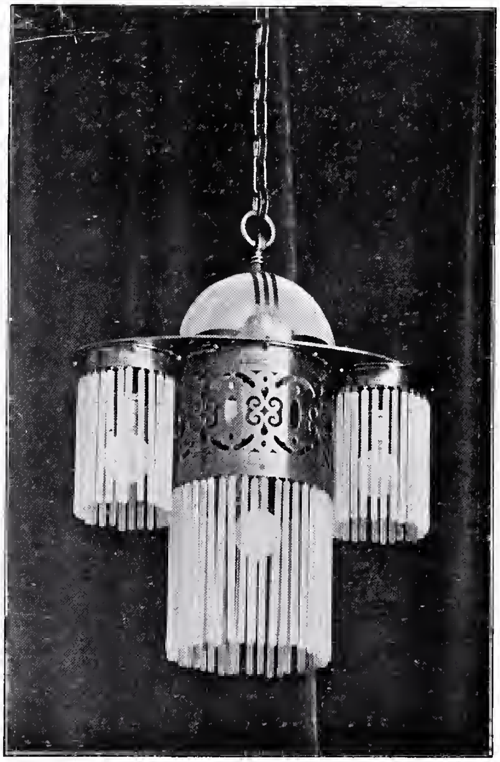

FIG. 1. ELECTR. HANGLAMPJE SALON VILLA, MUSEUM TERREIN.

PLAAT LI. SALON, VILLA, MUSEUMTERREIN AMSTERDAM.

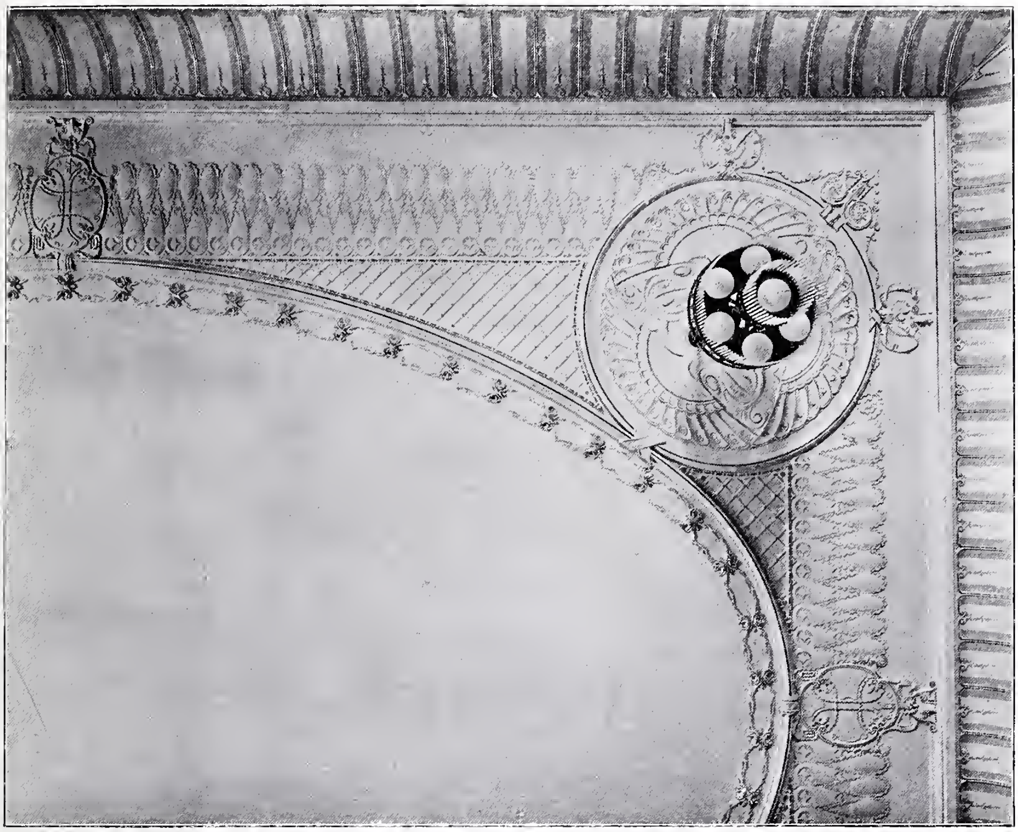

FIG. 2.
STUC-PLAFOND
SALON VILLA
MUSEUM-
TERREIN.

bouw is als een afzonderlijk bijvertrekje opgevat, daar het versierde stuc-plafond en de lambriseering van de salon in dit uitbouwtje niet doorgevoerd zijn.
De wanden van de salon zijn met eene groene lambriseering betimmerd, met beeldhouwwerk in de vakjes boven de staande paneelen. Het relief van het beeldhouwwerk is spaarzaam met bronskleur opgewerkt, terwijl ook de paneelen met bronzen filets zijn afgezet. Boven de lambriseering zijn de wanden grijskleurig gefrescoliet en zijn door een houten lijst afgesloten langs den koofvormigen overgang naar het in relief geornamenteerde stuc plafond, dat naar teekening uitgevoerd is (zie het détail op fig. 2).
Tegen de rosetten aan de vier hoeken, zijn koperen electrische hanglampen aangebracht, met franje van matglazen pijpkralen. De schoorsteenbetimmering sluit bij de lambriseering aan; beneden een Grieksch-marmeren schoorsteenmantel met geel koperen kap en gesmeed

PLAAT LII. SALON, VILLA, MUSEUMTERREIN AMSTERDAM.

FIG. 3.
MEUBELEN EN WORTEL-NOTENHOUT, SALON VILLA MUSEUMTERREIN.

ijzeren haardje. Boven den schoorsteenmantel omsluit de betimmering eenen kleinen spiegel en eene decoratieve schilderij. Aan weerszijden van den spiegel zijn kleine electrische wandarmen tegen de stijlen der schoorsteenomtimmering aangebracht. De parketvloer wordt bedekt door een los Deventer tapijt van eenen groenachtig-grijzen hoofdtoon met eene randversiering in paarse en donker groene kleuren. De gordijnen zijn van roode velours. De schuifdeuren aan den korten wand, tegenover den raamwand en die toegang geven tot de woonkamer, zijn in de bovenpaneelen met eenvoudig glas in lood versierd. De meubelen, die eenigszins het karakter vertoonen der Queen-Anne-stijl, zijn in wortel-notenhout uitgevoerd; het snijwerk is even als dat van de lambriseering met goud opgewerkt. De zittingen der stoelen en canapés zijn met groene geornamenteerde zijde overtrokken. In de lambriseering is, ter plaatse waar een bahut tegen gezet is, een gebogen bekroningsvorm aangebracht met eenen

PLAAT LIII. SALON MET ERKER-UITBOUW
VILLA, MUSEUMTERREIN AMSTERDAM.

FIG. 4.
BAHUT,WORTEL-NOTENHOUT, SALON, VILLA MUSEUM-TERREIN.

ovaalvormigen spiegel. Dit gedeelte der lambriseering vormt dus eenen achterwand voor dit meubel, waarmede het zoodoende één geheel vormt.
De kleine erker-uitbouw is gemeubeld met een rond tafeltje en twee smalle canapés, ter breedte der wanden. Figuur 1 geeft als détail, het koperen electrische hanglampje te zien, dat dit bijvertrekje verlicht.

* * *

De figuren 5 en 6 geven afbeeldingen van eene eenvoudige meubeleering van eene woon- en eetkamer in een woonhuis te Dordrecht.
De meubelen uit deze beide vertrekken, die aan elkaar grenzen, zijn in eikenhout bewerkt met eene bekleeding van roode velours. Als vloerbedekking is kokosmat gebruikt. Het behang van de woonkamer is grijs, met een wit fries, dat bij het wit geschilderde houten plafond aansluit. Langs de wanden der eetkamer is als lambriseering Japansche mat gespannen. De bestaande, vroeger behangen kastjes in den wand, zijn ook in eiken-

FIG. 5.
EETKAMER
WOONHUIS
TE DORDRECHT.

hout betimmerd en worden door deurtjes met groen muffled glas gesloten.
Om in het kleine eetkamertje ruimte te winnen, is het buffet in den wand getimmerd, ter plaatse waar vroeger eene behangen kast was. De gasornamenten behooren niet tot de nieuwe meubeleering.

In de afbeelding van de woonkamer komt duidelijk uit, welk een intiemen gezellig karakter een kamer draagt, die laag van verdieping is. Dit karakter wordt nog verhoogd door het lichte fries, dat aan het overige gedeelte van den wand het aanzien van eene hooge lambriseering geeft.

BOEKAANKONDIGER.

BAUERNHAUS, Das, in Ungarn. Nach Aufnahmen von K. Robert Kertész und Julius Sváb, gezeichnet von Julius Sváb. Leipzig. 5 Lieferungen à M. 8.—.

BOULANGER, HENRI: Essais du cuir dans ses applications industrielles. Paris. 18 fr.

CHEFS-D'OEUVRE, Les, d'art ancien à

FIG. 6.
WOONKAMER
WOONHUIS
TE DORDRECHT.

l'exposition de la Toison d'Or à Bruges en 1907. Bruxelles. By inteek. 100 fr. Weelde-uitgaaf 300 fr.

CONSTRUCTION, La, moderne en Italie. Recueil de façades de style moderne, édifiées à Milan. Paris. fr. 60.—.

COX, J. C. and A. HARVEY: Church furniture. London. 7 sh. 6 d.

DÉCORATION, La; des intérieurs au XVIIIe siècle Motifs d'architecture, de peinture et de sculpture executés sous les époques Louis XV, Louis XVI et Empire Choix de documents recueillis dans les anciens Hôtels de Paris. Paris fr. 40.

ENSEMBLES et intérieurs d'appartements. Décors de tous styles fantaisie et moderne, composés et dessinés par un comité de décorateurs de Paris. Paris fr. 50.—.

FRAGMENTS d'architecture du moyenage et de la renaissance. Publiés par H. D'Espouy. Paris. fr. 150.—.

FRAGMENTS d'architecture antique. Publies sous la direction de H. D'Espouy. Volume I et II. Paris. Le volume fr. 150.

GOTTLOB, FRITZ: Formenlehre der Norddeutschen Backsteingothik. Zweite Auflage. Leipzig. In Mappe. M. 24.—.

GRAUTOFF, OTTO: Die Gemäldesammlungen Münchens. Ein kunstgeschichtlicher Führer. Leipzig. M. 3.—; geb. M. 4.50.

GROHMANN, PAUL: Dessins für die Wand. In Mappe. M. 20.—.

GUEST, ANTONY: Art and the camera. London. 6 sh. net.

HERZFELD, ERNST: Samarra. Aufnahmen und Untersuchungen zur Islamischen Archaeologie. Berlin. M. 16.

HOFSTEDE DE GROOT, Dr. C.: Beschreibendes und kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holländischen. Maler des VIX! Jahrhunderts. Esslingen a/N. Kpet in 10 B. à M. 25.—, geb. M. 40.-.

JOSEPH, Prof. Dr. D.: Geschichte der Architektur Italiens von den ältesten zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig. Geb. M. 20.—.

KAISER Maximilians I Gebetbuch. Mit Zeichnungen von Albrecht Dürer und anderen Künstlern. Photographisches Faksimiledruck in 4 bis 11 Farben. München. M. 425.-. Op perkament M. 5000.-.

LANCKORONSKI, KARL, GRAFEN: Der Dom von Aquileia. Sein Bau und seine Geschichte. Wien. M. 250.—.

LATHAM, CHARLES: In English homes. The internal character, furniture and adornments of some of the most notable houses of England. Dl. II. London. £ 2.- 2 sh. net.

REMON, GEORGES: Intérieurs de style. XVIIe et XVIIIe siècles — directoire — empire. Paris. 120 fr.

SALONS, Les; d'architecture. 1907. Société des artistes français. Société nationale des Beaux-Arts. Paris. fr. 6.—.

SCHNABEL, G.: Traité théorique et pratique de métallurgie. Cuivre-plomb-ragent-or. Paris Retré. fr. 45.—.

SINGER, Prof. HANS W.: The modern cicerone: Dresden-Gallery. An introduction to the study of the royal collection of paintings. Stuttgart. M. 2.50.

SPARROW, *WALTER* SHAW: Flats, urban houses and cottage homes. Londen. 5 sh.

VILLE, Le, moderne en Italia. Turin.
I. Ville del lago di Como e della Lombardia. M. 40. -

ZEVER, JOHANN: Architektonische Motive in Barock und Rokoko. Zweite Auflage. Leipzig. In Mappe. M. 40.—.

OUDE AMSTERDAMSCHE POORTJES.

II.

Ons vorig artikel, Nov. 1907, eindigde met de beschrijving van het Beurspoortje. Sedert dien tijd heeft het Gemeentebestuur van Amsterdam een prijsvraag doen uitschrijven voor een nieuw Damplan.

Niet zonder angst zien wij den uitslag tegemoet. Te betreuren zou het zijn, wanneer dat poortje, het eenig overblijfsel van „het Koopslot aan het IJ", verloren ging. Te hopen is het dan ook, dat het moge gelukken in de oplossing der prijsvraag het Poortje op te nemen.

Aan de Oostzijde van den Oudezijds Achterburgwal, tusschen het Walenpleintje en het Rusland stond het Spinhuis, met een ingang aan de Spinhuissteeg. Oudtijds stond daar het klooster van St. Ursula.

Waarvoor het Spinhuis diende verklaart ons het vroegere opschrift boven de deur.

Om schramele meyskens, Maegden en Vrouwen,
't Bedelen, leechgaen en dool wech te schouwen,
Is dit Spinhuis ghesticht soo men hier sien mach;
Elck laet sich niet verveelen noch rouwen
Uyt Charitaet, hieraen de hand te houwen
Wie weet wat hem oft de zijne noch geschien moch.

Doch 't duurde niet lang of men plaatste ook vrouwspersonen die een ontuchtig leven leidden daarin; ook dieveggen werden daar opgeborgen. Dit schijnt de reden geweest te zijn, dat de beeldhouwer Hendrik de Keizer, in 1607 bezig om „eenige beeltenis" boven de deur te vervaardigen, door den Drosaard Pieter Corneliszoon Hooft verzocht werd iets te maken dat beter paste op het gebruik van het gebouw dan de aangehaalde dichtregelen weergeven. De dichter Hooft maakte toen het volgende gedichtje:

Schrik niet, Ik wreek geen quaet: maar dwing tot goet
Straf is myn hand, maar lieflijk myn gemoet.

FIG. 1. INGANG VAN HET WERKHUIS.

FIG. 2.
TOEGANG TOT
HET „THEATRUM
ANATOMICUM",
ST. ANTHONIES
WAAG,
NIEUWMARKT.

Hendrik de Keizer beeldhouwde de tuchtiging in de gedaante eener vrouw met twee tuchtelingen bij zich waarvan zij er een met den geesel dreigt.

In 1643 brandde het gebouw af en werd herbouwd in 1645.

Een sierlijke poort met aan weerszijden kolommen van Romeinsche orde gaf toegang tot het nieuwe gebouw.

Tot plaatsing van de afbeelding met onderschrift daar boven schijnt het echter nooit gekomen te zijn.

Het Spinhuis werd in 1654 met het Nieuwe Werkhuis vereenigd.

Het poortje op onze foto (fig. 1) weergegeven, nu dienende als een der ingangen van het Werkhuis, schijnt hetzelfde te zijn, dat bestemd was geweest voor het Spinhuis.

Het toenemen der stad in aantal huizen en inwoners en de sterke aanwas van den koophandel maakte het inrichten van de St. Anthoniespoort tot waag noodzakelijk.

Men besloot daartoe over te gaan in de lente van het jaar 1617. Deze poort, kort voor de inrichting tot waag binnen de stad getrokken, staat op de Nieuwmarkt, toen de St. Anthonies- of Nieuwe Markt geheeten; zij behield bij hare

FIG. 3.
INGANG VAN
GILDEKAMEI
VAN HET
SCHILDERS C
ST. LUCASGI

nieuwe bestemming hare oude gedaante. Gesticht in 1488 heeft het gebouw rondom spits opgaande torentjes. Eerst later in 1690 heeft men in het midden den grooten toren opgezet. Vier dubbele deuren, tegenover elkander, geven toegang tot het gebouw. In ieder van deze toegangen werd met een paar schalen gewogen. Binnen in de waag hing een fijne schaal. Allerlei goederen, die bij het gewicht verkocht werden, in 't bijzonder geschut en ankers, werden aldaar gewogen. Om deze laatste te beproeven was dicht bij de Waag, aan de zijde der Geldersche Kade een proefplaats aangebracht, zijnde een hooge paal, waaraan de ankers werden opgetrokken, waarna men ze, met het midden der schacht, vallen liet op een zwaar stuk, dat op een blok in den grond vastgemaakt was. Eerst nadat de ankers deze proef doorstaan hadden, werden ze door den keurmeester als goed gemerkt. Verder diende het gebouw tot allerlei doeleinden. Een wachthuis van de schutterij o. a. was er in ondergebracht, terwijl onder den middelsten toren een inrichting voor anatomie was gebouwd, waar de professoren hunne colleges gaven. Tot nog geen halve eeuw geleden gaf het het poortje (fig. 2) toegang tot het „Theatrum Anatomicum", vanaf 1619; doch in 1639 waren de lessen weer overgebracht naar de oude Sint-Pietershal, waar zij ook voor 1619 gegeven waren. In 1690 werd die lokaliteit te klein bevonden, en besloot de Stads-Regeering, op verzoek van de Overlieden van het Chirurgijnsgild, een flink Theatrum Anatomicum of „Schouwplaats der Ontleedkunde" op te richten in hetzelfde Waaggebouw, waar ook na 1639 de gildekamer steeds gebleven was. Daartoe werd in het midden de achtkanten koepeltoren gebouwd en daarin de nieuwe instelling gevestigd.
Behalve die der chirurgijns waren er ook in dat gebouw ondergebracht de gildekamers der schilders, smids, metselaars en schoenlappers. Fig. 3 geeft ons den ingang van de gildekamer van het schilders- of St. Lucasgild. Tot dat gild werden ook gerekend de grofschilders, de

FIG. 4.
INGANG
VAN HET
METSELAARS-
GILDE.

glazenmakers en de beeldhouwers. Boven den ingang is afgebeeld St. Lucas.
Op fig. 4 is afgebeeld de ingang van het Metselaars-gilde en fig. 5 de ingang van het Smids-gilde.
In den loop der tijden heeft het gebouw een andere bestemming gekregen; o. a. heeft het nog een tijd dienst gedaan als Brandweerkazerne. Tegenwoordig is het Stedelijk Archief erin gevestigd, hetgeen wij te danken hebben aan Burgemeester Van Tienhoven en den toenmaligen Archivaris de Roever. Voor deze nieuwe

FIG. 5.
INGANG
VAN HET
SMIDSGILDE.

inrichting werd het gebouw geheel gerestaureerd onder leiding van den toenmaligen Gemeente-architect Weissman (fig. 6).
Toen voor het einde der 16e eeuw de handel op Oost-Indië zóó was toegenomen, dat men hier ter stede reeds eene Oost-Indische Maatschappij had, besloot de Vroedschap die Maatschappij van dienst te zijn met een erf, voor het bouwen van een pakhuis op de tegenwoordige Prins Hendrikkade, op den hoek der Foeliestraat. Met den aanwas echter van den Oost-Indischen specerij-handel werd aan de vereenigde O.-Indische Maatschappijen, die in 1602 was opgericht het „Stads Bos- of Geschuthuis staande ten einde van de Hoogstraat," verhuurd voor twee duizend gulden per jaar. Enkele jaren daarna werd het geschut enz. overgebracht naar den Voetboogsdoelen, die in dien tijd gedeeltelijk tot een Stads Wapenhuis verbouwd werd. Het pakhuis aan de Hoogstraat, te klein geworden, werd in 1658 belangrijk uitgebreid, en door de Vroedschap in 1720 verkocht aan de Maatschappij. Na den val der O. I. Compagnie in het laatst der 18e eeuw, en bij de reeks van lotswisselingen, welke een aantal openbare gebouwen in het eerste kwartaal der 19e eeuw hebben ondergaan, is het Oost-Indische Huis geheel in gebruik genomen door den dienst der Rijksbelastingen. Ruim vijftien jaar geleden is het tot dat doel aanmerkelijk verbouwd; de gevel aan den kant van den Kloveniersburgwal reeds geheel en al.

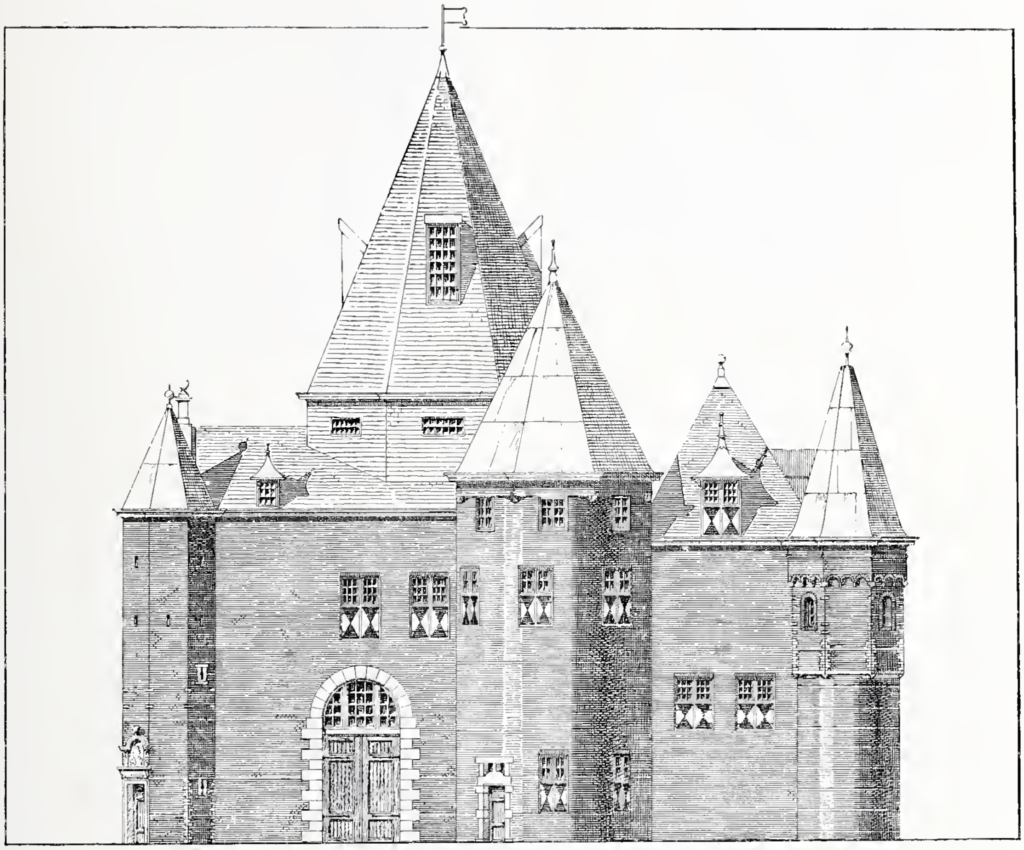
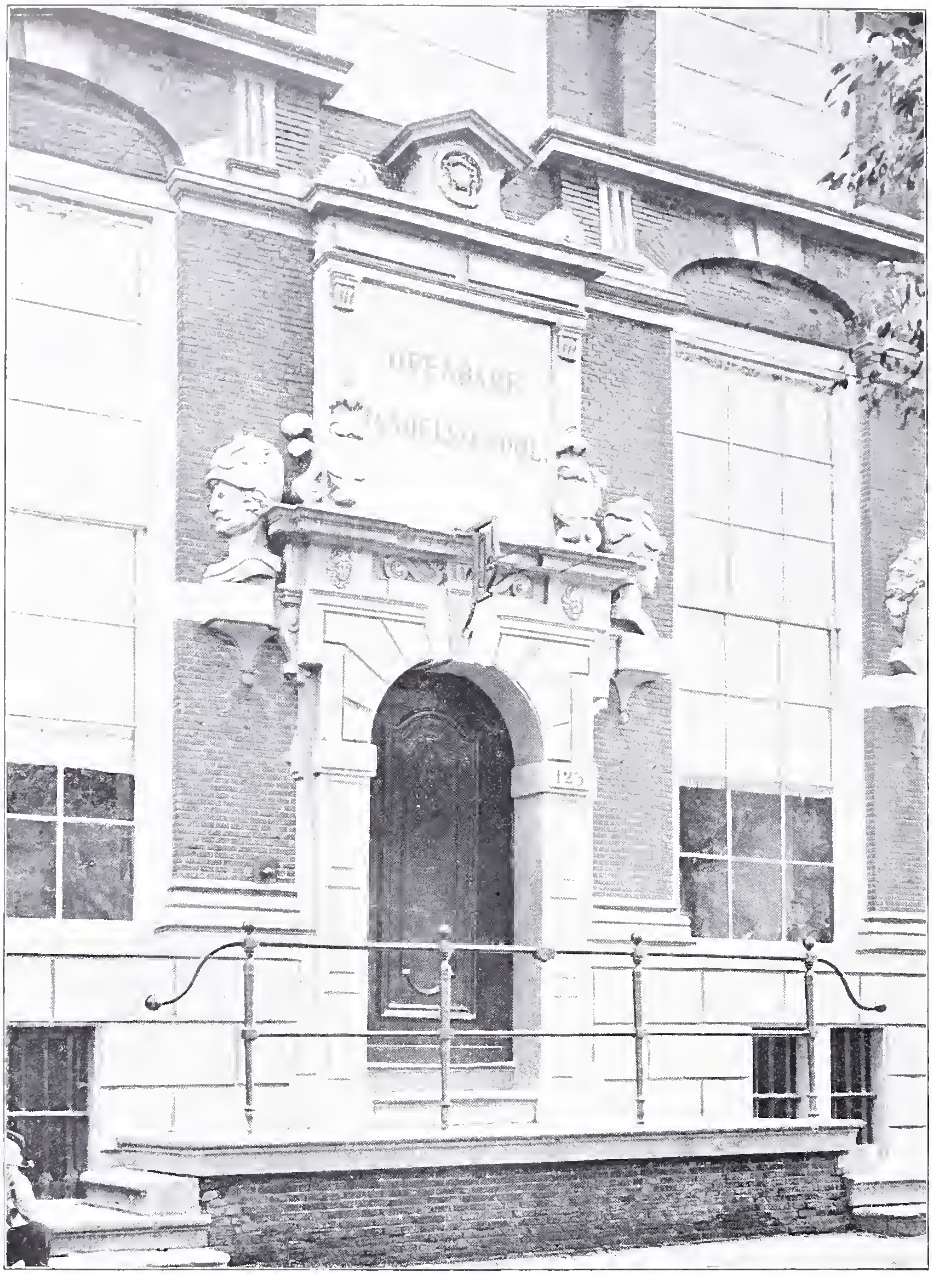

FIG. 6.
GEVEL ZUID-
ZIJDE VAN HET
WAAGGEBOUW.

Het karaktervolle binnenpleintje werd zooveel mogelijk gespaard; slechts een der vier zijden is vernieuwd.
Het poortje (fig. 7) geeft een doorzicht op genoemde schilderachtige binnenplaats.
Op de Keizersgracht bij de Heerenstraat staat een huis bij alle Amsterdammers wel bekend. 't Is het huis met de Hoofden gebouwd in 1622 hetwelk tot muziekschool zal worden ingericht.
Daar woonde in de 17e eeuw de familie de Geer. Lodewijk de Geer, die zag, hoe zijne stad- en landgenooten zich van de voordeeligste plaatsen in Indië hadden meester gemaakt, dacht over een ander land na. 't Was hem bekend, dat er in Zweden veel ijzermijnen waren, en ook, dat de bewoners die mijnen niet goed ontgonnen. Na veel moeite pachtte hij van den Zweedschen Koning die mijnen en bracht er Belgische arbeiders heen. 't IJzer werd naar Amsterdam gebracht en daar tot kanonnen gegoten. Gelukkig voor de Geer, dat hij in een

PLAAT LIV. „HOOFDINGANG HUIS MET DE HOOFDEN".

tijd leefde, toen er veel oorlogsmateriaal noodig was. Uit Zweden, Duitschland en Nederland kreeg hij groote bestellingen, daarom heeft men de Geer wel eens den 17den eeuwschen Krupp genoemd.

Doch ook op ander gebied bewoog hij zich. In 1647 stichtte hij de Hollandsch-Zweedsche Compagnie, die ten doel had handel te drijven op West-Afrika.

Op de bijgaande foto (Plaat LIV) is de Hoofdingang van dit gebouw afgebeeld.

Tusschen het Jacob van Lennepkanaal en de Helmersstraten, buiten het gewoel der stad, ligt eenzaam, verscholen achter hoog geboomte het voormalig Buitengasthuis, vroeger „'t Pesthuis" geheeten, dateerende van het jaar 1630, ingericht voor lijders aan de gevreesde ziekte, de pest.

Də bouw werd bestuurd door Pieter Egbertszoon Vinck, Dirck Wotiers, Jacob Hendrikz. Servaes, Pieter Janz. Snoek, Dirck Hasselaer en Nicolaes Baltese; de eerste steen werd den 20sten Juli van dat jaar gelegd door Cornelis Hasselaer.

De historieschrijver P. C. Hooft (drossaart van Muiden) schreef daarvoor het volgende gedicht:

„Als het driekruizigh jaar na zestien eeuwen quam
Werdt dit gesticht van 't driekruis voerend'
Amsterdam."

en op het leggen van den eersten steen het volgende:

„In 't zestienhonderd, en noch driemaal tiende
jaar,
Leyd' hier den eersten steen Cornelis Hasselaer.

Het gebouw was omringd door een gracht; men trad het binnen over een brug (fig. 8) door den hoofdingang (fig. 9) Het Pesthuis, een vierkant gebouw „dik van muren", uit groote gebakken moppen opgetrokken, diende ter verpleging van pestlijders. Nadat het gebouw voor zijn oorspronkelijk doel niet meer noodig was, werd het gebruikt voor gewoon gasthuis.

Allengs bleek het gebouw niet meer te voldoen aan de eischen, die in onzen tijd gesteld worden aan gasthuisverpleging. Een nieuwe inrichting, het „Wilhelmina-Gasthuis" werd gesticht op eenigen afstand van het oude, dat gesloopt zou worden. Door tusschenkomst echter van het

FIG. 7.
INGANGSPOORT
O. I. HUIS.

FIG. 8.
BRUG MET
INGANGSHEK
VAN HET
VOORMALIGE
BUITEN-
GASTHUIS.

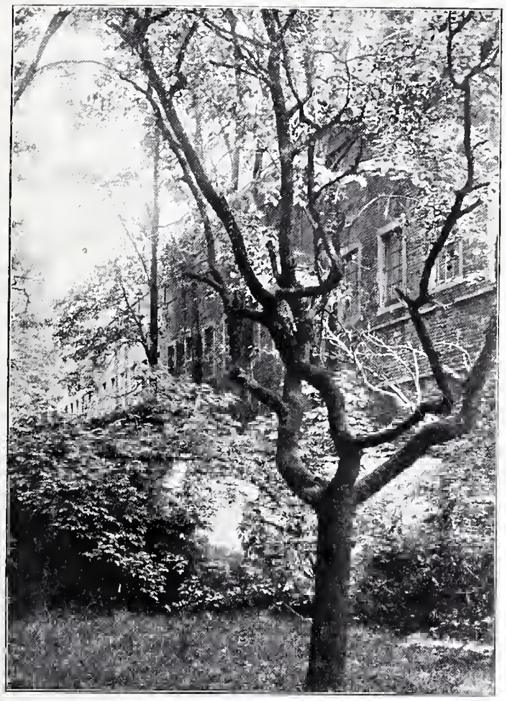

bouwkundig Genootschap „Architectura et Amicitia" werd het gebouw voor slooping bewaard en ingericht voor een toevlucht voor Onbehuisden, in afwachting van definitieve bestemming.
Fig. 10, 11 en 12 geven kiekjes van het gebouw, vóór de inrichting tot toevlucht.
De aandachtige beschouwer van platte gronden van Oud Amsterdam zal bemerken, dat in de Middeleeuwen vele kloosters in de stad stonden, waarvan slechts enkele zijn overgebleven.
Van het Agnieten klooster o. a. rest ons nog slechts de voormalige kapel. Gelegen aan den O. Z. Achterburgwal, werd het gebouw reeds vermeld in een Schepenenbrief van 1389 als nonnen-klooster In een opdracht brief van 1424 wordt dit klooster beschreven als het „Convent der Zusteren van penitentie Sinte Franciscus, gelegen binnen de stede Amstelredamme tusschen die twee grachten aan de oostzijde van de stad." In den loop der tijden bleef van het klooster slechts over de kapel; in drieën verdeeld, diende het onderste gedeelte tot een pakhuis voor de Admiraliteit, het middelste tot gehoorplaats van het „Stads Athenaeum Illustre" of Doorluchtige schoole en het bovenste tot Stads openbare Bibliotheek.

FIG. 9.
HOOFDINGAN
VAN HET
VOORMALIG
BUITEN-
GASTHUIS.

FIG. 10.
VOORMALIG
BUITEN-
GASTHUIS.

....."Sint Agnesschool betaemt
Door Baerle en Vossius de Koopstadt te stoffeeren
Met wijsheit, die de jeught t'Athene plagh te
leeren"

lezen wij in Vondel's „Inwijdinge van 't Stadhuis t'Amsterdam." Deze „Sint Agnesschool (Agnietenschool), werd door de Amsterdamsche Stads Regeering in het begin van 1632 geopend om jongelieden in de gelegenheid te stellen althans een gedeelte van hunne wetenschappelijke studie in de eigen vaderstad te kunnen maken, ten einde die dan later aan 's lands Hoogeschool te kunnen voltooien. Die wetenschappelijke studiën betroffen in de 17e eeuw hoofdzakelijk de klassieke philologie en hieruit is het ook te verklaren, dat de twee eerste en gedurende ettelijke jaren eenige professoren konden zijn Vossius en van Baerle.

Dat Athenaeum heeft een merkwaardige geschiedenis in 1882 voortreffelijk beschreven door Prof. Jorissen. Het heeft, na jaren van bloei in de 17e eeuw, jaren van diep verval gekend in de eerste helft der 18e (toen men het getal professoren tot op één liet uitsterven), tijden van herleving in de tweede helft dier eeuw (Burman. Wijttenbach, Van Swinden) tijden van verdrukking onder het Fransche bestuur, doch in den loop der 19e eeuw voortdurende ontwikkeling en uitbrei-

FIG. 11.
VOORMALIG
BUITEN-
GASTHUIS.

 PLAAT LV. INGANG AGNIETEN-SCHOOL.

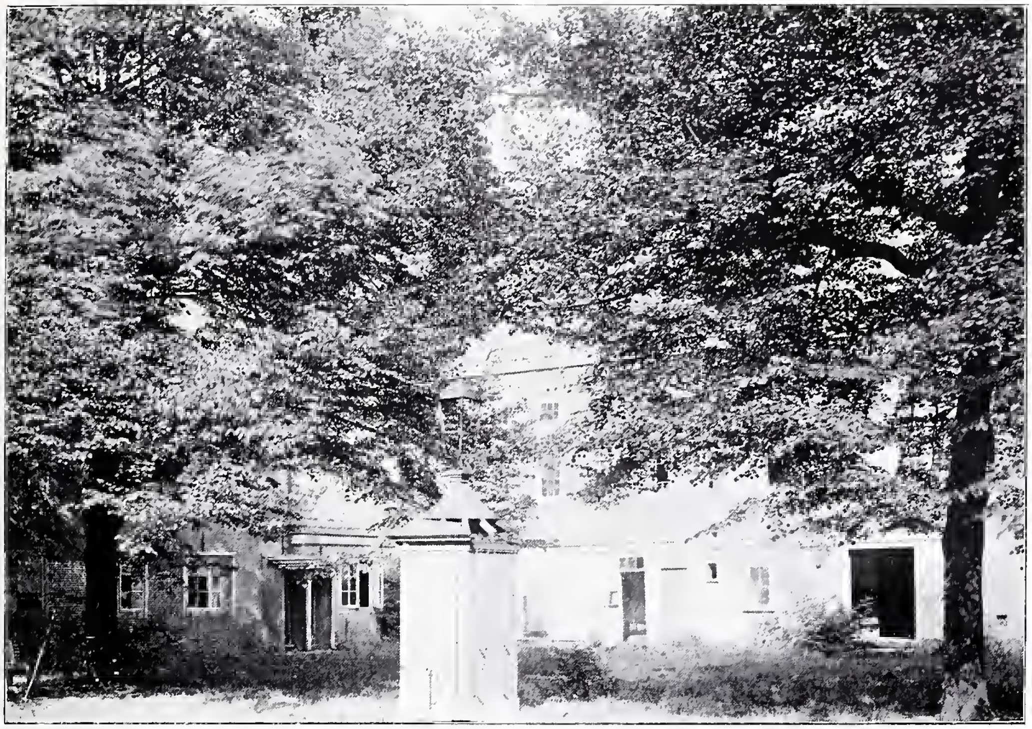

FIG. 12. VOORMALIG BUITEN-GASTHUIS.

ding, totdat in 1877 het ideaal van De Bosch Kemper (helaas na diens dood) vervuld werd en het eertijds kleine Athenaeum waardig gekeurd werd zich te herscheppen in eene Amsterdamsche Universiteit.
Reeds ongeveer twintig jaren voordat dit geschiedde, werden de lessen niet meer gegeven in het kleine gebouwtje op den Oudezijds-Voorburgwal. Dat gebouwtje zelf — waarin eene school voor lager onderwijs gevestigd werd — bleef echter gelukkig zijn uiterlijk aanzien behouden bepaaldelijk de „konstige hardsteenen poort" (nu met een verflaag bedekt) welke voor 1632 gestaan had aan den Stadstimmertuin Plaat LV. Door de Génestet is het gebouw bezongen in het volgende gedicht

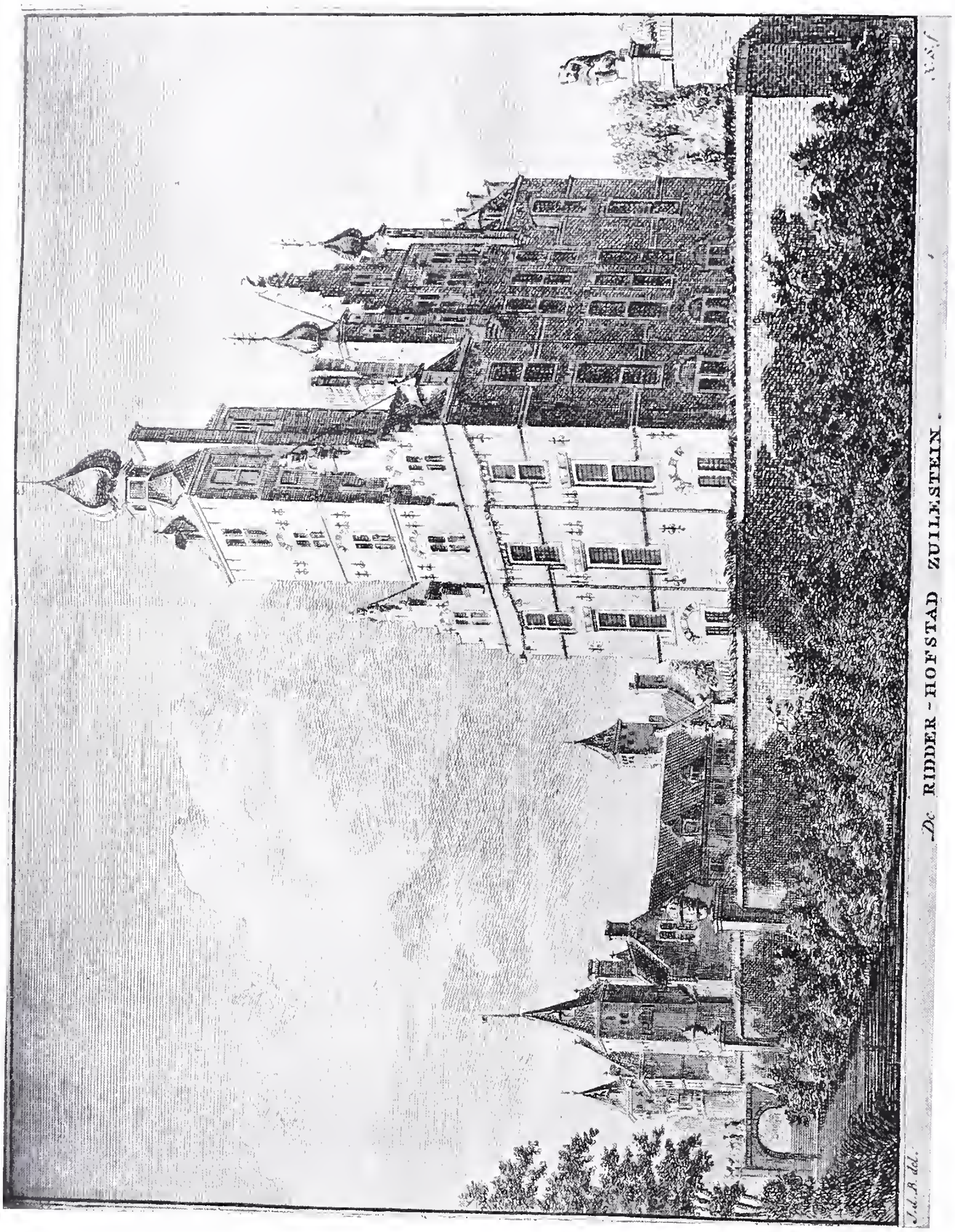
Et nos! we hebben hier zoo iets,
Een burg, een Athenaeum,
Als 't binnen kort in duigen stort,
Zing ik een klein Te Deum!

Het is een wit gepleisterd graf.
Behangen met portretten,
Die soms bij 't Amsterdamsch Latijn
Verschriklijke oogen zetten.

Ook Vondel heeft het gebouw in een gedicht vereeuwigd, opgedragen in 1632.

Mei '08. H. LA CROIX.

(Wordt vervolgd.)

PLAAT LVI. DE RIDDERHOFSTAD ZUYLESTEIN DOOR JAN DE BEYER, CIRCA 1732.

FIG. 1.
HET KASTEEL
ZUYLESTEIN MET
VOORPLEIN, 1907.

HET KASTEEL ZUYLESTEIN.

't Lot is ons vaak beschoren
Te toeven meen'gen stond
Bij veel, dat ging verloren
Op Neêrlands dierbren grond.

Hoeveel oude kasteelen
Met bosch en park en vliet,
Eertijds 's lands pronkjuweelen,
Verdwenen in het niet.

Maar wat ook 't hoofd moest buigen,
Niet *Zuylestein* uw pracht;
Zij blijft nog steeds getuigen
Van 't roemrijk voorgeslacht!

Oude kasteelen verdwijnen als sneeuw voor de zon en nieuwe verrijzen als paddestoelen uit den grond.

De oude adel heeft zijne vroegere woonsteden verlaten, enkele — ja, gelukkig nog vele uitzonderingen daargelaten. Men wil in dat oude cavalje niet meer wonen. Die groote vestibule, die enorme zalen met die monsterachtige balken in het plafond, al dat donkere eikenhout, 't is alles even somber en donker, om je dood te kniezen! En dan altijd rondom in het water te zitten, een, twee, drie grachten om het huis, drie houten bruggen over eer men eigenlijk op het vasteland is, 't heeft er veel van of men in een eendenkooi zit opgesloten! Ik moet er niets van hebben! — Zoo redeneert de jeugd.

Ook zijn er vele adellijke jonkers en freules in den tegenwoordigen tijd, die nog even gaarne, als weleer hunne voorouders op zulk een oud, somber, deftig

PLAAT LVII. HET KASTEEL ZUYLESTEIN VAN DE WESTZIJDE, 1907.

kasteel zouden willen verblijf houden, maar wier middelen hun dat eenvoudig niet toestaan. 't Is altemaal het gevolg van de tijdsomstandigheden en van den smaak, of beter gezegd: van de mode.
De tijdsomstandigheden zijn vaak voor velen pijnlijk, daartegen valt doorgaans niet te vechten, men moet maar kalm berusten. Iets anders is het met de mode; zij is een grillig ding. Evenals jaren geleden de dames witte kousen en zwarte schoenen droegen, en men ze nu, als ze volgens de mode gekleed zijn, met zwarte kousen en witte schoenen ziet wandelen, zoo wil de mode in de vertrekken der „deftige luiden" nu eens lichte behangsels, lichte verf, lichte subtiele meubels, veel prullen en weinig degelijkheid, en dan wordt weder alles nabootsing antiek: donker behang, imitatie gobelin en goudleder, donkere verf, antieke eikenbetimmering weêrgevend, zware meubels, canapé's met drie tot vijf ruime zitplaatsen, style Louis XV ou XVI, echt of namaak, dat doet er minder toe; oude Hollandsche, Zeeuwsche of Friesche kasten, geheel oud, of sterk in den stijl bijgewerkt, dus voor de helft, soms voor zeven achtste nieuw, dat komt er minder op aan, als het maar zuiver in den stijl is en men maar volgens den eisch der mode kan meêdoen.
Oude kasteelen leenen zich in den regel slecht om al die grillen der mode op zich te laten toepassen, daardoor komt hun voortbestaan telkens in gevaar.
Om beter oud met nieuw te laten huwen tot eene gezellige en geriefelijke samenleving bouwt men liefst een nieuw kasteel, naar de eischen van den tijd ingericht, met alle mogelijke denkbare gemakken van den huidigen dag, en dan wordt die woning antiek gemeubeld, de eene kamer Louis XV, de andere style empire, een derde zonder stijl, een vierde oud en nieuw door elkaar, enz., en — klaar is kees!
Die nieuwe kasteelen en kolossale buitenverblijven, omgeven door het noodige geboomte — al zijn het geen eeuwenheugende eiken, iepen en accasia's —, zich spiegelend in overvloedige bloemenpracht, — men moet erkennen: zij stoffeeren heel aardig het landschap. De voorbijganger, de vreemdeling vindt ze mooi, heel aardig, net en sierlijk. Hij komt onwillekeurig tot de snedige opmerking, dat de gelukkige eigenaar of bewoner wel meer dan tien stuivers daags zal te verteren hebben, enz., maar als hij ze voorbij is, is de indruk weêr weg.
Die indruk toch was vluchtig, gewoon, alledaagsch; men vindt zulke dingen tegenwoordig veel en overal. Als men ze ziet, dan kijkt men er naar, en — met welgevallen, o ja! maar men begeeft zich nimmer op reis *om* ze te gaan zien, dat doet men alleen voor oude kasteelen. Eerstens omdat deze al zeldzamer worden en ten tweede, omdat zij niet alleen het middelpunt zijn der fraaie natuur, die hen omgeeft, evenals een grootsch nieuw gebouw ook zijn kan, maar omdat zij zoo oneindig veel meer tot ons te zeggen hebben, omdat zij de stomme getuigen zijn en blijven der eeuwen, die vervlogen

PLAAT LVIII. HET KASTEEL ZUYLESTEIN VAN ACHTEREN 1907.

zijn, omdat die zich onophoudelijk verjongende natuur zich steeds aan hen heeft aangepast en zij wederkeerig aan haar steeds dat hooge, dat eenige cachet gegeven hebben, waardoor al dat natuurschoon zich voortdurend concentreert in een milieu, een middelpunt van blijvende onveranderlijke architectonische en archeologische schoone belijning en constructie, die aan geen mode onderhevig is, maar altijd fraai en bekoorlijk blijft, ja, zich des te fraaier en bevalliger voordoet, naarmate zij meer oorspronkelijk is, en moderne kunst en smaak haar minder trachtte te verbeteren en te vernieuwen, dat wil zeggen: haar minder bedorven heeft.

De nieuwe kasteelen, hoe gevarieerd ook in bouw, in grootte, in detailzaken, enz., ze gelijken toch min of meer allen op elkaar. Met de oude sloten en burchten is dit geenszins het geval. Wel heeft men bepaalde types, en uit het type kan men den tijd van den bouw, op eene halve eeuw na ten minste, vrij zeker bepalen, maar in elk type treft men toch nog vele afwijkingen en karakteristieke bijzonderheden aan. Met een eenigszins kennersoog gadeslagen, ziet men dadelijk aan een oud kasteel — evenals aan een oud kerkgebouw — iets bijzonders, iets eigendommelijks, eigenaardige variëteiten in het type. Niets is zoo belangwekkend en leerzaam als om zulk een gebouw te bezichtigen, zoowel uit- als inwendig, onder geleide van een deskundige, die dadelijk het eigenaardige en bijzondere ziet en opmerkt.

Is al het bovenstaande toepasselijk op bijna elk oud kasteel, het is zulks voorzeker ook op het oude *Zuylestein*, waarvan wij onzen lezers hierbij eenige afbeeldingen te zien geven.

Al is *Zuylestein* niet meer het *Zuylestein* der 16e en 17e eeuw, het *Zuylestein* van prins *Frederik Hendrik* en van de *Nassau-Zuylesteins* — onechte, doch waardige loten uit den ouden *Oranjestam* —, het hoofdgebouw heeft weinig verandering ondergaan, 't is slechts van enkele sieraden, zooals de leeuwtjes boven op de trapgevels, beroofd. Ook zonder het jaartal 1551 in den gevel boven den hoofdingang proeven wij er toch dadelijk uit den fraaien oud-Hollandschen bouwtrant der 16e eeuw. De eeuw van de typische trapgeveltjes, de zware torens met de peervormige ballen gedekt, de bevallige hangtorentjes op de hoeken, den zwaren doch zachten baksteen, de rijke zandsteenornementatie, de kruiskozijnen, de fraai gesmeede sierankers, de hooge leien daken, door sierlijke dakvensters allerbevalligst gebroken.

Staan wij vóór *Zuylestein* en wandelen wij rondom 't oude gebouw, dan valt ons dat alles in een oogwenk op, maar men moet zeker geheel ontdaan zijn van gevoel en smaak voor dergelijke monumentale architectonische schoonheden om er tevens in één oogwenk genoeg van te hebben.

En nu is dat alles wel te copiëeren en na te bootsen, maar dan zou men krijgen een gebouw evenveel gelijkend op het oude *Zuylestein*, als een nieuwe Engelsche gravure op eene oude, of eene namaak Hol-

landsche kast op eene echte. Dat alles gelijkt precies op elkâar, als het goed en kunstig is nagemaakt, maar het eene trekt aan, straalt gloed en warmte uit, spreekt tot ons; het andere stoot af, laat koud, zegt niets, is stom, dof, wezenloos!
Maar vraagt men wellicht: wat heeft *Zuylestein* dan tot ons te zeggen uit de eeuwen, die vervlogen zijn?
Zuylestein! De naam is duidelijk, als men weet, dat de oudst bekende eigenaars tot het oud-adellijk geslacht der *Zuylens* behoorden. Hebben zij wellicht het oorspronkelijke slot niet gesticht, dan toch daaraan hun naam gegeven. *Stein* beduidt, evenals *stins* in onze noordelijke provinciën: sterkte, burcht, uit steen opgetrokken huis of slot, want, behalve kerken en kasteelen, waren in de Middeleeuwen alle woningen, enz. van hout gebouwd en met riet of stroo gedekt; dus *Zuylestein*, voorheen ook wel *Zuylenstein*, *Zuilestein*, enz. geschreven, wil zeggen: *kasteel* of *slot der Zuylens.*
Johan van Zulen of *Zuylen*, heer Wouterszoon, was omstreeks het midden der 14e eeuw met de hofstede *Sulenstein* in 't kerspel *Amerongen* door den Utrechtschen bisschop beleend. Vóór dien tijd vinden wij van *Zuylestein* geen gewag gemaakt.
Zuylestein was dus toen reeds een Utrechtsch leen en bleef dit tot het laatst der 18e eeuw, toen het leenstelsel werd afgeschaft. Het behoorde aan den tak *Zuylen van Natewisch*, van het oude edele *Zuylensche* geslacht, en bleef in diens bezit tot 1502, toen *Wouter van Zuylen van Natewisch*, met toestemming zijner broeders *Mattheus* en *Hendrik* en zijner zuster *Hillegond*, het overdroeg of verkocht aan *Dirk van Beverweerd* [1]).
Deze droeg het in 1516 weder over aan *Frederik van Seldenacq*, erfkeukenmeester des Heiligen Roomschen Rijks, en na diens dood beleende keizer Karel V in 1542 zijn broeder *Hans*, die het zeven jaar later verkocht aan ridder *Ernst van Nijenrode.*
Zoo ging *Zuylestein*, inmiddels als riddermatig goed door de Staten van Utrecht erkend, van de eene hand in de andere. *Ernst'* dochter *Geertruid* huwde met *Goerd* of *Goderd van Reede* van *Saesfeld*, die reeds heer van *Amerongen* was, zoodat *Zuylestein* en *Amerongen* na den dood van voornoemden *Ernst* in éene hand vereenigd werden, toen koning Philips II in 1558 *Goderd van Reede* met *Zuylestein* beleende. Maar dit duurde niet lang, al zoude het zich in lateren tijd nog tweemaal herhalen.
Goderd's dochter *Aleid*, gehuwd met *Thomas Maria van Wingfeld*, erfde *Zuylestein*, doch verkocht het in 1611 voor *f* 10.000 aan *Johan van Renesse van der Aa*, heer van Dorp. Maar toen zij in 1619 was gestorven, nam haar neef *Godard van Reede*, heer van *Amerongen*, enz., zoon haars overleden broeders *Frederik*, daar geen genoegen mede, bewerende dat zijne tante *Zuylestein* niet had mogen

[1]) Hij wordt elders, doch volgens Robidé van der Aa verkeerdelijk, *van Bevervoorde* genoemd, evenals zijn opvolger ook wel onder den naam *Seldenneck* voorkomt.

FIG. 2.
GEZICHT OP DE ZUIDZIJDE VAN HET KASTEEL ZUYLESTEIN, 1907

verkoopen, wijl het een fideïcommis-goed was, dat wil zeggen dat het steeds in de familie moest blijven, en *Aleid* het dus alleen geërfd had in vruchtgebruik, zonder recht van vervreemding. Hij werd dan ook door de Staten van Utrecht met de heerlijkheid beleend.

Ook over andere punten ontstond geschil tusschen beide heeren, over het aanstellen van een predikant en een schoolmeester, over de grensscheiding, enz. Men kon het in het geheel niet eens worden. Zoowel het Hof van Utrecht als de Staten van dit gewest bemoeiden zich er mede, doch tevergeefs. Eindelijk werd de stadhouder, prins *Frederik Hendrik* als scheidsrechter tusschenbeiden geroepen. Hij wist de partijen op eene eenvoudige wijze te bevredigen door *Zuylestein* voor zichzelf in te palmen. De prins kocht namelijk in 1630 de rechten en aanspraken van beide heeren af. De Staten van Utrecht verhieven daarna te zijnen behoeve *Zuylestein* tot eene Hooge heerlijkheid en voegden er *Leersum* bij, terwijl de prins door aankoop van verschillende landerijen, enz. het grondgebied der heerlijkheid nog aanzienlijk uitbreidde.

Ook verbouwde en vergrootte hij het kasteel, dat omgeven werd door een prachtig uitgestrekt park, volgens den smaak dier tijden in den stijven gekunstelden stijl van den beroemden Franschen tuinarchitect *le Nôtre* aangelegd.
Toen de stadhouder, tien jaar later, in 1640 deze bezitting schonk aan zijn bastaardzoon *Frederik* — wiens moeder waarschijnlijk de dochter van een Emmerikschen burgemeester was — kwam *Zuylestein* tot het toppunt van glans en glorie. *Frederik van Nassau* toch werd de stamvader van het geslacht *Nassau-Zuylestein*, dat dus zijn naam gedeeltelijk aan de heerlijkheid ontleende en haar bijna twee eeuwen in bezit hield, totdat de laatste van dien stam, *Willem Hendrik* in 1830 kinderloos overleed.

FIG 3.
VOORPOORT
VAN HET SLOT
ZUYLESTEIN, 1907

Dit geslacht is in de Nederlandsche historie algemeen bekend. Wij kunnen en mogen er thans niet over uitweiden. Zoowel de stamvader *Frederik*, als zijn zoon, kleinzoons, enz. waren doorgaans in krijgsdienst, onderscheidden zich op het oorlogsveld, plengden hun bloed op het altaar des vaderlands. Het verloochende zijne afkomst niet en droeg zijn naam steeds met eere, het deed *Zuylestein* ver over de grenzen bekend worden en weêrklinken, het vlocht zoodoende een aureool van onverwelkbare lauwerblâren om de transen van het oude slot, dat reeds daardoor alleen, uit een historisch oogpunt, onze belangstelling ten volle waard is.
Na het overlijden van *Willem Hendrik graaf van Nassau-Zuylestein* in 1830 werd *George Godert Henry graaf van Reede en Athlone*, heer van *Amerongen*, enz., toen eerst 9 jaar oud, heer en eigenaar van *Zuylestein*, dat zoodoende ten 2e male met de aangrenzende heerlijkheid *Amerongen* in ééne hand kwam.
Deze nieuwe eigenaar stamde in rechte lijn van den hier bovengenoemden *Godard van Reede*, die in 1630 zijne rechten op *Zuylenstein* afstond aan prins *Frederik Hendrik*, in 1641 overleed, en grootvader was van den beroemden *Godard van Reede-Ginckel, graaf van Athlone*, enz., vriend van den koning-stadhouder Willem III.

George Godart Henry voornoemd was 9e en laatste graaf van *Athlone* en stierf in Engeland in 1843 op 22-jarigen leeftijd, nog ongehuwd, *Zuylestein* nalatend aan zijne eenige zuster *Elisabeth*, echtgenoote van *Frederik William Child Villiers.* Ook deze overleed zonder kinderen natelaten, te Sulby Hall in Engeland den 8en Januari 1897, en had bij testamentaire beschikking de heerlijkheid *Zuylestein* c. a. vermaakt aan haar neef *Godard John George Charles graaf van Aldenburg Bentinck*, heer van *Amerongen*, enz., zoodat wederom *Zuylestein* en *Amerongen* in bezit van denzelfden eigenaar zijn, die het grondgebied van *Zuylestein* nog heeft vergroot door den aankoop van twee flinke boerenhofsteden, zoodat dit nu ruim 500 hectaren beslaat.

Het kasteel wordt thans bewoond door zijn ouderen broeder *Karel Reinhard Adalbert graaf van Aldenburg Bentinck*, die ons onlangs welwillend de groote vestibule en een paar zalen van het slot op de 1e verdieping liet bezichtigen.

Hetgeen wij toen in oogenschouw namen heeft nog het oude eerbiedwaardige cachet, geheel passend in en bij zulk een eeuwenheugend kasteel. Zware moerbalken in de zoldering, donker-eikenhouten betimmering, dito sierlijke trap naar boven, oude schilderijen, platen en familieportretten, antieke meubels en kostbaar porcelein, familiewapens en bijzonderheden, herinnerend aan de *Reede-Ginckels*, de *Nassau-Zuylesteins* en den koning-stadhouder prins *Willem III van Oranje*, die hier menigmaal vertoefde en naar wien eene der kamers nog de *koningskamer* wordt genoemd.

Het is gelukkig dat *Zuylestein* weder bewoond is en in handen van een Nederlandschen eigenaar, die in de onmiddellijke nabijheid woont en het met zorg restaureert en onderhoudt, want de voorlaatste bezitters woonden allen in Engeland en trokken zich niet veel aan van dezen eigendom, zoodat het slot langzamerhand leelijk in verval geraakte.

Wij eindigen met den wensch, dat het nog eeuwenlang een sieraad moge blijven in ons dierbaar vaderland en zoodoende nog lang zal kunnen getuigen van ons schoon en grootsch verleden en roemruchtig voorgeslacht!

H. M. Werner.

Rhedersteeg, October 1907.

HET WEST-FRIESCH MUSEUM TE HOORN.

(Vervolg).

In het artikel, voorkomende in den vierden Jaargang, beschreef ik de vaste betimmeringen in het West-Friesch Museum. Ik behandelde toen tegelijk de in 't Museum aanwezige 17e eeuwsche kasten, omdat deze hier meestal met de betimmeringen één geheel uitmaken, en wel in dien verstande, dat de paneelcombinaties tusschen de pilasters deuren zijn, die toegang geven tot kasten in de muren. De destijds aanwezige los staande kasten

leverden geen stof tot bespreking op. Nu is echter door het legaat Mevr. de Vicq-Carbasius het Museum in 't bezit gekomen van een paar kasten uit de 18e eeuw, die ik niet geheel voorbij wil loopen, temeer, daar ik in de volgende regelen de meer belangrijke verzameling kisten ga bespreken. Kasten en kisten hebben immers steeds zeer zusterlijk dienst gedaan in het huishouden onzer voorvaderen.

De eerste kast is een laat 18e eeuwsch kabinet, van licht opgelegd mahonie, versierd met de gewone medaillons, vazen en guirlandes van een donkerder houtsoort. Op de laden vindt men koper beslag, en aan weêrskanten zijn zwarte kolommetjes met koperen basementen en kapiteelen.

De deuren zijn niet vlak, maar vertoonen aan de onderzijde een bocht, die zeer zeker wel moeilijk te maken is geweest, maar die 't geheel niet bepaald verfraait. De binnenkant der deuren is opgelegd met notenhout.

Dit soort kabinet komt in deze streken meer voor, meestal donkerder, maar van denzelfden vorm.

Hoewel ik een dergelijk exemplaar niet als toonbeeld van meubelmakerskunst zal trachten te verheffen — de tegenwoordige tijd stelt gelukkig andere eischen, en bovendien zijn bij nadere beschouwing de détails niet fijn, de profileering is leelijk, en de pooten zijn werkelijk abominabel — *toch* heeft zoo'n kabinet nog iets „gezelligs" over zich. Als die groote deuren opengaan, en de menigte planken, hokjes en laadjes vertoont zich aan ons oog, dan begrijpen wij ineens de voorliefde die onze grootmoeders koesterden voor een dergelijke ruime bergplaats van lijf- en linnengoed. Dan kunnen wij er ons in denken, welk een waardige plaats zulk een omvangrijk meubelstuk innam, en wij voelen mede met de huisvrouw, die er zich elken „kamerdag" moê op wreef, en het bovendien nog versierde met mooie porceleinen kommen.

Het tweede exemplaar is een 18e eeuwsche eikenhouten secretaire, opgelegd met mahonie. Dit is een eenvoudiger meubeltje, hier en daar versierd met wat koper en voorzien van een marmeren blad. Door de strenge lijnen maakt het over 't geheel een bizonder goeden en aangenamen indruk; bovendien is de kast van binnen zeer doelmatig ingericht.

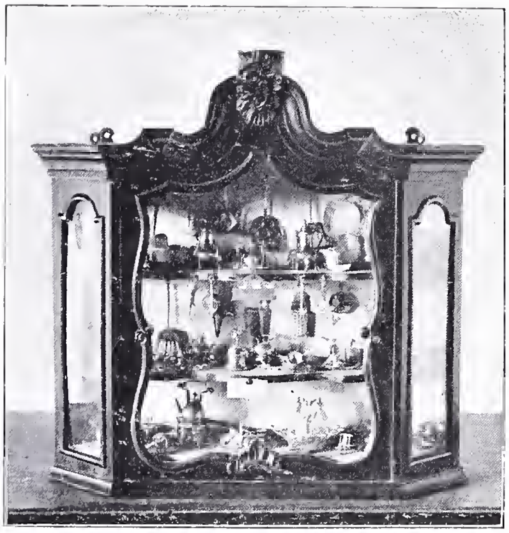

FIG. 1. GLAZEN MUURKASTJE BEVAT ZILVERWERK VAN BRONS, ZILVERSMID LAATST 18E EEUW. LEG. MEVR. DE VICQ-CARB.

FIG. 2.
EIKEN KISTEN.
W.-F. M. TE H.

Om de maat vol te maken, moet ik nog een paar 19e eeuwsche glazen porceleinkastjes van opgelegd mahonie noemen, als teekenende voortbrengselen uit den tijd, toen de meubelmaker meer had van een aanplakker. Men staat verbaasd over de gecompliceerde lijsten, de leelijke schroefvormige kolommen, de opengesneden ornamentjes die bovenop tot sieraad moesten dienen... ja, men had niet genoeg aan één houten gesneden slotplaat rondom het sleutelgat, maar er moest er ook nog een aangebracht worden op de stijlen, waaraan de deuren draaien; zeker uit een oogpunt van strenge symmetrie.

Ik geloof bijna te ver te gaan met het beschrijven van dergelijke meubeltjes. Maar ik achtte het me een plicht, ze niet voorbij te zien, daar ze toch bewijzen, hoe men — nog niet zoo heel lang geleden — over al deze dingen dacht. We zien ze nog dagelijks om ons heen, die smakelooze, opgeschikte dingen; wel be-

gint men anders te *redeneeren*, maar er worden toch nog genoeg meubeltjes *gemaakt*, die iemand de koude rillingen aanjagen.

Een aardig, echt 18e eeuwsch pronkerijtje wordt voorgesteld op fig. I. Het is een glazen muurkastje, bevattende eenig zilverwerk, vervaardigd door Brons, een zilversmid uit het laatst der 18e eeuw, wiens werk hoog stond aangeschreven. (Van den maker van dit zilverwerk is mij verder niets bekend; maar dat in die dagen de zilversmeedkunst voor Hoorn van groote beteekenis was, is zeker. Er werden heel wat uitmuntende stukken afgeleverd. Thans is deze industrie er niet beter op geworden. In 't Museum zijn nog veel stukjes zilverwerk aanwezig, waarop ik later hoop terug te komen). Zooals het kastje daar staat, is 't, alsof het zóó is weggenomen uit een deftig 18e eeuwsch Patriciërs-huis.

Ik moet nu overgaan tot de zuster van de kast, de kist.
Verscheidene mooie en interessante exemplaren van dit meubelstuk verrijken het West-Friesch Museum.
Op oude inventarissen van boedels uit de 17e en 18e eeuw komen de kisten soms in grooten getale voor; ze werden genoemd, 't zij naar de houtsoorten, waarvan ze vervaardigd, 't zij naar de kamers, waarin ze geplaatst waren. Zij waren hoog en lang, van ijzer of van eiken- of Oost-Indisch hout, van buiten soms met leêr overtrokken, van binnen met linnen bekleed, en niet zelden met koper- of zilverbeslag.
De in 't Museum voorkomende kisten zijn van de meest uiteenloopende gedaante. Ik zal hier eenige afbeelden en beschrijven, beginnende met de groote exemplaren.
Fig. II geeft ons eene afbeelding van twee eikenhouten kisten, die — hoewel verschillend van grootte — een eigenaardige overeenkomst van ornament bezitten.
De bovenste (1 M. lang) is afkomstig uit het Stadhuis te Hoorn. In den Catalogus van het Museum wordt zij „17e eeuwsche Archiefkist" genoemd. Ik voor mij meen, dat dergelijke kisten meer gediend hebben tot berging van kleederen, enz. Ze is alleen aan de voorzijde versierd, waar drie paneelen voorkomen met eenvoudig, vlakgesneden relief, bestaande uit eene toepassing van een achtbladigen rozet, die door zijn welgekozen verdeeling een goeden indruk maakt. De twee buitenste stijlen van het voorvlak zijn gecanneleerd, de stijlen tusschen de paneeltjes met mooie torussen versierd, die evenals op boven- en onderregel een zeer goed effect teweeg brengen.
Jammer, dat het sleutelgat zoo maar willekeurig in den bovenregel is aangebracht, zonder dat hiermede in de compositie rekening is gehouden.
De gecanneleerde stijlen loopen iets voorbij den onderregel, zoodat zij de pooten vormen. In den hierdoor ontstanen hoek is als vulling een eenvoudig steekwerkje, zooals meermalen aan tafels uit denzelfden tijd voorkomt.

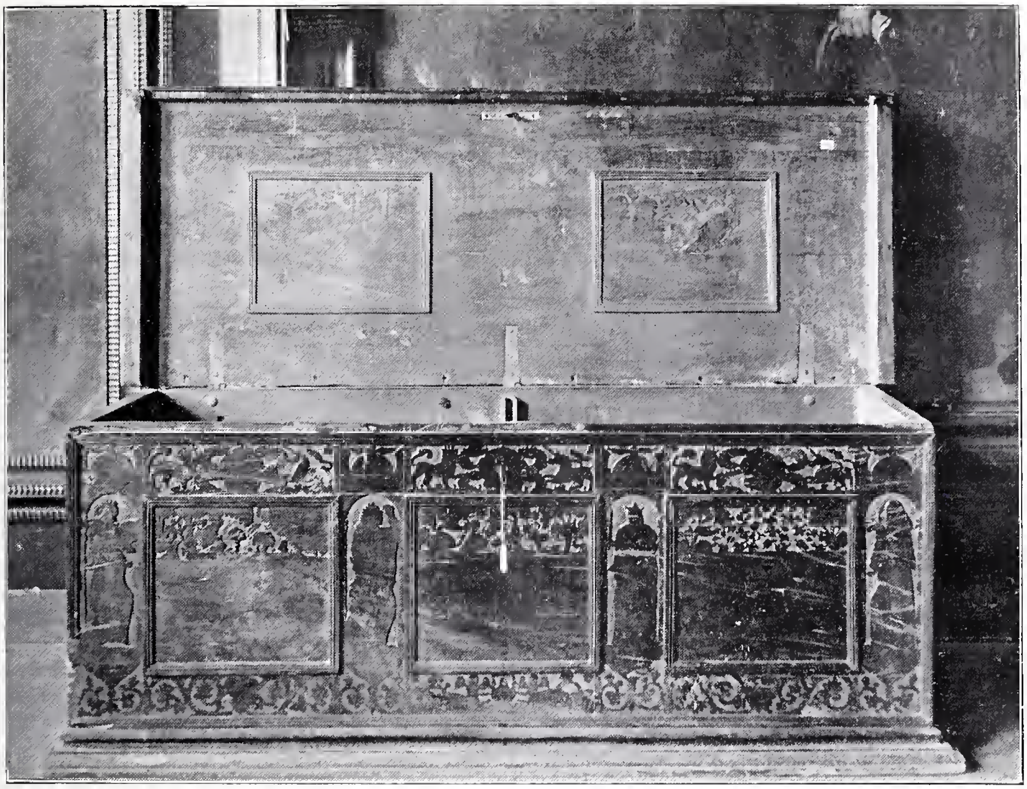

FIG. 3.
KAST VAN
INDISCHE
HOUTSOORT.
W.-F. MUS.
TE HOORN.

De zijpaneelen en het deksel zijn vlak; handvatsels ontbreken; de scharnieren geven geen aanleiding tot vermelding.
De onderste kist, iets grooter dan de bovenste (1.45 M. lang) is ook afkomstig uit het Stadhuis en werd aldaar tot voor korten tijd gebruikt in het kleederenmagazijn der d.d. Schutterij tot het bewaren van oud leêrgoed enz.
Ook hier is alleen het voorvlak versierd. Echter is de profileering en het ornament van deze kist gecompliceerder dan van de vorige. Het geheel is in vijven verdeeld; de paneeltjes zijn iets gerekter en vertoonen in 't midden ook een rozet, terwijl daar boven en onder twee halve zijn aangebracht. De ruimte tusschen de rozetten is langer en wordt gevuld door een conventioneel bladmotief. De uiterste stijlen zijn, evenals die van de eerste kist, voorzien van cannelures, waarin van onderen staafjes zijn. Het geheel wordt beneden afgesloten door een eenvoudig geprofileerde lijst; pooten ontbreken.
De stijltjes tusschen de paneelen zijn

evenals boven- en onderregel versierd met torussen. En waar ik zoo straks wees op het verkeerd aanbrengen van het sleutelgat bij de eerste kist, is hier aan dit bezwaar eenigszins tegemoet gekomen, doordat de torus in den bovenregel is onderbroken.
Het onderste gedeelte van het sleutelgat maakt echter een leelijke insnijding in de omlijsting van het middenpaneel. De rand van het deksel is flink geprofileerd en voorzien van eene Ionische tandlijst. Handvatsels ontbreken ook bij deze kist; hiervoor doen touwen dienst. Slot en hengsels leveren geen stof tot bespreking op.
De beide kisten zien er zeer eenvoudig uit; toch maken zij een fraai en rustig effect, door de mooie eikenhoutkleur en het conventioneele, zoo aardig toegepaste ornament, dat de constructie niet verbergt, maar wel degelijk daarmede overeenstemt.

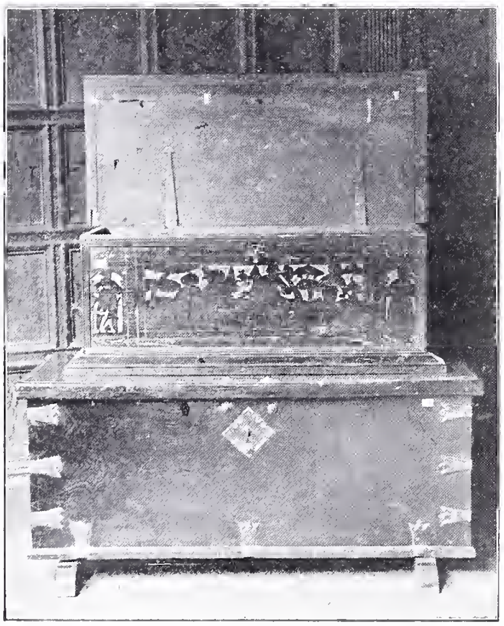

FIG. 4. KAST VAN INDISGH HOUT. W.-FR. MUS. TE HOORN. LEGAAT MEVR. DE VICQ CARB.

Ik moet nu overgaan tot het beschrijven van twee geheel andere exemplaren, van iets lateren datum, fig. III en de bovenste van fig. IV. Ze zijn vervaardigd van een Indische houtsoort, wier gewicht niet medewerkt tot het gemakkelijk verplaatsen van dergelijke meubels.
Fig. III is een groote kist, 180 cM. lang, en op eigenaardige wijze versierd. Het ornament is er gedeeltelijk in gebrand, wat natuurlijk door 't vele wrijven zoo goed als geheel verdwenen is — gedeeltelijk is de achtergrond uitgediept en gepointilleerd.
Op het voorvlak aanschouwen we drie paneelen, die alleen decoratief zijn en met de constructie niets te maken hebben. De gedeelten rondom deze paneelen doen ons bij den eersten oogopslag aan regelwerk denken; zij vertoonen figuren, dier- en bladvormen, waarvan ik den samenhang en de beteekenis niet meer uitmaken kan, daar alleen de omtrek flauw zichtbaar is gebleven.
Het brandwerk op de buitenzijde van het deksel is geheel verdwenen. Aan de binnenzijde zijn twee decoratieve paneeltjes aangebracht door middel van lijstjes. De flinke ijzeren handvatsels zijn hard noodig om zoo'n lichaam te versjouwen. Het tweede, met het vorige overeenkomende exemplaar is een 1 M. lange kist,

van een Indische houtsoort vervaardigd (Fig. IV boven).

Aan voorzijde, zijkanten en boven- en binnenkant van het deksel komt eveneens brandwerk voor; alleen aan de binnenzijde van het deksel is de voorstelling — een hertenjacht, omlijst met verschillende randen — nog duidelijk te zien. Aan de zijkanten zijn flinke koperen handvatsels.

Aan de kist (Fig. IV beneden) van Indisch wortelhout — lang 1.25 M. — zien we alleen eenig koperbeslag, dat zeer goed bewerkt en op beredeneerde wijze geplaatst is, daar het de planken aan de hoeken en den bodem verbindt en zoodoende een uitstekend decoratief geheel vormt. Ook de slotplaat ziet er sierlijk uit. Aan de zijwanden zitten stevige hengsels.

(Wordt vervolgd).

J. C. KERKMEYER.

Hoorn, Februari 1908,

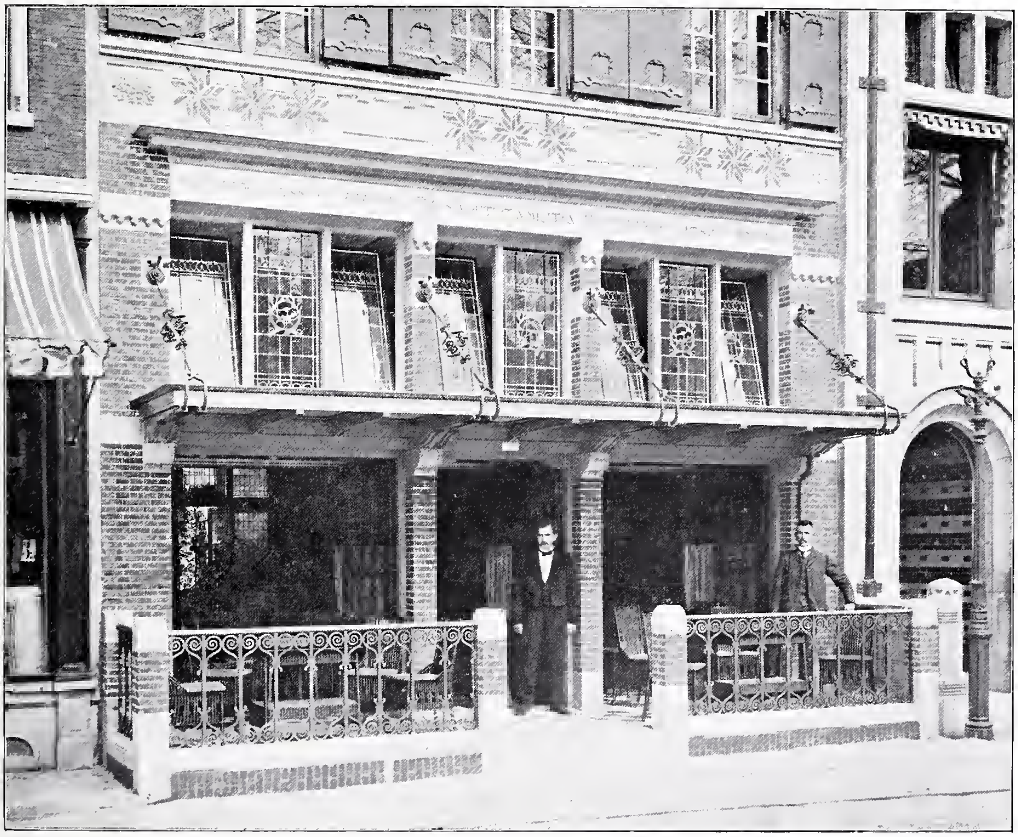

FIG. 1.
ONDERPUI
GEB. SOCIETEIT
„AMICITIA"
DORDRECHT.

PLAAT LIX. GEVEL VAN HET GEBOUW DER SOCIETEIT „AMICITIA" TE DORDRECHT.

FIG. 2.
INTERIEUR
GROOTE ZAAL
SOCIETEIT
„AMICITIA"
TE DORDT.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

GEBOUW DER SOCIETEIT „AMICITIA" TE DORDRECHT.

Den 4en Mei l.l. is te Dordrecht, ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van „Amicitia", het nieuw gebouwde societeitsgebouw in de Wijnstraat geopend. Plaat LIX en figuur 1 geven eene afbeelding van den gevel in zijn geheel en van de onderpui als détail.

De trapgevel, in Renaissance-stijl opgetrokken, geheel van rooden baksteen met zandsteenen dorpels, lateien, banden en aanzetstukken ter versiering, draagt in het bijzonder een plaatselijk karakter, ons voldoende bekend uit de nog bewaard gebleven voorbeelden van den Dordtschen Renaissance-bouwstijl. Ter hoogte van de tweede verdieping springt de gevel naar voren, welke voorsprong door bogen wordt ondersteund, die ge-

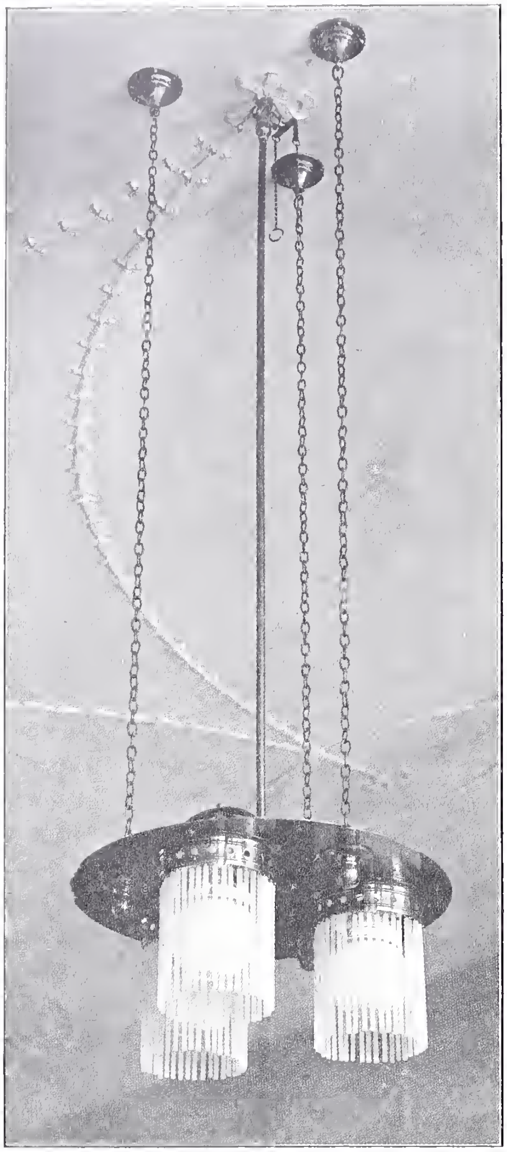
PLAAT LX. INTERIEU GRROOTEZAAL
SOGIETEIT „AMICITIA" DORDRECHT.

FIG. 3.
BANK EN LEES-
TAFEL. GR. ZAAL
SOCIETEIT
„AMICITIA"
DORDT.

dragen worden door in zandsteen gebeeldhouwde consoles, ter hoogte van het kalf der vensters van de eerste verdieping. Tusschen het mozaïek-metselwerk boven de onderpui, komen op de in hardsteen gehouwen cartouches, in oude ini-

FIG. 4.
ELECTR. HANG-
LAMP GR. ZAAL
SOCIETEIT
„AMICITIA"
DORDT.

tialen de zinspreuken der societeit voor: „NOS IUNGIT AMICITIA" (De vriendschap verbindt ons) en „HOC ERAT IN VOTIS" (Dit behoorde tot mijne wenschen). De gevelsteen boven het middelste venster van de tweede verdieping bevat het symbool der societeit: twee in een gesloten handen, omgeven door zes oranjeappelen. Boven den ingang loopt langs de geheele breedte van den gevel een houten luifel, die door vier gesmeed ijzeren sierhengels opgehouden wordt. Deze luifel maakt het van wit en zwart plavuisel gelegde terras, dat door een gesmeed hek van de straat afgesloten is, tot eene aangename, tegen zon en regen beschutten zitplaats. De ramen boven de luifel zijn van gekleurd glas, in lood gevat en met versieringen van wapens en symbolen. De luiken van de vensters der verdiepingen zijn groen met geel geschilderd en van gesmeed ijzeren beugels voorzien. Tot het smeedwerk, dat dezen gevel versiert, behooren nog ten slotte de muurankers en de spits ter beëindiging van den trapgevel.

Hoewel wij nu reeds enkele foto's van het inwendige van het Societeitsgebouw gereproduceerd hebben, zijn wij evenwel door de beperkte plaatsruimte in deze aflevering, niet in de gelegenheid het interieur nader te behandelen en stellen wij de bespreking hiervan liever uit tot het eerstvolgende nummer, waarin wij dan de reeks afbeeldingen der betimmering en meubeleering zullen vervolgen en tevens een plattegrond van het gebouw zullen opnemen.

FIG 1. ZWART-EN-WIT TEEKENING NAAR JAVAANSCHE WAJANGFIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

JAVAANSCHE SCHADUWBEELDEN.

De Wajang! Ah, parlez-moi de ça! De Javaan leeft òp, als hij dien heldenstoet van schimmen aan zijn romantisch-aangelegden geest voorbij ziet gaan, schrijft de heer G. P. Rouffaer.

In dezen geest voortgaande, zou men kunnen schrijven: De Wajang! Ah, fichez-moi la paix! De Hollander grilt, als hij dien stoet van gedrochten aan zijn nuchter-aangelegden geest voorbij ziet gaan. Die Wajangfiguren, ze zijn zoo echt Javaansch, precies zoo iets als batiks. Aan die lappen katoen — niet eens fluweel of zijde — werken en peuteren die bruine vrouwen dagen en weken en tevergeefs heeft menig ambtelijk of niet-ambtelijk persoon waarschuwend uitgerekend, dat ze er hoogstens het bitter beetje Indische kost mee verdienen kunnen. Aan de eerste de beste naaimachine zouden ze hun tijd nuttiger kunnen besteden.

Maar goede raad is aan die Javanen slecht besteed! En bovendien, met een weinig goeden wil konden ze zelf zien, dat er niets menschelijks is aan die Wajangfiguren. Geen Javaan heeft zulke lange, dunne armen of schouders, houtig-recht! Ook die gezichten zijn misvormd en mismaakt en terecht staat dan ook in den Catalogus der Koloniale Tentoonstelling, die in 1883 te Amsterdam gehouden is, dat ze onbegrijpelijk wanstaltig zijn! Zulk een niet-begrijpen der natuurschoonheid van het menschenbeeld is het beste bewijs voor het ontbreken van kunstzin bij den Javaan.

Ter verontschuldiging heeft men vroeger ook aangevoerd, dat de Javaantjes als Mohammedanen het menschenbeeld niet mochten nabootsen, zoodat ze door hun religie tot deze mismaking gedwongen waren. Doch nu we weten, dat de Wajang dateert misschien van vóór den Hindoetijd, valt ook dit excuus, door goedgezinde menschen aangevoerd, weg.

Men kan het beste begrijpen, hoe leelijk ze zijn, door aan de beelden der Grieken te denken, die den ideaal-mooien mensch weergeven, of aan die kunstwerken uit den Italiaanschen Renaissancetijd. Zelfs de slechtst gelukte stukken uit dien tijd geven meer natuurwaarheid dan deze Oostersche uitingen.

PLAAT LXI   JAVAANSCHE WAJANGFIGUUR.
IN HET BEZIT VAN „BOEATAN", DEN HAAG.

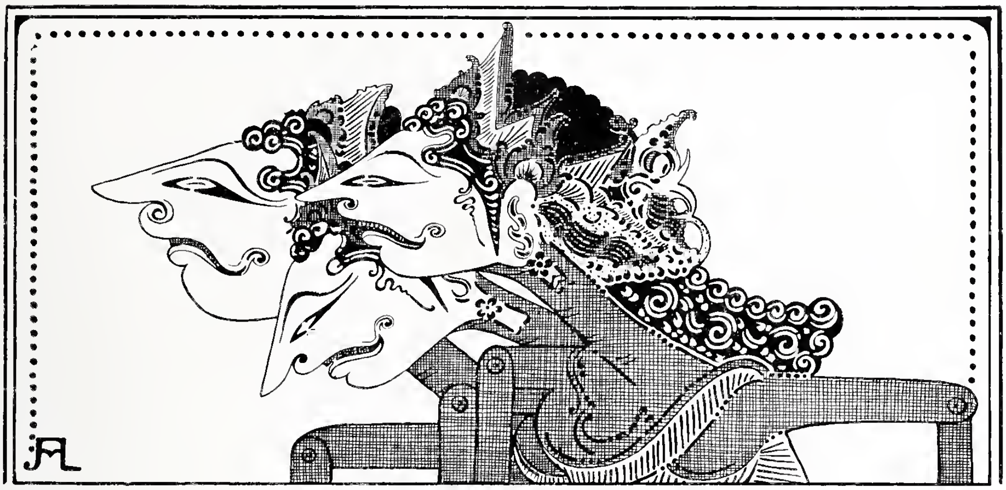

FIG. 2.
ZWART-EN-WIT-TEEKENING NAAR JAVAANSCHE WAJANG-FIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

En glimlachend over zooveel artistieke onwetenheid zien de Europeanen toe, als de Wajang gespeeld wordt. Ze verbazen zich ergerend, dat dit kinderspel groote menschen boeien kan. En menigeen heeft 't dan ook niet onder stoelen en banken gestoken en 't den Javaanschen adellijke gezegd, ter beleering wijzend op de wandplaten in zijn Europeesche woning.
Toch is dit spel van wangestalten niet geheel van belang ontbloot. De gebruikte teksten zijn namelijk van oud-Javaanschen oorsprong en die te vertalen en te verklaren, dat is wetenschappelijk belangrijk. De geleerde is zeer neutraal, behandelt mooi en leelijk met dezelfde ambitie. Hij interesseert zich voor de beteekenis der namen, terwijl de vorm van den naamdrager hem koud laat.
Toch niet! Want dat zou onvolledig zijn! Schrijven over Javaansch tooneel en repertoire en daarbij de voorstelling der personen over het hoofd te zien, dat zou al zeer incompleet zijn! Speuren naar den zin en de schoonheid der tekstwoorden en daarbij den voorsteller te vergeten, die wellicht karakteristiek in vorm bij dien ouden tekst aansluit, dat is niet denkbaar!
Als dan ook een geleerd schrijver in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië de Wajang purwa op Java behandelt in vijf compres gedrukte kolommen, wordt dit gewichtig onderdeel niet vergeten. Eerst lezen we daarin van grillig, soms monsterachtig gevormde lederen poppen en dit oordeel wordt later versterkt door den korten, bondigen zin: „De vorm der poppen is hoogst gedrochtelijk.” Waarom die lederen figuren zoo wanstaltig zijn, wordt tevens verklaard. „De gedrochtelijke vormen der wajangpoppen zijn vermoedelijk daaraan toe te schrijven, dat zij geen menschen,

PLAAT LXII. JAVAANSCHE WAJANGFIGUUR.
IN HET BEZIT VAN „BOEATAN", DEN HAAG.

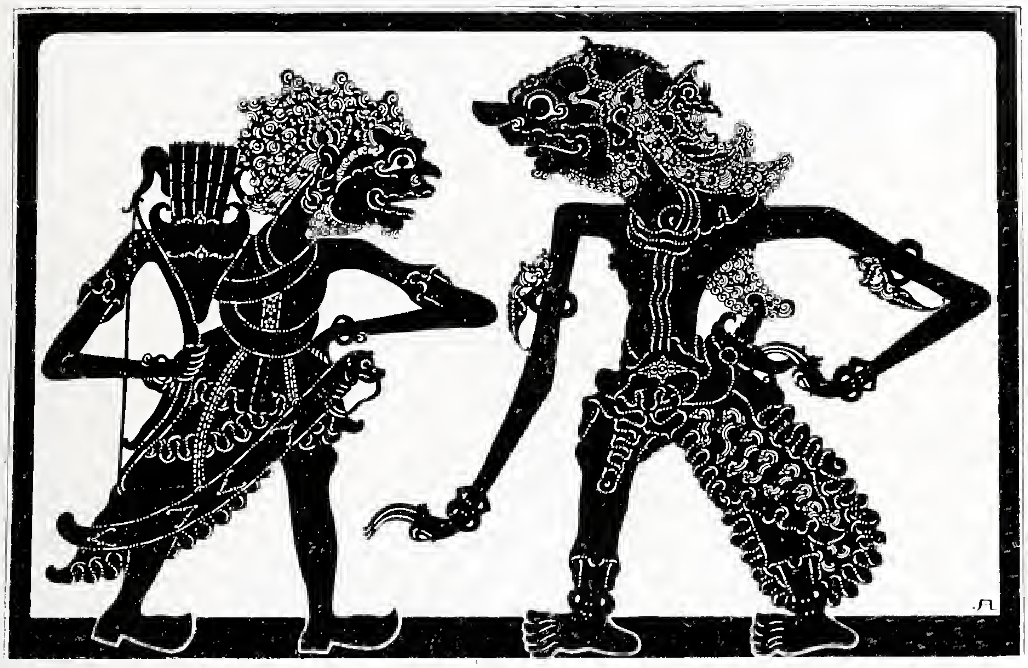

FIG. 3.
ZWART-EN-WIT-TEEKENING; NAAR JAVAANSCHE WAJANG-FIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

doch schimmen moesten voorstellen." Aha! dus zijn het beelden van schimmen! Hiermee dringt zich een nieuw punt op den voorgrond en vervallen andere. Vergelijking met de menschelijke figuur, zooals deze zich op het huidige Java vertoont, gaat dus niet op en alleen degene, die de schimmen der oude Javanen gezien heeft, kan over de natuurwaarheid oordeelen. Het onnatuurlijke is dus opzettelijk in deze gestalten uitgesproken. En vanzelf gaan we denken aan de uitbeelding van Europeesche schimmen op oude schilderijen. De oplossing, die bijna alle schilders daarvoor gevonden hebben, is eenvoudig, haast nuchter. De afgestorven mensch is moedernaakt en natuurgetrouw voorgesteld en in den Hemel is hij vroolijk-zalig, in het vagevuur schuchter-angstig, in het hellevuur pijnlijk-sidderend. En men heeft het onnatuurlijke dier natuurlijkheid, van die heusche menschelijkheid zelf gevoeld en stoffeert de Hemelsche bewoners met statig-neerhangende kleederen en vleugels om goed het onderscheid in die geestelijke wereld te doen uitkomen. Voor de duivels alleen heeft men meer fantasie gebruikt; het half-menschelijke verdwijnt op den achtergrond door de harige bokspooten en staarten. Afzichtelijk zijn ze gemaakt met bonte kleuren, hangende borsten en beestige snoeten. Ja zeker, hier bij deze duivels kan men spreken van wanstal-

PLAAT LXIII. JAVAANSCHE WAJANGFIGUUR.
IN HET BEZIT VAN „BOEATAN”, DEN HAAG.

FIG. 4.
ZWART-EN-WIT-TEEKENING NAAR JAVAANSCHE WAJANG-FIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

tige, grillige, gedrochtelijke vormen. Maar niet bij den Javaanschen Wajang! In dit Oostersch schimmenspel heeft de Javaan een eigen ras van wezens geschapen, die aan dit ondermaansche herinneren, maar meer ook niet! Het is een eigen, mystieke wereld geworden, geheimzinnig van karakter, fantastisch in stijl.

Stijl en karakter zit, prachtig uitgesproken, in dit Wajang-ras! Als men eenmaal een Wajang-figuur gezien heeft, kent men ze voorgoed, d.w.z. men kan de uiterlijke verwantschap zonder aarzelen herkennen. Ze zijn zoo markant in wezen, dat men niet twijfelen kan en met recht mag men spreken van een ras, een mystiek ras. Want hoe streng in stijl ook, naar een bepaald schema zijn ze, afgezien van de lange armen, die voor de handeling der schaduwbeelden absoluut noodig zijn, niet gevormd. Wanneer men bijv. meent, dat de uitgestrekte schouders een kenmerk vormen, omdat ze bij enkele figuren sterk prononceeren, dan komt de groep duivels en de twee clowns die waarneming omver werpen. De saroeng, die bij enkele figuren het eene been bedekt, is bij de duivels en de clowns op geheel andere wijze toegepast. Evenzoo de scheeve gezichtslijnen, die bij deze groepen volkomen wegvallen.

En hoe mooi is, trots de stileering, karakter in deze wezens gelegd! Daar is

PLAAT LXIV. JAVAANSCHE WAJANGFIGUUR.
IN HET BEZIT VAN „BOEATAN", DEN HAAG.

FIG. 5.
ZWART-EN-WIT-TEEKENING NAAR JAVAANSCHE WAJANG-FIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

die vrouwengroep, die zoo delikaat het vrouwelijke weergeeft. Vooraan de princes, weelderig en ongenaakbaar, met trotsch gebaar toehoorend en teekenend zijn die twee edeldames. De voorste, eerbiedig naderend, de tweede, haar ongeduld nauwelijks verbergend. Slank en sierlijk zijn deze figuurtjes, met teer beweeg van lijnen.

In den groven, maar stoeren prins van blz. 197 is toch voornaamheid, die de boersche boogschutter uit het apenleger geheel mist. Treffend zijn die twee typen uitgebeeld en het zou zeer moeilijk zijn met juistheid te zeggen, waarin dit scherpe onderscheid zetelt, met welke middelen het uitgedrukt is.

Welk meesterschap toont niet die duivelsgroep! Die mannelijke en vrouwelijke duivels zijn echt-ordinair en beestachtig in type, terwijl de Satan, wel de geslepenheid in persoon is maar toch bovenal vorst blijft. Afgezien van de prinselijke attributen, de tiara op het hoofd en de rijkversierde kris in den gordel heeft de geheele figuur iets heerschends, iets machtigs en niet alleen door lichaamsgrootte steekt hij boven de drie duivels uit.

En wie de gezichtsbehandeling monotoon mocht willen noemen, zie naar de vier koppen in het lange vignet!

Neen, dit Javaansche spel van schimmen is niet wanstaltig of gedrochtelijk. Het is

PLAAT LXV. JAVAANSCHE WAJANGFIGUUR.
IN HET BEZIT VAN „BOEATAN", DEN HAAG.

FIG. 6.
ZWART-EN-WIT-TEEKENING NAAR JAVAANSCHE WAJANG-FIGUREN VAN DEN SCHRIJVER.

alleen een andere taal dan de onze en het raar-vinden ontstaat door onbekendheid. Precies datzelfde woord „raar" gebruikt men, als een Javaansche zin plotsing gehoord zou worden, terwijl bij meerdere bekendheid, meerdere studie, verrassende schoonheid in die „rare" taal gevonden zou worden.

Teveel verlangt men bij kunst, dat deze onmiddelijk verstaanbaar is en vergeet, dat ook kunst studie vragen kan. Zelden volgt men het voorbeeld van Mohammed, die tot de bergen ging. In den regel verlangt men, dat de bergen naar den beschouwer komen. En juist het onbegrepen-zijn, het antipathiek gevoel, dat de Wajang heeft opgewekt, toont, hoezeer en hoe juist het raadselachtige, het geheimzinnige in dit mystiek schimmenspel is uitgesproken.

Nu moet ter verontschuldiging wel aangevoerd worden, dat het niet gemakkelijk is met deze kunst vertrouwd te worden. Indische wapens hebben er velen meegebracht, mooie weefsels en batiks in mindere mate. Maar de Wajang ligt zoo „abseits" onzer kultuur, dat ze, behalve in wetenschappelijke kringen, geheel vergeten is. En ik herinner me heel goed, die hooge kast met tallooze Wajangfiguren in het Leidsche Museum. Doch niet herinneren kan ik me, dat ze mij ooit geboeid hebben. Op en naast elkaar hangen ze in de troostelooze Museumsfeer en als men ze zoo ziet, dan doen die hangende, lange armen weinig opwekkend, de beschildering in goudbonte kleuren zelfs primitief. Aan een kunstuiting, die zelfs zeer gevoelig is, wordt men hier heel niet herinnerd.

Het geval verandert geheel, als men die Wajang's dagelijks om zich heeft. „Boeatan", die reeds zoovele mooie stukken van Indische Kunst verkrijgbaar stelde, verwierf voor eenigen tijd een antiek en compleet Wajangspel. Hoezeer het te be-

jammeren is, dat dit nu naar alle hoeken verspreid wordt, heeft het toch het goede, dat menigeen in staat geweest is, zich deze prachtstukken aan te schaffen.
In eigen bezit eerst leert men ze kennen, bemerkt men met verrassing, hoe die beschildering eigenlijk iets bijzakelijks is. Het leder moet met een verflaag ondoorzichtig gemaakt worden en de groote liefde van den Javaan voor zijn traditiekunst heeft ertoe gevoerd, dat men deze verflaag met meerdere lijmverven versierde. Want voor schaduwbeelden is dit toch totaal overbodig!
Houdt men ze tegen het licht, beter nog tegen matglas of wit katoen, dan komt eerst recht de groote schoonheid te voorschijn. Gevoelige lijnen, meesterlijk gevonden. Juiste vlakverdeeling, zwarte vlekken naast fijn gedetailleerde, lichte partijen. Teer ornament teekent zich als helder kantwerk af. Met verbazing ontdekt men een heusche zwart-en-wit kunst, die alles behalve primitief is.
Die lange armen verkrijgen beteekenis, als men ze beweegt en de mooiste lijnbewegingen laten zich daarmee maken. Groepeert men ze, dan gaan deze schimmen inderdaad leven.
Men gaat begrijpen, waarom het voor den Javaan feest is, als de Wajang opgevoerd wordt. Men voelt, zonder ooit op Java geweest te zijn, waarom dit oudste spel steeds het hoogst geschat wordt. Met de plastieke poppen en heusche spelers in oude dracht kan nimmer dit dekoratief effekt, deze stijlvolle geheimzinnigheid bereikt worden. Dat zijn alle toevoegsels van latere tijden, die nimmer het karakteristieke van dit nachtspel, van dit geestelijk schaduwenspel kunnen geven.
En de volmaking van deze silhouettenkunst, die nergens haar wedergave vindt, laat zich alleen verklaren door den eeuwenlangen groei, die langzaam en gestadig deze typen heeft doen wassen. De meesterlijke werking van versierd en onversierd vindt men onmiddelijk terug in de oude Hindoe-kunst, in die prachtige tempelruïnes op Java, waar gebeeldhouwde vlakken systematisch werden gescheiden door rijen gladde steenen. De armsieraden, die bij de Wajang-figuren de lange lijn der armen verbreken en met bizondere voorliefde behandeld zijn, de weelderige tiara's, sierlijk als vorstenkronen, de gestileerde haardos en de versierde kleederen vindt men als kenmerkende eigenschappen bij de Hindoe-beelden. Juist deze détails zijn ook in de Hindoe-sculptuur met buitengewone voorliefde behandeld. Het eenige verschil is, dat alles, wat ginds plastisch behandeld wordt, hier in vlakornament uitgedrukt is. En daarin vindt men een niet Hindoeïstisch moment, iets, dat den Indonesiër eigen is, het verwerken van motieven als vlakornament, dat men in zoovele snijwerken en weefsels buiten Java opmerken kan. Niet alleen als kunst doch ook kunsthistorisch is deze Javaansche Wajang van zeer groot belang. Maar vooral als meesterlijke uiting van artistiek vernuft mag voor dit Wajangspel uit het land der mooie batikkunst met recht meerdere aandacht gevraagd worden.
Elberfeld, Jan. 1908. J. A. LOEBÈR Jun.

ACHTTIENDE EEUWSCHE STOELEN EN ZETELS.

In den derden jaargang van dit tijdschrift besprak Dr. Vogelsang den zetel, de ontwikkeling van zijn constructie, tot aan het begin van de 19e eeuw. Hij illustreerde zijne opstellen, zooals wij dat bij voorkeur plegen te doen, met voorbeelden uit de verzameling van het Nederlandsch Museum. Hij was zoo gelukkig daar een grooten leuningstoel te vinden, dagteekenende uit de 15e eeuw, uit den tijd die zoo weinig meubelen heeft nagelaten, een zeer aanzienlijken en deftigen zetel. De 16e en vooral de 17e eeuw leverden een groot aantal exemplaren, welke bewezen, dat in ons land het meubelvak in beschaving niet bij het buitenlandsche ten achter stond. Toen hij echter den achttienden eeuwschen zetel ging bespreken, ontbrak hem niet alleen het materiaal, maar moest hij ook de verzekering geven, dat het Hollandsche meubel uit de 18e eeuw niet kon laten zien wat het Fransche uit denzelfden tijd te bewonderen gaf. Sedert is de verzameling eenige Fransche stoelen en fauteuils rijker geworden en het komt mij nuttig voor eens aan te toonen, dat wat toen hier te lande vervaardigd werd, slechts uit de verte doet denken aan de wel doordachte, gemakkelijke en smaakvolle Fransche meubelen. De stoel in den stijl van Lod. XV en Lod. XVI wordt nog altijd gezocht en nagemaakt. Kritiek is hier dus wenschelijk.

Holland had in de 18e eeuw zijn goeden tijd gehad. In de 16e eeuw en in de 17e eeuw toont de handwerksman de van buiten de grenzen ingevoerde vormen te begrijpen en die zelfs tot iets eigens te kunnen verwerken. In de 18e eeuw is zulks, vooral wat het meubel betreft, niet meer het geval. Het bleek, dat de natie het beste had gegeven wat het geven kon en toen Frankrijk met een stijlverjonging voor den dag kwam welke om een groote mate van zelfstandigen smaak vroeg, schoot de vindingrijkheid en zelfs het

FIG. 1. STIJL LODEWIJK XVI. HOLLANDSCH FABRIKAAT. NEDERL. MUS.

FIG. 11.
BERGÈRE
STIJL LOD. XV.
FRANSCH WERK.
NEDERL. MUS.

staan. Ook Holland schijnt toen, vermoedelijk onder den onmiddelijken invloed van Fransche werklieden, weer een vleug van bloei gehad te hebben. In bovenbedoeld opstel (3en jaargang, blz. 325, fig. 6) vinden wij een armstoel afgebeeld, en onze eerste figuur geeft een stoel te zien, afkomstig uit een Haarlemsch interieur, welke, op de keper bezien, nog wel niet de fijnheid en doordachtheid van het Fransche meubel hebben, maar toch niet nalaten een zeer bekoorlijken indruk te maken.

Wat Frankrijk in de 18e eeuw op kunstgebied verricht heeft, is moeilijk te oververmogen tot navolgen te kort. Den overgangsstijl van het Regentschap hebben wij hier te lande in het zitmeubel nauwelijks meegemaakt en de stoel in den stijl van Lodewijk XV is meestal slechts een compromis, eene min of meer grillige verslapping van den deftigen zetel uit den tijd van Lodewijk XIV.

In dit onvermogen staan wij niet alleen, noch Engeland, noch Duitschland, noch Italië konden Frankrijk volgen in het beste wat het voortbracht. Eerst toen de stijl van Lodewijk XVI weer tot gemakkelijker berekenbare, tot meer architectonische vormen was teruggekeerd, ziet men ook buiten Frankrijk, met name in Engeland en in Italië, iets dragelijks ont-

FIG. 11*a*
ZIJDE-AANZICHT
FIG. 11.

FIG. IV.
FAUTEUIL
LOD. XV.
ASCH WERK.
NEDERL. MUS.

schatten. De leiding die het gedurende twee eeuwen is kwijt geweest, neemt het weer in handen. De Fransche gebruikskunst wordt het voorbeeld voor alle natiën. Is het wonder dat het meest intieme, het meest persoonlijke meubel: de zetel door allen met graagte werd gecopieerd. Maar zijn karakter was een zoo ongekend eigen karakter geworden, dat het model onnavolgbaar bleek te zijn.

De fauteuil van het Regentschap hield zich nog eenigszins aan zijn voorganger van Lodewijk XIV, hij is wat leniger van vormen, de pooten en armleuningen krijgen eene lichte zwenking, waarbij wel is waar reeds veel aan den persoonlijken smaak van den maker wordt overgelaten, maar het blijven toch nog zelfstandige onderdeelen met stereotype vormen. Bij den Lodewijk XV-fauteuil daarentegen gaan door zachte overgangen alle geledingen in het geheel op, dat dan den indruk maakt als een levend iets te functioneeren. Om zoo'n zetel juist te copieeren, zonde men hem willen afgieten, een constructieteekening schijnt er onmogelijk voor aan te geven. Nemen wij de hier afgebeelde bergère (fig. 2), dan gevoelen wij, dat dit meubel voor een bepaald persoon vervaardigd is geworden, een bepaald persoon is aangemeten. Dit geschiedde dan ook. Alles werd er op gemaakt het lichaam te ontvangen en gemakkelijk te laten rusten. Is men eenmaal in het hooge, luchtige, donzen kussen ge-

FIG. III.
FAUTEUIL
GETEEKEND:
LAVISSE.
NEDERL. MUS.

FIG. V.
BELGISCH WERK
NEDERL. MUS.

binnen het leuningvlak, zoodat zij niet in den weg staan, evenmin als de voorpooten die eer iets naar binnen gebogen zijn. En bespeurt nu hoe mooi de beide opgaande lijnen van armleuning en van voorpoot, van achterpoot en van rugleuning elkaar opvangen, hoe de inzwenking der pooten geenszins een verzwakking beteekent, maar veeleer doet denken aan levende kracht. Zoo ook de voorregel der zitting en de zachte welving van den rug-regel. Een meubel als dit, zonder eenige versiering van krullen of bloemen, waarvan de profielen alleen het hout-

zakt, dan wordt de rug in de leuning gevat, de armen op de juiste hoogte en over de gewenschte lengte gesteund, zoodat men zonder vermoeienis een boek kan vasthouden en uren lang, zonder inspanning kan zitten lezen. De diepte van den fauteuil is op de lengte van het bovenbeen berekend en de hoogte op die van het onderbeen. Bij een goed gebouwden fauteuil heeft men niet de neiging de beenen overelkaar te slaan om beurtelings spieren rust te geven. De achterpooten van het meubel zijn een weinig naar achter gebogen, wat meerdere vastheid in het staan geeft; zij vallen toch nog even

FIG. VI.
FAUTEUIL
LOD. XV.
HOLLANDS[CH]
WERK.
NEDERL. MU[S.]

werk verlichten en het beloop er van accentueeren, bezit een innigen adel van karakter zooals nooit een andere tijd vermocht te geven. Hier heeft zich de ambachtskunst ten volle tot een vrije gevoelskunst verheven.

Eveneens op de huisselijke intimiteit berekend, alhoewel een minder luie stoel, is de kleine breed uitgebouwde fauteuil (fig. 3) met leder overtrokken die aan den onderregel den naam van den maker: Lavisse draagt. Hij is nog soberder en krachtiger geprofileerd dan de bergère, en al spreekt hij minder op de afbeelding, hij is toch niet minder fijn berekend.

Fig. 4 laat ons den rijkeren statie-fauteuil zien, die er op gemaakt is slechts van voren bekeken te worden, omdat hij niet

FIG. VII. FAUTEUIL LOD. XVI. ETEEKEND: MENANT. EDERL. MUS.

FIG. VIII. CANAPÉ LOD. XVI. NEDERL. MUS.

bestemd was van zijn plaats, tegen de lambriseering, geschoven te worden. Het is de stoel waarop men even gaat rusten, tusschen twee audiënties en die, wit gelakt, een voortreffelijk kader is voor een rijke tapisserie-bekleeding uit Aubusson of Beauvais. Pooten en onderregel zijn als een piedestal dat iets kostbaars wil dragen, terwijl de eenvoudiger maar sierlijk gebogen armleuningen als consoles voor de rugleuning spreken.

Hoe voortreffelijk harmonisch zoo'n fauteuil is, blijkt eerst ten volle wanneer men ziet hoe weinig een minder bedreven meubelmaker er in slaagde iets goeds van zoo'n type te maken. Fig. 5 laat ons een

FIG. IX.
FAUTEUIL
LOD. XVI.
FRANSCH WERK
NEDERL. MUS.

gen was onnavolgbaar. Hij zelf had trouwens de grens bereikt en het was te verwachten, dat een periode zoude komen, waarin, als terugslag, de rechte lijn, het architectonische motief zich wederom liet gelden, en wel zóó sterk als dat sedert een paar honderd jaar, men kan zeggen sedert de gothiek, niet het geval was geweest.

Dat een zoo abrupte overgang als van de Lodewijk XV tot de Lodewijk XVI-stijl moest plaats hebben, bewees wel, dat er als het ware eene uitputting van de phantasie en een daarmede gepaard verlangen naar rust zich opdrong. Het is merkwaardig op te merken, hoe soms in den-

FIG. X.
CHAUFFEUSE
LOD. XVI.
FRANSCH WERK
NEDERL. MUS.

Belgischen fauteuil zien, die het mooie der verhoudingen reeds mist, waarvan pooten en regels al niet meer behoorlijk in elkaar overgaan, waar de armleuningen houterig de rugleuning nijpen, waar het snijwerk alle luchtigheid en van-zelfsprekendheid mist. En niet zonder gevoel van schaamte moeten wij den fauteuil op fig. 6 bezien, een caricatuur in ons vaderland ontstaan. Voorzeker, en gelukkig, wij hebben beter gemaakt, maar wat hier overdreven voorkomt, de zwenking der pooten en armleuningen, komt bij elk Hollandsch Lodewijk XV-meubel voor; ik zag nog geen uitzondering.

Gelijk gezegd, de vrijheid waarin de Fransche meubelmaker zich kon bewe-

FIG. XI.
[...]L LOD. XVI.
[...]ISCH WERK
[...]DERL. MUS.

zelfden kunstenaar de omslag plaats greep. In fig. 3 bewonderden wij de gemakkelijkheid waarmede een Lavisse zich in den soliden zwier van den Lodewijk XV-fauteuil bewoog; van denzelfden maker (ik geloof ten minste niet, dat er meerdere meubelmakers van dien naam zijn geweest) bezit onze verzameling een lagen fauteuil in den stijl van Lodewijk XVI, waar de klassieke motieven, de kolonet, het akantusblad en de eierlijst in strakke elegance worden toegepast. Maar wat een voortreffelijke school blijkt niet de vrije beweging van den Lodewijk XV-stijl geweest te zijn. Al het zware, ongevoelige van den Lodewijk XIV-stijl is verdwenen. Het hoekige wordt vermeden door bijkans onmerkbare overgangen; de armleuning loopt liefst geleidelijk in de rugleuning over en men lette er eens op bij fig. 8 hoe fijn de bocht is waarmede de rug uit den onderzijregel zich naar boven verheft. De verhoudingen van onderdeelen, van armleuning-stut tot voorpoot bijv. (fig. 7), zijn onberispelijke. Om den welstand van alle aanzichten te verzorgen, om een gevulder profiel te bereiken, zal men een loopend ornament even laten kantelen, zooals aan de bover-armleuning op genoemde canapé (fig. 8) zichtbaar is. De elegante wijze waarop het ovaal van de leuning, in fig. 9, wordt gesteund, werd van de vorige mode afgezien, evenals de geheele rugvorm van de zoogenaamde chauffeuse op fig. 10. En is er eindelijk wel, in al zijn eenvoud, fijner, gracelijker stoel denkbaar dan die in fig. 11 afgebeeld, waar men om het houtwerk tot zijn recht te laten komen er voor gezorgd heeft de zitting vrij van de rugleuning te construeeren. Vergemakkelijking voor den maker zou men zeggen, maar hoe velen zullen er in slagen daarbij niet iets magers en spichtigs te krijgen. Hoe onvergelijkelijk rank, vrij en lustig staat hier de leuning-kolonet op het kleine basement! Men vergelijke hiermede eens de leuning van het Hollandsche stoeltje op fig. 1.

Toch zijn de stoelen welke ik voor het museum kon verwerven, volstrekt niet

van de rijkste en sierlijkste (de tijden dat men die maar voor het koopen had, zijn reeds lang voorbij); het zijn de gangbare modellen van de goede makers die het de moeite waard achtten menigmaal hun werkstuk van hun naam te voorzien. Het wil mij echter voorkomen, dat juist uit deze courante waar van voorheen, voor onzen hedendaagschen meubelmaker de nuttigste lessen zijn te halen. A. PIT.

FIG. 1. VERTREKJE NAAST HET TOCHTPORTAAL SOC. „AMICITIA" TE DORDT.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

GEBOUW DER SOCIETEIT „AMICITIA" TE DORDRECHT.

(vervolg van pag. 192).

In aansluiting met de vorige aflevering, waarin de gevel van dit societeitsgebouw werd opgenomen benevens gedeeltelijk het interieur, voltooien wij nu de serie interieur-afbeeldingen met een drietal foto's en voegen ter verduidelijking tevens aan onze beschrijving een plattegrond toe, waarop ook de plaatsing der meubelen is aangegeven.

Van het terras bereikt men door het tochtportaal de groote zaal, De voorruimte is ingericht als lees- en conversatiezaal en is gemeubeld met eene groote leestafel met bank en kleinere tafels met stoelen in groepen gerangschikt. De achterruimte, waarin het billard is geplaatst, is alzoo als billardzaal ingericht. Toch vormen beide afdeelingen ééne groote ruimte (zie plaat LX, vorige aflevering).

Aan weerszijden van het tochtportaal bevindt zich, tusschen het terras en de groote zaal gelegen, nog eene kleinere, door glazen deuren afgeschoten ruimte. (zie figuur 1) De muren van deze ruimte zijn voorzien van eene 2½ M. hooge lambriseering van groene verglaasde steenen. Daarboven is de wand wit geschilderd. De vloer is van witte en zwarte vloertegels gelegd. Met enkele rieten meubel-

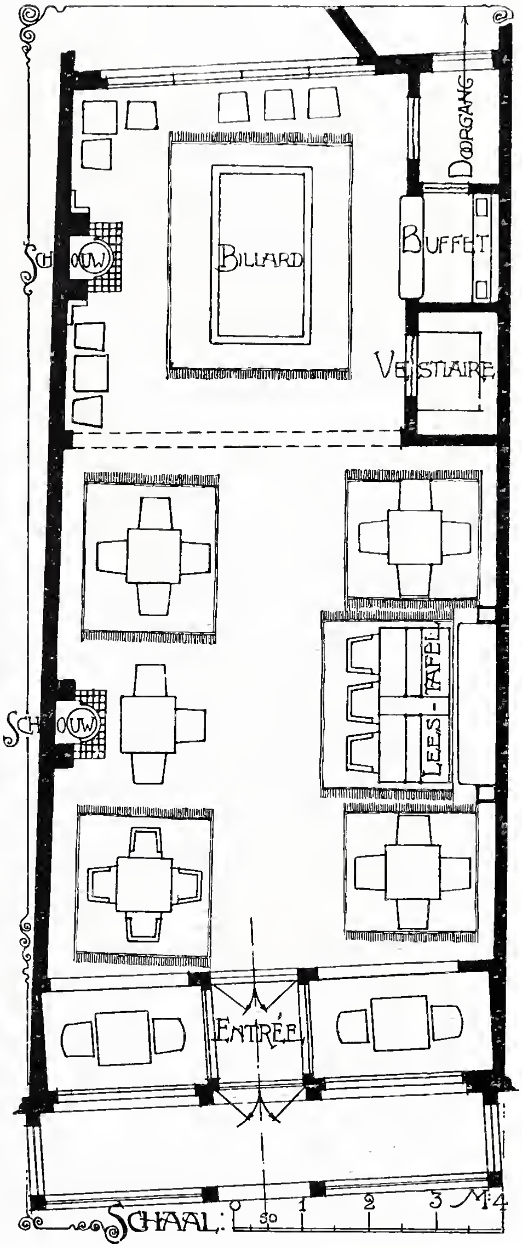

FIG. 2.
PLATTE GROND
SOC. „AMICITIA"
TE DORDT.

PLAAT LXVII. BUFFET EN VESTIAIRE.
GR. ZAAL SOC. „AMICITIA" TE DORDT.

FIG. 3.
HOUW GR.
SOC. „AMI-
A" DORDT.

tjes is dit vertrekje gemeubeld. Evenals in de groote zaal, zijn ook hier ter versiering met schrijfletters in ouden trant, spreuken van vader Cats geschilderd. Ofschoon juist in onzen tijd deze spreuken als versieringsmotief gebruikt, misschien te traditioneel worden, leek ons toch deze Dordtsche societeit wel eene eigenaardige plaats om deze oude Dordtenaar in herinnering te houden.

In de groote zaal is als betimmering een 2½ M. hooge, groen geschilderde lambriseering aangebracht. Deze lambriseering geeft de hoogte aan voor de omtimmering van de schouwen, de bank voor de leestafel, het buffet en den toegang tot de vestiaire enz. Boven deze lambriseering zijn de wanden evenals het plafond wit gefrescoliet, beide met eene bescheiden relief-versiering in pate (eene samenstelling van gips, lijm en vlas). De schoorsteenmantel is van rood marmer, waarin de initialen der societeit zijn gehakt. Blauw-groene tegels omsluiten den haard (zie figuur 3). Als vloerbedekking is mat-grijs linoleum gebruikt met losse Perzische tapijten onder de verschillende meubelgroepen De meubeleering (tafels, stoelen en rustbank) is van eikenhout en met roode meubelstof bekleed. De geel met rood koperen electrische hanglampen met matglazen pijpkralen franje, voltooien deze inrichting.

PLAAT LXVIII. MUURSCHILDERING, IN DE VOORM. KERK DER PREDIKHEEREN TE MAASTRICHT, IN HAAR GEHEEL.

DE MUURSCHILDERING VAN 1337 IN DE VOORMALIGE DOMINIKANENKERK TE MAASTRICHT.

Er zijn weinig muurschilderingen in Nederland nog over, van vóór 1350; ja ik weet niet of er wel zijn. Met voorstellingen van tafereelen ken ik er in *Limburg* geen dan die, welke in de voormalige kerk der Predikheeren te Maastricht nog bewaard wordt en gedagteekend 1337. Zou ik niet mogen beweren, dat er in Nederland geen muurschildering van dien tijd, *gedagteekend* is te vinden?

Thans wensch ik voor de lezers van dit tijdschrift, die belangrijke schildering nader te beschrijven. Wel vindt men in Taurel's „Christelijke kunst in Nederland" het bovenste gedeelte afgebeeld en beschreven, maar 1^0 is dit boekwerk niet in ieders handen en 2^0 is daar het onderste gedeelte onvermeld gebleven.

In den Noorder zijbeuk der kerk bevindt zich tegen den muur ten W. een groote schildering, welke eertijds zich boven een altaar verhief, dat in 1337 ter eere van den H. Thomas van Aquino, kerkleeraar van de orde der Predikheeren, en van de tienduizend martelaren werd geconsacreerd. Ik schreef *de* tienduizend martelaren, doch ik mag wel een weinig nader verklaren, welke tienduizend. In de kalendariën zijn namelijk op verschillende dagen tienduizend martelaren vermeld, n.l. op 21 Februari, op den 18^{en} Maart en op 22 Juni. Van die op 21 Februari vind ik niets vermeld; van die op 18 Maart is in de Bollandisten het een en ander te vinden. Zij zouden namelijk te Nicomedië in Bithynië door het zwaard zijn omgebracht onder keizer Diocletianus [1]).

Op ons schilderwerk is niets van zulk een doodstraf te bespeuren. Op den 22 Juni worden wederom tienduizend martelaren genoemd, waaromtrent in de Bollandisten te vinden is, dat zij allen op den Berg Ararath in Armenië gekruist zouden zijn. Maar historische gegevens voor zulk een getal martelaren ontbreken, volgens de geleerde schrijvers, geheel. Een ijzeren maag, zeggen zij heel geestig, is er noodig om te verduwen, wat er al omtrent deze heiligen wordt verhaald: eene geheele legerschaar soldaten was Christen geworden en de Keizers Hadrianus en Antonius riepen vijf vorsten in Azië tegen hen te wapen enz. Eindelijk werden zij overwonnen, gevangen genomen, met doornen gekroond, gegeeseld en gekruist en door Engelen begraven [2]).

Het voorkomen van soldaten onder de martelaren, die op het schilderwerk in de Preêkheeren-kerk te Maastricht zijn voorgesteld, en het begraven door Engelen zou ons doen gelooven dat inderdaad de tienduizend martelaren op den 22 Juni in het martyrologium herdacht, zijn bedoeld, al zien wij geen kruisen, maar zijn de martelaren daar, de handen in den vorm van een kruis uitgestrekt, aan den grond

[1]) Vitae S. S. Bolland, 2e dl. van Maart p 617 en volg. (Antwerpsche editie).

[2]) Ibidem, 4e dl. van Juni p. 175 en volg.

genageld met groote houten pinnen door handen, voeten en zijde, terwijl de legende, door de Bollandisten vermeld, van „stipites" houten palen gewaagt. Doch de omstandigheid, dat de tienduizend martelaren, die den 22 Juni gevierd werden, de meest bekende waren en hun populariteit zoo groot was, dat het volk hen onder de auxiliatores of beschermheiligen der kerk heeft opgenomen, pleit er voor dat wij hier met eene voorstelling uit hun leven te doen hebben, terwijl overigens, zoover ik in de Bollandisten heb nagezocht — ook de lijst der heiligen die in de laatste deelen van November en December nog moeten vermeld worden —, ik geen andere schaar van tienduizend martelaren aantrof dan de reeds genoemde. Dit alles natuurlijk alleen ter wille van de ikonographie, want het historisch gehalte dier legenden is gering. Eene muurschildering uit de eerste helft der 16e eeuw in de kerk te Bathmen stelt mede de tienduizend martelaren voor. Zij zijn beschreven door wijlen den Directeur van 's Rijksmuseum van Oudheden te Leiden C. Leemans in „Oude muurschilderingen te Bathmen in Overijssel," [1]) en door Jonkheer Mr. V. de Stuers in „Muurschilderingen te Bathmen" (in de Nederlandsche Spectator van 6 Aug. 1870). Daarbij komt nog dat het groote vertrouwen, hetwelk, gelijk wij zien zullen, zich uitspreekt in de woorden onder de schilderij der tienduizend martelaren geplaatst in de Predikheeren-kerk — dat namelijk ieder die hen aanroept in alles zal verhoord worden, hier in dit leven voorspoed zal hebben en hiernamaals de eeuwige belooning — ook in een oude gedrukte Leonirische sequentie op bijna dezelfde wijze zich openbaart ten opzichte van de Heiligen op 22 Juni vermeld. Immers daar heet het:

Quicquid volunt impetrare possunt apud Salutare
Supplicibus suis dare quaesit praesidia
O qui tot triumphis estis compotes aulae coelestis
Nos intentos vestris festis: eximite (nam potestis)
Ab omni pernicie, [1])

Doch het grootste bewijs is wel het gebed dat de legende die martelaren in de mond legt: Ut, quicumque memoriam passionis eorum celebraverint mereantur... ...sanitatem corporum et animarum et in domibus eorum ubertatem, woorden waaraan het zooeven te

[1]) Utrecht, C. G. van der Post 1872 8°.

[1]) Vitae S. S. Bolland, 4e dl, van Juni p. 180
Dat is: Wat zij willen kunnen zij bij den Heiland verkrijgen: hun smeekelingen de gevraagde bescherming te verleenen — O gij die door zooveel zegepralen hebt verworven, het hemelsch hof, bevrijdt ons, die onze aandacht wijden aan Uw feesten, van alle verderf.

FIG. 1.
DE H. THOMAS VAN AQUINO MET ZIJNE MO DER EN VOEDSTER IN HET B

vermelden onderschrift van de muurschildering sterk herinnert.

Er is dus geen reden om in de schildering, zooals sommigen willen, eene voorstelling uit het lijden van St. Victor en zijn gezellen te zien, want uit niets blijkt, dat deze heiligen onder den naam van de tienduizend martelaren bekend zijn.

Zien wij nu hoe de voorstelling van die tienduizend martelaren in genoemde kerk zich vertoont, en wat daar verder is afgebeeld:

In een vak van den muur des Noorder zijbeuks, in den vorm van een spitsboog, is de mergelsteen, waarvan de kerk is opgebouwd, overdekt met een schilderwerk, dat door drie horizontale banden, waarvan twee met opschriften zijn voorzien, in vier deelen is verdeeld. Het bovenste boogvormig gedeelte vertoont een fond van hemelsblauw met gouden sterren. Op een lange rustbank met leuning, die versierd is met spitsboogjes, en steunend op kolommetjes met ronde bogen van lichtgele kleur, zit Christus in een olijfgroen bovenkleed, waaronder een roodachtig paars onderkleed uitsteekt, dat ook aan den hals zichtbaar is; zijn rechterhand is als ten zegen opgeheven, met de linker omvat hij den wereldbol met kruis en een gouden aureool omstraalt het hoofd. Een weinig verder, aan zijn rechterhand, zit de H. Maagd, de handen gevouwen, het hoofd gekroond, ook met een aureool omstraald, en naar den Heiland gewend. Zij is gekleed in een blauw onderkleed met roodachtig paars bovenkleed. Links van Christus staat een Engel, die op een harp, rechts van de H. Maagd een die met een strijkstok op een soort mandolien speelt. Beide Engelen, zoover nog zichtbaar, dragen een groen kleed, hebben een aureool om het hoofd en staan op wolkjes, die zich boven de rustbank verheffen, zij zijn, geheel volgens de middeleeuwsche symboliek, kleiner dan de hoofdfiguren.

Daaronder wordt in vijf tafereelen de marteling der tienduizend martelaren voorgesteld.

Links van den toeschouwer ziet men een Romeinschen Keizer met, natuurlijk, de *Duitsche* Keizerskroon op het hoofd (want in de Middeleeuwen kon men zich een keizer moeielijk anders dan den Duitschen Keizer voorstellen). Hij is gehuld in een tot aan de knieën reikend kleed, met zwaard in de rechterhand, terwijl boven de opgeheven linker een banderol zweeft met de woorden: „offerte Diis omnipotentibus" [1]) (offert aan de almachtige goden). Achter den Vorst bevinden zich tien soldaten met punthelmen en maliënkolders, de lijftrawanten des Keizers. De tweede groep stelt tien ridders voor, waarvan vier op den voorgrond; eenige hebben kruisen op hun borst en zij herinneren door hun wapenrusting aan kruisvaarders; harnas en beenplaten zijn van gevlochten ijzerdraad. De voorste, die naar den Keizer is gewend, heeft in de linkerhand een kort

[1]) Om den lezer noodelooze moeite te besparen vullen wij de vele afkortingen en samentrekkingen aan, zooals dat bij het uitgeven van charters gewoonte is.

zwaard, de rechter heft hij plechtig tot den Keizer op en daarboven zweeft een banderol waarop men nog leest „ . . es . . . onia . . ." Omnes dii gentium demonia („al de goden der heidenen zijn duivelen") zou ik conjectureeren, althans de zin moet ongeveer zoo zijn.

Links van deze ridders ziet men de derde groep: zeven halfnaakte menschen met houten pinnen door hun handen, voeten en hun zijde aan den grond genageld in gebogen houding. Onmiddelijk naast de tweede groep ligt een bisschop ter aarde, zeer typisch met een myter versierd, om zijn waardigheid aan te duiden. Een vrouw met hoog kapsel van linnen schijnt hem, door middel van een boor (?) met twee handvatten, het rechteroog uit te boren.

Rechts van den toeschouwer, een weinig op den achtergrond, is de beul, bezig een met een pin aan den grond te nagelen. De vierde groep, rechts van de derde, bestaat uit zerken van steen — gelijk men in den Frankischen tijd en nog veel later in de middeleeuwen gebruikte — achter elkaar geplaatst, waarin de lichamen der martelaren zijn geplaatst. In de achterste zerk wordt door drie Engelen een lichaam neergelegd, een van hen ondersteunt het hoofd. De vijfde groep, boven de beschreven voorstellingen aangebracht, wordt gevormd door Engelen met de zielen der martelaren. Op een pad van wolken, met palmboomen, die natuurlijk de overwinning voorstellen, omzoomd, brengen twee Engelen elk een ziel ten hemel. De ziel is, volgens de aloude christelijke symboliek — reeds in de katakomben gekend en nog op schilderstukken uit de 18e eeuw in voege — door een kindje voorgesteld. Links verschijnt ten halve lijve een Engel, die een banderol houdt waarop de woorden: Venite, benedicti patris mei possidere. Komt gezegenden mijns Vaders bezitten (het rijk dat voor u is bereid).

Onder de geheele voorstelling leest men: „quicunque honoraverit istos sanctos „martires ieiunando festum eorum concelebrando, memoriam passionis eorum in mente devote habendo exaudietur in omni peticione sua et hic in presenti prosperabitur et in futuro eternaliter premiabitur"; dit is: Al wie deze heilige martelaren zal geëerd hebben door te vasten, hun feest gezamenlijk te vieren, de gedachtenis van hun lijden godsdienstiglijk in den geest te houden, zal verhoord worden in al zijne gebeden en zal hier in dit tegenwoordig leven voorspoed

FIG. 3.
DE H. THOMAS VAN AQUINO LES GEVEND.

hebben en in het toekomende eeuwig beloond worden.
Een echt middeleeuwsche zegenspreuk, waarin ook, heel menschkundig, het aardsche, tegenwoordige leven niet is vergeten en in echt middeleeuwsch kerklatijn in den bijbelschen zegtrant!
Daaronder is de tweede voorstelling, namelijk het leven van den beroemden kerkleeraar uit de Preêkheeren-orde St. Thomas van Aquino geschilderd in verschillende tafreelen, in drie rijen boven elkander, waarvan eenige niet meer zichtbaar zijn. Wij zullen ze rij voor rij, zooals ze op elkaar volgen, beschrijven.
In het eerste tafreel ziet men voor een poort, door twee torens geflankeerd, en met kanteelwerk voorzien, twee vrouwen; voor haar staat een persoon in het wit met een banderol, waarop eenige woorden stonden, die thans bijna geheel zijn uitgewischt.
Het tafreel stelt voor, hoe een kluizenaar aan de moeder van St. Thomas aankondigt, dat zij aan een zoon het leven zal schenken, die niet, naar zij zich voorstelt, in de Benedictijner abdij van Monte-Cassino zal treden, maar in de orde der Predikheeren.
In het tweede tafreel zit eene vrouw met een kindje op den schoot, dat zij de borst geeft. Het kindje heeft een banderol in de hand, waarop het inschrift: „ave gracia plena" daarachter een vrouw in het bad, doch gedeeltelijk gekleed; het is de moeder van St. Thomas die met haar zoon naar de badplaats gegaan is, waar het kindje op de armen der voedster een strook perkament vond, met het begin van de groetenisse des Engels beschreven, welke het niet meer wilde loslaten.
Het derde tafreel stelt voor den H. Thomas op school met een boek in de hand op zijn hurken zittend — volgens het gebruik dier tijden - voor een predikheer(?) die hem uit een boek onderwijst. Het gebouw, waarin hij is gezeten, is voorgesteld door een gothieken boog met twee torens en kanteelwerk.
In het vierde tafreel wordt Sint Thomas door den prior of provinciaal, die vergezeld is van nog twee andere kloosterlingen, in de orde der Preêkheeren opgenomen.
In het vijfde tafreel ziet men een gevangenis, een toren met groot rond raam waarvoor ruitvormig traliewerk. De Heilige, gelijk op alle tafreelen, kenbaar aan zijn aureool, staat er voor en een man (een zijner broeders) houdt hem bij den linkerarm en om den hals. St. Thomas werd namelijk gevangen genomen door zijn broeders op bevel zijner moeder, die volgens de levensgeschiedenis, door een misverstand van den overste der Preêkheeren verstoord was, daar deze overste St. Thomas, uit ongegronde vrees dat zijn moeder hem uit het klooster zou komen halen, naar Parijs had gezonden.
In het zesde tafreel ziet men in een toren den Heilige achter de traliën gezeten.
Het zevende tafreel stelt voor een zelfden toren met drie personen achter de traliën, allen met aureool gekroond. Voor de deur links is eene vrouw afgebeeld en wij herkennen in haar de slechte vrouw

die de broeders van St. Thomas op hem afgezonden hadden om hem te verleiden, maar die door hem met een brandend stuk hout verjaagd werd.

Op het achtste tafreel is een kerk met kloostergebouw te zien; de Heilige staat voor de kerkdeur.

De voorstelling van het negende tafereel is gedeeltelijk uitgewischt en niet goed te onderscheiden.

De tweede rij begint met eene voorstelling van den H. Thomas als leeraar, uit een geopend boek les gevend aan zijn ordebroeders; eenige zitten met geopende boeken op den schoot, andere staan er achter, groote aandacht is zichtbaar op aller gelaat. Op het tweede tafreel ziet men den Heilige met geopend boek, geknield voor den Paus, vergezeld ter weerszijden van twee kardinalen. Het stelt voor de aanbieding aan den Paus van het tractaat dat Thomas schreef tegen het werk van Guilielmus a Sancto Amore „Contra mendicantes" (dat is tegen de bedelorden) en getiteld: „Contra impugnantes Dei Cultum et Religionem [1]), want duidelijk lees ik op het boek, dat hij voor zich houdt: Ecce inimici tui sonuerunt et qui oderunt extulerunt caput. Super populum tuum malignaverunt consilium et cogitaverunt adversus sanctos tuos, (Psalm 82, vers 2 en 3) waarmede het tractaat van St. Thomas begint. Het volgend tafreel stelt St. Thomas voor met vijf ordebroeders aan zijn linkerzijde, die samen een banderol vasthouden waarop de woorden: In te confidimus, quidquid dixeris verum est," dat is: „op u vertrouwen wij al wat gij gezegd heb is waar."

[1]) Tegen de bestrijders van Gods vereering en den religieusen staat.

In het vierde tafreel [1]) zien wij den H. Thomas geknield voor het kruisbeeld. Van de bekende woorden „bene scripsisti de me Thoma", die op een banderol zijn geschreven, uit den mond van den gekruisten Christus komende zijn nog slechts over de letters: „de me. Het kruis vooral is goed geschilderd,

De laatste nog zichtbare voorstelling is die van den Heilige op zijn sterfbed: één kloosterling knielt aan het hoofdeind, achter zijn bed staan en vier en drie zijn aan zijn voeten geplaatst waarvan twee met een kelk. Op de strook, die het leven van St. Thomas van de onderste voorstelling afscheidt, leest men: Anno Domini MCCC tricesimo septimo .... fuit altare istud consecratum in honorem de-

[1]) Op de voorstelling van het geheel is zij niet te zien, de teekenaar heeft ze niet kunnen onderscheiden zie de aanteekening hierna.

FIG. 4. DE H. THOMAS VAN AQUINO EN ZIJNE LEERLINGEN

cem milium martirum et sancti Thomae *(confessoris?)* ordinis predicatorum....
Dat is: in het jaar des Heeren 1337... werd dit altaar geconsacreerd ter eere der tienduizend martelaren en den H. Thomas (belijder) van de orde der Predikheeren.... (aan wien het op dienzelfden dag werd toegewijd (?)

Ten onrechte m.i. zegt Taurel in zijn hiervoor aangehaald werk, dat het woord hetwelk voor dedicatum is weggelaten schilderij zou beteekenen. Neen de beteekenis is duidelijk: het *altaar* is gewijd aan Sint Thomas, dat is: voor zijn vereering bestemd, hoewel de tien duizend Martelaren zijn aangeroepen bij de consecratie des altaars en overblijfselen von hen in den altaarsteen waren bevestigd, daar volgens de liturgie voor elken altaarsteen overblijfselen van martelaren vereischt worden.

De tafreelen der onderste rij zijn geheel onduidelijk. Men meent een persoon te zien die voor een ander knielt en dit driemaal herhaald. Deerlijk is dit onderste gedeelte vooral bedorven, het stelt misschien verschijningen van St. Thomas van Aquino na zijn dood voor.

Wie was de vervaardiger van dit schoon schilderwerk?

Ik zou durven gissen een Dominikaan van het Maastrichtsch klooster zelf. Zeker werd het onder leiding van een Predikheer gemaakt. Immers in 1337 was Sint Thomas eerst sinds 14 jaren heilig verklaard. Zijn twee oudste levensbeschrijvingen, waaraan, of aan een van welke, de geheele beschreven reeks van tafreelen uit zijn leven is ontleend, zijn geschreven door zijne ordebroeders Bernardus Guidonis, die zijn werk na 1323 eindigt, (want hij verhaalt nog de canonisatie) en Guilielmus de Toco die tot kort voor dien tijd zijn verhaal opvoert. Ik acht het onmogelijk dat deze beide handschriften in 1337 reeds zoo zeer vermenigvuldigd waren door copiisten, dat leken al met de bizonderheden van St. Thomas' leven bekend konden zijn, zelfs de Maastrichtsche Predikheeren moeten uit Italië gegevens hebben ontvangen. Daarbij is het geheele schilderstuk vol van Latijnsche teksten, uit den Bijbel, de martelaarsboeken en het leven van St. Thomas ontleend. Het verraadt in een woord kennelijk invloed van kloosterlingen uit de orde der Preêkheeren.

Wij hebben nu beschreven wat van het schilderwerk nog over is. Zien wij even hoe het kunstlievend negentiende-eeuwsch Maastricht het heeft toegetakeld. Om de ruimte der kerk als stadsmagazijn, waartoe de kerk tot voor eenige jaren nog gediend heeft, nog meer te benuttigen, heeft men in den muur, midden in het schilderwerk, verschillende gaten gemaakt, en daarin balken geslagen, een soort gaanderij dragend, welke tot bergplaats diende (laten meer bizonder van buizen voor rioleering enz. enz.) Ook heeft men zich niet ontzien spijkers in den muur te slaan en op vele plaatsen de gaten met kalk dicht te stoppen.

Ik zou zeer onvolledig zijn, als ik niet vermeldde, dat, zoo Jhr. Mr. V. de Stuers, niet ook hier zijn beschermende hand

had doen gevoelen, ik op het oogenblik deze beschrijving niet zoo vrij volledig had kunnen maken. Hij toch heeft reeds vóór 1860 dit schilderwerk aan de vergetelheid onttrokken, het geheel afgeteekend, toen het nog beter te onderscheiden was, en van deze teekening hebben Taurel en de teekenaar wiens werk ik vooral voor de afbeeldingen uit het leven van den H. Thomas benuttigde, gebruik gemaakt. [1]) Van de 2e en 5e voorstelling der eerste rij en de 1e, 3e en 't kruis op de 4e der tweede rij uit het leven van Thomas van Aquine geven wij fototypiën naar calques. (de 5e der 1e rij en 't kr. beide fig. 5).

Wijlen de geleerde directeur aan het Rijks-Museum van oudheden te Leiden, Prof. Leemans, reeds hiervoor vermeld, deed in de Koninkl. Akademie, naar aanleiding der ontdekking van Jhr. de Stuers, eene mededeeling, te vinden in de verslagen en mededeelingen van voornoemde Akademie.

Moge weldra de muurschildering gewaardeerd en aan de oude Preêkheerenkerk eene waardiger bestemming worden gegeven. Nadat het stadsmagazijn, op herhaald aandringen van oudheidvrienden, door de goede zorgen van het Stadsbestuur — eere zij hier vooral aan de nagedachtenis van wethouder Bonhomme — uit de kerk was verwijderd, werd zij beter gerespecteerd. Zij diende soms voor tentoonstellingen en concerten, maar minder doelmatig werd zij ook gebruikt voor paardenstal tijdens het verblijf van H.M. de Koningin alhier, en voor menagerie! Ik verneem dat nu een restauratie in het vooruitzicht is gesteld. De schilderij zal wel voor restauratie genadiglijk gespaard blijven!

Maastricht. A. J. A. Flament.

FIG. 5.
a THOMAS VAN AQUINO EN ZIJN BROEDERS.
b HET KRUIS WAARVOOR DE H. THOMAS VAN AQUINO BAD.

[1]) De fototypie is genomen naar de teekening in kleuren, zich bevindend in de collectie Brabant in het Prov. oudheidk. Gen. alhier; de schildering zelve trachtten wij vergeefs te laten fotografeeren, zij kan zelfs met behulp van kunstlicht niet voldoende verlicht worden.

FIG. I
EWAPEN
VAN
NDELFT.

HET KASTEEL ASSUMBURG.

Ongeveer 15 minuten ten O. van het dorp Heemskerk ligt het schoone Kasteel *Assumburg*, bij velen niet onbekend, al was 't maar alleen, omdat zijn deftige achtergevel met kloeken toren niet ver van de spoorbaan tusschen Beverwijk en Uitgeest allicht de aandacht der reizigers trok. Sedert een kwart eeuw is het onbewoond en van zijn voormaligen luister beroofd, maar 't is nog in vrij goeden staat en met zijn stal- en oranjeriegebouwen aan het ruime, met forsch geboomte versierde voorplein vormt het een statig geheel.

Wat zijn geschiedenis betreft, het was langen tijd de nagenoeg algemeene meening, ook de mijne, dat Heer Gerrit van Assendelft omstreeks 1550 het slot had gesticht. Wel had een schrijver uit de 18e eeuw, — 't was Jan Wagenaar — op grond van „medegedeelde berigten" zijn oorsprong reeds in het tweede kwartaal der 14e eeuw gesteld en sommige latere schrijvers over Assumburg zijn hem daarin gevolgd, maar de bewijzen daarvoor sluimerden tot dusver nog grootendeels in verschillende archieven. Sedert een paar jaar is 't mij mogen gelukken, een en ander te verzamelen van wat hier en daar werd bewaard, o.a. in het belangrijke archief, berustend op het kasteel Marquette bij Heemskerk, door Jhr. Mr. H. Gevers welwillend ter mijner beschikking gesteld. Wat ik gevonden had, ook in verband met de oudste geschiedenis van het geslacht Van Assendelft, bewerkte ik tot een opstel voor de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en oudheidkuude* (4e reeks 6e deel), waarheen ik den belangstellende meen te mogen verwijzen. In dit Maandschrift moet ik mij bepalen tot het mededeelen van eenige resultaten, waartoe het onderzoek omtrent de oudste geschiedenis van Assumburg mij heeft geleid. Ik behandel dus eerst het tijdvak van 1328 tot 1546, het jaar waarin Heer Gerrit van Assendelft het huis herbouwde. Dan volgt het tweede tijdperk van 1546 tot omstreeks 1700, toen het in zijn tegenwoordigen vorm werd vernieuwd, om te eindigen met een en ander over den staat, waarin het zich thans nog vertoont. De in menig opzicht belangrijke geschiedenis van

PLAAT LXIX. HET KASTEEL ASSUMBURG ACHTERGEVEL.

zijn bezitters en bewoners moet hier buiten beschouwing blijven.

In den jare 1312 werd zekere Gheraet van Assendelft, — aldus zeker wel naar zijn woonplaats genoemd — door graaf Willem III met het schoutambt van Assendelft beleend. „Heer van Assendelft" was hij dus niet, gelijk er destijds ook nog geen „Heeren van Assendelft" waren, maar uit hem is het geslacht gesproten, dat later onder de aanzienlijkste edelen van Holland werd geteld. Hij behoorde vermoedelijk tot den kleinen landadel, had in 1303 van Heer Nicolaas van Putten een „weer" te Assendelft met een daarop staand huis in leen ontvangen en stond tot de Vrouwe van Putten in eenige dienstbetrekking.
Reeds in 1315 deed hij afstand van zijn schoutambt ten behoeve van zijn zoon Barthout. Deze was gehuwd met Catharina, een dochter van Dirk van der Wale, 's graven hofmeester, een man, die aan zijn ambt vermogen en invloed dankte, al was hij dan ook niet van zeer hooge geboorte. Aan dien invloed was 't wellicht toeteschrijven, dat Barthout en zijn echtgenoote in 1316 de rechten ontvingen „die vrije luiden hebben", d.i., dat zij vrijgesteld werden van het betalen van „schot" en aldus onder de „edelen" werden opgenomen. Naar het schijnt klom hij sedert ook van schout tot ambachtsheer op. Had hij aanvankelijk zeker, evenals zijn vader, te Assendelft gewoond, in 1328 verkreeg hij een bezitting bij Heemskerk. Hij kocht toen van Jan van Rietwijk, Willems zoon van Velsen, een halve hoeve met de daarbij behoorende werf en de helft van de laan, die naar den weg leidde. Die weg was de *Veerweg*, later de *Tolweg* genoemd, toen in 1662 de toenmalige eigenaresse van Assumburg, Anna van Renesse, 't aan haar behoorende veer over een naburig water had vervangen door een brug en verlof gekregen, daar een tol te heffen. (Die tol wordt nog geheven aan het „Assumer hek".)
Blijkbaar was Barthout sedert ook in het bezit van de wederhelft der hoeve gekomen, althans in 1335 is er sprake van „de geheele huizinge en hofstede, met de heemwerf binnen de grachten en de laan, uitgaande aan den weg". Uit latere leenbrieven blijkt, dat dit huis op eenigen afstand van den weg lag, er van gescheiden door een stuk land, „de Noorder akker", tusschen de laan en „den Bauckens akker", waarlangs of waarover de weg naar het huis Haarlem leidde.
Een eigen naam droeg deze bezitting nog niet. In 1335 was het „de huizinge en hofstede, daar Barthout van Assendelft nu op en in woont" en nog in de 18e eeuw was dat de officieele term, waarin het leen werd uitgegeven, al werd die natuurlijk gewijzigd tot „daar Baerthaut van Assendelft op en in te wonen plach". Wanneer het den naam *Assumburg* ontving is mij niet gebleken. Voor zoover mij bekend is, wordt met zekerheid eerst in 1454 gesproken van dit huis, „geheeten Assumburg".
In het reeds genoemde jaar 1335 droeg

PLAAT LXX HET KASTEEL ASSUMBURG VOORGEVEL.

Barthout de tot dusver als vrij eigen goed bezeten huizinge en hofstede, met de heemwerf en de laan, als leengoed op aan een machtig edelman.

't Was Heer Jan van Polanen, die in 1328 beleend was geworden met het naburige huis te Heemskerk of Haarlem, niet te verwarren met het ook nabij gelegen huis Heemskerk, thans Marquette. Dit „huis te Heemskerk" (Haarlem) was met de ambachtsheerlijkheden Heemskerk en Castricum in 1321 aan de grafelijkheid vervallen, toen Jan van Haarlem, gewoonlijk Jan van Bergen genoemd, zonder mannelijk oir was gestorven. Hem had ook de hoeve behoord, voor de helft door Barthout van Assendelft van Jan van Rietwijk gekocht. Als leen van Polanen ontving Barthout de hoeve terug, met bepaling, dat zij na zijn overlijden zou komen op zijn zoon Gerrit, uit zijn huwelijk met Catharina van der Wale geboren. Gerrit was vermoedelijk de tweede zoon. De oudste zal Dirk zijn geweest, die zijn vader in 1337 in het schoutambt opvolgde, en voor wien „de weer" te Assendelft wel bestemd was. Na Dirks kinderloos overlijden werd Gerrit in 1348 met het schoutambacht beleend en ook „de weer" moet toen aan hem zijn gekomen.

Tijdens het verdere leven van dezen Gerrit (II) zijn mij geen oorkonden betreffende het huis bekend.

't Laat zich gissen, dat de hoeve wel tot een edelmanswoning zal zijn ingericht en dat zij, zoo zij al nooit tot een vasten burcht is opgewassen, toch wel

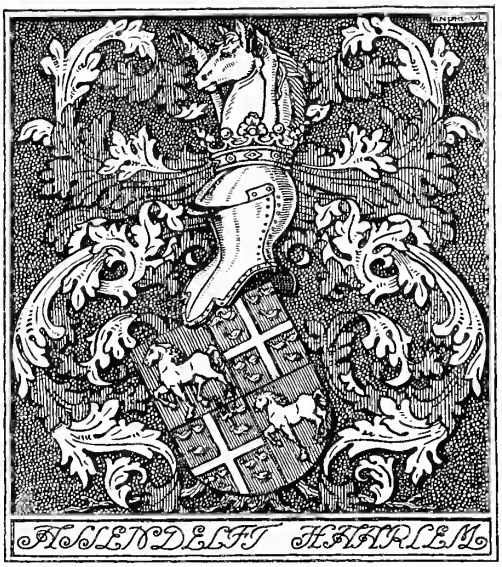

FIG 2
WAPEN VAN GERRIT (III) VAN ASSENDELFT IN DE GROOTE KERK IN DEN HAAG.

eenigszins weerbaar zal zijn gemaakt. 't Waren booze tijden, toen de strijd tusschen de aanhangers van de keizerinweduwe en die van haar zoon het land in rep en roer bracht, toen (omstreeks 1351) het slot Haarlem door de Kabeljauwschen werd verwoest, in 1358 het slot Heemskerk door de Hoekschen werd belegerd en genomen.

In 1392 werd Gerrits zoon Barthout (II) door den landsvorst met de ambachtsheerlijkheid van Assendelft beleend en zeker ook wel door den toenmaligen Heer van Polanen met de huizinge bij Heemskerk. Hij was althans in 1399 in het bezit ervan, toen hij een aan de N. zijde grenzend goed, de Hoogwerf, in leen ontving van Heer Zweder van Gaesbeek, destijds Heer van Putten enz., van wien hij blijkbaar ook de „weer" in

FIG. 3.
GALERIJ OP DE
BINNENPLAATS

KAPITEEL
A

leen hield. „Heer Barthout" mocht hij toen genoemd worden, want de ridderlijke waardigheid had hij verkregen en spoedig zou hij, die reeds aanzienlijke ambten had bekleed, een hooge plaats innemen onder den Hollandschen adel. In 1400 huwde hij, toen reeds weduwnaar, met Nathalia, een bastaard dochter van hertog Aelbrecht, en werd hij verheven tot Vrijheer van Assendelft, terwijl het goed ter Weer tot een eigen goed werd gemaakt.

Het schijnt, dat hij nu aanzienlijker woonstede noodig had. Er is sprake van een, voor 't overige zeer weinig bekend, kasteel te Assendelft, waarvan in de 17de eeuw nog ruïnen te zien waren. Dit slot zou „naar men zegt" in 1425 zijn verwoest, „na maar dertig jaar gestaan te hebben." Dit is zeer mogelijk, want Heer Barthout, een van de hoofden der Hoekschen, was nauw in den strijd zijner dagen betrokken.
't Zou ook kunnen zijn, dat een bericht

omtrent een verbranding van Assumburg in 1431 het slot te Assendelft betreft, dat wel verbranden kon, al was in dat jaar de felle strijd beslist. Maar hoe dit zij, 't laat zich aannemen, dat Heer Barthout, waarschijnlijk dan wel op zijn goed ter Weer, een slot heeft gesticht, zijn hoogen rang waardig en hij mag er eenige jaren hebben gewoond, al heeft hij er nietlang genot van gehad. Dakloos was hij in elk geval in zijn laatste rustiger levensjaren niet, want hij bezat ook een huis in den Haag.

Op zijn huizinge bij Heemskerk woonde reeds in 1413 zijn broeder Dirk. In 1421 gaf hij die over aan zijn toenmaligen leenheer, Engelbrecht grave van Nassau, gehuwd met Johanna van Polanen, door wien Dirk van Assendelft er mede beleend werd.

Heer Barthout overleed in 1443, zonder wettige kinderen na te laten. Vrijheer van Assendelft werd toen Dirk (II), maar deze deed reeds den zelfden dag afstand ten behoeve van zijn zoon Gerrit.

Het huis bleef hij bewonen en het blijkt sterk genoeg te zijn geweest, om er misdadigers in bewaring te houden. Immers in 1446 kreeg Gerrit van Assendelft verlof, „de delinquenten uit zijn heerlijkheid, overmits hij geen huis, slot of gevangenis heeft, te voeren op zijns vaders huis bij Heemskerk."

De vroeger reeds genoemde Hooge Werf, die in een boomgaard lag, was geslecht en ook tot een boomgaard aangelegd, met welk aldus verbeterd perceel Dirk in het zelfde jaar door Jacob van Gaesbeek beleend werd. Uit de beleening van Gerrit (III) door den zelfde, na zijns vaders dood in 1455, blijkt dat deze boomgaard aan de Z.O. zijde belend was door den voorburcht der huizinge, een nieuwe aanwijzing, dat zij althans eenigermate weerbaar was. Deze voorburcht moet dus gelegen hebben ongeveer ter plaatse van de latere oranjerie, waarachter nog lang een moestuin en boomgaard werd gevonden.

Een jaar vroeger, 1454, had Johan, graaf van Nassau, het aanzien van het huis verhoogd, door Gerrit te beleenen met het hoog en laag gerecht binnen de uiterste grachten, en de macht der bezitters door de beleening met de hooge heerlijkheid van het Hofland, strekkende van het ambacht Heemskerk tot aan de stede van Beverwijk.

In dit stuk heet het: „de huizinge en hofstede, daar Barthout van Assendelft op en in te wonen plach, geheeten Assumburg."

Sedert droeg het dien naam geregeld, o.a. in een oorkonde van 1483, waarbij aan Gerrit het verlof om er zijn gevangenen te bewaren, werd vernieuwd, gelijk aan de weduwe van Gerrits zoon en leenvolger Claas in 1503 en aan hun zoon Gerrit (IV) in 1509 en 1511

FIG. 4.
KAPITEEL A.

hetzelfde verlof werd verleend.
Deze Heer Gerrit (IV) van Assendelft, was in zijn tijd een rijk en aanzienlijk man, raadsheer in den Hove van Holland enz. enz. Vooral van den kant zijner moeder, Aleid van Kijfhoek, was hij erfgenaam van talrijke heerlijkheden, waaronder Cralingen, Honingen, Heemskerk, Castricum, ook van het vervallen slot Haarlem, dat haar voorvaderen, de van de Lecke's, als achterleen hielden van de Polanens, waaruit zij stamden. In 1546 was hij bezig met een omvangrijke verbouwing van zijn huis Assumburg, „wat in eere en reputatie gehouden zal worden bij mijn nakomelingen". Groote kosten van timmering had hij reeds gemaakt en was hij nog voornemens te doen, waarom hij tot verbetering van het leen eenige, tot nog toe meest eigene, perceelen en rechten opdraagt aan zijn leenheer, den prins van Oranje als Heer van de Lecke, d. i. aan den jongen prins Willem, onlangs, in 1544, de erfgenaam geworden der Nassau's van Breda. Hij spreekt in die opdracht van het recht van zwaansdrift en duifhuis, van een groote croft

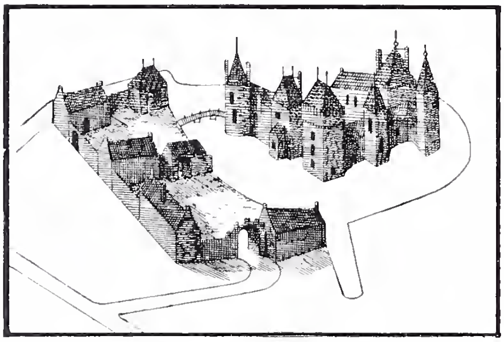

FIG. 5.
HET KASTEEL
ASSUMBURG
IN 1594 NAAR
DE KAART VAN
PIETER BRUIJNS.

zaailand voor de huizinge, strekkende N. W. waarts aan den Veerweg, N. O. waarts aan de laan van Assumburg, Z.O. waarts aan den weg „dien men gaat naar den huize van Haarlem". (Deze croft, de vroegere Noorderakker, is tegenwoordig een groot deel van het voorplein). Er wordt voorts gesproken van een grooten en kleinen boomgaard, genaamd Vijverhof, van den Peerhof, van den Keizershof, van de werf, waar de bouwhoeve staat, van voorhof en nederhof met betimmeringen, welk een en ander ons den toenmaligen Assumburg als eene reeds zeer aanzienlijke bezitting doet kennen.
Wat wij in deze opdracht niet vinden, is een schijn of schaduw van een aanwijzing, dat Heer Gerrit er ooit aan gedacht had, elders op eenigen afstand te bouwen en wij zouden zeggen, dat hij daarvoor ook geen reden had. Evenwel, de geleerde Hadrianus Junius, die in 1564, toen hij zijn „Batavia" bewerkte, te Haarlem woonde, verhaalt daar in, dat hij vernomen had — waarschijnlijk wel van Heer Gerrits zoon Nicolaas, (gest. 1570), dien hij kende en hoog schatte — „hoe het diens vader dikwijls, maar te laat, zeer had berouwd, dat hij het kasteel (Assumburg) niet had gebouwd op de ruïnen van het slot Haarlem." Dit scheen veeleer te wijzen op een nieuwe stichting, dan op den herbouw van een reeds lang bestaand, zij 't dan ook wat verouderd huis en 't is niet vreemd, dat Junius verhaal, omtrent iets dat slechts een twintig jaar geleden was gebeurd, uit betrouwbare

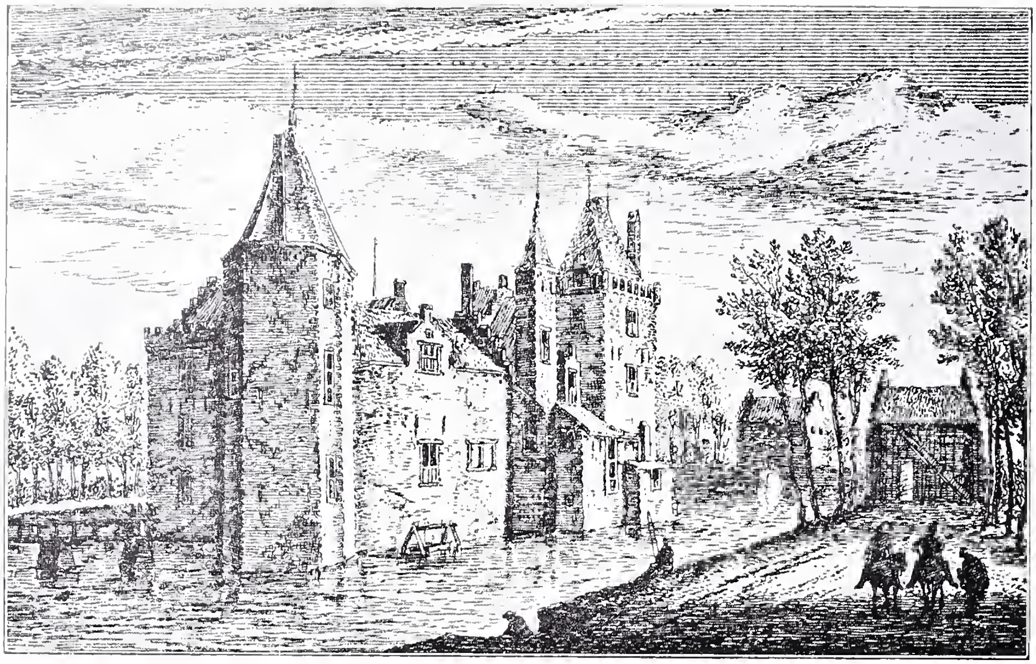

FIG. 6.
HET KASTEEL ASSUMBURG NAAR VINCKEBOONS.

bron vernomen, bij velen, ook bij mij, meer geloof scheen te verdienen, dan Wagenaars op niet gestaafde „medegedeelde berigten", berustende voorstelling. Nu 't echter gelukt is, die „berigten" te controleeren en niet onbelangrijk aantevullen, kunnen wij Junius verhaal laten rusten. Een nader onderzoek dienaangaande zou hier niet op zijn plaats zijn.

Is er van dit oudste huis nog iets overgebleven? Misschien wel. In de *Noord-Hollandsche Oudheden*, beschreven en afgebeeld door G. van Arkel en A. W. Weissman 2de stuk 1ste gedeelte (Kennemerland) lezen wij op bl. 92: „op de binnenplaats tegen den oostelijken vleugel ziet men een galerij van hardsteen, die den stijl van ± 1500 vertoont, (de voormalige vierschaar)." — 't Zij mij vergund, naar aanleiding van dat „oostelijke" een opmerking te maken omtrent de oriënteering van het gebouw. 't Is van belang, het daaromtrent eens te zijn, met het oog op de beschrijvingen en afbeel-

FIG. 7. HET KASTEEL ASSUMBURG NAAR RADEMAKER. Ao. 1612.

dingen van Assumburg, ook in verband met de belendingen, in de oude bescheiden opgegeven. Want het blijkt, dat er in dezen verschil bestaat.

In de *Noord-Hollandsche Oudheden* vinden wij: „het gebouw is door een gracht omgeven, die aan de noordzijde overbrugd is" en daarmede in overeenstemming is ook de ligging van de galerij en van eenige torens opgegeven. 't Is dan ook zeer natuurlijk, dat enkele latere schrijvers over Assumburg deze gezaghebbende leidslieden volgen, al treffen ons ook afwijkingen in de onderschriften van sommige bij hun artikelen behoordende platen. Daarentegen plaatsen andere den hoofdingang in het Westen. Zoo is het o.a. op de veel verbreide, in den handel zijnde prentbriefkaarten, waar de onderschriften luiden: noordoosthoek — noordzijde — zuidoosthoek, — terwijl de *N.-H. Oudheden* zouden geven: zuidoosthoek — oostzijde — zuidwesthoek. Dat moet natuurlijk verwarring te weeg brengen.

't Is mij bij een opzettelijk, vernieuwd onderzoek ter plaatse gebleken, dat de waarheid ook hier in het midden ligt.

De hoofdingang ligt in het Noordwesten. Ik zie, dat ik in 1874, toen ik in mijn *Wandelingen door Nederland* Assumburg bezocht en beschreef, op den goeden weg was. De achtkante toren aan den voorgevel staat vrijwel juist in het Noor-

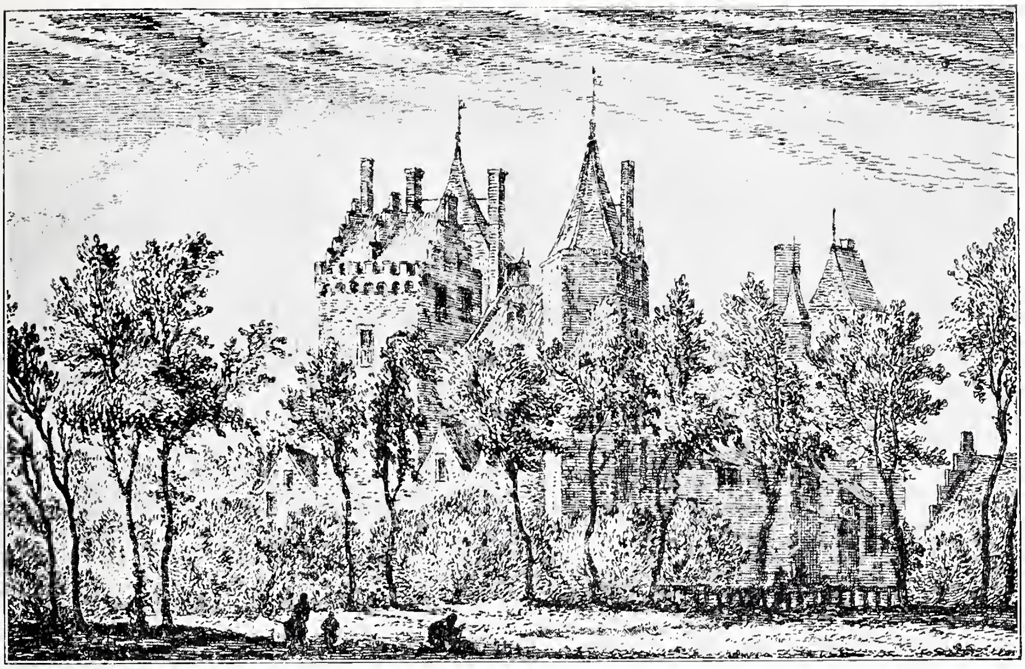

FIG. 8.
HET KASTEEL
ASSUMBURG
NAAR
RADEMAKER.
Ao 1630.

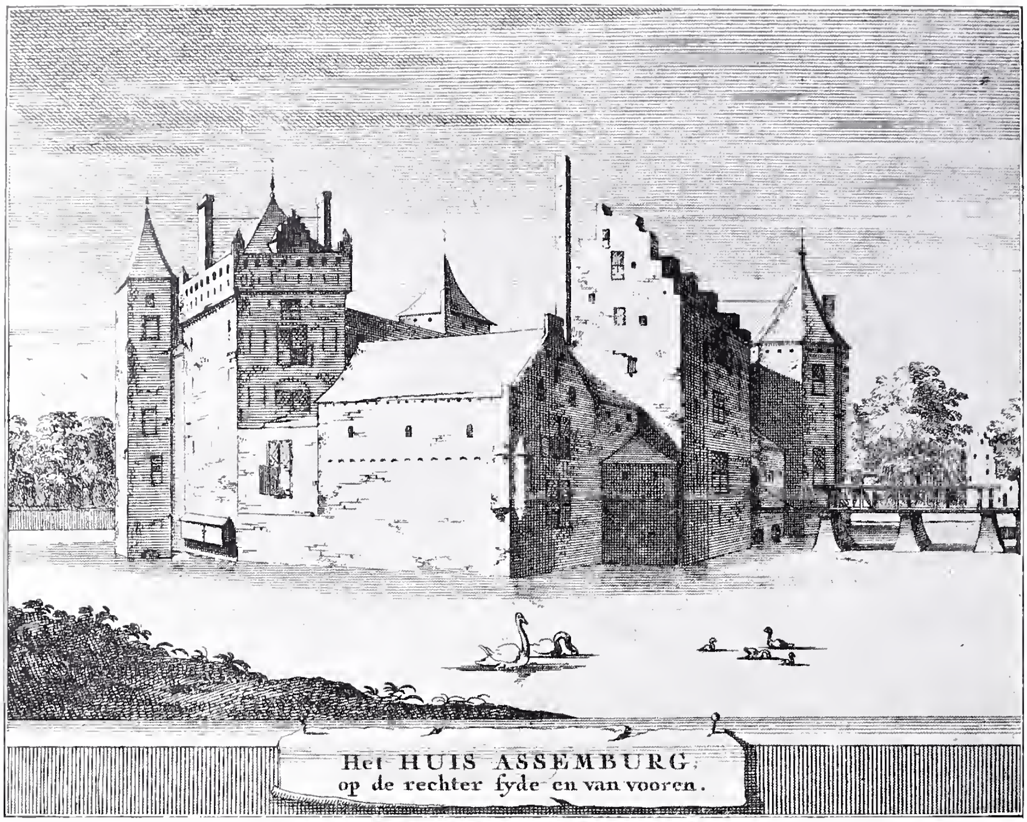
den, de vierkante toren (met het schavot) in het Zuiden zooals daar gezegd is. (Voor 't overige was ik destijds op onverklaarbare wijze met O. en W. in de war. Deze fout worde na 34 jaren bij deze gelegenheid ootmoedig beleden en verbeterd.)

De galerij, die ik dan nu tegen den N.O. lijken vleugel plaats, [1]) wordt genoemd „de voormalige vierschaar" en gezegd „den stijl van ± 1500 te vertoonen." Dit is zeer mogelijk en wordt althans door de geschiedenis niet tegengesproken. Immers, op 4 Febr. 1504 ontving de toenmalige eigenaresse van Assumburg, Aleid van Kijfhoek, weduwe van Claas van Assendelft, verlof, om de hooge vierschaar van Assendelft, wegens de bezwaren in den winter te doen houden in haar heerlijkheid, „contigue aan de heerlijkheid van Assendelft, genoemd Heemskerk, waar zij ambachtsvrouwe van is en huizen en sloten [1]) heeft." De galerij kan toen zijn gebouwd, om tot „vierschaar" te dienen en dus inderdaad nog een kostelijk overblijfsel wezen uit het oudste Assumburg. Of mocht het „± 1500" ruimte laten, om den bouw der galerij een 40-tal jaren later te stellen, — wat ik als niet-deskundige niet beoordeelen kan —

[1]) Zij is in de *N.-H. Oudheden* afgebeeld en ook in deze bladzijden opgenomen. (fig. 3).

[1]) „Sloten" zal hier wel beteekenen gevangenissen, om de delinquenten te bewaren.

FIG. 9.
HET KASTEEL
ASSUMBURG
NAAR
ROGHMAN,
± Ao. 1646

dan behoort zij in elk geval nog tot het in 1546 vernieuwde kasteel, en ook als zoodanig blijft zij haar beteekenis behouden. Van Assumburg in zijn oudste gedaante zullen wel geen afbeeldingen zijn gemaakt; uit de 17e eeuw zijn er, voorzoover ik weet, vier bekend: twee van A. Rademaker *(Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche oudheden, 1ste deel)*, het eene van 1612, „gezien van den ingang en van terzijde," [1]) het andere van 1630, „van den Tuin te zien," [1]) — een zonder jaartal van D. Vinckeboons (of Vingboons), dat veel rijker gestoffeerd is, maar waarvan het gebouw overeenkomt met dat van Rademaker uit 1612, — een naar een teekening van R. Roghman uit ± 1646, in L. Smids *Schatkamer*. 't Is mij hoogst aangenaam, hier bij te kunnen voegen een, naar ik geloof, nog nooit openbaar gemaakt afbeeldsel uit 1594. Het is gereproduceerd naar een pentee-

[1]) Dit staat in de Fransche en Engelsche onderschriften.

[1]) „Van den Toren" staat er eigenlijk; 't moet blijkbaar zijn „van den Tuin".

kening van de vaardige hand van den Alkmaarschen archivaris C. W. Bruinvis, op het gemeente archief alhier berustend, ontleend aan een kaart, in dat jaar opgemaakt door den landmeter Pieter Bruyns, omstreeks 1845 in het bezit van den Notaris S. A. de Lange te Alkmaar [1]) en met een copie van een deel dier kaart, gemaakt door Mr. H. Gerlings te Haarlem, door dien heer aan 't gemeente archief geschonken.

De teekening is op kleine schaal maar 't is toch genoegzaam te zien, dat zij Assumburg voorstelt van terzijde en van achteren en dat zij geen fantasie is, blijkt wel uit een vergelijking met die van Rademaker (1612) en Vinckeboons.

Maar wat die teekening vooral belangrijk maakt, het is, dat daarop voorkomt de vrij groote voorburcht, die zich aan de Z. W. zijde van het huis uitstrekt, ongeveer van de hoogte der in de 18e eeuw nieuw gebouwde stallen tot bij den ingang der toen aangelegde plantagiën, thans de weide achter het kasteel [2]). Aan de zijde van het slot was hij open; aan de drie andere zijden door gebouwtjes ingesloten en bestond uit twee pleintjes, door een poortje verbonden.

De hoofdtoegang was door een poort, buiten de slotgracht, waar later een ingang naar de plantagiën was. Derwaarts leidde een pad, blijkens de kaart uitgaande van den nog als laan bestaanden weg, „dien men gaat naar den huize van Haarlem", van den Veerweg komende. Aan het tegenovergestelde einde ging men met een vaste houten brug over een toen nog niet gedempt deel der grachten vermoedelijk naar een, op de teekening niet zichtbaar, voorplein. Daar was de ingang van het huis, een brug met een klep, die door kettingen kon worden opgetrokken. Op de plaat van Vinckeboons is die klapbrug te zien, al is het niet duidelijk, waar zij begon. De deftige valkenier met zijn honden komt van de eerste brug naar het terrein van den voorburcht, dat destijds reeds vrij wat veranderd moet zijn geweest en met boomen beplant. Een der gebouwen, met een soort galerij er nevens, is op de plaat nog te vinden, evenals een poort of hek. Onder het geboomte, waar een pauw pronkt en een door een kat beloerde papegaai op een tak zit, stapt de burchtheer met zijn gemalin [1]) lustig rond. Op eenigen afstand wandelen nog enkele heeren en dames. 't Blijkt destijds een voorname huishouding te zijn geweest!

Bij Rademaker (1612) is minder hout. De poort is veel beter te zien, evenals een waterpoort buiten de gracht, die op de penteekening van 1594 niet voorkomt. Hier zijn een paar ruiters en een buigen-

[1]) Waar die gebleven is, schijnt onbekend.

[2]) De vroegere, in 1455 genoemde voorburcht, die ten Z.O. van den boomgaard lag, en dus ten N.O. van het huis, is dan verplaatst en de „laan van Assumburg" ten N.O. van de „croft zaailand", als hoofdtoegang vervallen.

[1]) Waarschijnlijk Nicolaas van Renesse van Elderen, in 1619 gehuwd met Agnes van Renesse van der Aa, die in 1626 werd beleend na den dood van haar moeder, Anna van Assendelft, sedert 1610 weduwe van Gerrit van Renesse van der Aa.

PLAAT LXXI. OUD GEBOUWTJE BIJ DEN STAL.

de gestalte, benevens een paar in een Hollandsch landschap onmisbare visschers. De andere afbeelding van Rademaker (1630) is door het vele hout- en struikgewas minder duidelijk. Er is ook een gebouw met trapgevel, dat tot den voorburcht behoort. Misschien is het hek van de groote brug en het plein voor den ingang van het kasteel er voorgesteld. De klepbrug is niet te zien. Ook bij Smids is er hoog hout en een gebouw met trapgevel van den voorburcht te vinden. Het komt mij voor dat er nog iets over is in het oude, fraaie gebouwtje met zijn trapgevel, in deze bladzijden gereproduceerd, dat een deel van den zij- en achtergevel van de tegenwoordige stallen uitmaakt. In elk geval dagteekent het uit den tijd, vóór den bouw dier stallen in de 18e eeuw.

Kunnen wij ons met behulp der afbeeldingen een eenigszins [1]) juiste voorstelling vormen van het uitwendig voorkomen van Assumburg in de eerste helft der 17e eeuw, omtrent het inwendige is dat niet het geval, al worden ons een aantal kamers enz. genoemd. De heer M. G. Wildeman plaatste in het Tijdschrift *Oud-Holland* 1905/06 een belangrijk opstel: *Iets over het kasteel Assumburg in 1667.* Behalve eenige historische bijzonderheden vinden wij daar een „Inventaris van de meuble goederen van de Vrouwe Anna de Renesse, in haar leeven Vrouwe van Assendelft, gestorven den 22 Jan(uari) 1667." [1]) Een opgave van die meubelen en wat er verder werd opgeteekend zou hier niet ter plaatse zijn, maar voor ons doel is 't van belang, over te nemen in welke localiteiten een en ander geïnventariseerd werd. Er wordt vermeld: de groote Zaele — 't Salet naest de groote Saele — de Tapijtecamer beneden — Achtercamertge benevens de voorsz. tapijtecamer — Goudeleerkamer — Koocken naest de Camer van de Vrouwe van Assendelft — Tooren Camer — Boven de voorsz. tappyte camer, genoemt Kassels caemer — de Cleersolder — Corensolder — twede cleersolder — Oude Heers camer comende boven de groote Sael [2]) — Kleyn camertge boven de Sael — 't comptoir — Camer van de dienstmeijssens — Jonckers camer besijden de dienstmeijssenscamer. [3]) Boven tooren camertge — Camer boven de camer van de rentmr Martinus van Berben — Boven de voorsz. Camer — Knechtscamer — Camer van de rentmr Martinus van Berben. — In de Stal [4]) — vijf kelders. —

Er was ook een kapel op het huis, maar de kerksieraden enz. werden geïnventariseerd ten huize van den priester Anthonis Verherendt. De ligging van die

[1]) „Eenigszins," want in onderdeelen zijn er niet onbeduidende verschillen, die ik hier niet behoef aantewijzen.

[1]) Zij was het oudste der drie kinderen van Nicolaas de Renesse van Elderen en Agnes de Renesse van der Aa, geb. 1622, in 1662 met de heerlijkheid beleend, na den dood van haar twee ongehuwde broeders, Gerrit Frederik, geb. 1624, beleend 1635, gest. 1654 en Hendrik, geb. 1626.

[2]) De „oude Heer" is wijlen Nicolaas de Renesse.

[3]) Zeker die van Anna's overleden broeders in hun jonge jaren.

[4]) Niet veel weelde was er van paarden en rijtuigen.

FIG. 10.
HET KASTEEL
ASSUMBURG
Ao. 1728.

kapel wordt niet opgegeven, wat jammer is, omdat wij anders wellicht beter inzicht hadden gehad in de volgorde der kamers, die bij de inventarisatie wel in acht zal zijn genomen. Immers, de plaats der kapel schijnt bekend. Boven de beide zalen in den achtervleugel van het tegenwoordige huis vindt men op den zolder nog de duidelijke aanwijzing van bogen van tongewelven, die de geheele breedte van dat deel van 't gebouw innemen.

Volgens de overlevering, die wel juist zal wezen, zijn dat de gewelven der voormalige kapel. Op de penteekening is daar ter plaatse een laag gebouw met aangebouwden toren, tusschen den nog bestaanden Z. en den geheel verdwenen O. toren, niet al te duidelijk te herkennen. (Andere afbeeldingen geven daar geheel of ten deele hooger daken te zien). De inventaris spreekt ook maar van één toren; welke dat was, wordt niet gezegd, zoodat wij omtrent de indeeling van het kasteel in dien tijd in 't onzekere blijven

FIG. 11.
HET KASTEEL
ASSUMBURG
Ao. 1728.

verkeeren. Zeker had de bedaagde Vrouwe, die blijkbaar geen grooten staat voerde, ook lang niet alle kamers van het groote huis in gebruik.

Naar ik gis zijn de tegenwoordige kelders nog wel afkomstig van het in 1546 vernieuwde kasteel, want al heeft er in het begin der 18e eeuw een belangrijke verbouwing plaats gehad, de zware benedengewelven zullen toen wel niet zijn uitgebroken. Wanneer en door wien, is die verbouwing geschied? Na den dood van Anna van Renesse heeft haar neef en erfgenaam George Frederik de Renesse de hem aanbestorven bezittingen gesplitst en ten deele vervreemd. Assumburg werd in 1669 verkocht aan Johan Wuitiers, de heerlijkheid Haarlem in hetzelfde jaar aan Mr. Cornelis Fannius, het sinds lang verhuurde huis in den Haag in 1677 aan den Spaanschen gezant Don Emanuel de Lira; de hooge heerlijkheid

van Assendelft bleef nog tot 1694 in het bezit der Renesse's. Den 26sten Februari van dat jaar werd zij overgedragen aan Mr. Jean Deutz te Amsterdam, die den 4den April 1708 ook eigenaar van Assumburg werd.

Waarschijnlijk heeft deze vermogende patriciër het oude en naar den smaak dier dagen wanstaltige kasteel vervangen door het statige en veel regelmatiger gesticht, dat tegenwoordig nog in hoofdzaak onveranderd is overgebleven. Zekerheid kon ik dienaangaande niet verkrijgen, maar het komt mij voor, dat noch Johan Wuitiers, noch zijn weduwe en erfgename Debora Bake, noch haar tweede echtgenoot Eustatius van Bronckhorst, noch diens weduwe Margaretha van de Capelle er belang bij hadden, het huis, waarvan de hooge heerlijkheid van Assendelft gescheiden was en dat zij misschien niet eens bewoonden, zoo kostbaar te verbouwen. Wanneer de wapenschilden boven den ingang maar niet ledig waren, zouden zij het antwoord geven op de vraag.

Ludolf Smids in zijn *Schatkamer* laat ons in 't onzekere. Hij zegt: „Assumburg is heden het Landhuys van den heer Deutz.... een deftigh samengestel van oud en nieuw. Het heeft vijf torentjes, (ik sagh het aan alle kanten van buiten den 10 Juni 1705) een naar het Assumer hek, en vier naar Beverwijk. Van deze syn twee met transen en vierkant." In 1705, toen hij Assumburg aan alle kanten van buiten zag, was het nog niet „het landhuis van den heer Deutz," maar in 1711, toen de *Schatkamer* in het licht kwam, was dat wel het geval en was het „heden" dus in zoover juist. Toen was 't ook inderdaad „een deftig samengestel van oud en nieuw." Maar was het dat ook reeds in 1705? Het verhaal van Smids laat hieraan duidelijkheid te wenschen over. Men zou zeggen, dat het meer van het tegenwoordige, dan van het vroegere huis gold. 't Kan echter ook wel wezen, dat de oudheidlievende Dr., die geen groot stylist was, denkt aan den staat, waarin 't zich omstreeks 1711 vertoonde en zich, toen hij het schreef, herinnerde, wat in den tusschenzin staat. Wat hij er verder van mededeelt heldert ongelukkig zijn bedoeling niet op. Zoowel het oude als het nieuwe huis had „één toren naar het Assumerhek," — het eerste den zwaren O. toren, het tweede den achtkanten N. toren. „Twee vierkant met transen" waren er ook aan beide huizen — aan het oude de O. en Z. toren, aan het nieuwe de Z. en de W. toren,

FIG. 12.
FAMILIEWAPE
DEUTZ VAN
ASSENDELFT.

die vroeger achtkant was. Is 't bedoeld van de „vier naar Beverwijk," dan geldt het van het tegenwoordige. „Torentjes" waren 't in elk geval niet. 't Mochten zonder overdrijving wel „torens" genoemd worden!

Zoolang ik omtrent den juisten tijd der nieuwe stichting, die kennelijk uit het begin der 18e eeuw dagteekent, niet genoegzaam ben ingelicht, meen ik die te mogen toeschrijven aan Jean Deutz, niet aan den baron van Bronckhorst, wien Assumburg eenigen tijd vóór en in 1705 behoorde. Alleen Smids tusschenzin zou daar tegen kunnen pleiten.

Van die nieuwe stichting zijn de oudste mij bekende afbeeldingen de vier „gezichten", te vinden in *Het Zegepralent Kennemerlant* van Matthaeus Brouerius van Nidek, waar van twee hier gereproduceerd zijn. [1]) In den loop der jaren zijn enkele details natuurlijk gewijzigd, maar van het overige kunnen wij ons overtuigen dat Brouërius van Nidek niet te veel zeide, toen hij van deze (en van de andere in zijn werk voorkomende) gezichten schreef: „Zij zijn door Hendrik de Leth in 1728 op 't naukeurigste en met de uiterste oplettenheid naar het leven getekent, en dat wel zonder het minste stipje aan eenigh gebouw of tuinsieradie over te slaen." Minder lof zou ik Brouërius zelven toekennen voor wat hij in den tekst omtrent het verschil tusschen het oude en het nieuwe huis opmerkt. „Van de vijf torens, drie ronde en twee vierkante, is er een vierkante, welke op de rechterzijde naar den achtergevel toe gestaen heeft, tegenwoordigh geheel verdwenen en zijn aan alle zijden de huizingen tusschen de torens, zoo van voren als ter zijden en van achteren, geheel nieuw uit den vijver op getimmert, zo dat er behalven gemelde vier oude torens niets van Assumburg in Assumburg gevonden kan worden." Ronde torens waren er op de afbeeldingen uit de 17de eeuw niet te zien. Slechts één achtkante. Van de „vier oude torens", die alleen van Assumburg in Assumburg nog zouden te vinden zijn, is er slechts één oud, — de Z. toren, waaraan het schavot werd verbonden. — De vroeger achtkante W. toren, nu vierkant, is dus belangrijk veranderd, zoo niet geheel nieuw opgetrokken; de achtkante N. toren aan den voorgevel was er in de 17de eeuw nog

FIG. 13.
FAMILIEWAPEN
BOREEL.

[1]) De beide anderen zijn: Uit het Huis naar het Amphitheater, en: Over de groote Waterkom en de Bloemparterres naar het Huis van achteren. Behalve een nu verdwenen balkon voor een der ramen van de zaal is de achterzijde geheel onveranderd.

PLAAT LXXII. KASTEEL ASSUMBURG, HOOFDINGANG.

in 't geheel niet, terwijl de O. toren aan den achtergevel tot den grond werd gesloopt, zooals Brouërius ook zegt en daardoor vier torens van de vijf overhoudt. Dat „de huizingen tusschen de torens aan alle zijden geheel nieuw uit de grachten zijn opgetimmert," kan ook maar ten deele waar zijn.

Sedert Hendrik de Leth Assumburg teekende zijn tal van afbeeldingen van het kasteel in het licht verschenen. In zoover zou het misschien minder noodig zijn geweest, nogmaals in deze bladzijden een viertal op te nemen, die het tegenwoordige huis aan alle zijden voorstellen, maar het is zeer te waardeeren, dat de uitgever daardoor gelegenheid gaf, in één oogopslag de verschillende gezichten uit vroeger en later tijd te vergelijken en te zien, wat veranderd is en wat is gebleven. 't Is reeds gezegd, dat sedert de verbouwing in het begin der 18de eeuw het geheel in hoofdzaak hetzelfde gebleven is. De vazen bij den opgang der brug zijn er niet meer. De houten hekken, waardoor men eertijds op de met hooge geschoren hagen omzoomde paden naar de plantagiën kwam, zijn door sierlijke ijzeren hekken vervangen, terwijl die hagen, evenals de plantagiën, zijn verdwenen.

Het voormalige koetshuis werd ingericht tot oranjerie, die op geen aanzienlijke lustplaats ontbreken mocht. Thans is het de woning van den slotbewaarder en een net ververschingslokaal. De vroeger stijve buitenmuur is met oude leiboomen en andere klimplanten rijk begroeid. Op het voorplein is het jonge hout van 1728 opgewassen tot prachtig geboomte, dat evenwel hier en daar reeds gapingen vertoont, waar een oude stam is gestorven. Sedert het huis niet meer bewoond wordt, heeft zijn omtrek veel geleden en veel verloren door verval en verwildering. De sloopende tijd deed zijn werk en woekerplanten tieren welig, waar eertijds moestuin en boomgaard en bloemhof prijkten. Ook de schennende hand van voorbijgangers en bezoekers liet zich niet onbetuigd. Om verdere beschadiging te voorkomen, werden, niet lang geleden, de fraaie vazen met de wapens van Deutz en Boreel, die een sieraad waren van den ingang van de voormalige hertenkamp op het terrein van het gesloopte Rietwyk, naar veiliger plaats in de laan van Marquette overgebracht. Om dezelfde reden werd de betimmering van de groote zaal in den N.O. vleugel, met de symbolen van jacht en vischvangst, ooft- en akkerbouw, verplaatst naar Marquette, waar zij, gerestaureerd, nu weer in vollen luister praalt, gewaarborgd tegen baldadigheid, die misschien niet minder dan de tand des tijds, in het ledigstaande Assumburg bedorven had. 't Is waarlijk niet alleen vandalisme en gemis aan kunstzin, die bezitters van oude gebouwen beweegt, antiek beeldbouw- snij- tapijt- en beschotwerk daaruit weg te nemen, als zij ten minste den toegang voor het publiek niet willen sluiten. En 't zou zeer jammer zijn, als om de wille van — laat ons hopen — enkelen, die geen eerbied hebben voor andermans eigendom, de betergezinden geweerd

PLAAT LXXIII. KASTEEL ASSUMBURG Z.W. ZIJDE.

werden. Wat Assumburg betreft, 't is in zijn verlatenheid nog een indrukwekkend geheel, een schoone type van een aanzienlijk landhuis, gedurende ruim anderhalve eeuw de wel verzorgde zetel van een deftig patricisch geslacht, dat, als zoo menig ander in de dagen der Republiek, den ouden adel in het bezit van kasteelen, heerlijkheden en titels opvolgde.

Aan min of meer uitvoerige beschrijvingen van het inwendige van het huis ontbreekt het niet. Wat er in 1874 nog te vinden was, heb ik in mijn *Wandelingen* opgenomen. Voor later tijd verwijs ik naar de opstellen van Eduard van Tsoe-Meiren, (J. E. van Someren Brand) in *Elzeviers Tijdschrift* 1895, met teekeningen van A. L. Koster, en van J° de Vries in *Eigen Haard* 1902, met afbeeldingen naar foto's van Dr. E. Neuhauser.

De binnenplaats, met haar galerij en haar rijk met klimplanten begroeide muren, heeft een groote bekoorlijkheid. Zij moet nog over zijn van het in 1546 herbouwde kasteel, al schijnt er in 1610 eenige vernieuwing noodig te zijn geweest, blijkens dat jaartal (16—10) op een tweetal steenen, in den derwaarts gekeerden muur van den tegenwoordigen traptoren ingemetseld. 't Is mogelijk, dat deze traptoren, die op de afbeeldingen uit de 17e eeuw niet te zien is, in de 18e eeuw gebouwd of hooger opgetrokken is en toen de oude steenen er in zijn geplaatst, gelijk de windvaan op de spits met het wapen van Deutz wijst op den tijd, toen Assumburg aan die familie behoorde.

Rondom dit binnenplein zijn de kamers, gangen, portalen en trappen gelegen. Het huis was goed verdeeld en in de dagen van zijn bloei voor een groot gezin met talrijk dienstpersoneel een aangename woonplaats, ruim en licht. In 1874 was alles nog in goeden staat en waren er nog eenige meubels en familieportretten over. Van eenige kunstwaarde is er nu niet meer, dan een paar schoorsteenversieringen en een fraai marmeren fonteintje. Iets eigenaardigs, hoewel door een smakeloos behangsel en een paar leelijke bedsteden bedorven, heeft nog de zoogenaamde „gerichtszaal" met haar uitbouwsel in den kleinen toren aan den Z.W. kant, die reeds op de teekening van 1594 te onderscheiden is.

Daarboven is de donkere gevangenis met haar twee dikke deuren met schaftgaten, zware sloten en grendels, waarnevens nog oude handboeien hangen. Mij werd indertijd verteld, dat hier „de gravin van Egmond" had gezeten. Toen Eduard van Tsoe-Meiren het slot bezocht was zij bevorderd tot „Jacoba van Beieren of zoo iemand." De delinquenten, vermoedelijk wel niet anders dan wildstroopers, landloopers of vechtersbazen, hadden er geen aangenaam verblijf! Er wordt trouwens ook een „zomergevangenis" getoond. Of het „schavot" ooit dienst heeft gedaan, zegt de overlevering niet. Vrijwillig wordt het nog menigmaal betreden, om het schoone uitzicht te genieten. Van de torentransen is dit nog ruimer en rijker.

Welk een deftige huishouding 't eertijds

op Assumburg was, is ook wel te zien in de groote keuken, de talrijke kelders met allerlei afdeelingen en de slachtplaats, onder de woonvertrekken te vinden.

De tegenwoordige eigenaars, de gezamenlijke erfgenamen van de in de mannelijke lijn uitgestorven familie Deutz van Assendelft, hebben het schoone huis hunner voorvaderen lief en het noodige tot behoud van het bestaande en tot herstel van het vervallende wordt er aan gedaan.

Maar ook wie er geen betrekking op hebben, hopen dat nog lang waarheid zal blijven, wat Brouërius van Nidek zegt: „men ontmoet dit edele slot in Noordkennemerland,” en velen zeggen 't hem na, al zouden zij 't wat minder 18de eeuwsch uitdrukken: „dat het aanzienlijke groote gebouw, door zijn aloude deftigheid en stevige torens de minnaars en kenners van de Nederlandsche oudheden in de hoogste verwondering en eerbiedt weghvoert.”

Ons scheen het ten volle waard, er een eenigszins uitvoerige beschouwing en een aantal welgeslaagde illustraties aan te wijden. J. CRAANDIJK.

FIG. 14 FAMILIEWAPE[N] VAN DEUTZ.

EEN BEDREIGD MONUMENT

Nauwelijks is het lot der Nieuwe-Zijdskapel te Amsterdam beslist, of een ander gedenkteeken van oude bouwkunst, in zijn soort niet minder belangrijk dan de Kapel, wordt met ondergang bedreigd. De dagbladen hebben voor eenigen tijd bericht, dat de Oud-Katholieke gemeente te Rotterdam een terrein had aangekocht om zich een nieuwe kerk te bouwen, in verband waarmede het oude gebouw, de z.g. Paradijskerk, zal worden verlaten en verkocht. En daar een kerk voor andere dan kerkelijke doeleinden gewoonlijk ongeschikt is, daar deze ook in een toestand verkeert die haar, zonder herstellingen, onbruikbaar maakt — valt het gemakkelijk te voorzien, dat de moker van den slooper, zoo goed als thans in de Kalverstraat te Amsterdam, weldra ook in de Lange Torenstraat te Rotterdam zijn vernielend werk zal beginnen. De lijdensgeschiedenis van deze gebouwen heeft trouwens meer punten van overeenkomst dan het tragisch einde. Bij de Nieuwe-Zijdskapel zoowel als bij de Paradijskerk was het de bouwpolitie, die de — onschuldige — aanleiding werd tot hunnen ondergang: beide gebouwen werden afgekeurd voor verder gebruik wegens gebleken bouwvalligheid en beider eigenaren, voor de keus gesteld tot restauratie over te gaan of tot verlating van het gebouw, kozen het laatste. Schijnt te Amsterdam het vooruitzicht van zeer winstgevende exploitatie der vrijkomende terreinen het kerkbestuur te hebben bewogen tot zijn ergelijk vandalisme, in Rotterdam is een aannemelijker motief de oorzaak, dat de Paradijskerk werd prijsgegeven. Zij bevindt zich namelijk in de slecht-befaamde Torenstraat, inderdaad voor een kerk niet de meest uitgezochte buurt, en — wat erger is — de woning van den haar bedienenden geestelijke — den Oud-Katholieken bisschop

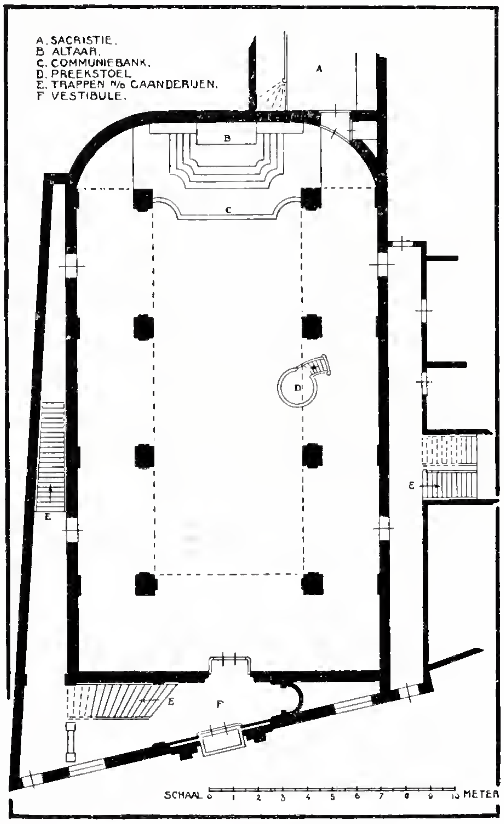
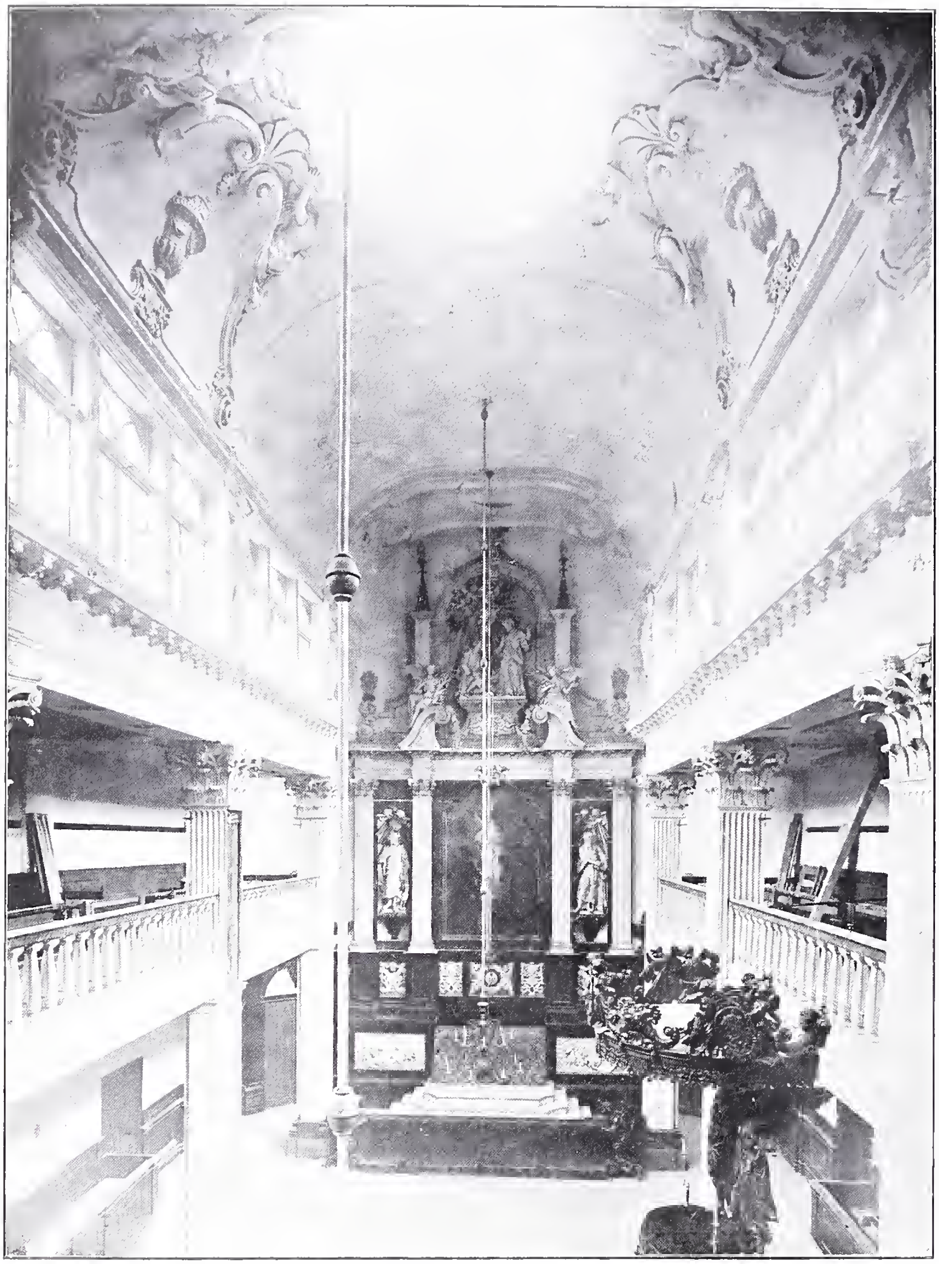

FIG. 1. PLATTEGROND DER PARADIJSKERK TE ROTTERDAM.

PLAAT LXXIV. DE PARADIJSKERK TE ROTTERDAM.

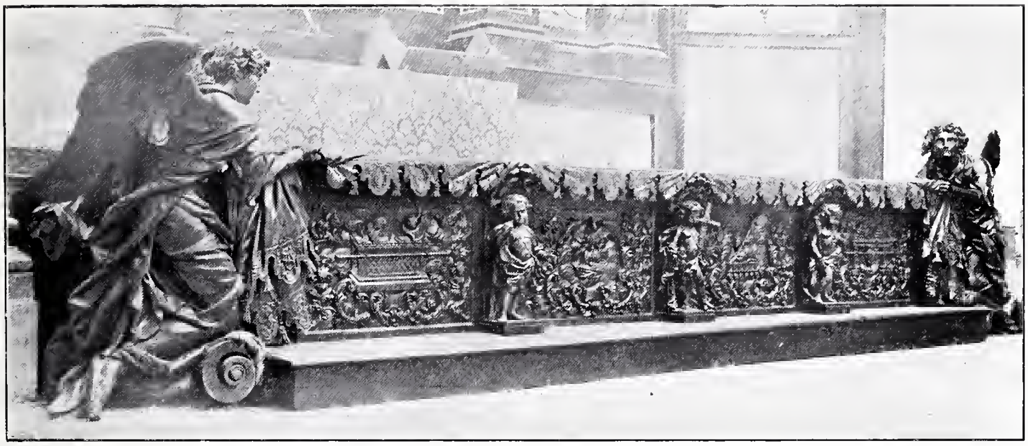

FIG. 2.
COMMUNIE-
BANK IN DE
PARADIJSKERK
TE ROTTERDAM

van Deventer — achter de kerk gelegen, heeft haren toegang vanaf de Delftsche Vaart, een smal, onoogelijk grachtje, door bordeelen en kroegjes onveilig gemaakt. Men moet dan ook toegeven, dat het Rotterdamsch kerkbestuur alle reden heeft op het behoud eener zoo ongunstig gelegen kerk en pastorie geen prijs te stellen. Intusschen — al treft dit kerkbestuur geen blaam, dit verandert niets aan het feit, dat door deze ongelukkige omstandigheden de Paradijskerk nu met slooping bedreigd wordt, de Paradijskerk, die waarlijk zou verdienen met eerbied behandeld en in stand gehouden te worden. Niet zoozeer om hare geschiedenis: Van 1718 tot 1719 gebouwd, heeft zij geen ander verleden, dan dat van elke andere kerk, behalve dan dat zij in het laatst der negentiende eeuw van een zeer smakeloozen voorgevel werd voorzien en daarmede, uiterlijk, alle aantrekkelijkheid verloor.

Maar zeer zeker om hare groote artistieke waarde, en dus ook kunst-historische beteekenis.

Het gebouw dagteekent nog uit den tijd, waarin de uitoefening van den Katholieken godsdienst alleen oogluikend was toegestaan. Voor het bouwen eener kerk was dan vergunning der vroedsehap noodig en die werd alleen gegeven mits het gebouw — gelijk een dergelijk consent, te Rotterdam in 1698 verleend, het uitdrukt — in geenen deele „de form ofte figuur eener kercke" hebbe, terwijl het ook bepaalde maten niet mocht overschrijden. Nog in 1777 werd voor een andere kerk daarenboven geëischt, dat de vensters in het portaal zouden worden voorzien van „geöliede papieren schermen" .... om eventueelen voorbijgangers de ergernis te besparen door het raam de uitoefening der „paepsche superstitiën" te zien! Men begrijpt dus, dat ook van de in 1718 gebouwde Paradijskerk het uiterlijk niets

FIG. 3.
PREEKSTOEL
IN DE
PARADIJSKERK
TE ROTTERDAM.

doen, moest ik dezer dagen ervaren, toen een Rotterdamsch magistraatspersoon, bij wien ik voor de kerk kwam pleiten, mij tegenvoerde .... dat zij niet eens in Baedeker vermeld staat!

N'en déplaise Baedeker — die trouwens in het algemeen over Nederlandsche bouwkunst weinig is ingelicht — moet ik mij veroorloven voor dit kerkinterieur aandacht te vragen als voor een zeer bizonders bezit. Des te meer liefde en zorg daarentegen werd aan het interieur besteed ... des te meer geld ook bleef daarvoor beschikbaar. Zoo is de tegenstelling te verklaren tusschen de kale, armelijke buitenmuren van dit gebouw en het waarlijk rijk aspect van het inwendig, maar zoo zal het ook komen, dat dit laatste weinig bekend was: niemand vermoedde iets belangrijks achter dat sjofel uiterlijk. Dat deze omstandigheid aan het behoud van het gebouw geen goed zou

FIG. 4.
WIJWATERBAK
IN DE
PARADIJSKERK
TE ROTTERDAM

zonder kunstwerk, tot zekere hoogte zelfs een unicum in ons land.

Niet altijd trouwens heeft men het gebouw in Rotterdam zoo weinig gewaardeerd als de tegenwoordige magistraat doet, die op een tot haar gericht verzoek het te redden door het aan te koopen en voor eenigen tak van gemeentedienst te bestemmen, afwijzend beschikte. Rotterdam's geschiedschrijver, Van Reyn, is blijkbaar niet blind geweest voor de beteekenis van dit monument, keurde het althans eene uitvoerige beschrijving waardig, die nauwkeurig genoeg is om haar hier over te nemen.

„Na de scheuring in de Katholieke kerk werd de uitbreiding ook van dit Gebouw noodig bevonden. Door de beschikkingen van Hoogerwerff, [1]) en aanzienlijke giften, die men zegt, bij de eerste aankondiging eener Collecte te dien einde, ruim *f* 40.000.— beloopen te hebben, daartoe in staat gesteld, ging men tot die uitbreiding over, gaf aan deze kerk hare tegenwoordige gedaante, en zag haar, ten jare 1719, door den Pastoor van Beek inwijden, gelijk den 8 Augustus 1819 het plegtig jubel van deze herbouwing, door den Hoogwaardigen Heer G. de Jong, Bisschop van Deventer, en gewoon Herder dezer Gemeente, gevierd werd. In 1828 en 1829 werd het binnenwerk geheel herzien, en aanmerkelijk verbeterd. Het gebouw heeft 23.50 M. lengte, 12.50 M. breedte; is tot aan de Galerij 4 M. en tot aan het wulf 15 M. hoog. Men vindt er twee breede Galerijen, door 8 kolommen van Korinthische orde, gelijk het wulf door 8 net gevormde beelden, onderschraagd. Eene doorgaande rij van 18 hooge glasramen verlicht het gebouw, tevens met die in den fraaien achtkanten

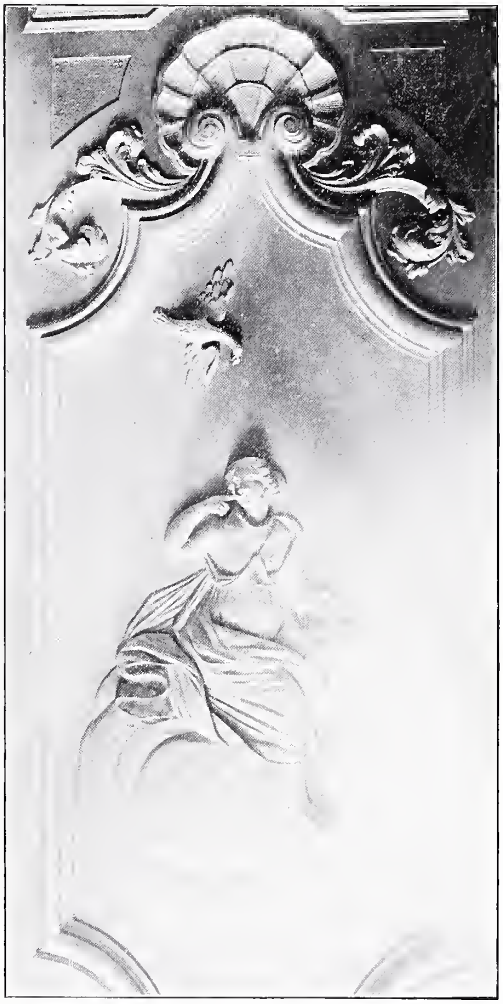

FIG. 5.
STUCCOWERK
UIT EEN
WOONHUIS
TE BREDA.

[1]) Hij vermaakte bij zijnen dood (15 October 1633) een belangrijk bedrag aan het Kerkbestuur.

Koepel-lantaarn, door vier kolossale beelden gedragen, en in welken allerbevalligste Seraphijntjes de toonen, die van hier hemelwaarts stijgen, schijnen te wilopvangen, terwijl het alziend oog verbeeld wordt op de Eeredienst der Gemeente neder te blikken.

Slechts één altaar wordt hier gevonden. Het Altaarstuk, dat daarin vroeger gevonden werd en door den vermaarden D. van Nijmegen geschilderd was, had grooten roem; maar is na bekomene schade onherstelbaar geacht, en thans door een ander vervangen, even als het vorige 's Heilands verheerlijking op TABOR voorstellende. Ter wederzijde ontdekt men de standbeelden der Twee H. Kerkpatronen, [1]) en wat verder die van MARIA en JOSEPH, terwijl op den top de knielende PETRUS wordt voorgesteld, de sleutelen des hemelrijks aanvaardende. Verder verdient hier opmerking de marmeren Doopvont, regt tegenover den Altaar, ondersteund door een kunstig gevormd marmeren beeldje, het Kind JEZUS voorstellende, dat de slang onder zijne voeten vertreedt. Ook de Predikstoel en Communiebank zijn sierlijk gebeeldhouwd. Ter wederzijde der laatste ziet men een Engel in knielende houding. Het beeld onder den Kansel stelt het Geloof voor, voorzien van het Schild, de Kelk en het Kruis, welk laatste het eenige steunpunt des Kansels schijnt uit te maken; en omringd door de bekende Zinnebeelden der vier Evangelisten. Twee Engelenbeelden ondersteunen den Kanselhemel. Nog behoort een ivoren Kruisbeeld op het Altaar, om de smaakvolle en ontleedkundige bewerking, tot de merkwaardigheden van dit gebouw".

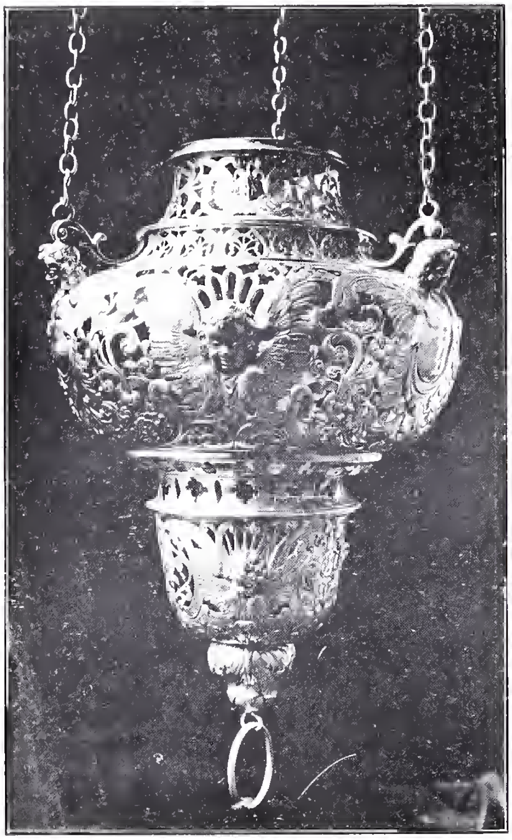

FIG. 6. ZILVEREN GODSLAMP IN DE PARADIJSKERK TE ROTTERDAM.

Ik geloof niet, dat het noodig is, aan deze beschrijving, zooals die door de afbeeldingen wordt aangevuld, nog veel toe te voegen.

Men ziet, dat dit interieur, reeds aan-

[1]) De heiligen Petrus en Paulus.

trekkelijk door zijne goede verhoudingen, en zeer bizonder verlicht door den overal uit de hoogte krachtig invallenden dag, die tot zelfs onder de galerij groote klaarheid brengt — allermerkwaardigst is gemaakt door het stuccowerk, dat het overal versiert. Er bestaan in Rotterdam nog verschillende woonhuizen, die goed gestucte interieurs bezitten, maar nergens ken ik een geheel, dat van zoo monumentale opvatting blijk geeft en waar de artist zich heeft gewaagd aan de toepassing der menschelijke figuur op zoo groote schaal. In overeenstemming zoowel met de eischen zijner techniek, die een snel werken verlangt, als met de plaatsing der figuren, welke al te fijne détails overbodig maakt, heeft de beeldkneeder in zijn modelé naar groote partijen gezocht, en al bleef hij, bepaaldelijk bij de lichamen in de pendentifs van den koepel, niet geheel vrij van de plompheid, die aan Nederlandsche stucchi wel schijnt vastgegroeid, aan hunne decoratieve werking doet dit nauwelijks te kort. Men behoeft zijne figuren trouwens maar eens te vergelijken met contemporain werk, om al zijne verdienstelijkheid ten volle te waardeeren. De bijgevoegde afbeelding van ongeveer gelijktijdig werk — uit een woonhuis te Breda — doet dit duidelijk uitkomen.
Het zuiver ornamentale deel dezer stucversieringen is goed van compositie; het is in groote lijnen gehouden en verloopt niet in allerlei woelige kleinigheden; het geeft een sober en breed-behandeld voorbeeld van het Lodewijk-XIV-ornament, zonder zoo grof en lomp te zijn als andere Nederlandsche adaptaties. Men stelle zich ook voor hoe het aan fijnheid nog zal winnen, wanneer het eenmaal ontdaan is van het witsel — bewerking, die noch moeilijk, noch heel kostbaar is:

FIG. 7.
ZILVEREN KANDELAAR IN DE PARADIJSKERK TE ROTTERDAM.

men herinnere zich de interessante mededeelingen door den heer Retera in den vorigen jaargang van dit tijdschrift daarover gedaan.
Wat aan dit interieur, in zijn tegenwoordigen toestand, een geheel eenigen charme verleent, dat is de meubeling —

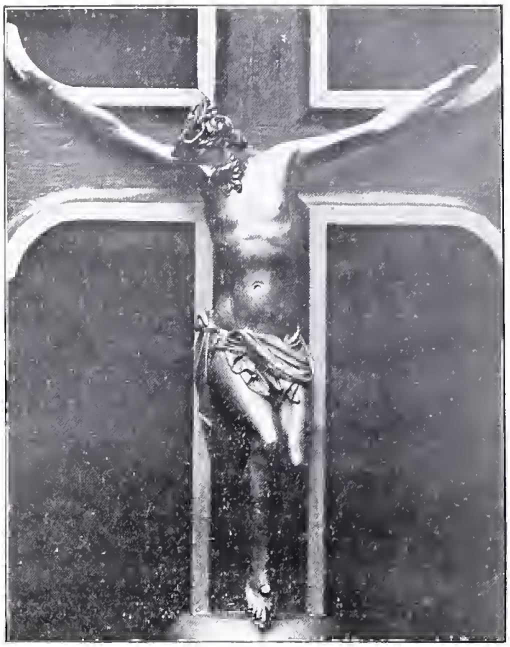

FIG. 9. VOORDRA[...] KRUIS MET 16 D'EEUWS[...] CORPUS IN [...] PARADIJSK[...] TE ROTTER[...]

preekstoel, altaar, communiebank, orgel — die er zoo geheel bij past.
Maar ook zonder deze, op zichzelf wel wat pompeuse, meubelen, is deze kerk toch waarlijk geen gebouw, dat men rustig in sloopershanden kan laten vallen!
Stond het in Frankrijk, men zou zich bij zijn verdwijnen kunnen troosten met de overweging, dat gelijkwaardige soortgenooten toch nog voorkomen, maar in ons land is het, bij mijn weten, vrijwel een unicum. En voor Rotterdam, zóó arm aan oude architectuur, en in het algemeen een van kunst zóó zeer misdeelde stad, voor Rotterdam heeft een dergelijk monument van den kunstzin en de kunstvaardigheid van het voorgeslacht een

FIG. 8. VERGULD ZILVEREN KELK IN DE PARADIJSKERK TE ROTTERDAM.

FIG. 10
ILVEREN
ERGULDE
OPSSTAF
IN DE
IJSKERK
TERDAM.

niet hoog genoeg te schatten waarde. Wanneer men nagaat hoe de ijverige directeur van het gemeentelijk museum van oudheden zich inspant eene collectie bijeen te brengen en dan ziet, dat het grootste deel dier verzameling niet veel meer dan oude rommel is, dan begrijpt men, dat voor Rotterdam de Paradijskerk zelf het belangrijkste is wat het ooit voor zijn museum zou kunnen verwerven, en dan waardeert men het inzicht der Provinciale Zuidhollandsche Archeologische Commissie, die aan het gemeentebestuur in overweging gaf, dit gebouw in te richten tot bewaarplaats der stedelijke oudheden. Een keur uit hetgeen thans onder het museum Boymans is opgestapeld, een keur, die den al te talrijk aanwezigen rommel, naar het dépôt verwees, zou in dit prachtig interieur onder een voortreffelijke verlichting, honderdmaal meer tot haar recht komen, dan in de overvulde ruimte, waar zij thans opgeborgen ligt.

Het schijnt intusschen, dat het gemeentebestuur voor dit plan niet is te vinden. Moet de kerk dan maar worden gesloopt? Dit ware toch al te barbaarsch voor de tweede stad van Nederland!

Als lokaal voor vergaderingen, voor muziekuitvoeringen, voor verkoopingen desnoods, is het gebouw toch ook uitstekend te benutten.

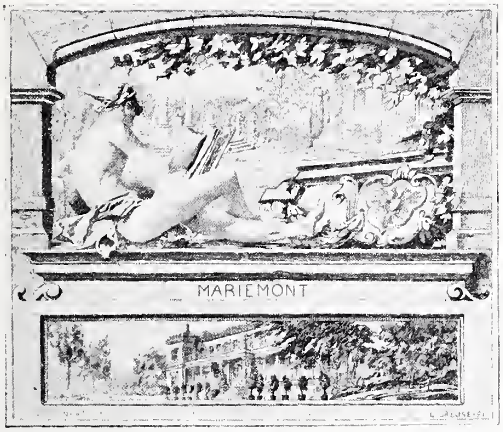
Zijn er in Rotterdam dan geene vereenigingen, die zulk een zaal kunnen gebruiken, heeft de stad dan in 't geheel geen Maecenaten — zooals er onder de Amsterdamsche kooplieden steeds worden gevonden — die hier een exploitatie willen beginnen, welke, al is zij materieel misschien niet dadelijk loonend, toch ideëel de niet-genoeg te waardeeren winst zoude opleveren, dat een allerbe-

langrijkst kunstwerk voor het nageslacht wierd bewaard?
Het kerkbestuur verklaarde zich reeds bereid tot de instandhouding van het gebouw naar vermogen mede te werken. Het zal dus wel niet het onderste uit de kan willen hebben, bij een verkoop aan welgezinden. Schatten verslinden zullen ook de noodzakelijke herstellingen niet doen ... heel het behoud van dit gebouw schijnt een quaestie van misschien dertigduizend gulden — bedrag, waarvoor een Rotterdamsche beursman toch niet gewoon is uit den weg te gaan! Moge dit sommetje dan spoedig zijn gevonden: de Paradijskerk gered!

JAN KALF.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om eenige weinig bekende, fraaie voorwerpen uit het bezit der kerk te publiceeren. Merkwaardig is vooral de bisschopsstaf. Hij is afkomstig van Aegidius de Monte (van den Bergh), die van 1570—1577 het onder Filips II, in 1559, opgerichte bisdom Deventer bestuurde. Hij behoorde tot de Orde der Franciscanen. Onder de beeldjes, die den staf sieren, vindt men den patroon der kerk van Deventer, St. Lebuinus, voorts des bisschops patroonheilige, Aegidius en o. a. St. Franciscus.

FIG. 1.

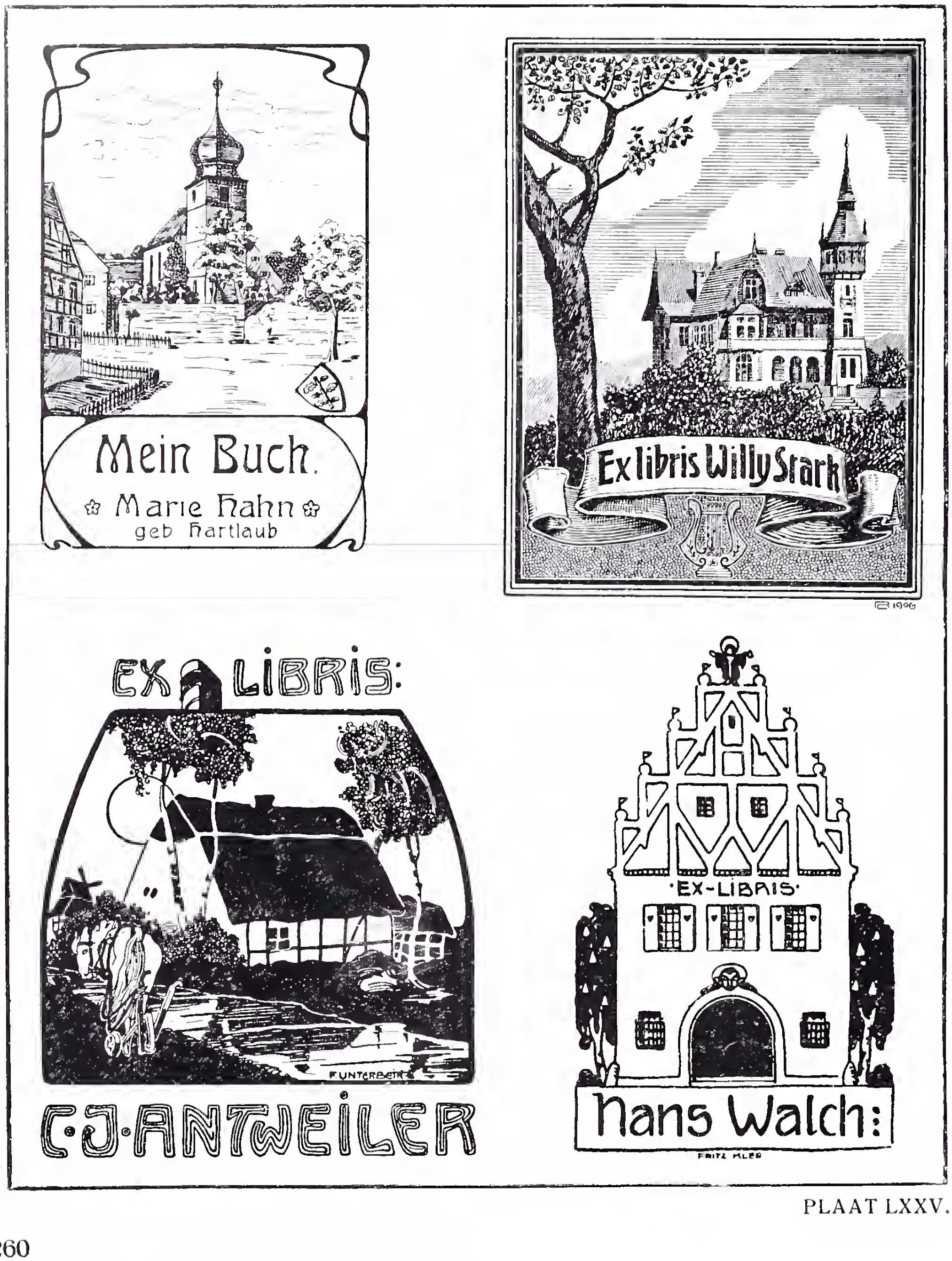
'T HUIS IN 'T EX-LIBRIS.

Het gebruik van ex-libris is zelfs ouder dan de uitvinding van de boekdrukkunst. Sedert de laatste 25 jaren is de liefhebberij van het verzamelen van ex-libris énorm toegenomen, vooral in Duitschland, Frankrijk, Engeland en Amerika. Ook in ons land heeft men sedert de laatste jaren verzamelaars, terwijl de bezitters van een eigen ex-libris meer dan verdubbeld zijn, zooals binnenkort zal blijken uit een werk, dat wij onderhanden hebben, getiteld: *Les dessinateurs Néerlandais d'Ex-libris.*

In Engeland werd reeds in 1822 de aandacht gevestigd op ex-libris, in het tijdschrift *the Gentleman's Magazine*, terwijl Frankrijk het eerst uitkwam met werken op dat gebied, zooals van A. Poulet-Malassis *Les ex-libris Français*, Guichard's *Armorial du bibliophile;* in Engeland I. Leicester Warren's standaardwerk, *A guide to the Study of book-plates* verscheen wat later. Duitschland leverde echter op dit gebied het meest, doch melden wij slechts het belangrijk werk van Fred. Warnecke, *Die deutschen Bücherzeichen Ex-libris von ihrem Ursprung bis zum Gegenwart, 1890.* Van andere landen dienen wij wegens kortheid van dit bestek te zwijgen, en kan de belangstellende lezer de bibliographie van ex-libris vinden in het werk daarover van den graaf Emile de Budan. Te Londen werd in 1891 gesticht een Ex-libris Society, terwijl in Duitschland in dat zelfde jaar werd opgericht een Ex-libris Verrein, weldra volgden in andere landen dergelijke vereenigingen; zoowel ons land als België bleef tot op heden

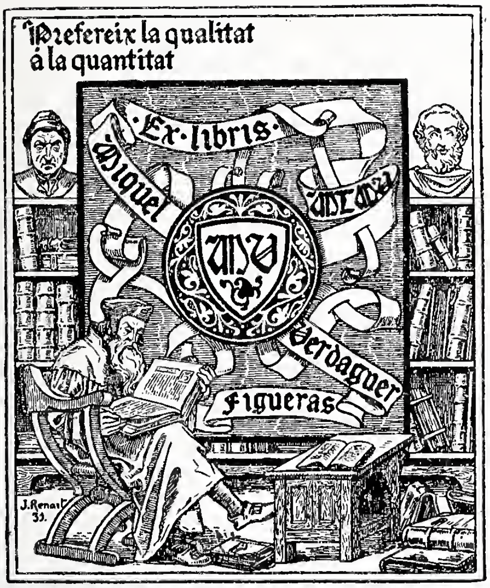

FIG. 2.

Mein Buch.
Marie Hahn
geb Hartlaub
Ex libris Willy Stark
EX LIBRIS:
C·J·ANTWEILER
·EX-LIBRIS·
Hans Walch:

PLAAT LXXV.

FIG. 3

daarvan verstoken. Wel verschenen echter in de laatste jaren eenige geschriften op dit gebied van den Heer J. F. Verster en den steller van dit artikel, alsmede een artikel *Over Ex-libris* door H.C.d.V. in *den Gulden Winckel* van Maart 1907. In *de Practische Imker* van Juni 1907 gaven wij een artikel *Byen en boeken* met, afbeeldingen van de Bij in het ex-libris. Op uitnoodiging van dit fraai tijdschrift

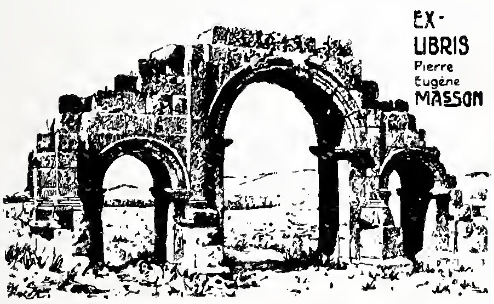

FIG. 4.

FIG. 5

laten wij hier volgen, na deze korte inleiding, *'t Huis in 't Ex-libris*, dat veelvuldig voorkomt. Uit een groot aantal is de keus gedaan, zoodat verschillende bouwstijlen, uit verschillende landen hier volgen.

Het boekmerk van Pierre Eugène Masson te Nancy stelt een Romeinsche ruïne

FIG. 6.

Ex Libris
Anna de Galli
Ex libris
Kantz
Plus esse quam videri
Ex Libris
Roberti
Krieg
Dr. med.
Franz u. Tilde Gaydoul

PLAAT LXXVI.

FIG. 7.

voor, duidelijk te herkennen aan de rondbogen en de nog zichtbare pilasters met de basementen(fig4). De Heer R. Waroqué, heeft de ruïne van het in 1794 afgebrande kasteel Mariemont (België) opgenomen en onderaan het kasteel in den tegenwoordigen toestand (fig. 1).

De Noord Amerikaansche Minister Charles Joseph Bonaparte, afstammeling van Jerôme Bonaparte en Elisabeth Patterson in 1803 aldaar gehuwd, geeft een afbeelding van zijn buiten nabij Washington (fig. 5). Karl Thorngren geeft zijn buitenplaats nabij Ingeborg in Zweden (fig. 6), terwijl Fredrich Lilliekuists zijn kasteel te Samso (Denemarken) heeft laten afbeelden (fig. 7).

Het Girton college werd in 1869 te Hitchin (Engeland) als college voor Ladies (hooger onderwijs of latijnsche school) opgericht en in 1873 naar Girton (2 mijlen van Cambridge) verplaatst (fig. 8).

Mein Hauserl(ein) is een teekening van den bekenden Berlijnschen Joseph Sattler en stelt een Duitsch buitenhuis voor

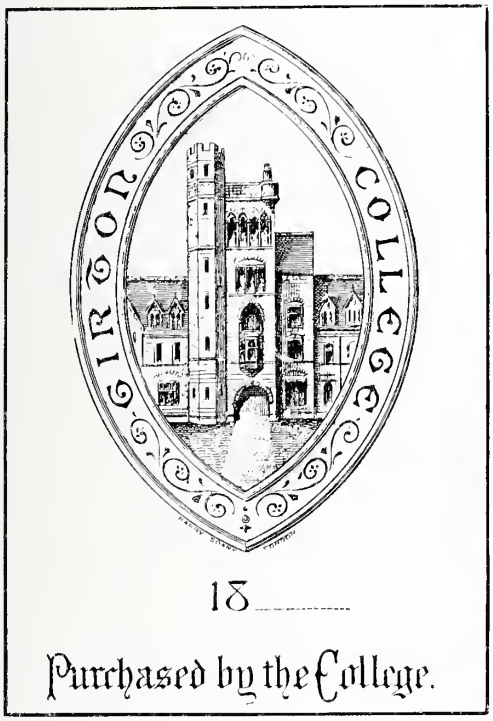

FIG. 8.

FIG. 9.

FIG. 10.

(fig. 9). Dr. Paul Zimmermann, archivaris te Wolfenbuttel heeft op zijn ex-libris voorgesteld een Neder-Saksisch houten huis uit de midden eeuwen, zooals er thans nog voorkomen in die plaats, alsmede te Brunswijk, Hildesheim, enz. De wapens die zijn aangebracht is het middelste schild dat van de hertogen van Brunswijk, (heraldisch) rechts daarvan het wapen van Vorsfelde, de geboorteplaats van Dr. Z. en links 't wapen van Wolfenbuttel. De spreuk is in Midden-Nederduitsch „Oft storm oft weder drowe: Vast steiht ane vorcht de truwe" dat wil zeggen: of storm of weder dreigt, vast staat zonder vrees de trouw. Zoowel 't houtwerk als de persoon, die op den voorgrond staat, zinspeelt op timmerman (fig. 10). William Uhlich te Chemnitz (Saksen) heeft de marktplaats aldaar als beeld gekozen, het huis op den achtergrond met een ster daarboven is het huis waar zijn vader woonde en stierf, het gebouw met twee torens stelt het raadhuis voor, thans is men aldaar een nieuw raadhuis aan het bouwen, terwijl de huizen op den voorgrond zijn weg gebroken, hetwelk wel te betreuren is, daar zij aan de stad een oud-duitsch karakter gaven (fig. 11). E. P. Riesenfeld te Munchen geeft een boerenhuis uit Ba-

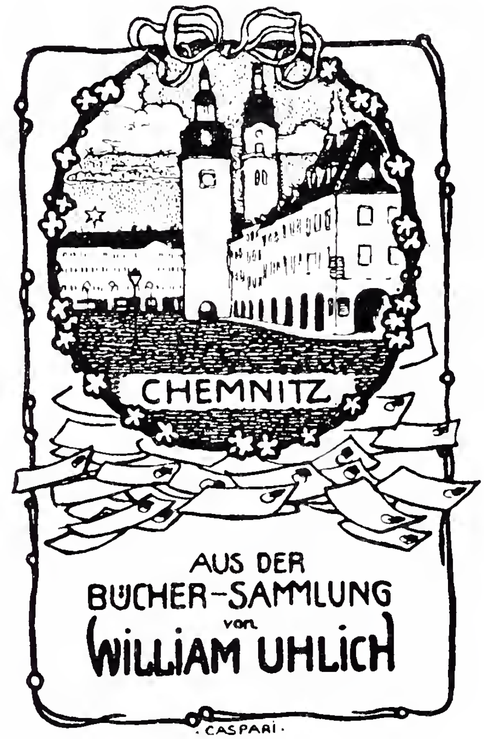
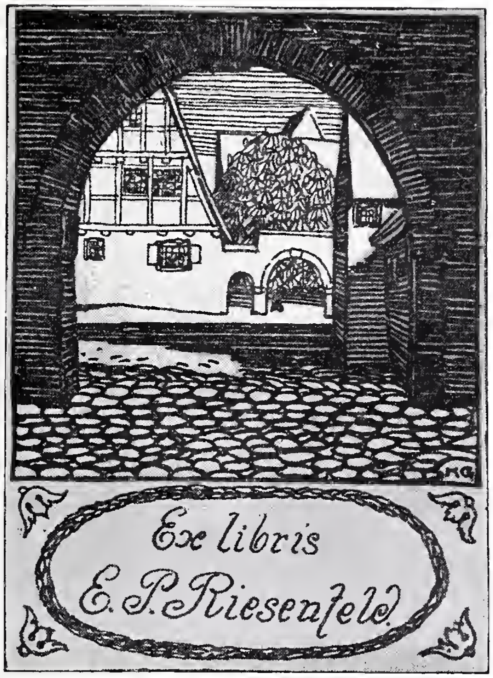

FIG. 11.

FIG. 12.

zooals die voorkomen in den Eifel, half steen half hout, terwijl dit eenigzins in verband staat met den naam van den bezitter, n.l. Ant = Ante = voor en Weiler = gehucht = klein dorp (pl. LXXV). Hans Walch geeft zijn modern buiten huis, waarvan de bovenbouw ook met hout bouw in verband staat (pl. LXXV). Op de tweede plaat heeft Anna de Galli, gezien door een stadspoort, laten afbeelden een oud klooster. In het belangrijk werk van J. Gelli te Milan, onlangs verschenen, bevattende 3500 Italiaansche

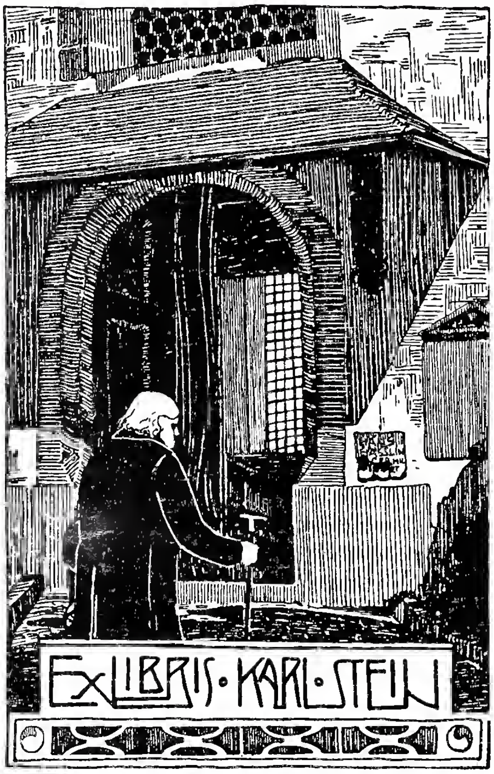
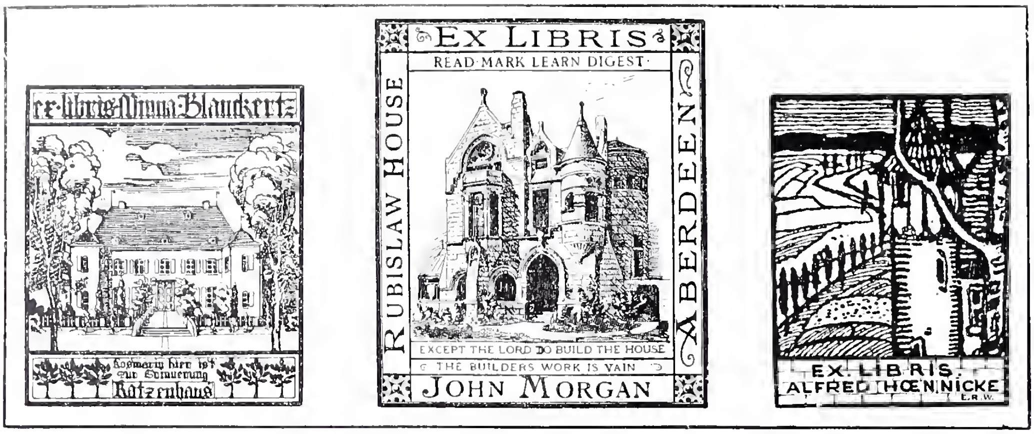

FIG. 13.

den te zien, van uit een stadspoort (fig. 12). Karl Stein te Keulen heeft de zijingang van een oude kerk doen af beelden, een priester gaat eerbiedig kerkwaarts (fig. 13).

Nu keeren wij even terug naar de eerste plaat waarop afgebeeld zijn de ex-libris van Marie Hahn geboren Hartlaub te Darmstadt, daarop komt de afbeelding voor van een parochie kerk (pl. LXXV), Willy Stark heeft zijn buitengoed in moderne stijl laten afbeelden (pl. LXXV) terwijl C. J. Antweiler te Aken zijn ex-libris heeft laten vervaardigen door den architect T. Unterbein mede te Aken, hij heeft een buitenhuis voor onderwerp gekozen

FIG. 14

ex-libris komt dit echter niet voor (plaat LXXVI). — A. Rantz te Klosterwiesa heeft een schilderachtig gedeelte weergegeven van die plaats (pl. LXXVI). De geheime hofraad Dr. Med. Robert Krieg verplaatst ons in Stuttgart. Op den achtergrond komt de afbeelding voor van het in renaissance stijl gebouwd huis van de afgevaardigden, het werd in 1580 gebouwd op last van hertog Lodewijk volgens de plannen van den architect Jacob Salzmann. In 1745 werd onder hertog Karel het portaal in rokoko stijl aangebracht alsook de Zuid-Duitsche fresco versieringen, door den Augsburgschen academie directeur J. G. Bergmüller. Het gebouw

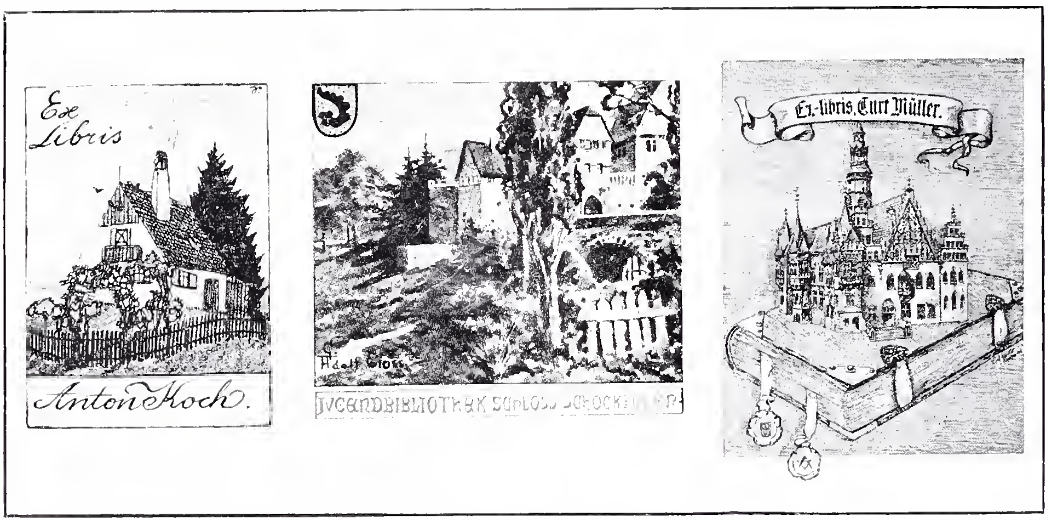

FIG. 15.

op den voorgrond geeft het geboortehuis van Dr. Krieg. Het wapen (heraldisch) rechts, boven met het springend paard, is dat van Stuttgart en links dat van de Kreitz (Landschaft) (plaat LXXVI). Het laatste ex-libris op deze plaat is van Frans Gaydoul en zijne vrouw, wonende te Ludwigshaven a/d Rijn. Op den voorgrond staat het raadhuis van Michelstadt in Hessen, daarachter de toren van de protestantsche kerk. Heraldisch rechts op den rand komt het wapen van Darmstadt voor en links dat van Michelstadt (plaat LXXVI). Anna Blanckertz te Dusseldorff, haar ex-libris werd geteekend door Mrs. Anne Simons te Londen en stelt 't goed Katzenhaus voor in 18en eeuwschen stijl[1]) (fig. 14). John Morgan verplaatst ons naar Schotland en liet Rubislaw House te Aberdeen afbeelden, gebouwd in modernen stijl, echter met enkele details, die eenigzins op den Romaanschen en Gothischen stijl geïnspireerd zijn (fig. 14), terwijl Alfred Hoennicke te aanschouwen geeft een zijtoren van zijn landgoed (fig. 14). — Anton Koch te Munchen heeft een boeren woning, in zijn bezit, gelegen in de nabijheid dier stad, laten afbeelden (fig. 15), terwijl

[1]) Zie *Zeitschrift fur Bücherzeichen, etc. organ des Ex-libres Verein zu Berlijn*, XII, blz. 184.

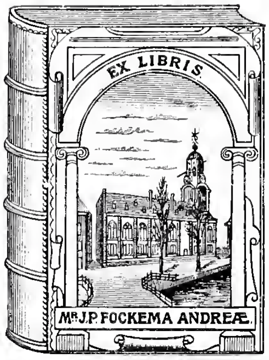

FIG. 16.

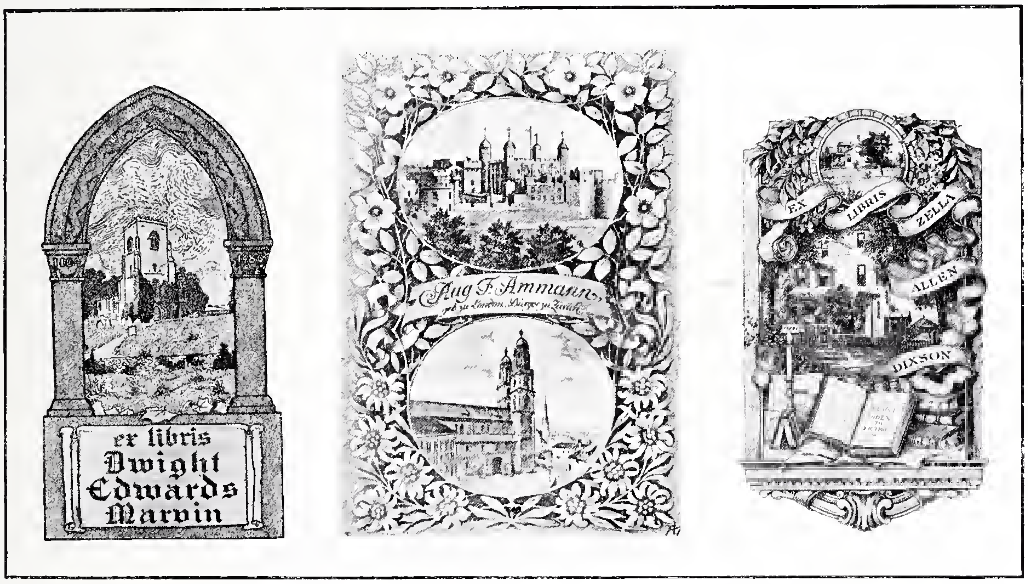
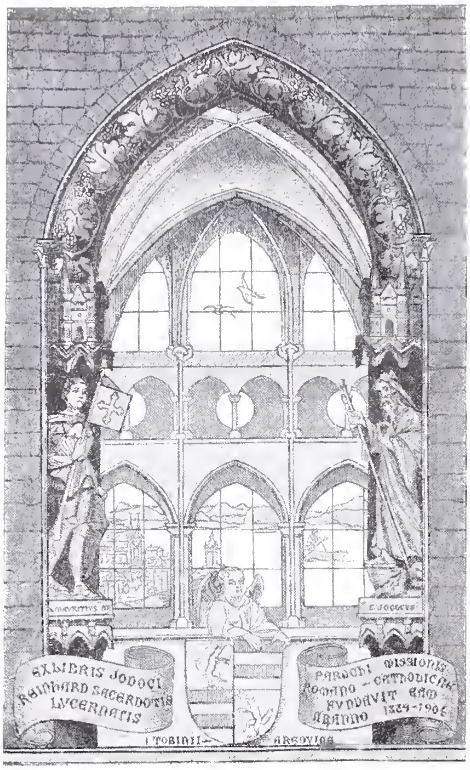

FIG. 17.

FIG. 18.

Friedriech Freiherr von Gaisberg-Schockingen de Noord-Westzijde van zijn kasteel Schockingen in het ambt Leonberg in Wurtemberg weergeeft. Het kasteel is van zeer ouden datum, 't werd reeds in 814 genoemd onder den naam van Skekinga en kwam in 1648 aan het geslacht von Gaisberg, waarvan het wapenschild in den rechter bovenhoek is afgebeeld (fig. 15).

De architect Curt Müller te Breslau heeft het boek aardig in verband gebracht met een merkwaardig gebouw, n.l. het aloud stadhuis van zijn geboorteplaats Breslau, 't is een der schoonste raadsgebouwen in Duitschland. In 1347 ondernam men den bouw, in 1387 werd die voortgezet door den architect Joh. Verber en in 1490 werd, nadat vier architecten er aan gearbeid hadden, het monument voltooid. Later heeft het prachtgebouw veel reconstructiën ondergaan, doch de laatgotische stijl heeft den boventoon er in behouden (fig. 15).

In ons land hebben wij een dergelijk voorbeeld: n.l. Mr. J. P. Fockema An-

FIG. 19.

FIG: 20.

dreae heeft op het plat van een fraai gebonden boek doen weergeven de tegenwoordige Rijks-hoogeschool te Leiden voorheen het Witte nonnen klooster, dat reeds in 1400 gesticht was. Sedert 1581 is de hoogeschool er gevestigd; 11 November 1616 werd een groot deel van het gebouw door een felle brand vernietigd, doch op last van de Staten weder opgebouwd. Dit fraai ex-libris werd vervaardigd door den algemeen bekenden Leidschen lithograaf P. J. Mulder (fig. 16). Edward Marvin. Deze poort draagt het karakter van het overgangs tijdperk van den laat Romaanschen stijl naar den vroeg — Gothischen — ofschoon voor dit tijdperk de boog wel wat te spits is, maar men mag in deze niet altijd op de architectonische kennis van den teekenaar vertrouwen, op het eene kapiteel staat 1100 op het andere 1485 (fig. 17).

De verdienstelijke ex-libris verzamelaar Aug. F. Ammann, thans te Hamburg, heeft zich een groot aantal boekmerken laten vervaardigen, door eerste Duitsche meesters, het keurig ex-libris hier afgebeeld bevat boven in den Tower, op Tower Hill, tegenover dat gebouw werd hij te Londen in 1850 geboren, onder in staat de groot-Munster Kathedraal te Zurich, hij is n.l. groot-burger te Zurich (fig. 17).

Mejuffrouw Zella Allen Dixon, professor en bibliothecaris aan de Universiteits bibliotheek te Chicago, die het belangrijk werk schreef in 1903 *Concerning Book-plates a handbook for Collectors*, heeft bovenin haar landgoed Merino aan den weg tusschen Marietta en Zanesville, aldus genaamd naar het groot aantal Merinos geiten, die op het goed worden gehouden, zij werd daar als kind groot gebracht, middenin de bui-

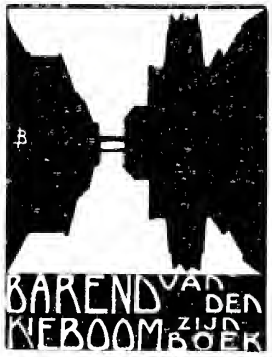

FIG. 21

FIG. 22.

tenplaats Wisteria te Granville, beiden in Ohio gelegen, zij heeft daar haar boekerij en eigen drukkerij. Dit alles is allegorisch omgeven met wijnranken en op den voorgrond boeken (wetenschap) (fig. 17).

Hoe eigenaardig vensters of poorten zich leenen om een ex-libris daar te stellen, kan blijken uit de twee volgende: Jodocus Reinhard, priester in het missionaris klooster te Lucern geeft door een raam van dat klooster een gezicht op Lucern, op den rechter pilaar heeft hij doen aanbrengen het beeld van den martelaar Mauritius en links het beeld van Judocus zijn schuts-patroon. Het wapen onderin is 1 en 4 Reinhard en 2 en 3 dat van 't Aargausche stadje Zöfingen, waar hij voorheen missionaris was en een parochie heeft gesticht (fig. 18).

De verdienstelijke secretaris en bibliothecaris van de *Academie Royale d'Archéologie de Belgique* te Antwerpen Fernand Donnet, heeft een poort in renaissance stijl. De poort stelt voor den ingang van eene brouwerij in de XVIe eeuw te Antwerpen gesticht door Gilbert van Schoonbeke. Het kopstuk (de bekroning) is in den stijl van dien tijd door den heer Donnet aangebracht, evenals het wapen van St. Lucas en dat van Antwerpen. In 't verschiet een afbeelding van Antwerpen (fig. 19).

FIG. 23.

De kundige goud- en edelmetaalbewerker Carel J. A. Begeer, te Utrecht, die een groot aantal ex-libris vervaardigd heeft, zooals elders zal blijken, koos voor onderwerp den wereld beroemden domtoren en het choor, dat nog over is van de domkerk, terwijl de bekers zinspelen op de goblets in zijn familiewapen (fig. 20).

Barend van den Kieboom verplaatst ons in Hollands oudste stad Dordrecht, hij geeft een gezicht op het onvergelijk interessant gebouw de Groote- of Onze Lieve-Vrouwe-Kerk met deszelfs omgeving. De huizen staan allen met hun achterzijde aan de Voorstraatshaven, het grootste kanaal dat Dordrecht in segmenten verdeeld. De brug in het midden is de Pelserbrug (niet antiek) (fig. 21).

Het ex-libris van de firma P. N. van Kampen en Zoon te Amsterdam werd geteekend door den Heer H. C. A. van Kam-

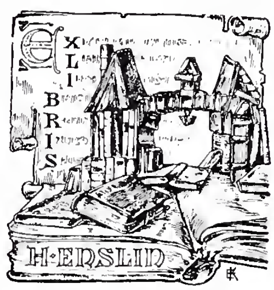
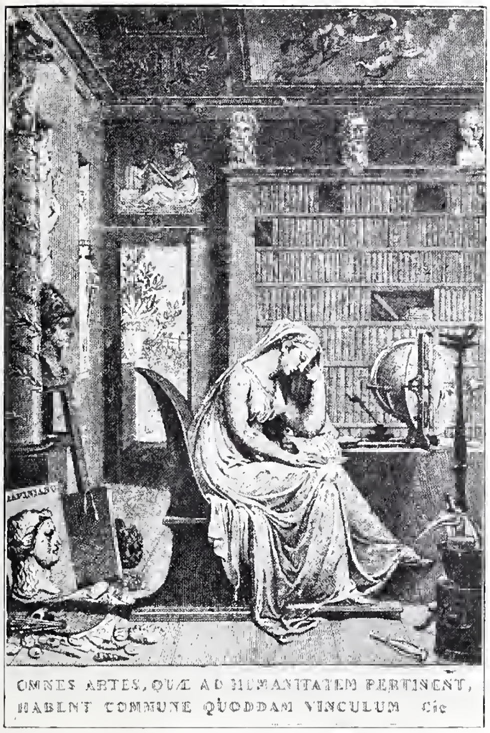

FIG. 24

FIG. 25.

pen, die bereids een groot aantal exlibris niet onverdienstelijk heeft vervaardigd. Voor uitgeversmerk wordt dit eveneens gebruikt en stelt het gebouw aan den Singel No. 230, van de firma voor, zijnde in den stijl der XVIIe eeuw (fig. 22). Nu de gebouwen zijn afgehandeld komen wij aan de interieurs, daar in een fraaie woning, in welken stijl ook gebouwd behooren een of meer kamers om voor bibliotheek te worden ingericht; dit onderwerp wordt vaak gekozen om weergegeven te worden. 't Eerste dat wij hier geven is van wijlen den Gentschen biblio-

phiel Charles Joseph Emanuel van Hulthem (1764—1832).

't Stelt voor de Studie (een lezende vrouw) in een werkkamer gezeten en omringd met alles wat wetenschap betreft en 't onderschrift *Omnes artes* etc. van Cicero (fig. 25). — Anna Müller heeft haar lief ingericht studeervertrek weergegeven (fig. 23).

Ludwig Rautter te Weenen een boekerij of liever een studeerkamer in den tegen-

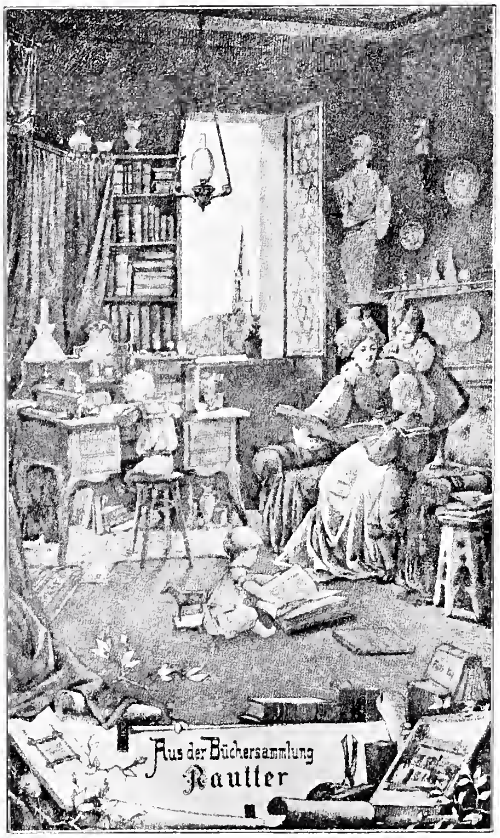

FIG. 26.

woordigen stijl, niet van een ernstig geleerde, maar van een lieftallige dame (fig. 26).

H. Enslin heeft het boek als materieel gebruikt om een fraai gevonden poort daar te stellen (fig. 24).

Alvorens deze studie te eindigen moeten wij nog spreken van twee ex-libris, reeds in het begin afgebeeld, zij behooren beiden tot de reproductie van den oudsten tijd in Gothischen stijl (zie fig. 2 en 3 hiervoor).

De eigenaar Dr. Georg Burchard te Heidelberg heeft gevolgd een houtsnee van Michael Wohlgemuth (1439), voor een deel komt daarmede overeen het ex-libris van Miquel Verdaguer te Figueras, (Spanje), hierin komt de Spaansche stijl van dien tijd voor, met moderne entourage.

Dit artikel wordt afgesloten door de reproductie van het ex-libris van den steller van dit artikel.

Behalve zijn portret komen de wapens van van Oyen en Vorsterman alsook 't wapen van Noord-Brabant er op voor, als zijnde zijn geboorte oord, de stok zinspeelt op zijn stokken verzameling, de gekroonde N op zijn verzameling betreffende Napoleon en de boeken en charters op zijn werkkring.

Aug. '08. A. A. VORSTERMAN VAN OIJEN.

HET WEST-FRIESCH MUSEUM TE HOORN.

(Vervolg).

Eindigde ik mijn vorig artikel met de beschrijving der kisten, van Indische houtsoorten vervaardigd, thans ga ik over tot de vermelding eener prachtige gelakte kist, evenals de vorige afkomstig uit het Legaat Mevrouw de Vicq-Carbasius (Fig. 1).

Tot nu toe mocht het mij niet gelukken, de juiste beteekenis te ontdekken van alles, wat op de kist (lang 1 M.) staat afgebeeld. Toch kon ik volledigheidshalve niet nalaten, een foto ervan hieraan toe te voegen; misschien zal ik later in staat zijn, eene juiste verklaring erbij te kunnen geven.

Uit de foto blijkt duidelijk, met welk een prachtexemplaar van Oostersche versieringskunst wij hier te doen hebben. Welk een fijnheid van teekening, welk een minutieuze afwerking van elk detail;

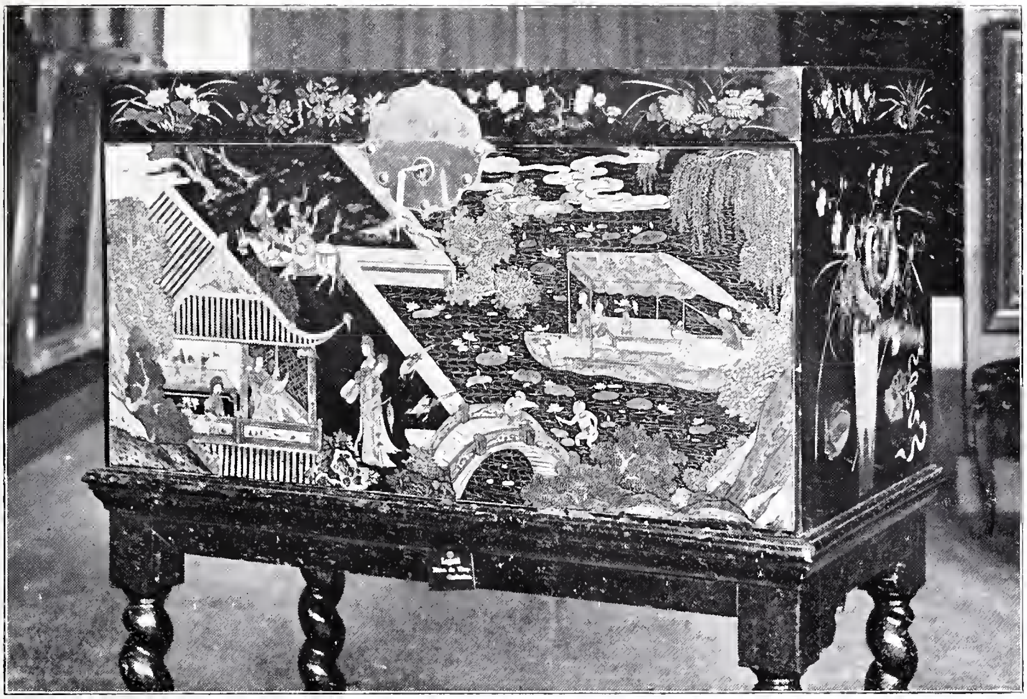

FIG. 1.
GELAKTE KIST.
W.-FR. MUS. TE
HOORN. LEGAAT
MEVR. DE VICQ-
CARBASIUS.

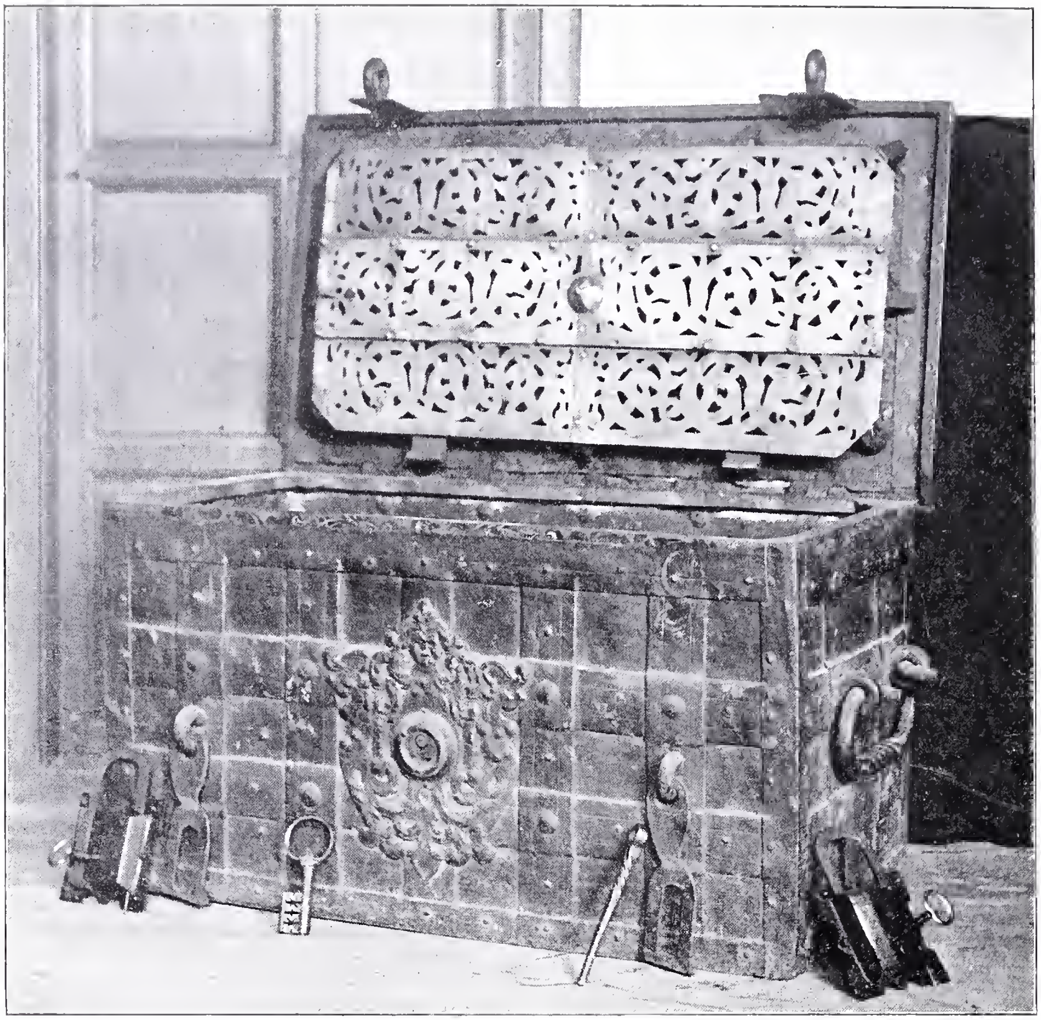
men raakt er niet op uitgekeken; telkens wordt men weêr verrast door de eene of andere subtiliteit in de behandeling dezer rijke motieven. Hier zijn werklieden bezig geweest, die met lijnen en kleuren dit doodeenvoudige voorwerp tot een voornaam kunstwerk hebben gestempeld.

Menschen, dieren, bloemen, verschillende symbolen, water, prachtige overhangende boomen, alles is daar met een spelende zekerheid vol leven en beweging neêrgezet, op een wijze, zooals *wij* nooit een dergelijke kist zouden durven bewerken, en het ook niet zouden *willen*. Want hoe los en gemakkelijk en elegant dit bekoorlijk gewemel ons ook toeschijnt, toch is het lijnrecht in strijd met onze zuiverder-constructieve versieringswetten.

Zie slechts naar de — op zichzelf beschouwd weer heerlijk mooie — stukken koperbeslag. Ze zijn er zóó maar bovenop geplakt — zonder ergens rekening meê te houden.

En tòch blijven we voor deze kist stilstaan, op een afstand, in stille verbazing verzonken. Welk een kunstjuweel .... men huivert om het aan te raken; want het lak, dat door den tijd reeds veel geleden heeft, wordt licht beschadigd .... men bewondert slechts, hopende dat velen — vooral vaklieden —, die nu nog

FIG. 2.
IJZEREN KIST.
W.-FR MUS. TE
HOORN. AFKOMSTIG UIT DE
VOORM. BANK V.
LEENING TE
HOORN

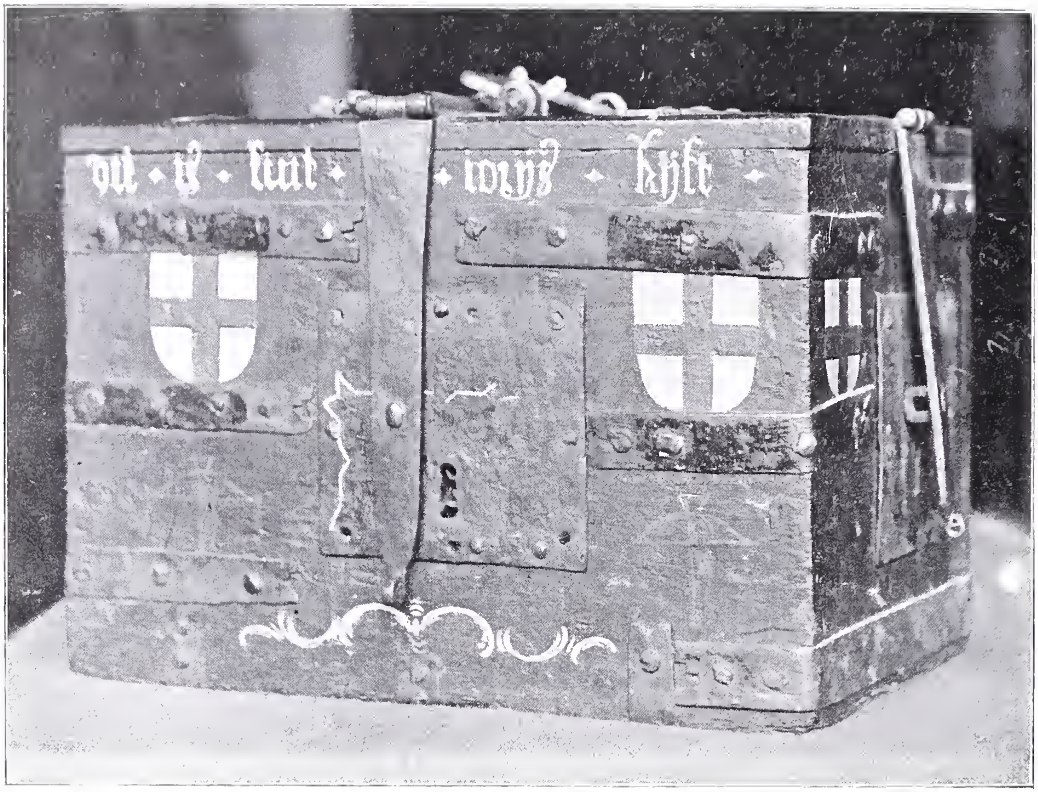
maar àl te vaak met een zekere onverschilligheid aan zoo'n „Chineesch ding" voorbijloopen, — eens leeren zien, wat *vorm* is, en van hoeveel kracht een eenvoudige, met zorg uitgevoerde teekening kan zijn.

Fig. 2 plaatst ons ineens weêr voor iets heel anders. Welk een verschil, dat ruwe ijzer en dat zachte stilblinkende lakwerk. Toch heeft ook déze kist weêr haar bizondere aantrekkelijkheid.
Het Museum bezit er twee zoo. De groote

overeenkomst van beide maakt 't echter overbodig, ze tezamen af te beelden.
Dit exemplaar is afkomstig uit de voormalige Bank van Leening te Hoorn.
Het is 95 cM. lang, en zeer zwaar; hoeveel Kilo, dat weet ik niet; maar wèl weet ik, dat het niet te hanteeren is.
Dergelijke kisten komen nog wel enkele malen voor. Zoo herinner ik mij, dat er eens bij het afbreken van een oud huis een van onder den vloer te voorschijn werd gehaald; ik vermeld dit alleen, omdat men vroeger toch zeker ook niet àl te veel vertrouwen stelde in deze primitieve safe's; en dit is ook begrijpelijk; want al zien ze er nòg zoo schrikwekkend uit, inderdaad is 't plaatijzer niet zoo erg dik en zijn de wanden niet eens dubbel.
Maar och, men had niet anders, en men zal deze kisten wel een zoodanig plaatsje gegeven hebben, dat ze weinig kans van brand hadden.
Het hier afgebeelde gevaarte, van plaatijzer gemaakt, versterkt met kruiselings-daarop-vastgeklonken banden, werd door onze voorouders op heel naieve wijze beschilderd met bloempjes op een groenen grond. Op de foto is van een dergelijke beschildering nog iets te bespeuren.
Aan de voorzijde wordt de kist verzekerd door middel van twee flinke sloten, die in stevige oogen hangen.
Maar er is ook nog een zeer in 't oog vallende slotplaat tegen de voorzijde aangebracht, flink bewerkt van geslagen ijzer. Welk een kinderlijk bedrog! Want dit is natuurlijk het slot *niet*; het sleutelgat zit bovenop het deksel, onder een rechthoekig stukje plaatijzer, dat opgelicht en omgedraaid moet worden voor men den sleutel erin kan doen, die wel zeer kunstig en ingewikkeld moet zijn om het reusachtige slot in beweging te brengen, dat de geheele binnenzijde van het deksel inneemt en met één ruk zijn tien haken naar alle kanten uitslaat onder den rand van de kist. Het is dan ook niet te verwonderen, dat bij deze sleutels nog een ijzeren pen behoort, die men door het oog steekt om ze zóó te kunnen omdraaien.
Zeer mooi van bewerking is de slotbedekking van geslagen ijzer. Ze is in drieën verdeeld en versierd met allerlei figuren, die op de afbeelding duidelijk te zien zijn. De handvatsels aan de zijden zijn van zeer zwaar getorst ijzer, en aldus uitmuntend geschikt voor 't vertillen van zulk een lichaam.
In de kist is nog een kleinere afdeeling, wederom voorzien van een flink slot.

Ik heb nu de groote, in 't Museum aanwezige, kisten behandeld en zal overgaan tot de kleine exemplaren.
In de eerste plaats moet ik hier melding maken van een eiken kistje, afkomstig van het St. Joris- of Voetboogschuttersgild. (Pl. 3). Het is lang 35 cM., en zwart geverfd; de ijzeren banden, scharnieren en sloten rood.
Op de boven-, vóór- en zijkanten bevinden zich tusschen de banden wapens van St. Joris en verscheidene roodgeschil-

FIG. 3.
ST. JORISKIST.
W.-FR. MUS. TE
HOORN

derde voetbogen. Op de voorzijde staat met witte letters: „Dit is sint iorys kyst." Het voorwerp ziet er nog zeer primitief uit, hoewel het toch zeer zeker belangrijke dingen in zich heeft bevat, beveiligd door flinke sloten met verschillende sleutels.

Het is gevonden in een oude kast achter een behangsel in den vroegeren St. Joris Doelen, die in 1585 werd gebouwd, en het is dáárom te merkwaardiger, wijl we precies kunnen nagaan, waarvoor het gediend zal hebben.

Er is nl. in het Museum een schilderij van 1589, waarop twee personen zijn afgebeeld, die bepaald overlieden van het St. Jorisgild geweest zijn. Tot mijn leedwezen heb ik nog niet tot de ontdekking kunnen komen, wie deze beeltenissen voorstellen; maar dat ze hunner waardigheid bewust zijn, blijkt genoeg uit hunne houding, terwijl eene voorstelling van St. Joris, vechtende met den draak, op den achtergrond doet zien, met welk gild we hier te doen hebben.

Op de tafel voor deze beide personen

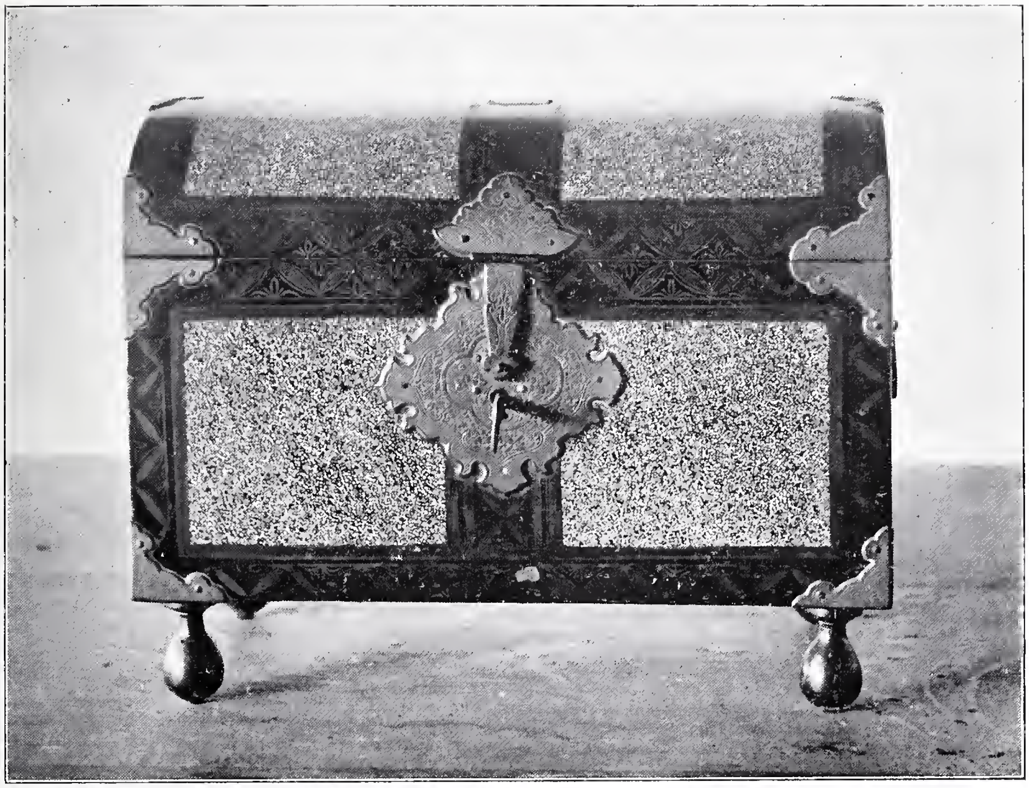

FIG. 4.
KOFFERTJE.
W.-FR. MUS. TE
HOORN.
LEG. MEJ.
M. E. CARBASIUS

nu staat een kistje, bijna geheel overeenkomende met hetgeen hier is afgebeeld. Het is open, zoodat we den inhoud, bestaande uit boeken in perkamenten omslag, duidelijk kunnen waarnemen. We kunnen dus met gerustheid constateeren, dat dergelijke kistjes ± 1589 in gebruik waren tot berging der gildeboeken. Jammer dat van deze laatste nooit meer eenig spoor te vinden is.

Van dit primitieve, hoewel zeer interessante exemplaar gaan wij over tot een geheel ander type, nl. het gelakte koffertje op Pl. 4. Het is 35 cM. lang en, zooals de afbeelding duidelijk doet zien, in vakken verdeeld door randen, die gevuld zijn met cirkelmotieven, in verguld uitgevoerd.

De vlakken daartusschen zijn op een zeer eigenaardige wijze versierd; op 't eerste gezicht zou men denken, dat het koffertje met slangen- of robbenvel bekleed was (dit laatste staat ook abusievelijk in den catalogus van het W.-Fr. Museum), maar bij nadere beschouwing bemerkt men, dat deze vulling bestaat uit

FIG. 5.
KOFFERTJE MET
LEER BEKLEED.
W.-FR. MUS. TE
HOORN. LEG.
MEVR. DE VICQ-
CARBASIUS

heele kleine stukjes kwarts, aangebracht op een grond van zwarte lak. Ze beslaan het geheele fond bij wijze van mozaiek, en zijn daarna afgeslepen, zoodat ze gladde ronde witte vlakjes vormen, nauw aaneensluitend, met donkere tusschenruimten. Het hierdoor verkregen effect is bizonder mooi.

Het meer rood- dan geelkoperen beslag is op zeer doeltreffende wijze aangebracht en vertoont een smaakvol ornament van lijnen en bloemen. Aan de beide zijkanten bevinden zich sierlijke hengseltjes. Aan de binnenzijde is het rood gelakt. Het geheel rust op prachtige ebbenhouten pootjes.

Hoewel het voor ons, Westerlingen, weêr een eenigszins wonderlijk voortbrengseltje van kunstnijverheid is, moeten we toch onze onvermengde bewondering uitspreken voor dergelijk mooi werk, dat een sterke tegenstelling vormt

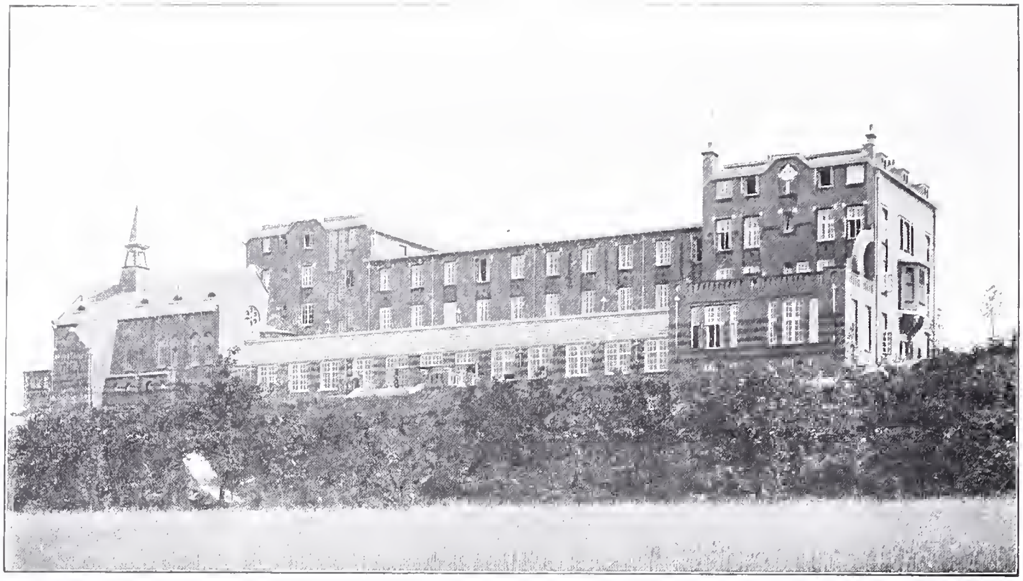
met het koffertje, met leêr overtrokken. (Pl. 5), dat overigens wat afmeting betreft, vrijwel met het andere overeenkomt, maar toch een duidelijk Hollandsch karakter draagt.
Dit koffertje is 30 cM. lang. Het heeft ook een gebogen deksel. Waar maar een plaatsje te vinden was, is een bloempje, diertje of ander motiefje met goud ingedrukt; aan vóór- en zijkanten zijn randen, die natuurlijk weêr aan het euvel lijden, dat er bij de hoeken wat „geschipperd" moest worden; bij sommige hoeken is wel eene oplossing gevonden, maar bij de meeste kon men hiermeê niet klaarkomen. De voornaamste motieven, — die het centrum van de versiering der voorzijde vormen en die waarschijnlijk duidelijk maken, wat de oorzaak tot het maken van 't kistje is geweest — zijn de zoo geliefkoosde twee-in-een-geslagen-handjes, met een vlammend hart daartusschen. Ook komen er nog enkele kopjes op voor. De breede randen boven en onder sluiten alles flink af.
De achterzijde is wat eenvoudiger behandeld. Het geheele vlak is omsloten door een rand en verder met een patroon van halve cirkeltjes gevuld.
Het koperbeslag maakt tegenover de fijn gedetailleerde zijden wel een wat àl te massieven indruk. Het is anders wel mooi; en de scharniertjes zijn ook wat fijner opgevat. Het geheel rust op vier kleine koperen pootjes. 't Is van binnen met rood papier beplakt.
Bij dit kistje kon natuurlijk een oud-Hollandsch bedriegerijtje niet achterwege blijven. Er is nl. een dubbele bodem in, waarin een laadje past, dat op zij uitgeschoven kan worden, alleen dàn, wanneer de losse zijkant naar boven gehaald wordt, waarvoor eerst het deksel weer opgezet moet worden.
Hiermede heb ik de collectie nogal-uiteenloopende kisten v/h West-Friesch Museum beschreven, meenende, dat zij werkelijk de moeite van het bekijken overwaard zijn. In een volgend artikel zal ik verder gaan met het vermelden en toelichten der overige merkwaardigheden.

J. C. Kerkmeyer.

Hoorn, Juni 1908.

FIG. 1. RETRAITENHUIS TE VENLO. KAPEL.

PLAAT LXXVII. RETRAITENHUIS TE VENLO.
VOORGEVEL EN INTERIEUR VAN DE KAPEL.

FIG. 2.
WARANDA MET
DOORZICHT
IN DE KAPEL.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

Retraitenhuis der EE. P.P. Jesuiten te Venlo.

Tijdens den aanbouw van het Retraitenhuis, verscheen in de Augustus-aflevering van den vorigen jaargang over dit gebouw een artikel, dat uitsluitend geïllustreerd was met reproducties naar de bouwkundige ontwerpteekeningen (situatieplan, plattegronden, aanzichten van de vier gevels, doorsneden en een perspectivisch aanzicht.) Daar men toen pas met den bouw begonnen was (den 9en Juni 1907 werd door den hoogeerw. Provinciaal, Pater Gerardus Swart de eerste steen gelegd) konden er aan dat artikel geen foto-reproducties ter verduidelijking worden toegevoegd en stelden wij dit uit tot het gebouw geheel gereed zou zijn. Ofschoon de plechtige inwijding den 4en Juni l.l. plaats had, zijn wij eerst nu in de gelegenheid de foto's naar het uitgevoerde werk te plaatsen. Wij zijn zoo vrij enkele destijds geplaatste mededeelingen te herhalen voor de lezers, die niet in het bezit zijn van de Augustusaflevering van den vorigen jaargang en dus niet de daarin voorkomende beschrijving en plannen bij de nu geplaatste foto's kunnen opslaan. Het Retraitenhuis is gelegen op den

PLAAT LXXVIII. RETRAITENHUIS TE VENLO.
ACHTERGEVEL EN TRAPPENHUIS.

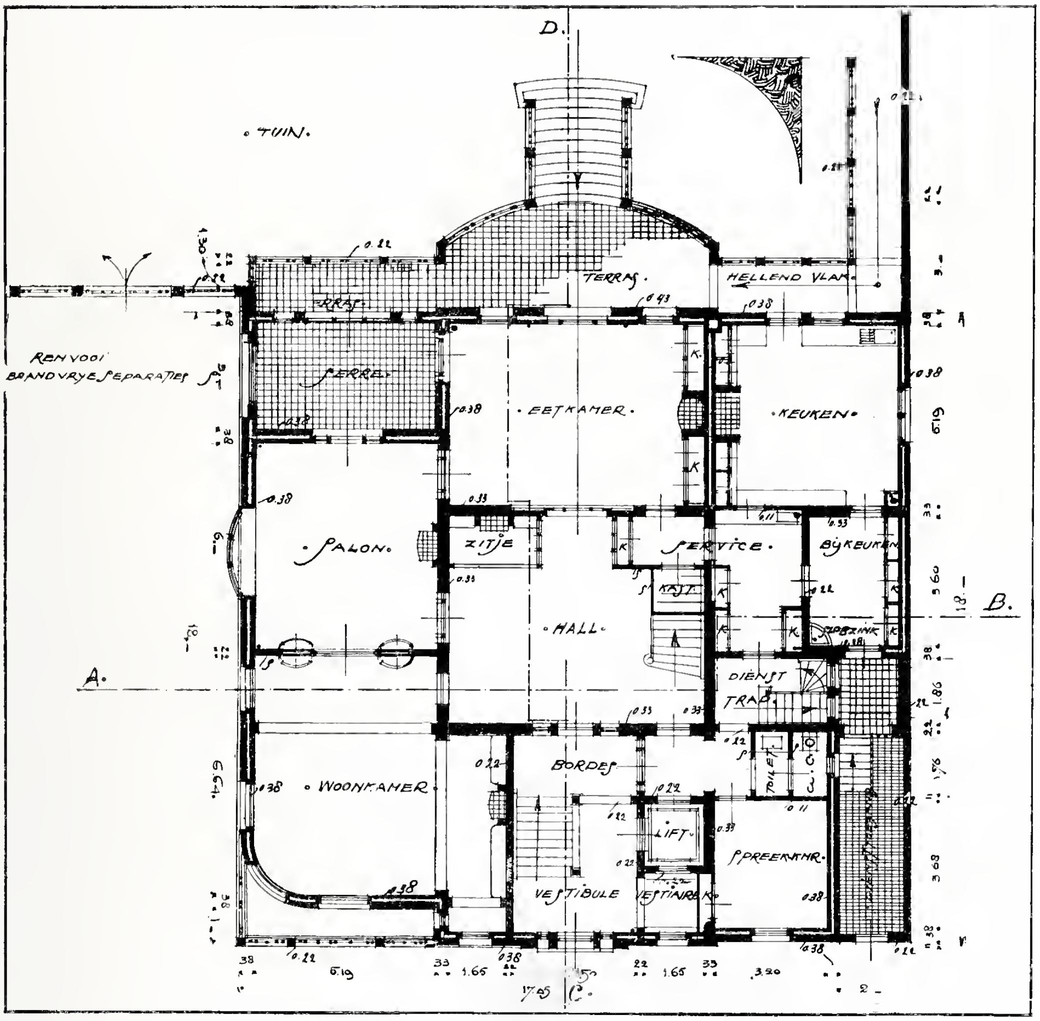
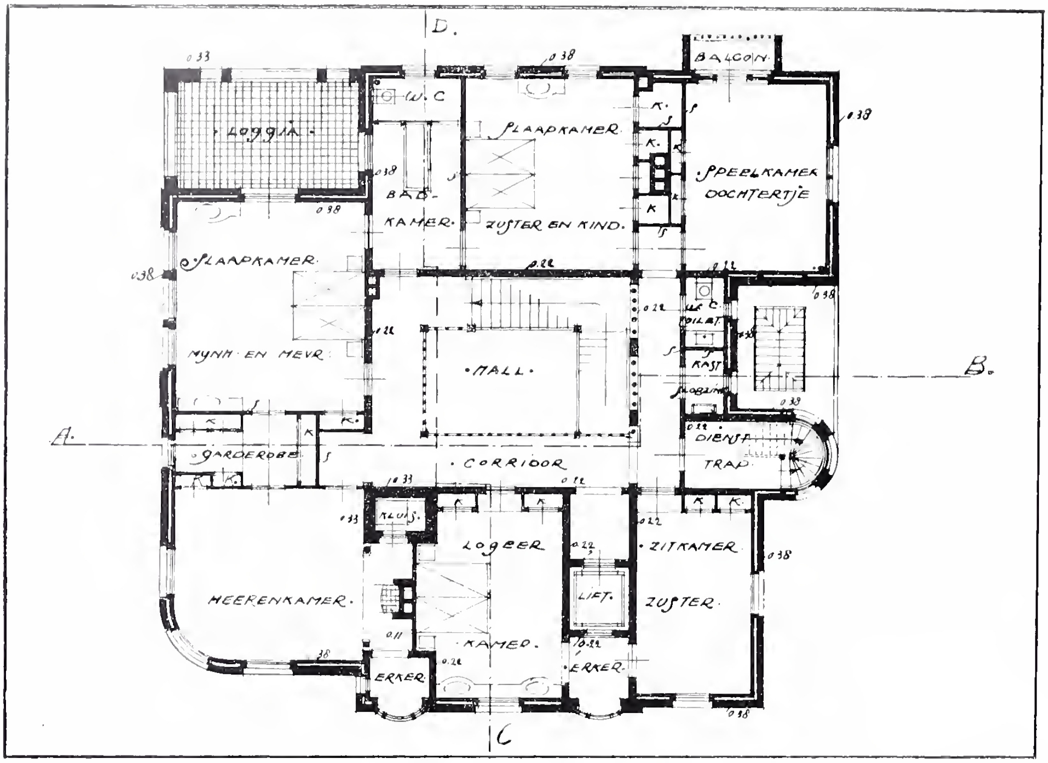

FIG. 3
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
PLAN BEL-ÉTAGE

Maagdenberg bij Venlo. Om in het algemeene aspect van dit religieuse gebouw eene uitdrukking te leggen van den hoogen ernst van zijne bestemming, is er getracht eene zoo groot mogelijke strengheid en eenvoud te brengen in de groote lijnen van het gebouw en eene uiterst sobere détailleering der onderdeelen volkomen door te voeren. Het front is ongeveer 75 M. lang. Aan het noordeinde ligt de kapel van omtrent 18 M. lengte. De beide uitspringende hoekgebouwen wor-

FIG. 4.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
PLAN
VERDIEPING.

den door eenen middenbouw van ongeveer 30 M. verbonden. Het midden gebouw en het noordelijke hoekhuis vormen het eigenlijke Retraitenhuis, terwijl het zuidelijk gelegen hoekhuis het Patershuis is. Het geheele gebouw is van

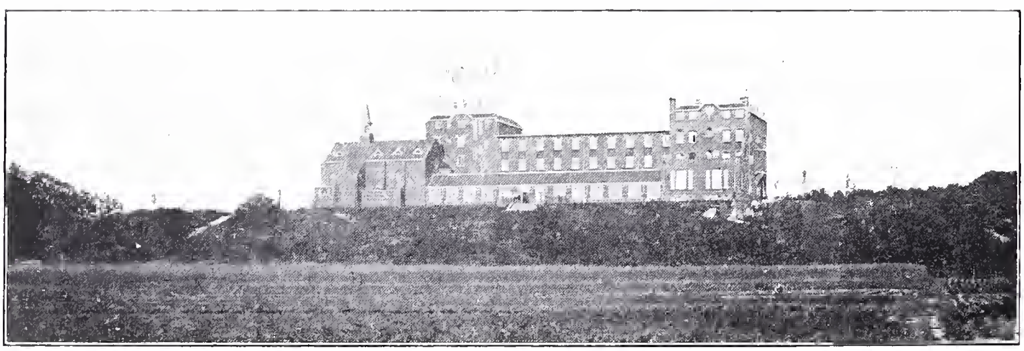

FIG 5
RETRAITENHUIS
TE VENLO

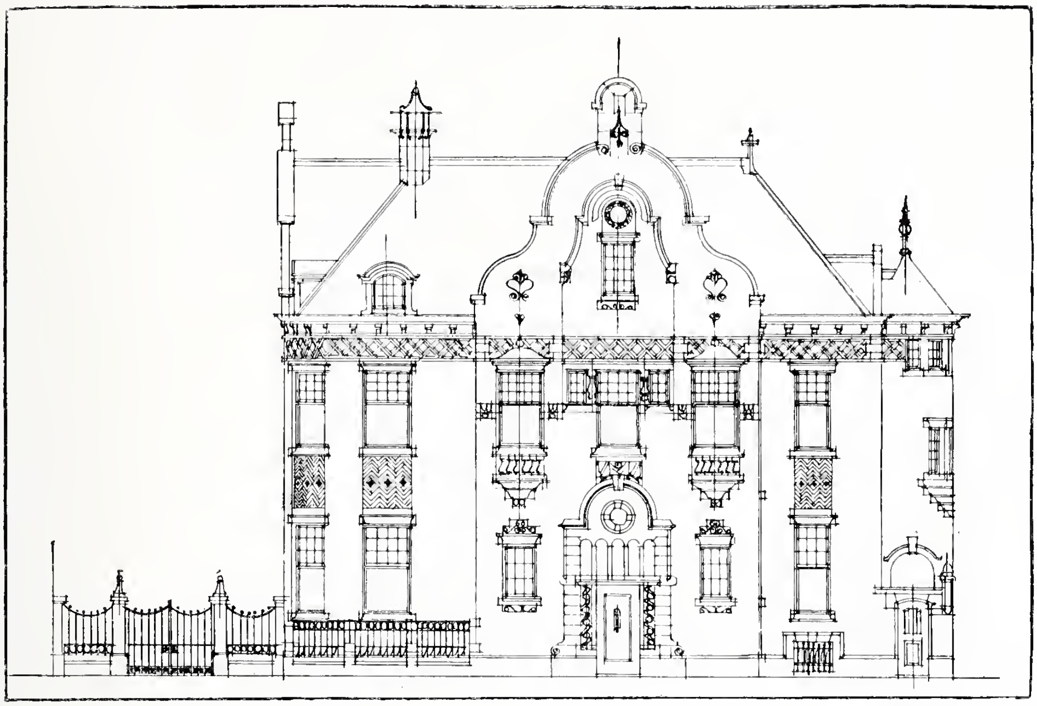

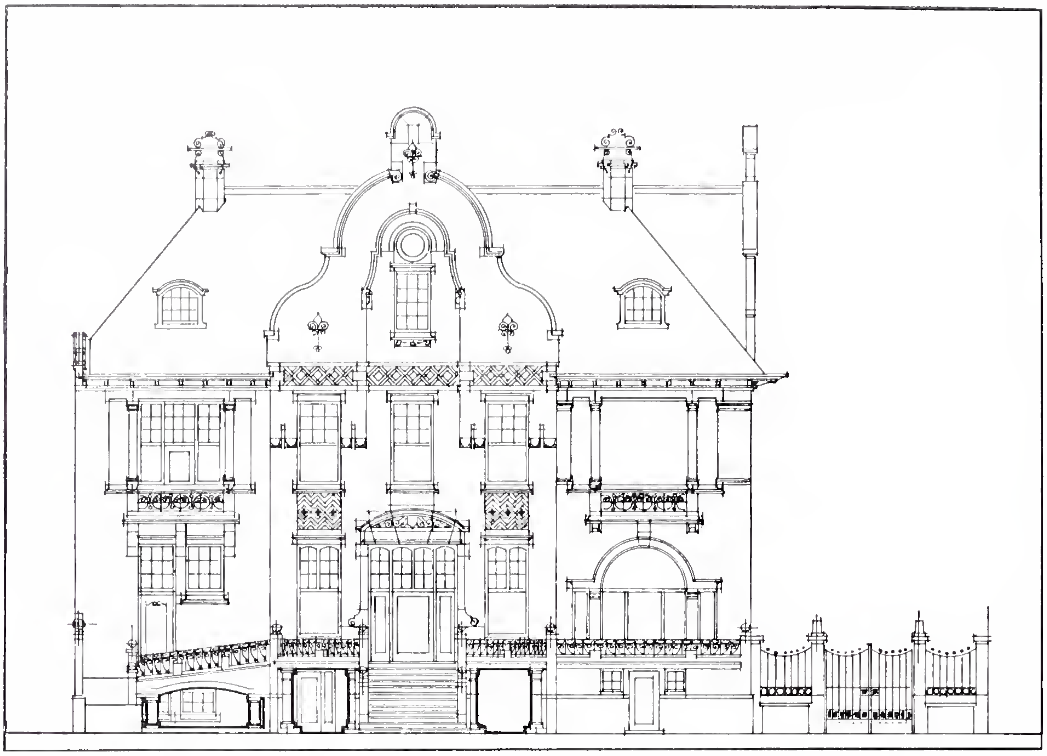
FIG. 6.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
VOORGEVEL.

baksteen opgetrokken. Alle dakvlakken, ook die van de kapel, zijn met roode onverglaasde pannen gedekt.

Door de hoofdentrée, welke in het midden van het middengebouw is gelegen, treedt men in eene breede, ruim verlichte voorgalerij of waranda (zie figuur 2.) Deze voorgalerij, die zich langs de geheele parterreverdieping van het gebouw uitstrekt, biedt den retraitanten in de uitspanningsuren een bijzonder schoon uitzicht vanaf den 16 meter hoog gelegen berg, op de stad met de omliggende velden en weiden, waardoor de Maas zich kronkelt. Daar de galerij juist in het verlengde van de kapel ligt, recht tegenover het altaar, kan door het openen der vier groote, paarsgewijze op elkaar slaande deuren, de kapel met de ruimte der galerij vergroot worden, hetgeen zeer doeltreffend is bij gelegenheid van hooge feestdagen, wanneer ook door de bewoners uit den omtrek de eeredienst wordt bijgewoond. Op figuur 2 zijn de deuren geopend en heeft men een doorzicht in de kapel, juist op het altaar. Dezelfde strengheid en eenvoud, die het karakter vormen van het uitwendige, zijn ook in het inwendige betracht.

De benedenverdieping bevat, behalve de groote waranda, een gemeenschappelijke eetzaal, recreatiezaal, billardzaal, leeska-

FIG. 7.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
ACHTERGEVEL
(TUINZIJDE).

kamer en een 6 tal retraitantenkamers om de hal. Het Patershuis bevat gelijkvloers eene waranda met uitspanningszaal aan den voorgevel, daarachter de eetzaal met spreekkamers, hal, enz. In het souterrain bevindt zich de keuken, de inrichting voor de centrale verwarming, bergplaatsen enz. Op de eerste en tweede verdieping van het Patershuis liggen de huiskapel, de boekerij en de woonkamers.

Van uit de hal van het noordelijke hoekhuis leidt eene trap naar de eerste verdieping van het middengebouw. Hier zijn aan weerszijden van eene lange, helder verlichte gang tien retraitantenkamertjes gelegen, elk van eene afmeting van 3 meter lang en breed. De tweede verdieping is geheel op dezelfde wijze ingericht. Het noordelijke hoekhuis telt op de parterre- eerste en tweede verdieping, benevens de tusschen- en zolderverdieping tezamen een dertigtal retraitantenkamers, zoodat met de 40 vertrekjes der beide verdiepingen van het middengebouw, in de geheele inrichting voor 70 retraitanten plaats is.

* * * *

Woonhuis te Dordrecht.

In een achttal afbeeldingen reproducee-

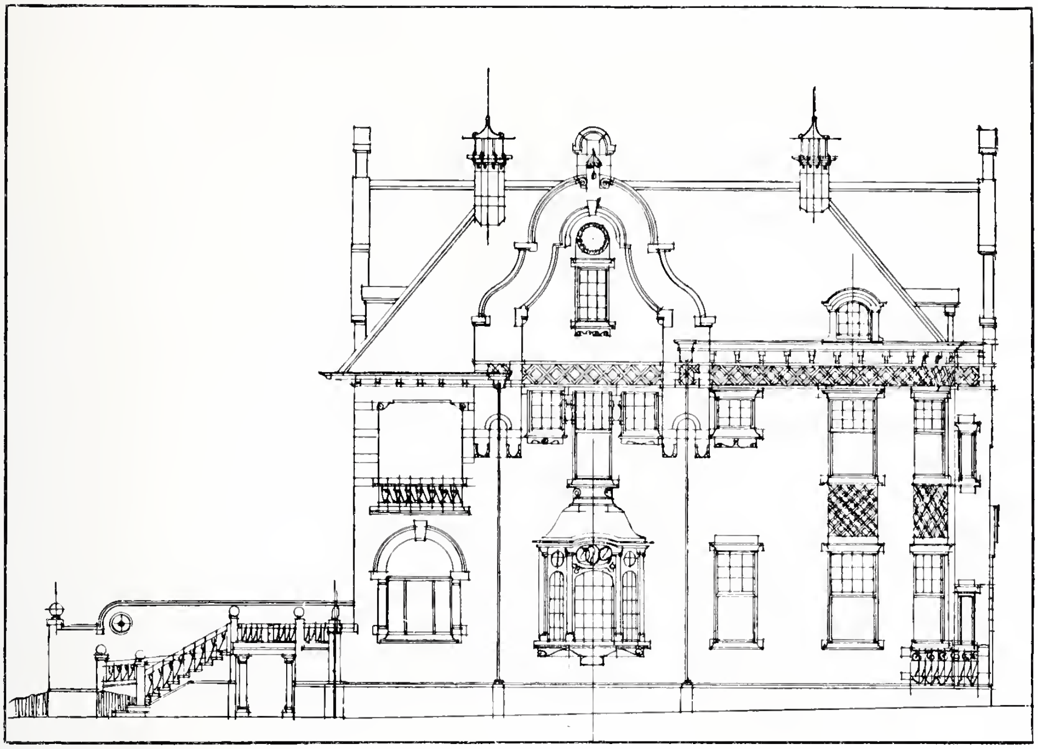
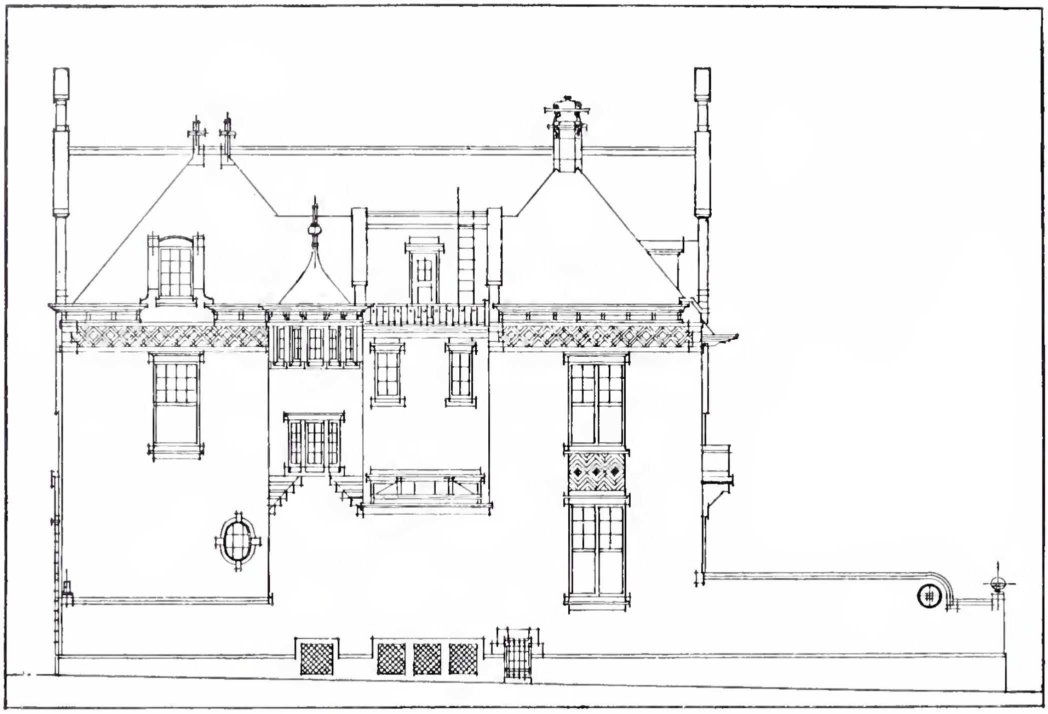

FIG. 8.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
ZIJGEVEL.

ren wij de projecten voor een woonhuis, dat te Dordrecht gebouwd zal worden aan den hoek, die gevormd wordt door den Albert Cuypsingel en de Johann de Wittstraat. Dit woonhuis draagt door zijne vrije ligging in het buiten-stadsgedeelte, het karakter van een steedsch buitenhuis. De gevels worden uit hardgrauwen baksteen gemetseld, met een veelvuldig gebruik van natuursteen voor dorpels, lateien, aanzet- en dekstukken, topafdekkingen, enz. De hoofdingang aan den voorgevel (noordzijde), gelegen aan den Alb. Cuypsingel (figuur 6) is geheel uit natuursteen opgetrokken, met gesmeed ijzeren hekwerk aan weerszijden van de teakhouten deur en glas in lood ramen in de vijf bovenlichten. Het dak wordt met paarse leien afgedekt. Ter versiering der baksteenen gevels is langs de kroonlijst een fries en zijn tusschen de lateien der bel-étageramen en de dorpels van die der verdieping, vakken in vlechtverband gemetseld. Aan den voorgevel zijn de gebogen dakvlakken van de beide kleine erkers der logeerkamer op de verdieping met koper afgedekt, evenals het dak van de salonerker aan den zijgevel (figuur 8).

FIG. 9.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
ZIJGEVEL.

Van de vier gevels draagt de zijgevel op figuur 9 een vrij sober karakter. Zijn de drie overige gevels zeer gunstig gelegen, zoodat zij op ruimen afstand geheel te overzien zijn, de bedoelde zijgevel daarentegen grenst aan een zeer smal straatje, dat toegang geeft tot de tuinen der naastgelegen huizen.

De plattegrond der bel-étage op figuur 3, toont aan hoe de hal, met trappenhuis, die twee verdiepingen hoog is en door een glas in lood-lantaarn bovenlicht ontvangt (zie de doorsneden van de figuren 10 en 11) van het plan het centrum vormt, waaromheen woonkamer, salon, eetkamer en dienstvertrekken gegroepeerd zijn. De hal, die direct van uit de vestibule te bereiken is, staat onmiddelijk met woon- eetkamer en salon in verbinding. De service staat door middel van eene doorgang onder het bordes van de trap naar de verdieping, in verbinding met de eetkamer. Langs den linker zijgevel loopt een afzonderlijke diensttoegang.

De woonkamer ligt op het gunstigste gedeelte van het plan. De gevelhoek is daar dan ook rond gebouwd om het mooie uitzicht op de drie wegen: Albert Cuypsingel, Johann de Wittstraat en Nicolaas Maessingel, zoo min mogelijk te belem-

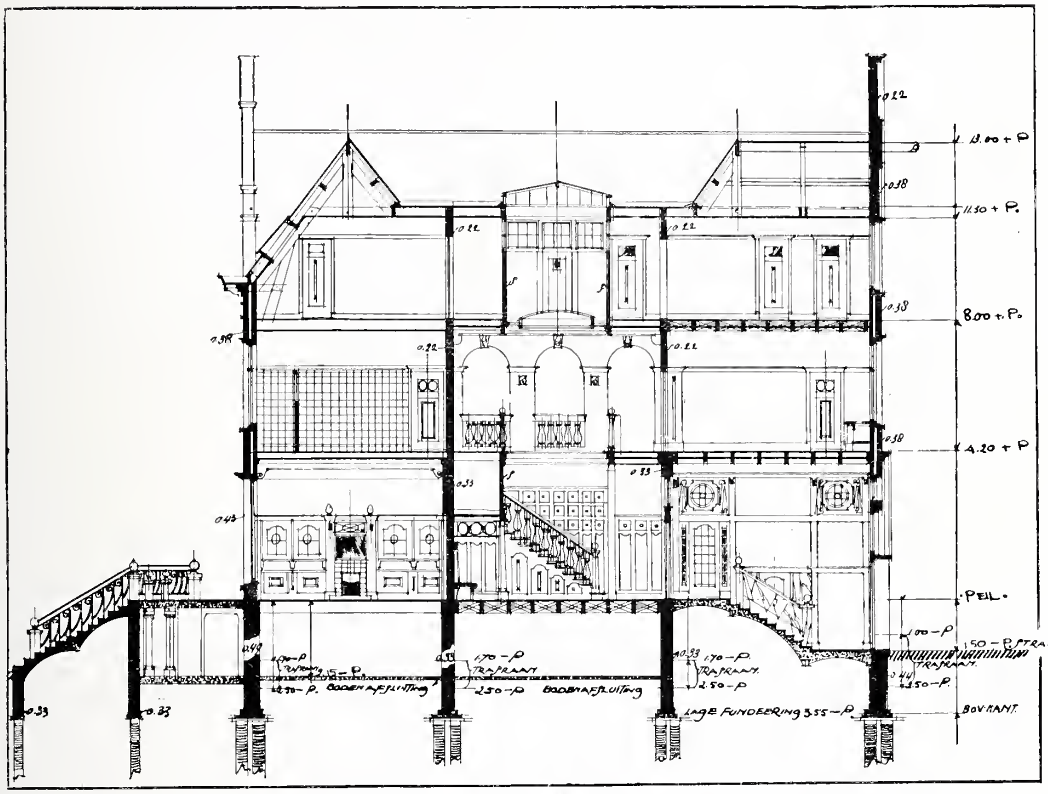
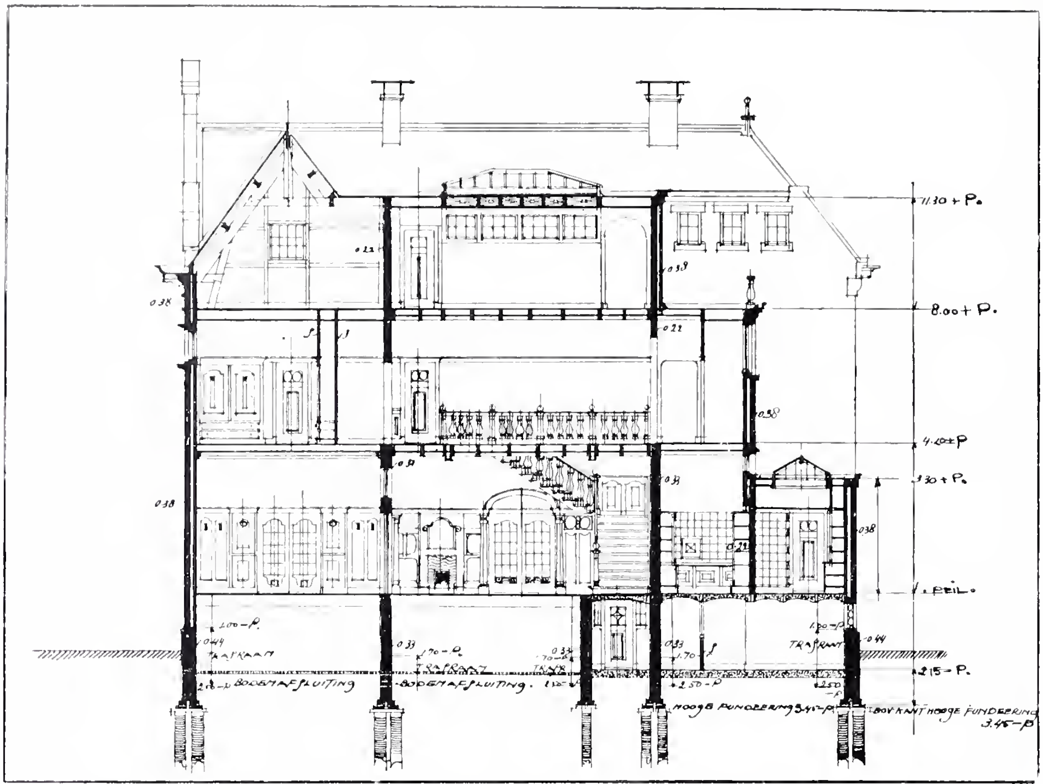

FIG. 10.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
LENGTE-
DOORSN : C D

meren. Zoo heeft ook de heerenkamer op de verdieping, die verder door de slaap- en logeervertrekken, zusterskamer, bad- en kinderspeelkamer wordt ingenomen, de gunstigste ligging.
Langs den achtergevel (zuidzijde) loopt een terras, waarvan men langs een breede trap, tegenover de glazen deur van de eetkamer den tuin bereikt. De balustrade langs het terras, wordt gevormd door een gesmeed ijzeren hekwerk, tusschen de gemetselde hoekstijlen, die op grooten afstand van elkaar geplaatst zijn, zonder tusschenstijlen om het doorzicht in den tuin van uit de eetkamer en de serre zoo min mogelijk te maskeeren.
Van het inwendige zeggen wij liever later iets, wanneer het werk geheel uitgevoerd zal zijn en wij de foto's naar het interieur kunnen reproduceeren.

FIG. 11.
WOONHUIS
TE DORDRECHT.
BREEDTE-
DOORSN.: A B.

BOEKAANKONDIGER.

AMELUNG, WALTHER: Die Skulpturen des Vaticanischen Museum. 83 Taf. Berlin. M. 30.—.

ANDREAS, Dr. WILLY: Die venezianischen Relazionen u. ihr Verhältnis zur Kultur der Renaissance. Leipzig. M. 3.50

BAUKALENDER, Süddeutscher. 1909. Zurich. 2 Teile. Geb. M. 3.50.

BAU- UND KUNSTDENKMÄLER, Die, von Westfalen. Paderborn.

XXVII. LUDORFF, A.: Kreis Weschede. Mit geschichtlichen Einleitungen von J. Brügge. Geb. M. 8.—.

BETON, ARMIERTER: Monatsschrift für Theorie und Praxis des gesamten Betonbaues. Herausgegeben in Verbindung mit Fachleuten von E. Probst.
Jahrgang (12 Hefte) M. 10.—.

BIBLIOPHILE, The. A magazine and review for the collector, student, and general reader. Vol 1, no. 1. London. 6d. net.

BURCKHARDT, JAK: Griechische Kulturgeschichte. Hrsg. v. Jak Oeri. 4. Aufl. Stuttgart. Kplt in 24 Lfgn. a M. 1.50.

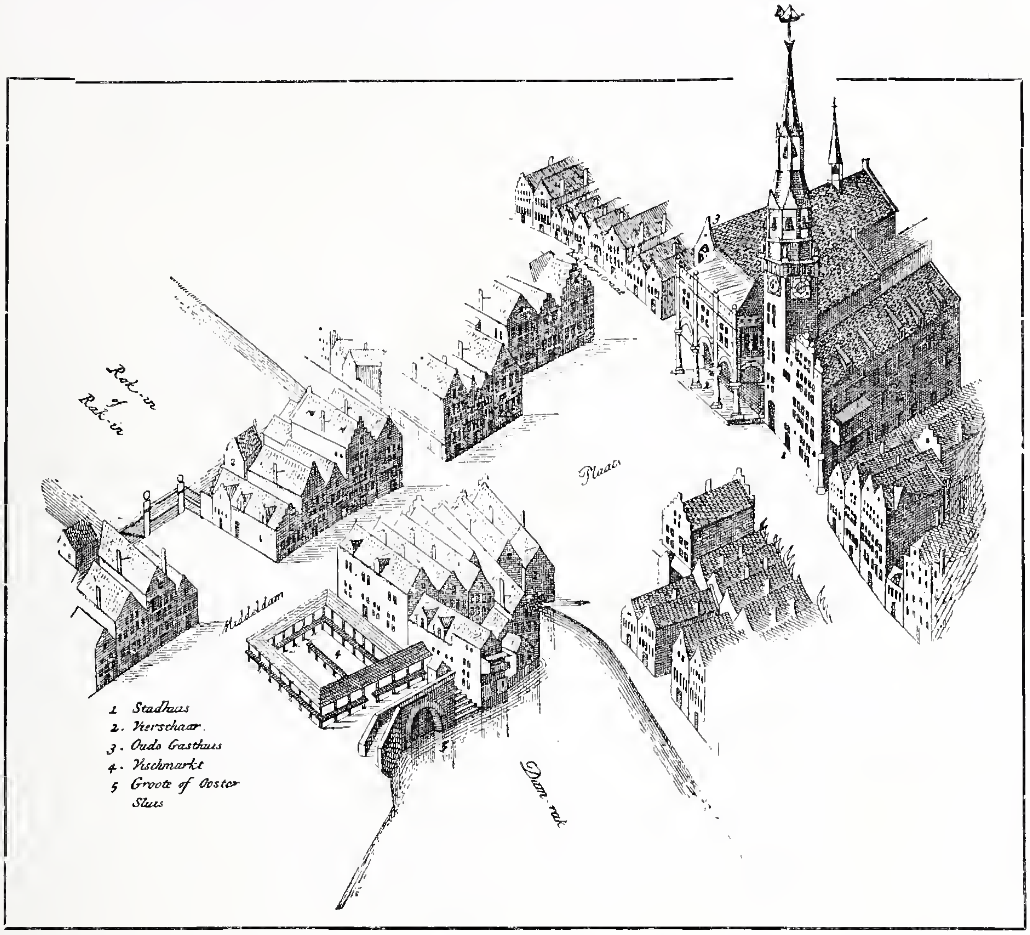

FIG. 1.
HET OUDE STADHUIS EN DE NAASTE GEBOUWEN IN 1544. FRAGMENT NAAR EEN AFB. VAN CLAAS JANSZ. VISSCHER.

KORT OVERZICHT DER GESCHIEDENIS VAN „DE DAM”

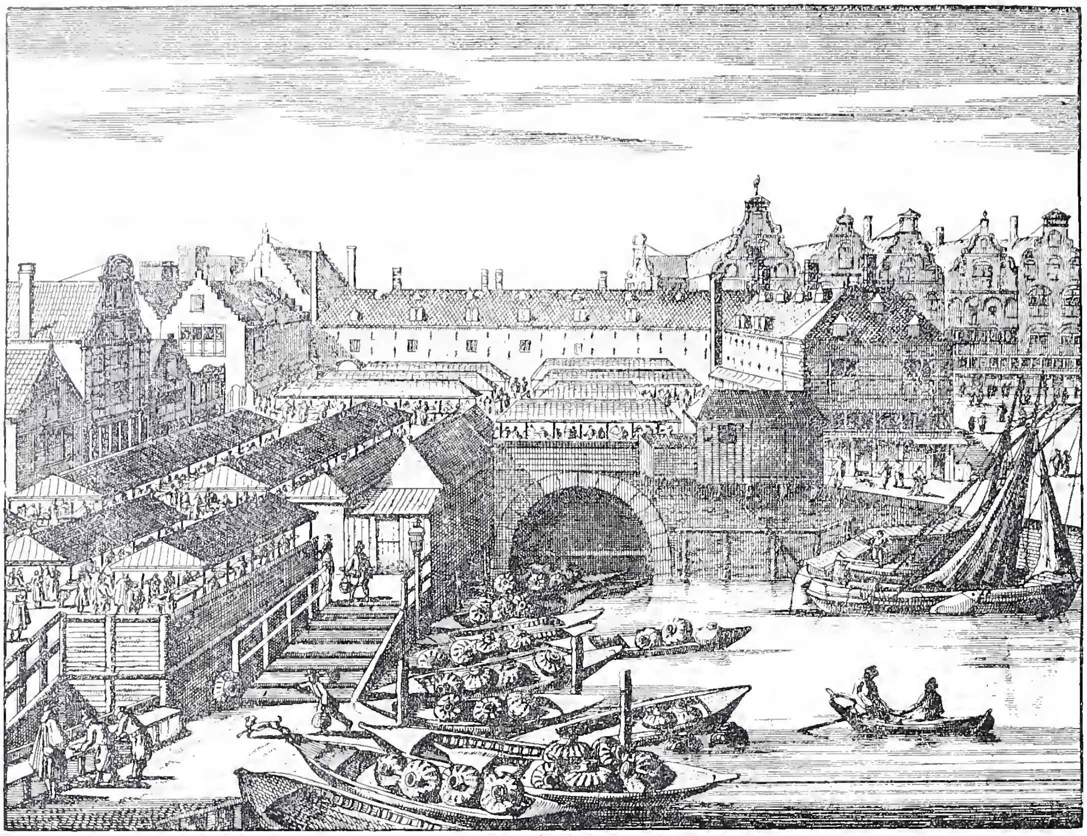
DE DAM TE AMSTERDAM IS HET HART VAN HOLLAND

In 's lands historie is Holland steeds geweest de eerste pro- vincie, — van die provincie Amsterdam de eerste stad, een der voornaamste steden der wereld, — van die stad is de Dam het voornaamste plein, het plein, waar al wat op land's en stad's historie betrekking heeft, getuigenis en herinnering van draagt.

De Dam, vóór eeuwen in den Amstel ge- legd, heeft aan een plein, aan „De Dam”, het aanzijn gegeven.

De Dam is geworden: het meest histori- sche plein van welke stad ter wereld ook. Al ligt dit plein thans niet meer in het

FIG. 2.
DE GROOTE VISCHMARKT OP DE DAMSLUIS, NAAR EEN GRAVURE VAN P. SCHENCK.

Magnum FORUM PISCATORIUM. | *De* GROOTE VIS-MARKT, *tusschen den 'd Amrak, Vygendam en de Warmoes-straat.*

P. Schenck exc: Amst: C. Priv:

midden der stad, het is wat het was, en steeds blijven zal: het hart der stad, het hart der provincie, het hart van geheel het land.

Was er bij het 25 jarig bestaan der Sociëteit: „De Groote Club", 1 Februari 1897, schooner feestgave denkbaar dan de geschiedenis van den Dam, van het plein, aan welks grens het Clubgebouw staat.

De feestgave: „De Dam te Amsterdam" werd voorbereid door eene Commissie van Oudheidkundigen, bestaande uit de zeer ervaren heeren: A. J. M. Brouwer Ancher, E. W. Maes, J. F. M. Sterck, Mr. W. R. Veder en R. W. P. de Vries.

A. J. M. Brouwer Ancher, in wiens te vroege dood het oud-archief van Amsterdam een zeer groot verlies heeft geleden,

FIG. 3.
HET OUDE STADHUIS. LINKS DE HUIZEN, WAAR THANS „DE GROOTE CLUB". XVIE EN XVIIE EEUW.

werd de man-van-de-daad. Hij stelde de geschiedenis van den Dam saam, toegelicht door vele afbeeldingen, en gaf een beeld van den Dam in verschillende tijdperken, van de voornaamste gebouwen die er vroeger stonden en van de gebeurtenissen, die er eenmaal hebben plaats gehad. Op den Dam toch was de zetel der regeering en der Magistratuur, — door de Beurs, de Waag en de verschillende markten die er gehouden werden, was hij het middenpunt van den handel. Daar geschiedden ook de terechtstellingen, daar werden ketters verbrand, daar zijn oproeren ontstaan en weder gedempt, daar hebben de eerste burgers geregeerd, daar zijn vorsten en vorstinnen ingehaald en verwellekoomd, daar heeft Napoleon zich den volke vertoond, daar zijn de Vorsten uit het huis van Oranje en hunne gemalinnen toegejuicht, daar ontvangt nog jaarlijks bij het aanbreken der lente, Hare Majesteit, Wilhelmina, Koningin der Nederlanden den groet van Hare hoofdstad!

Dat alles heeft wijlen A. J. M. Brouwer Ancher verhaald in de feestgave.

Sedert heeft de Dam nieuwe wijzigingen en vele veranderingen ondergaan, om aan de eischen van het verkeer te gemoet te komen, want handel en verkeer hebben steeds het aanzijn van den Dam bepaald.

Bij het voornemen om aan den nu minder schoon van aanzien zijnde Dam een beter te geven, met inachtneming der eischen van het verkeer, heeft de Adjunct-Archivaris van Amsterdam, Dr. C. Breen, het tijdroovende onderzoek aangegaan om het ontstaan, al de wijzigingen, veranderingen en vergrootingen van den Dam na te speuren uit de oudste archiefstukken, stadsrekeningen, notulen, extra-ordinaris-notulen, memorialen, verpandingsboeken, verkoopacten, enz. Een dor werk, maar loonend om het resultaat.

In Dr. C. Breen's studie ziet men den Dam worden, den platten grond als het ware ontstaan en wijzigen. Een geheel nieuw beeld van den Dam geeft Dr. C. Breen's studie; hij doet menige schildering van historieschrijvers der stad te niet, en steeds op onomstootelijke gronden, want hij heeft uit de officiëele bronnen geput, en staat als in „Gysbreght" op keizerlijke en koninklijke wetten.

Het resultaat van het uitvoerige onderzoek naar het worden en uitbreiden van den Dam heeft Dr. C. Breen nedergelegd in het bouwkundig tijdschrift, in vijftien op-een-volgende afleveringen. Aan deze uitgebreide studie is het licht ontstoken voor de geschiedenis van den Dam, van het grondvlak van den Dam, zooals men zou kunnen zeggen.

De voorname gebeurtenissen in stad en land, die zich op den Dam afspeelden, zijn achterwege gebleven; men kan die, beknopt, lezen in de feestgave van A. J. M. Brouwer Ancher.

FIG. 4. HET NIEUWE STADHUIS MET INGANG KALVERSTRAAT 2E HELFT VIIE EEUW. FRAGMENT NAAR EEN GRAVURE VAN J. v. d. HEIJDEN.

* * *

DE DAM IN HET VERLEDEN

Het aanbegin, de oudste plek van Amsterdam, dat zich eens „aan Amstel en IJ heerlijk open deed en de kroon droeg van Europe", is thans . . . een riool.

Die verlaging voltrok zich volkomen in 1904. Om het steeds toenemend verkeer op den Dam werd in 1875 het pleintje achter het Commandantshuis, een deel van den ouden „Middeldam", de oorspronkelijke „Dam", verlaagd door het

FIG. 5.
DAM MET
N. STADHUIS
WAAG EN
N. KERK MET
GEPROJEC-
TEERDE TOREN.
NAAR EEN
GRAVURE VAN
JACOBUS
VAN ULFT.

verlagen van het gewelf van den duiker, die het Rokin met het Damrak verbindt. Dit gewelf werd in 1904 vervangen door een afdekking met platen van cementijzer. Waar nu dat pleintje en het riool zijn, stroomde voor zes en meer eeuwen lustig de rivier: De Amstel, tot er een dam in werd gelegd, die oorsprong en naam gaf aan Amsterdam.

Wanneer die dam gelegd is om den Amstel in toom te houden, staat niet vast. Met zekerheid weet men, dat hij in 1204 er nog niet, en in 1275 er wèl was. In 1275 toch wordt de dam in den Amstel genoemd, toen Floris V, aan de „homines manentes apud Amstelredamme", „de lieden wonende aan den Amstelerdam" tolvrije vaart door zijn gebied verleende. Of de dam in den Amstel, van welken in 1275 sprake is, van den beginne af aan gelegen heeft op dezelfde plek, waar de Amsterdammers thans hunnen Dam kennen, is niet met volkomen zekerheid te zeggen.

Want door „Dam" heeft men niet enkel te verstaan een afsluitdijk, maar ook een „uytwaateringe of sluys om 't water in en uyt te laten" (zie Kiliaen's Etymologicum,

FIG. 6.
HOUTEN
HULPBEURS OP
DEN DAM.
BEGIN
XIXE EEUW.

1585 Antwerpen). Dit bevestigt de meening, dat in den Amsteldam onmiddellijk een sluis is gelegd. Er zijn er zelfs twee in geweest.

De sluis en de dam hoorden aan den landsheer, d.i. oorspronkelijk aan den heer Van Amstel, — na den val van het huis Van Amstel aan Guy van Henegouwen, die Amsterdam stadsrechten schonk, en na diens dood, in 1317, aan de graven van Holland. Zij verhuurden het vischwater en verpachtten de huizen en erven op de sluis. Waarschijnlijk is het onderhoud van sluis en dam voor rekening van den Heer geweest. In 1387 komen reeds „Heemraden en Sluismeesters" voor, belast met het toezicht op de sluis. Waarschijnlijk moesten toen zij, die er door uitwaterden, voor het onderhoud zorgen, totdat Amsterdam het omstreeks den aanvang der 17de eeuw voor zijn rekening nam.

Met zekerheid weet men weinig van den aanleg van den Amsteldam, evenals van de eerste jaren zijner geschiedenis.

Het is onmogelijk afdoend te bepalen de oorspronkelijke grootte en de geleidelijke uitbreiding van de plek, die thans Amsterdam's hoofdplein vormt. De oudste afbeelding toch wordt eerst gevonden op de schilderij van Cornelis Anthoniszoon, in 1536, — in 1544 gevolgd door de houtsnede van denzelfden meester.

De kennis van den Dam vóór 1536 moet opgediept worden uit archiefstukken, en deze zijn onvolledig en schaarsch.

Wil men zich den Dam in zijn oudstbekenden toestand voorstellen, dan denke men zich de rivier de Amstel, aan de Westzijde bedijkt door wat thans Kalverstraat is; aan de Oostzijde bepaald door het drassige land, dat Nes en Gansoirde heette en door de Zandplaat, waarop de huizen in de Oude-Zijdskerkstraat — d. i. het Zuidelijk gedeelte der Warmoesstraat, tusschen Damstraat en Wijde Kerksteeg — verrezen.

Langs den Amstel waren nog geene kaden aangelegd; de breedte van den eigenlijken Dam, die niet groot was, — van den „Middeldam" — van Oost naar West gerekend, kan alzoo gelijk worden gesteld met den afstand tusschen de achterzijden der erven in den Nes en in de Kalverstraat. Van Noord tot Zuid zal de breedte in den beginne misschien niet veel grooter zijn geweest dan de afstand tusschen de hoekhuizen van Warmoesstraat en Nes. Spoedig is eene uitbreiding Noordwaarts gevolgd, zoodat de Vischmarkt een plaats kon vinden. Reeds in 1409 bestond de Vischsteeg. Ten Westen van den Middeldam, — tusschen Commandantshuis en Paleis van thans — en daarmede een ge-

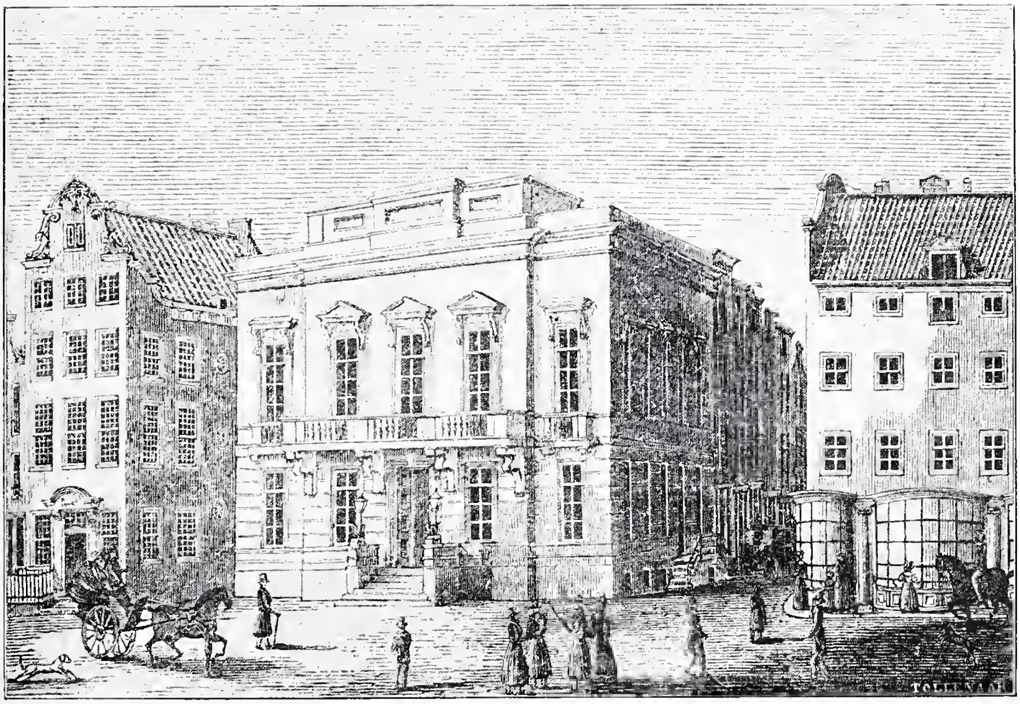

FIG. 7. ZEEMANSHOOP EN MANUFAC= TUUR=WINKEL WAAR „DE GROOTE CLUB" BEGIN XIXE EEUW NAAR EEN HOUTSNEDE v. TOLLENAAR.

heel vormend, lag het oudste marktveld der stad: „De Plaetze"; de Nieuwendijk sprong veel meer naar voren, en nam zijn begin veel Zuidelijker dan thans.

In den Middeldam lagen de beide sluizen: de groote of Ooster= en de kleine of Wester=sluis, beiden oorspronkelijk voor de doorvaart bestemd. Later, waarschijn= lijk in de 16e eeuw, is de kleine veranderd in een heul of duikersluis. Het zeggens= schap over het openen en sluiten van de sluizen in den Middeldam berustte bij de „mannen van het gerecht", d i.: Schout, Schepenen, de Heemraden en de Sluis= meesters.

Kort na 1384 werden de sluizen verlegd, en de vijf erven er op waarschijnlijk ook. In 1409 verkreeg Amsterdam van Graaf Willem II verscheidene privilegiën, ook: het vischrecht in de sluizen.

Behalve de huizen, die reeds vroeg op de Damsluizen waren gebouwd, was er ook de Vischmarkt, die op deze historische plek tot den jare 1841 gevestigd is geble= ven. Met zekerheid weet men, dat zij er vóór 1413 was.

De Vischmarkt was een vierkante ruimte, waarin vischbanken geplaatst waren, die de stad verhuurde; het eene deel was be= stemd voor zee= het andere voor rivier=

FIG. 8.
ZEEMANSHOOP
MET VERBOUW=
DEN WINKEL
VAN FIG. 7.
XIXE EEUW.

visch; „Sint Pieters=huysken" stond in het midden.

Aan de „Plaetze", het marktveld ten westen van den Middeldam, verrezen openbare gebouwen. Uit de Kalverstraat komend en links de Gasthuissteeg voorbijgaande, had men tegenover de plek, waar thans „De Groote Club" is, het St. Elizabeth's= of Heilige=Geest=Gasthuis, dienend voor zie= ken, vreemdelingen en proveniers. Aan het einde der 15e eeuw werd dit gasthuis met dat van St. Pieter in de Nes tot eene stichting saamgetrokken, en het vrijge= komen gebouw getrokken bij het stadhuis. In 1492 was er o. a. het belastingkantoor voor de 50ste penning.

Waar het stadhuis van Amsterdam in de middeleeuwen stond, is niet met juistheid uit te maken. Alleen weten we, dat het niet was, zooals oude schrijvers willen bewe= ren, in de Warmoesstraat, maar „aen de Plaetze".

Bij den brand van Amsterdam op 23 April 1421 werd meer dan een derde der stad verwoest, en tot de in asch gelegde ge= bouwen behoorden: de Nieuwe Kerk, de Nieuwe Zijds Kapel, het St. Elizabeths= gasthuis en, ook het Stadhuis.

De schade werd spoedig hersteld. Doch 23 Mei 1452 ging Amsterdam opnieuw, voor drie vierden, in vlammen op, en onder de verbrande, in ieder geval beschadigde gebouwen, komt weder voor het Raadhuis. Zooals het toen herbouwd is, kan men zien op de platte gronden van Cornelis Anthoniszoon.

Hoe de 16e eeuwsche Dam zich opdeed, kan men duidelijk zien op de reproductie

der oude teekening van Anthoniszoon. Het oude stadhuis staat veel meer naar voren dan het huidige, zoodat de Dam — de eigenlijke „Plaetze", kleiner was dan thans. Bovendien is een heel blok huizen, staande tusschen het Stadhuis en de vroe-gere Wijdekerksteeg, — de Mozes- en Aäronstraat van thans, — waarin weer zij-straten met groote logementen waren, o. a. De Prins, afgebroken, toen het nieuwe Stadhuis — het Paleis van thans — zou opgetrokken worden na den brand van het Oude Stadhuis. Deze afbraak geschiedde ook om een ruimeren verkeersweg naar de Molsteeg te verkrijgen.
Op dezelfde afbeelding is de vischmarkt reeds lang op de sluizen. De schepen uit het Y konden door (het Damrak) „'t Water" — onmiddellijk voor den Dam aanleggen. De drie huizen bij de Kalver-straat, waar thans „Zeemanshoop" is, staan evenals dit gebouw naar achteren. Een duidelijk denkbeeld van de visch-markt geeft de afzonderlijke afbeelding.
Op de oude afbeelding van den Dam en „de Plaetze" staat nog niet: De Waag, die om de groote en verschillende koop-manschap op den Dam, onmisbaar werd. De Waag, — ter plaatse, waar thans het Monument, aan den Volksgeest gewijd, rijst — was een flink, mooi gebouw, met hoogen stoep. In het begin van 1908 is het juist honderd jaar geleden, dat op wensch van Lodewijk Napoleon de Waag werd afgebroken om van uit het Paleis — het Stadhuis — een ruimer gezicht te hebben. Ook had Koning Lodewijk gewenscht, dat het Commandantshuis — het oude „Huis onder 't Zeil" — afgebroken zou worden, doch hiertegen had men bezwaar, omdat het gezicht op de huizen tegen die van de Warmoesstraat aangebouwd, toen reeds even als thans verre van fraai was.
De grootste verandering aan den Dam gaf de Beurs, „te water uitgebouwd", aan de Rokinzijde, in 1611, en „De Beurs" aan de Damrakzijde, in 1845. Het besluit om de oude Beurs aan het Rokin te sloopen en de nieuwe er tegenover te bouwen, had het verdwijnen der Visch-markt ten gevolge en een vergrooting van den Dam door het dempen van een groot deel van het water, dat de sluizen, waarop de Vischmarkt stond, bespoelde.
Den 13en April 1841 werd de Vischmarkt aan den Dam gesloten.
Gedurende de werkzaamheden voor den bouw van de nieuwe Beurs was de ont-ruimde Vischmarkt bezet met de voor dit doel noodige loodsen, doch toen, na de voltooiing van het gebouw, het terrein vrij kwam, bleek het, dat de zes huizen aan den Noordkant van den Vijgendam — de huizen, die eens stonden tegenover die van het Frogerbuurtje — tusschen de beide Vischpoorten, tegenover de Beurs, er treurig uitzagen.
Het waren zes huisjes van het Comman-dantshuis af, dat met de oostelijke Visch-poort in verbinding stond. Op den oosthoek hield de firma Jonker & Cie, de directie der toenmalige omnibus-onder-neming, kantoor; het huisje aan den anderen hoek, bij de westelijke poort had

PLAAT LXXIX. DE HUIZEN OP DEN VIJGENDAM, ACHTERZIJDE GEKEERD NAAR DE NIEUWE BEURS. FRONT NAAR HET BEURSPOORTJE.

de heer J. P. Jonker, directeur der Alge=meene Expeditie=Maatschappij in huur. Van die huizen maakten E. P. van Bommel, kort vóór zij in 1847 werden afgebroken, eene teekening in kleuren. De afbeelding is eene reproductie naar die teekening.
Er waren veel liefhebbers om op het open gekomen terrein te bouwen. De stad gaf echter geen vergunning, want de open gekomen plek, hoe duur ook betaald, was noodig voor het verkeer.
Door het wegbreken dier huizen had de Vijgendam lucht en een heel ander aan=zien bekomen.
Dat kreeg ook het hoekje aan de Kalver=straat. De drie naar achteren staande huizen: „De Gouden Leeuw, de Engelsche Dog en de Roode Leeuw" werden gekocht door de Sociëteit: „De Vriendschap", die er een groot gebouw, door den architect J. P. Hitchcock, deed bouwen, thans eigendom der Sociëteit „Zeemanshoop" en ook aldus genoemd.
Van den ouden Dam is tot op deze dagen gebleven: het Commandantshuis en de huizen met het oude Beurspoortje, het Poortje van Froger.
Het Damvraagstuk is schier zou oud als de Dam zelve. Reeds aan het einde der middeleeuwen bleek hij te klein. De eenige weg tot vergrooting was het aankoopen en onteigenen van huizen. En zoo zien wij van het einde der middeleeuwen tot aan het einde der vorige eeuw, van den Dam enkele huizen, blokken huizen en heele buurten door de stad onteigenen, aankoopen en afbreken.
Eene der grootste onteigeningen en af=braken is geweest die van de huizen op den Nieuwendijk, welke straat zich in den beginne op „de Plaetze", (de Dam) uitstrekte tot niet ver van den plek, waar thans het Monument staat. Door afbraak dezer huizen kwam de Nieuwendijk in de lijn, die deze straat nu nog heeft. De grootste afbraak was die kort na 1639, toen het plan opkwam voor een nieuw Raadhuis — het Paleis van thans. — Een geheele wijk, begrensd door het oude Stadhuis en de Nieuwe Kerk, te samen niet minder dan 65 huizen, werden ont=eigend, gekocht en afgebroken.
Dr. Johan C. Breen, de adjunct=archivaris van Amsterdam, heeft in zijn reeds ver=melde en tot bron strekkende, meer dan prijzenswaardige studie, vele dier huizen genoemd met toevoeging van den naam der bewoners, met opgave van huurwaarde en verkoopprijs. Niet verzuimd heeft hij aan te geven het recht, dat het Stadsbestuur in oude tijden had tot onteigening en af=braak van bestaande huizen.
Het Stadsbestuur had daartoe een dubbel recht. Huizen en erven, die Burgemeeste=ren, hetzij ten behoeve van de stad, hetzij ten dienste van de kerk, in eigendom ver=langden te hebben, konden zij tot „tot 's gherechts zeggen", dat is: na uitspraak en volgens taxatie van Schepenen, ont=eigenen; maar bovendien bezat de Re=geering de bevoegdheid om, wanneer een huis door koop in andere handen zou overgaan, het onmiddellijk op te eischen en van den kooper, voor den door dezen

PLAAT LXXX. DE DAM OMSTREEKS 1845. DE TWEE HUIZEN LINKS – IN EEN DE KANTOORBOEKHANDEL VAN BLIKMAN EN SARTORIUS – ZIJN NA 1848 TER VERBREEDING BEURSSTEEG GESLECHT. OP DEN ANDEREN HOEK DER BEURSSTEEG (THANS ROKIN) IS VERREZEN HET SIGARENMAGAZIJN HAJENIUS.

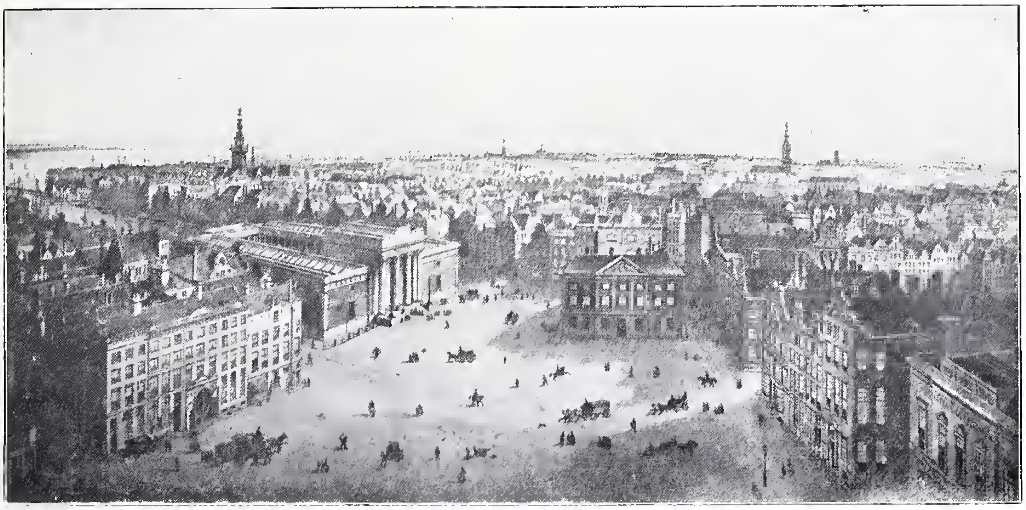
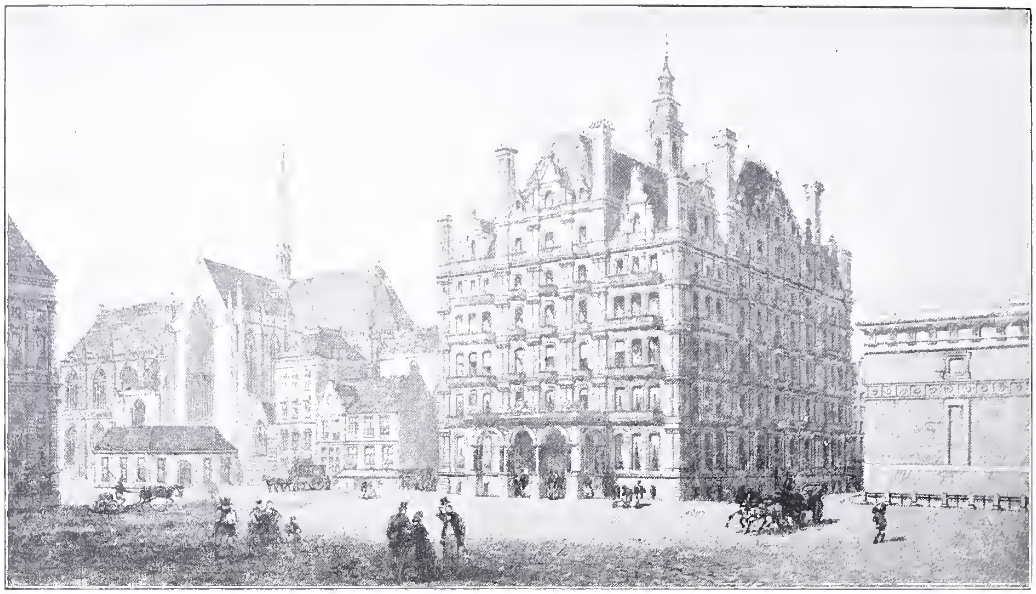

FIG. 9.
DAM MET DE NIEUWE BEURS VAN 1845 NAAR EEN LITHOGRAFIE.

verschuldigden koopprijs, over te nemen. Men noemde dit „het recht van nakoop".

De verbetering of verbreeding der toegangswegen tot den Dam hield verband met de vergrooting van het plein zelve. Zoo werd o.a. in de 16de eeuw noodig voor handel en verkeer, te land en te water, om het Damrak nauwer met den Dam te verbinden door voor de huizen tusschen Zoutsteeg en Dam, die oorspronkelijk te water uitgebouwd waren, een burgwal te maken. De burgwal heette in 1526 Vijgendam, omdat ten tijde der demping een scheepslading bedorven vijgen alsmede tot dempingsmateriaal werd gebruikt. De burgwal heeft dien naam ruim een eeuw behouden, — toen ging de naam van „Vijgendam" over op dien van den Middeldam — den oorspronkelijken Dam — en werd de nieuwe burgwal evenals die, welke zich uitstrekte van de Nieuwe brug tot aan de Zoutsteeg, „Damrak", en in de volksmond „'t Water" genoemd.
Om van de Rokinzijde, nadat ook deze in 1527 een breederen burgwal had, een ruimeren toegang tot den Dam te krijgen, werd de stadspaardenstal bij de Kromme-Ellenboogsteeg gesloopt en een nieuwe gezet aan den N. Z. Voorburgwal hoek Vogelsteeg. En toen deze steeg met de 65 huizen van de wijk tusschen het oude stadhuis en de Nieuwe Kerk ging verdwijnen, werd een nieuwe paardenstal aan de overzijde gebouwd, ter plaatse, waar thans het Postkantoor is Op het nabijzijnde pleintje: „de Donkere sluis" was het een groote drukte van slepers met hunne sleeën en wagenen, zoodat, toen in 1661 de kerkmeesters van de Nieuwe Kerk verzochten om huizen voor de kerk te mogen bouwen — om meer

FIG. 10.
PLAN VAN
DEN ARCH.
G. SOMERS
CLARKE,
LONDEN, VOOR
EEN HOTEL OP
TE RICHTEN,
DAM, HOEK
DAMRAK.

rust in de kerk te hebben —, hun verzoek werd toegestaan. Met het slopen dezer wijk verdwenen tevens het N. Z. Kerkhof en het Ellendige Kerkhof, de begraafplaats voor misdadigers, nog lang in herinnering gebleven door den naam: „Ellendige steeg", op verzoek der 19de eeuwsche bewoners veranderd in Eggertstraat. Thans zijn, volgens raadsbesluit, de huizen om de kerk afgebroken. Op de plaats aan den Dam, waar de Paardenstal geweest was, en op die van enkele andere woningen, lieten kort na 1611, Burgemeesteren twee huizen aan de Damzijde en vijf aan de nieuwe straat, de Beurssteeg, bouwen, en aan de overzijde op den hoek van den Dam één, en in de straat twee; terwijl particulieren er anderen deden optrekken.

In 1720 hebben Burgemeesteren deze huizen verkocht; de twee op den Dam — thans het sigarenpaleis van Hajenius — brachten op *f* 14,500 en *f* 18,400; de huizen in de Beurssteeg, waarvan nog enkelen den ouden bovenbouw hebben, van *f* 8000 tot *f* 14,000.

In het begin der tweede helft van de vorige eeuw kwamen groote plannen op, ter verbetering en vergrooting der verkeerswegen in de oude stad, welke allen den Dam tot uitgangspunt hadden. In Augustus 1866 vroegen o. a. de heeren Louis Kuinders en C. Outshoorn vergunning, „tot het aanleggen eener hoofdstraat van den Dam tot aan den Middellaan der Plantage en het bouwen eener nieuwe centrale bur-

gerwijk op de terreinen van den gedempten Uilenburgwal."

Van dat plan kwam niets, wel van een vroeger en meer bescheiden: de verbreeding van de Halsteeg, die na de verbreeding den naam Damstraat ontving. Over twee perceelen had de stad bij de onteigening proces moeten voeren, over die van de firma's Koch en Hajenius, wiens sigarenwinkel staande en gelegen was op den hoek van Halsteeg en Warmoesstraat.

Het geheele bedrag der onkosten voor verbreeding der Halsteeg beliep het cijfer van ƒ341,782,35½.

De verbreeding der Beurssteeg, waartoe in 1862 was besloten, liet op zich wachten; hoewel het verbreeden der toeganswegen tot den Dam een voortdurende zorg bleef. In 1873 bereikte den Raad een voordracht „tot het brengen van een nauw verband tusschen het oude en nieuwe gedeelte der stad en tot het verbeteren der wegen, te water en te land, door en naar de stad. Daaronder viel verbreeding van Damrak en Rokin, verbreeden der Gasthuismolensteeg en der Stilsteeg, — thans de Paleisstraat, — en ook weer der Beurssteeg, die, eindelijk, in 1875 verbreed was en den naam kreeg van Beursstraat, later veranderd in dien van Rokin.

In 1876 zag men het Damrak verbreed. Toen er plannen tot het bouwen van een nieuwe Beurs kwamen, werd een groot deel van het Damrak gedempt en de oude Korenbeurs afgebroken.

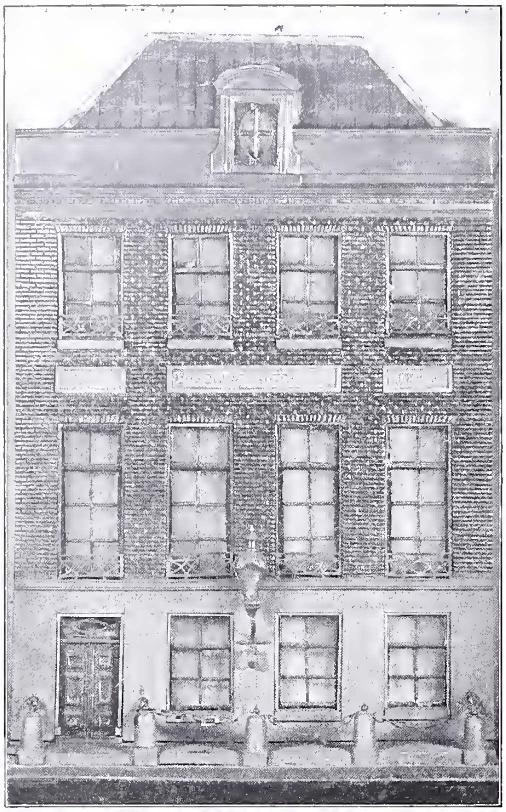
Na de opening van de nieuwe Beurs in 1903 en de slooping der Beurs van 1845, heeft de Dam het begrip „plein" verloren. Een nieuwe Damkwestie is ontstaan, die nog geene oplossing heeft.

Het verbreeden der Beurssteeg (begin Rokin) is niet zonder moeite gegaan. Er moesten acht huizen onteigend worden; vijf in de Beurssteeg, twee op den Dam en een op de Beurssluis, — dezelfde huizen die de Magistraat vóór 1720 in eigendom bezat en toen verkocht had. Over een der

FIG. 11.
BEURSPOORTJE
ZIJDE
VIJGENDAM.

FIG. 12.
„DOCTRINA ET
AMICITIA"
(MOQUETTE).

perceelen, het tweede huis op den Dam, waarin de firma Blikman & Sartorius sinds 200 jaar haar zaak dreef, moest geprocedeerd worden. De firma Blikman & Sartorius vroeg *f* 80.000, de stad bood *f* 40.000. De Rechtbank stelde het bedrag op *f* 56.000.

Het hoekhuis in 1720 door Burgemeester Pancras voor weinig geld gekocht, en dat van de Weduwe Westerman-Schmale werden afgebroken met de andere huizen in de Beurssteeg. Een blinde muur wijst thans den grens aan.

Ook de ingang van de Paleisstraat had in 1876 een kleine verbreeding ondergaan. Heijman, de eigenaar van het modemagazijn hoek Kalverstraat en Paleisstraat, stond een reep grond aan de stad af, toen zijn huis werd afgebroken voor het optrekken van „De Groote Club".

Ondanks de groote verandering, die de Dam in den loop der tijden heeft ondergaan, is er nog een gedeelte blijven staan, dat tot het heel oude Amsterdam behoort: het buurtje van Froger.

Toen men in 1555 eenige achterhuizen aan den Middeldam onteigende om de Vischmarkt te vergrooten, was men ook van plan, huizen aan de overzijde te onteigenen.

Burgemeesteren legden daarom de hand op het huis naast „De Kat", oorspronkelijk belend door de groote Damsluis. De eigenaars, Pastoor Boel Janszoon en zijne zuster Stijn Jan Boelenzoonsdochter, die het hadden laten bouwen, verkochten het in 1555 aan den zuivelverkooper Gerrit Hendriksz. van Santen. De regeering liet het inkoopen, en het achterhuisje, dat uitkwam op den Utrechtschen steiger aan het Rokin, afbreken. Daarna verhuurde de stad het aan den Bergervaarder Claas Symonsz. voor *f* 150 's jaars, in 1600 tot *f* 409 verhoogd.

Spoedig verminderde de huur tot *f* 370, omdat voor een der vensters een „casse" zou gezet worden.

Dit huis in 1603 verbouwd, is thans hetzelfde huis No. 18 op den Dam, waarin

FIG. 13. SOCIËTEIT „DE GROOTE CLUB".

Froger zijn wijdvermaarde hoedenzaak heeft.
Dit huis met het oude Beurspoortje en annexen, houdt aan het oudste gedeelte van den Dam, aan den Middeldam, de herinnering levendig; het is een stukje historie in steen.
Herinnering aan den ouden Vischmarkt, op de plaats, waar Amsterdam zijn oorsprong nam, bewaart nog een gevelsteen – twee scholletjes – heel boven aan een der huizen tusschen Vischsteeg en Vijgendam.
Tijdens de Fransche overheersching, na het bezoek van keizer Napoleon in 1811 aan Amsterdam, werd de eeuwenoude en historische naam van Dam veranderd in Place Napoleon. In 1813, na de afschudding van het Fransche juk, werd die naam niet langer geduld en herkreeg de plek met de verschillende uitbreidingen die herinnerde aan het aanbegin van Amsterdam, weder den ouden naam van: Dam.

* * *

DOCTRINA ET AMICITIA EN DE GROOTE CLUB

De Dam van thans wacht op algeheele verandering. Van de vele plannen tot oplossing van het Damvraagstuk, beoogt dat van den architect Eduard Cuypers

PLAAT LXXXI. DAMPLEIN 1908.

FIG. 14.
DAMPLEIN
HOEK ROKIN
1908.

o. a. ook verbreeding van den toegang tot den Dam, zijde Paleisstraat, ter plaatse waar het gebouw „De Groote Club" is. Om dit mogelijk te maken, moet het gebouw „De Groote Club" afgebroken. De grond, die dan, na afstand van een deel aan de stad, overblijft, zou te klein zijn voor een clubgebouw. Het geval wil, dat plannen, aanhangig om „Doctrina et Amicitia" te vereenigen met „De Groote Club" — het denkbeeld van Eduard Cuypers mogelijk maken om het gebouw dier club, en dat van „Doctrina et Amicitia" met de, tusschen beide gebouwen liggende huizen tot den grond toe te slechten en op den dan vrijgekomen grond een nieuw clubgebouw op te richten, waar de leden der vereenigde sociëteiten: „Doctrina et Amicitia" en „De Groote Club" in een nieuw, statelijk en deftig gebouw, zich aansluitend aan het karakter van het Paleis, het voormalige Raadhuis, als broeders zullen samenwonen.

De tijd tot samenvoeging der beide sociëteiten tot één is rijp. In wezen is er tusschen beiden weinig of geen verschil meer, hoe groot dat in vroeger jaren ook geweest moge zijn.

„Doctrina et Amicitia" is voor ruim honderd vijf-en-twintig jaar ontstaan uit partijzucht. In den strijd tusschen Patriotten en Prinsgezinden richtten de eersten, wien den bijnaam *Keezen* gegeven was, een Sociëteit op, genaamd: „De Vaderlandsche Socië-

FIG. 15.
DAM MET
INGANG
KALVERSTRAAT
1908.

teit", die eerst haar bijeenkomsten hield in een huis op de Keizersgracht, waar thans het Roomsch-Katholiek armenkantoor is, en later op het Rokin, en nog later in de Kalverstraat, hoek Gapersteeg. Op bevel der Regeering werd deze Sociëteit ontbonden, doch door eene slimheid werd haar de wedergeboorte onder den naam „Doctrina et Amicitia" mogelijk. Onder het voorgeven dat er „Doctrina" zou beoefend worden, kunst en wetenschap gediend en loutere vriendschap bevorderd en met plechtige en nadrukkelijke belofte aan Burgemeester en Schepenen, besprekingen van stads- en landszaken te zullen nalaten.

Om een goede vergaderplaats, een zoogenaamd „Collegehuis" te hebben, kocht het Bestuur twee huizen in de Kalverstraat bij den Dam aan: het „Hof van Holland" en het „Hof van Berlijn". Na de slechting dezer panden, verrees er het gebouw: „Doctrina et Amicitia", zooals het met wegneming van een armlantaarn in het midden, en steenen paaltjes verbonden door kettingen, langs de geheele uitgestrektheid, thans nog in wezen is.

Ondanks de belofte geen politiek te behandelen, werd er toch over gesproken, zoodat, evenals vroeger: „De Vaderlandsche Sociëteit", voor een wijle, op hoog bevel, 't gebouw „Doctrina et Amicitia" gesloten moest worden. Lang heeft deze sluiting niet geduurd; binnen een kort tijdsverloop, konden de leden het gebouw weder betrekken. Op nieuw werd aan po-

FIG. 16.
DAM MET
INGANG
NIEUWENDIJK
1908.

litiek gedaan, vooral in den Napoleonstijd. Om den „overweldiger" te weerstaan, werd er in „Doctrina" veel beraamd.
Na het herstel van Neerland's onafhankelijkheid verflauwde de zin voor politiek bij de leden van „Doctrina". De vorsten uit het huis van Oranje benoemden zij achtereenvolgens tot eereleden, eene onderscheiding op Prins Hendrik der Nederlanden, gemaal van Koningin Wilhelmina overgegaan. Slechts de natuurwetenschap en de letteren bleven zij dienen. In de voorgaande eeuw is die beoefening gestaakt, zoodat „Doctrina" bij het aanbreken der 20ste eeuw het karakter eener gewone sociëteit had. Wel bleven de meesten harer leden tot de voornaamste Amsterdammers, tot de Patriciërs behooren, doch thans zijn de grenzen tusschen „Doctrina et Amicitia" en „De Groote Club" zoo verflauwd, dat voor eene samensmelting der Sociëteiten geene overwegende bezwaren meer zijn.

De geschiedenis van „De Groote Club" wortelt niet in een lang verleden, en valt buiten stads- en lands-historie.
Zij is ontstaan uit de behoefte van vele Amsterdamsche Sociëteiten om een goed, eigen clubgebouw te hebben, zooals men die in het buitenland aantrof.
„De Groote Club" is o.a. voortgekomen uit de samensmelting der kleinere sociëteiten, als: de vereeniging „W. Y", boven

het niet meer bestaande lokaal: „Diligentia" in de Kalverstraat, — uit de sociëteit „Amicitiae Vinculum", vergaderplaats op het Rokin, hoek Gapersteeg, boven de sociëteit: „De Eendragt"; uit de Amstelclub, vergaderplaats: „De roode Leeuw" op den Dam, en uit eene sociëteit van Duitschers, saamkomende in het koffiehuis „De Karseboom".
Op den hoek van den Dam en Kalverstraat, waar voorheen de manufactuurwinkel van Heyman was, werd het clubgebouw naar de plannen van den architect Gosschalk opgetrokken en op 1 Februari 1872 feestelijk geopend.
Wordt de vereeniging van „Doctrina et Amicitia" met „De Groote Club" een feit, dan zal er een gebouw verrijzen op den hoek van den Dam, dat zich in karaktervan-bouw aansluit aan den Dam in de toekomst.

* * *

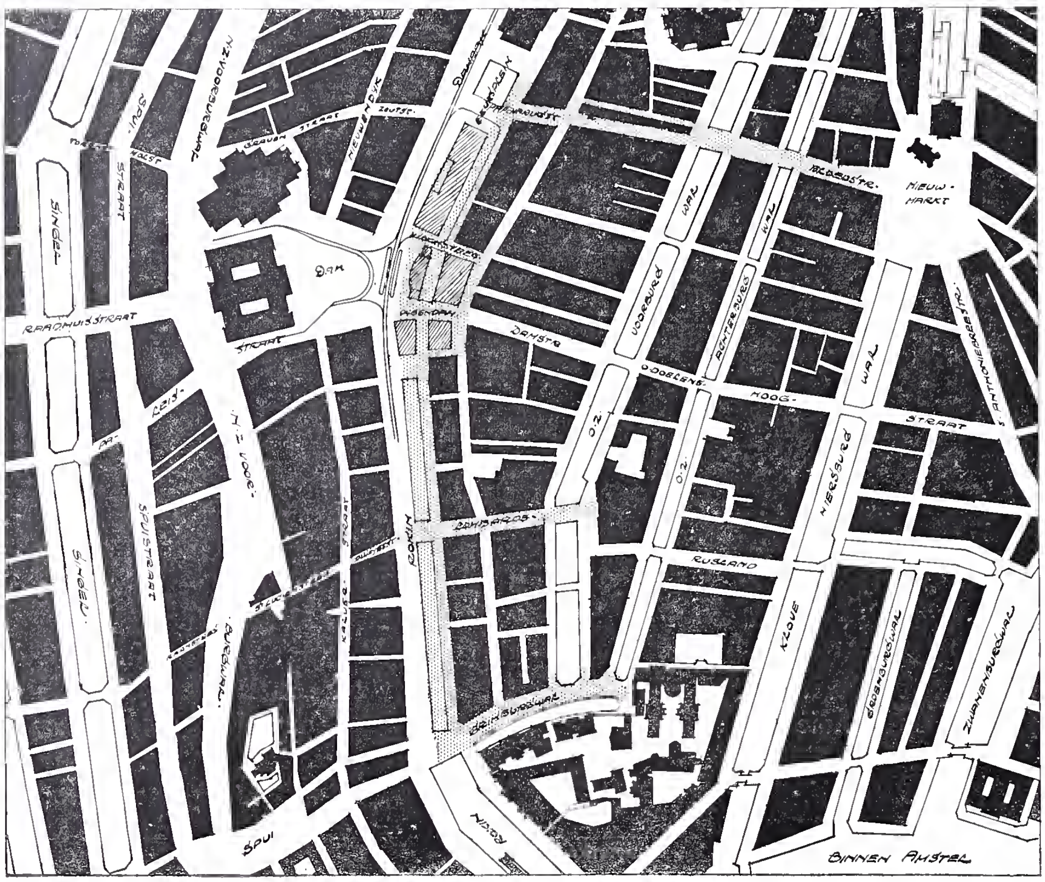

FIG. 17. PROJECT VOOR EEN NIEUW DAMPLAN EN OMGEVING MET VERBETERDE VERKEERSWEGEN.

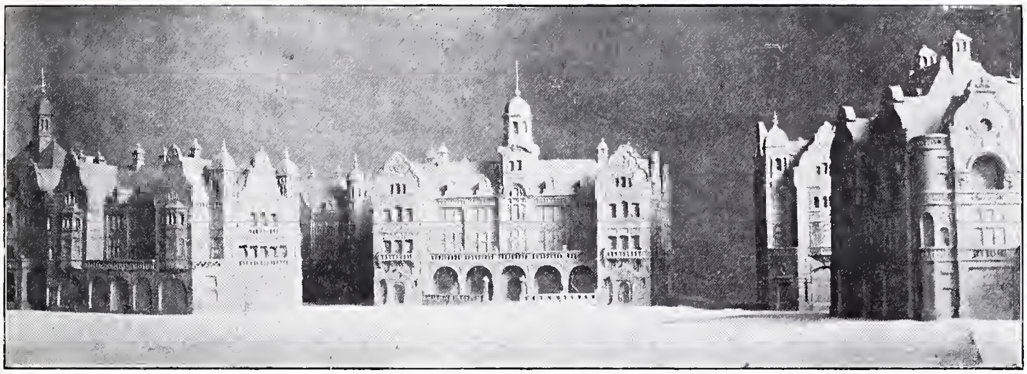

FIG. 18.
NIEUW
DAMPLAN
GEZIEN VAN
ZEEMANSHOOP
(MOQUETTE)

PLAN VAN NIEUWEN AANLEG VAN DEN DAM MET OMGEVING

DE DAM IN DE TOEKOMST

De wijze waarop de Dam eenmaal tot een goed geheel zou kunnen vervormd worden heeft de Heer Ed. Cuypers op de nevenstaande afbeeldingen aangetoond. Evenals te Brussel en te Antwerpen de hoofdpleinen door gemeentelijke subsidie langzamerhand herschapen worden tot een monumentaal geheel, heeft de Heer Ed. Cuypers zich ook voorgesteld door subsidie van gemeentewege of door gelden, welke door vereenigingen beschikbaar gesteld zouden worden, langzamerhand de bestaande gebouwen aan den Dam door verbouwing, volgens te geven plannen van een te benoemen commissie,

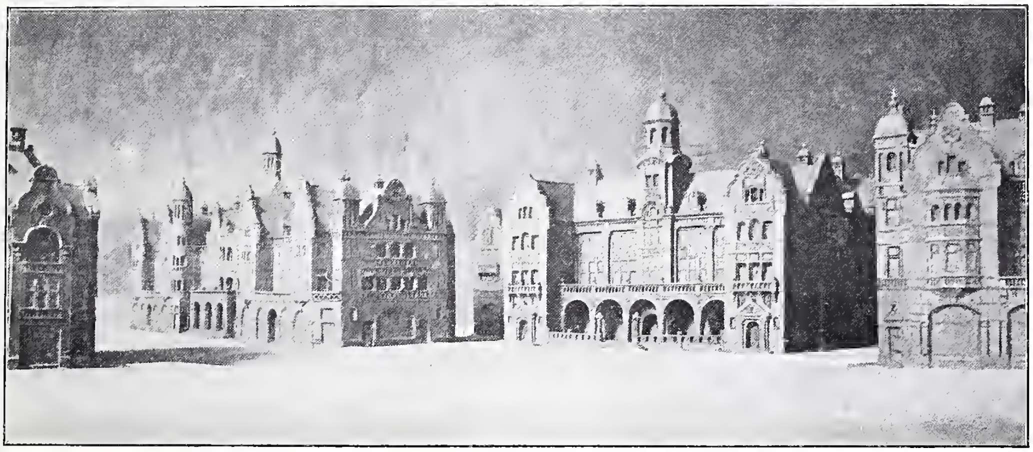
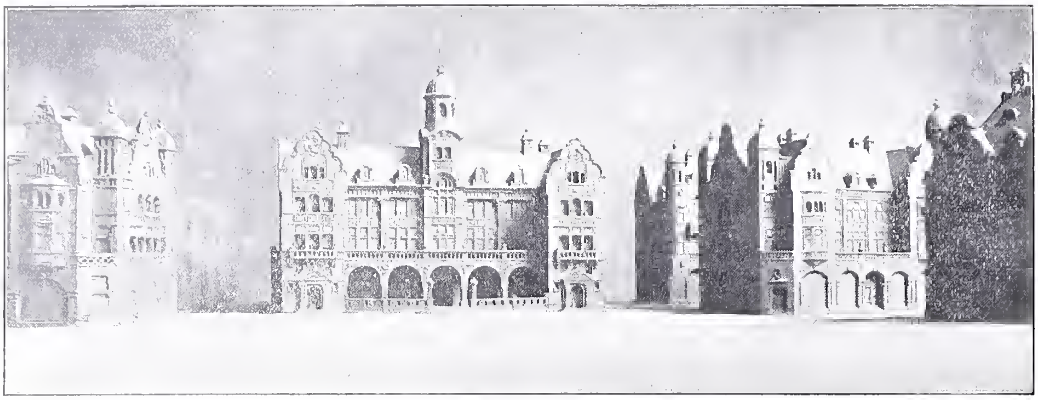

FIG. 19.
NIEUW
DAMPLAN
GEZIEN VAN
HAJENIUS
(MOQUETTE).

FIG. 20.
NIEUW
DAMPLAN
GEZIEN VAN
HET PALEIS
(MOQUETTE).

te vervormen tot een volkomen harmonisch geheel.
De mogelijke verbouwing van De Groote Club, en de plannen der gemeente, dragen niet weinig mede om een dergelijk ideaal binnen afzienbaren tijd te kunnen verwezenlijken.
Uit de afbeeldingen van den Dam blijkt, dat ontwerper gemeend heeft het Commandantshuis en het bestaande monument te moeten sloopen, aangezien het eerste voor de door hem gedachte indeeling van den Dam in den weg staat en het tweede het schoonheidsgevoel kwetst.
De nieuwe bouwblokken, op het terrein van de gesloopte Beurs en op de door onteigening vrijkomende terreinen heeft de ontwerper zoodanig ingedeeld, dat ophooping van menschen en voertuigen zooveel mogelijk vermeden wordt, en bovendien alle bouwblokken aan belangrijke verkeerswegen grenzen, — hetgeen in het algemeen belang zal zijn en waardoor voorkomen wordt, dat smalle straatjes met minderwaardige gebouwen ontstaan. Ten einde dit te bereiken, is eene

FIG. 21.
NIEUW
DAMPLAN
GEZIEN VAN
„DE BISSCHOP"
(MOQUETTE).

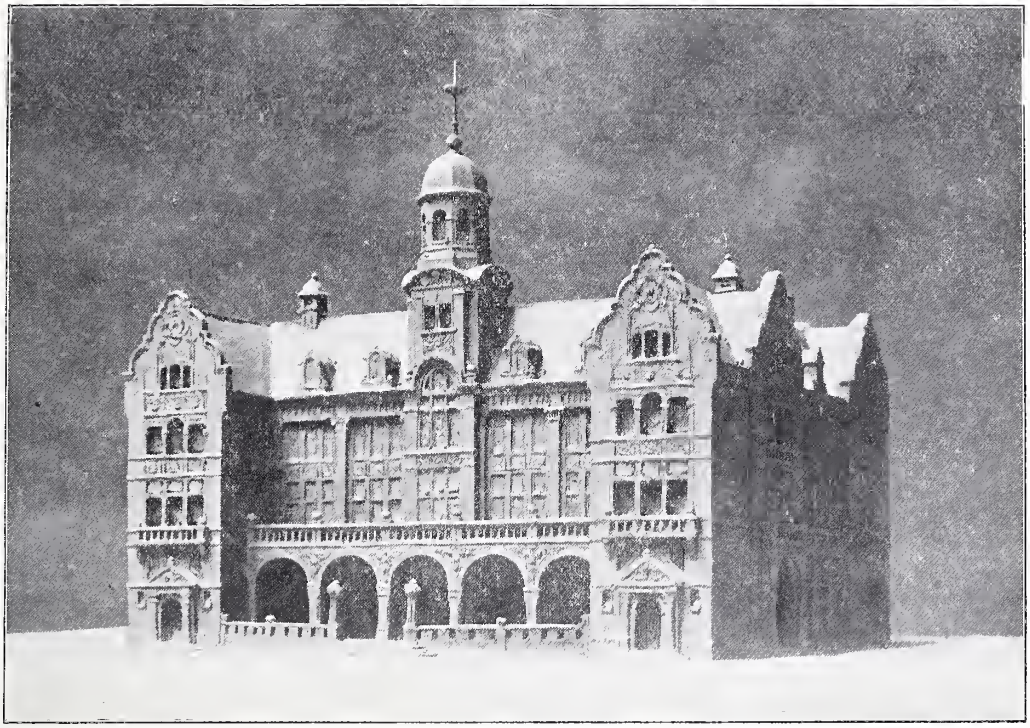

FIG. 22.
GALERIJ=
GEBOUW TER
PLAATSE
VAN HET
COMMAN=
DANTS=HUIS
(MOQUETTE).

tweede straat ontworpen van het ge= dempte Rokin naar de Damstraat, waar= door de strooming op het Rokin verdeeld wordt in personen, die den Dam opgaan en in personen, welke zich naar de Dam= straat willen begeven. Deze nieuwe ver= keersweg is hoofdzakelijk voor beurs= bezoekers door een galerij ter breedte van 10 M. verbonden met de straat achter het nieuwe bouwblok op het oude Beurs= terrein: waardoor ook deze straat aan= merkelijk in waarde zal stijgen. – Veel beursbezoekers zullen zeker dezen minder drukken weg verkiezen boven den door tramwagens, voertuigen en fietsen zoo on= veiligen Dam, Damrak en toegang Rokin. De bedoelde galerij is van den Dam ge= heel zichtbaar, waardoor èn van den Dam èn van uit de galerij een fraai en gezellig aanzien verkregen wordt.

Het bouwblok achter deze galerij is bij uitstek geschikt om voor winkelhuizen ingericht te worden, daar dit blok aan alle zijden aan voorname verkeerswegen grenst, terwijl ook de overige bouwblok= ken op het oude Beursterrein, en tusschen de beide straten aan het Rokin voor win= kels, kantoren, enz. geschikt zijn.

Door het gebouwencomplex, waarin de galerij is aangebracht, achteruit te plaatsen

FIG. 23. NIEUW GEBOUW TER PLAATSE VAN HET BEURS-POORTJE (MOQUETTE).

wordt het mogelijk, ondanks de juist voor dit gebouwencomplex door de vluchtheuvels plaatshebbende verbreeding der tramsporen, dat het rijverkeer van Rokin naar Damrak plaats kan hebben, zonder de tramrails te moeten oversteken.

Het is onnoodig te zeggen, dat voor het verkrijgen van het geheel, dat ontwerper zich voorgesteld heeft, het noodig zal zijn, dat de Gemeente de verschillende bouwblokken niet versnippert, noch deze door verschillende architecten zal laten bouwen, doch een commissie benoemd, aan wier oordeel de plannen voor de bouwblokken zullen onderworpen worden, of welke commissie zelve de schetsen voor de gevels zal aangeven.

* * *

OPLOSSING VAN HET DAM-VRAAGSTUK

Op de situatie-teekening van den Dam met omgeving is aangegeven, op welke wijze betere verkeerswegen in de omgeving van den Dam te verkrijgen zouden zijn. In de eerste plaats zou op weinig kostbare wijze een nieuwe verkeersweg gemaakt kunnen worden van het Beursplein naar de Nieuwmarkt, door het verbreeden der Papenbrugsteeg en het doorbreken van de daarachterliggende bouwblokken aan Warmoesstraat, O. Z. Voorburgwal en O. Z. Achterburgwal. Deze nieuwe verkeersweg zou volkomen aansluiten aan de drukke passage van de Leliegracht door Molsteeg, Gravenstraat en Zoutsteeg, welke laatste evenals de Papenbrugsteeg verbreed zou kunnen worden, terwijl bovendien door deze nieuw te maken verbindingsweg de te drukke passage door Damstraat, Doelenstraat en Hoogstraat aanzienlijk zou verminderen, en een directe verbinding zou ontstaan

FIG. 24. NIEUW GEBOUW HOEK DAM EN ROKIN (MOQUETTE).

FIG. 25.
NIEUW
DAMPLAN MET
GEZICHT OP
HET SOCIËTEITS=
GEBOUW
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
(MOQUETTE).

naar de Beurs voor de vele Beursbe=zoekers, die hunne kantoren hebben aan Kloveniers=, O. Z. Voor=, en O. Z. Achter=burgwal.

De demping van het Rokin tot aan het Spui zou èn voor het verkrijgen van een ruimeren verkeersweg èn uit een aesthe=tisch oogpunt aanbeveling verdienen. Door het aanleggen van plantsoenen zal het Rokin een gezellig en fraai aanzien kunnen verkrijgen, door de demping zullen de vele onbewoonde huizen, welke nu het Rokin zoo ontsieren, verdwijnen, en successievelijk grootere en fraaiere ge=bouwen aan de „stille zijde" verrijzen. Nog steeds is er groote behoefte aan eene betere verbinding van het Rokin naar het Stadhuis. Vooral in aansluiting met de passage door Raam=, Rosmarijn= en St. Luciënsteeg, zou een nieuwe verkeers=weg naar het Stadhuis gemaakt kunnen worden door verbreeding van de Duifjes=steeg en het doorbreken der bouwblokken aan Rokin, Nes en O. Z. Voorburgwal, welke verkeersweg wederom aansluit met de reeds ten deele verbreede Agnieten=straat en het Rusland. Ook door dezen nieuw te maken verkeersweg zou de passage op Vijgendam en Damstraat ver=minderen. Ten slotte zou de drukke ver=keersweg door de Langebrugsteeg, waar bovendien op trouwdagen vele rijtuigen moeten passeeren, verbeterd kunnen wor=den, door het amoveeren der oude per=ceelen en het verbreeden van den Grim=burgwal.

FIG. 26.
NIEUW
DAMPLAN MET
GEZICHT OP HET
SOCIËTEITS-
GEBOUW
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
(MOQUETTE).

PLANNEN VOOR HET BOUWEN VAN EEN NIEUW SOCIËTEITSGEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA"

Reeds meermalen zijn pogingen aangewend om bij de Socie- teiten „Doctrina et Amicitia" en „De Groote Club", tot ver- andering en verbetering van den bestaan- den toestand te komen.

Ongeveer 15 jaar geleden reeds is door „Doctrina et Amicitia" het perceel Kal- verstraat No. 6 (Trio) aangekocht, ten einde bij eventueele verbouwing en uit- breiding het noodige terrein beschikbaar te hebben, terwijl „De Groote Club" ook reeds sedert lang de beschikking had over het perceel Kalverstraat No. 2 (Ver- gulde Eenhoorn).

Later zijn van den kant van „Doctrina et Amicitia" pogingen aangewend om ook de beschikking over het perceel Kalver- straat No. 4 (Bosch) te verkrijgen, welke pogingen toen echter afgestuit zijn op te hooge eischen van den toenmaligen eige- naar.

Daarna is van den kant van „De Groote Club" een plan uitgegaan om op de plaats

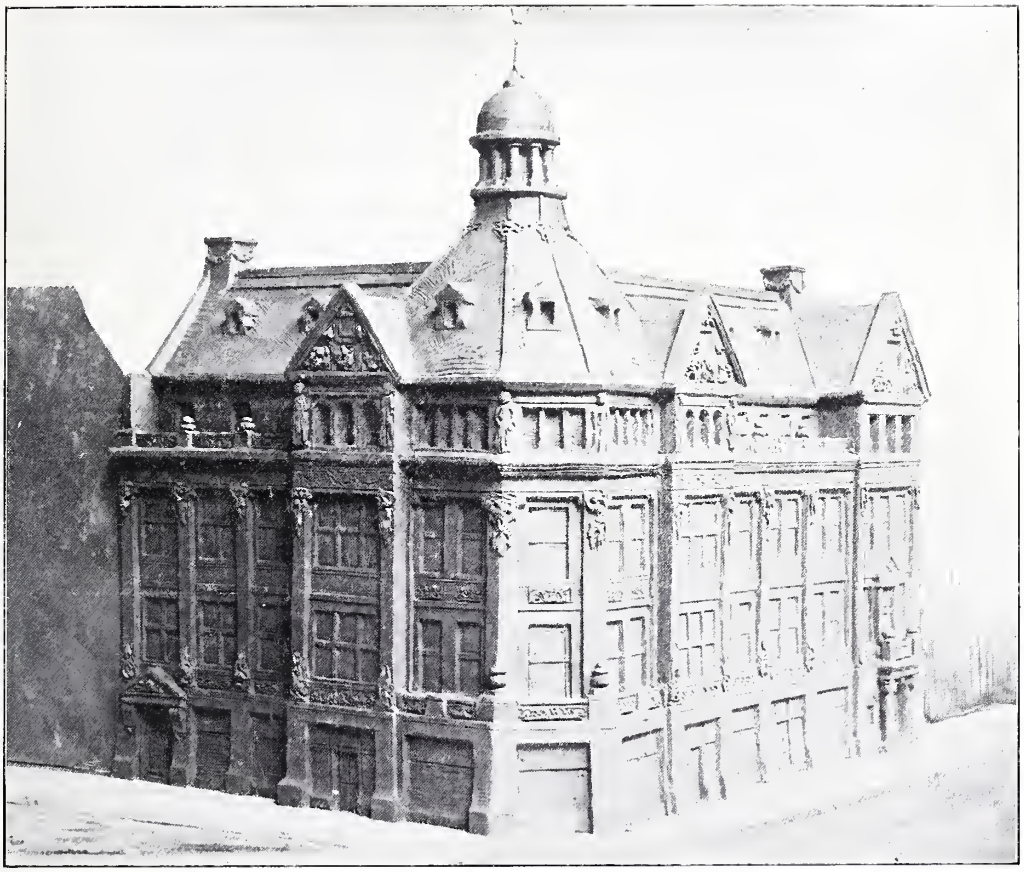

FIG. 27.
NIEUW
SOCIËTEITS-
GEBOUW VOOR
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
(MOQUETTE).

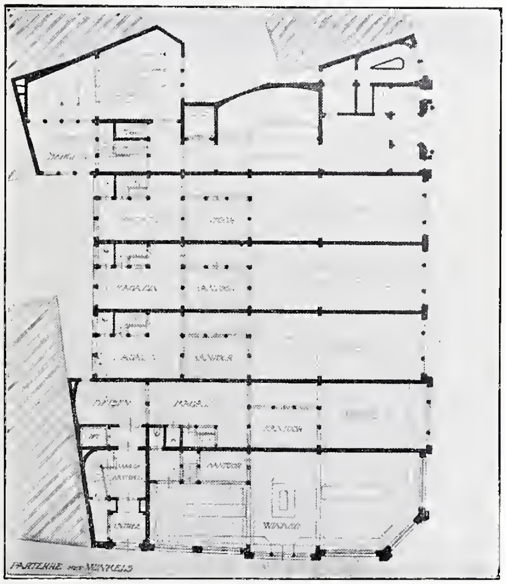
van haar Sociëteitsgebouw en het daarnaast liggende perceel Kalverstraat No. 2 in vereeniging met „Doctrina et Amicitia" een nieuw gemeenschappelijk Sociëteitsgebouw te stichten; evenwel zonder succès. Toen nu ruim een jaar geleden het perceel Kalverstraat No. 4 in openbare veiling werd aangeslagen, herleefden weder de plannen tot aankoop daarvan met het resultaat, dat het perceel ter beschikking kwam van „De Groote Club".

Zoodoende hebben de twee Sociëteiten een geheel aaneengesloten complex van gebouwen verkregen en vond men in deze omstandigheid alleszins aanleiding om de vroegere fusieplannen weder op te vatten. Na hierover gehouden besprekingen tusschen de beide besturen, werd in beide Sociëteiten op den 21en October 1907 een ledenvergadering opgeroepen, met het resultaat dat eene Commissie werd benoemd, welke zou onderzoeken of de

PLAAT LXXXII. NIEUW SOCIËTEITSGEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA" (PERSPECTIEVISCH AANZICHT).

FIG. 28.
SOCIËTEITS=
GBOUW VOOR
„DE CLUB:
OCTRINA ET
AMICITIA",
PLN PARTERRE
VERDIEPING.

samensmelting der beide Sociëteiten en 't stichten van een nieuw Clubgebouw mogelijk was. Deze Commissie bestond uit de Heeren: E. Harkema, G. H. Hooft van Vreeland, Mr. J. Kruseman, C. L. M. Lambrechtsen van Ritthem, H. C. Rehbock en Mr. H. H. van den Berg, terwijl de Heeren Mrs. W. Boot en Aug. Philips als Voorzitters der beide Sociëteiten mede in de Commissie zitting namen.

Het bleek deze Commissie, dat het zwaartepunt der te bestudeeren vragen gelegen was in een ontwerp van een nieuw Sociëteitsgebouw, dat aan hooge eischen zou beantwoorden.

Daar de Commissie de voorlichting en medewerking van een architect noodzakelijk achtte, werd de heer Ed. Cuypers door haar aangezocht zijn hulp te verleenen. Bekend met het voornemen van het gemeentebestuur de rooilijn der Paleisstraat te wijzigen, waardoor deze straat en de toegang tot de Kalverstraat zouden worden verbreed en verbeterd — aan welk voornemen ondertusschen is gevolg gegeven door een voordracht van B. en W. goedgekeurd in de raadsvergadering van 29 April l.l. — heeft de Commissie reeds van den aanvang af met dezen gewijzigden toestand rekening gehouden.

Bij de bestudeering der plannen bleek spoedig dat een goed geheel niet te verkrijgen was, zoo niet beschikt kon worden over de 4 perceelen langs de Paleisstraat, (Nos. 3, 5, 7 en 9) niet behoorende aan „De Groote Club" en geheel besloten binnen de perceelen, wel in eigendom door de Club bezeten. Waar verder bleek, dat de

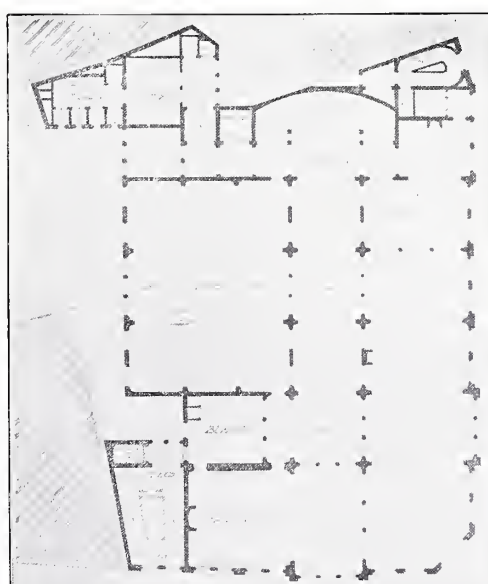
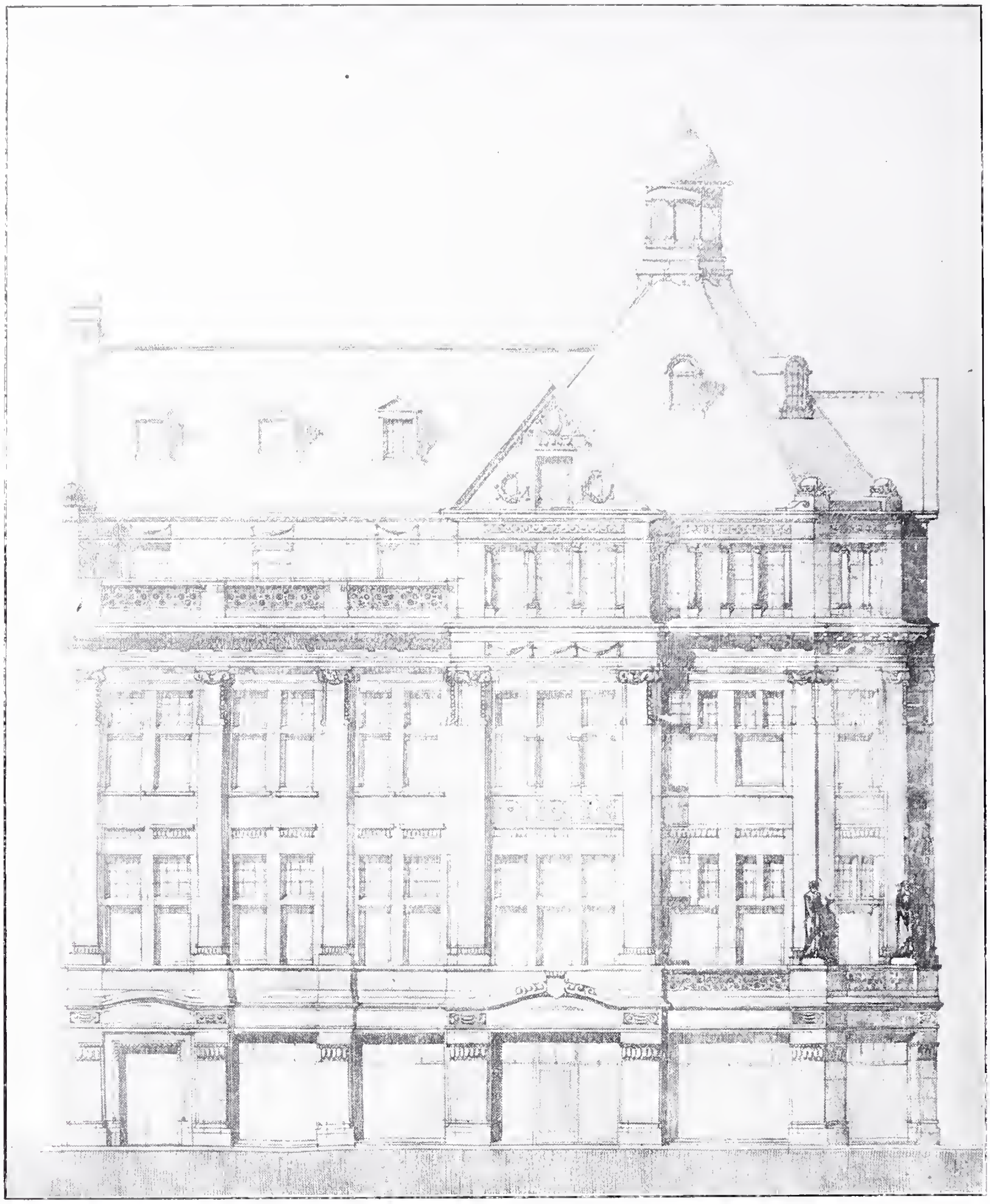

FIG. 29.
SOCIËTEITS=
GEBOUW VOOR
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA",
PLAN EERSTE
VERDIEPING.

PLAAT LXXXIII. NIEUW SOCIËTEITSGEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA". GEVEL KALVERSTRAAT.

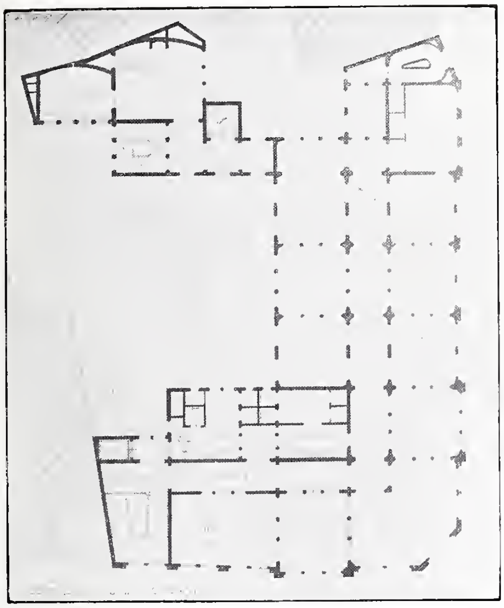

FIG. 30. SOCIËTEITS≠GEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA" PLAN TWEEDE VERDIEPING.

ben ten slotte geleid tot het ontwerp zoo≠als de afbeelding aangeeft.
De toegang voor de Club is gedacht in de Paleisstraat, westzijde van het gebouw, de toegang voor de kantoorlokalen is ge≠legen aan de Kalverstraat met ruime trap en flinke lift.
Op den *parterrevloer* zijn 5 groote winkels ontworpen met kelderruimte. Wil men de winkelruimte niet over 5 winkels verdee≠len, dan bestaat daartoe gelegenheid door samenvoeging der lokalen, desverlangd tot éène groote inrichting. Ook zou het zeer goed mogelijk zijn inplaats van den winkel aan de Kalverstraat een restaurant ten dienste der leden van de nieuwe Socië≠teit te maken, waarop aan den wensch van enkele leden, die het gezelliger zouden

vastgestelde nieuwe rooilijn het gebouw der „Groote Club" voor bijna de helft der bebouwde oppervlakte bij de openbare straat voegt, daar kon volgens de Com≠missie geen sprake zijn van de stichting van een nieuw gebouw op den hoek Dam≠Kalverstraat, zoo niet het aanhouden der ontworpen rooilijn gepaard ging met het ten behoeve der nieuwe bebouwing be≠schikbaarstellen van de vier bovenge≠noemde perceelen in de Paleisstraat, dus het afstaan aan de gemeente van den door de nieuwe rooilijn afgesneden grond en het verkrijgen van den overblijvenden grond binnen de nieuwe rooilijn der 4 perceelen Paleisstraat.
Uitvoerige plannen en besprekingen heb≠

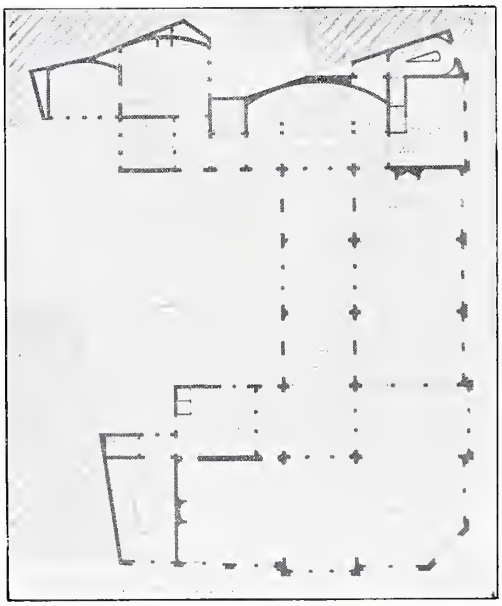

FIG. 31. SOCIËTEITS≠GEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA" PLAN DERDE VERDIEPING.

PLAAT LXXXIV. NIEUW SOCIËTEITSGEBOUW VOOR „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA" GEVEL PALEISSTRAAT

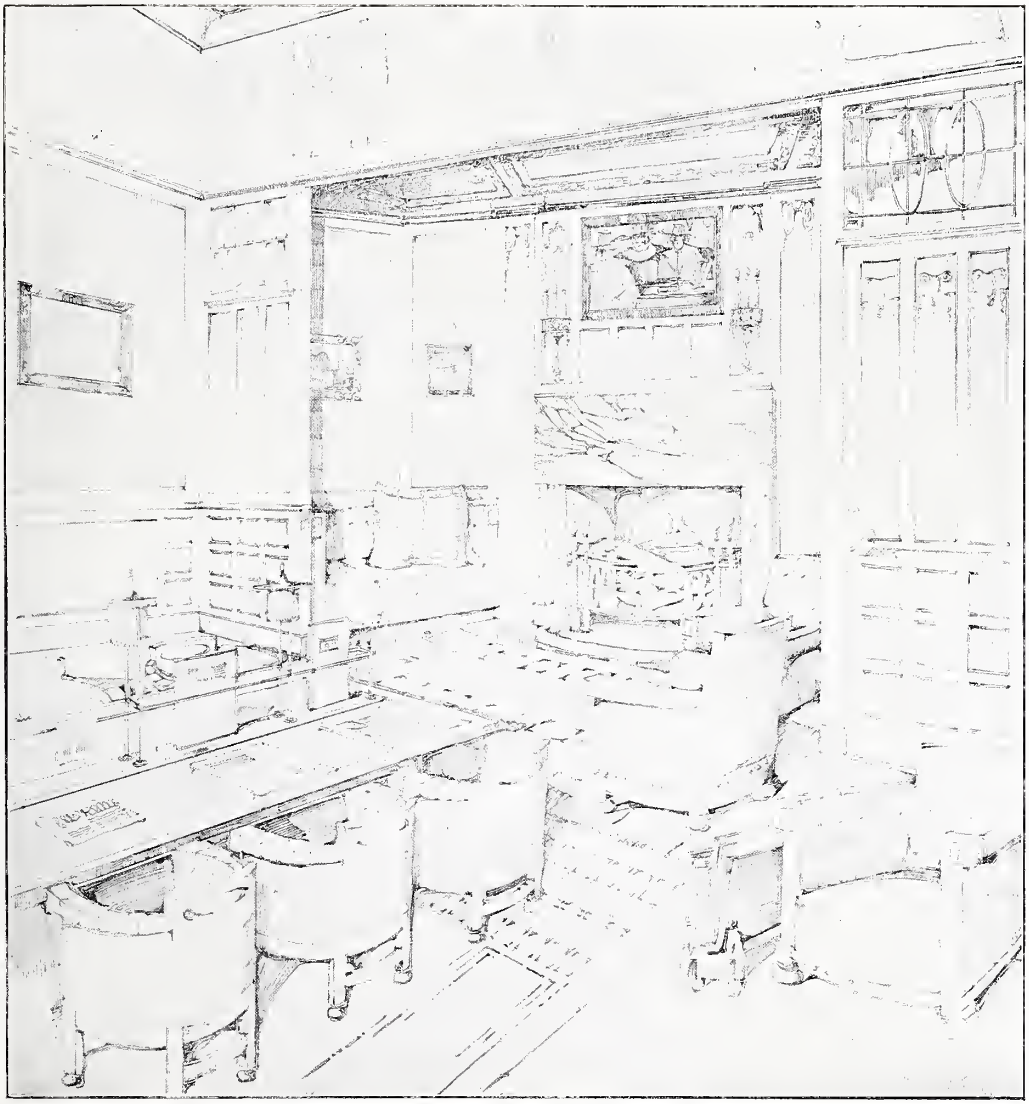
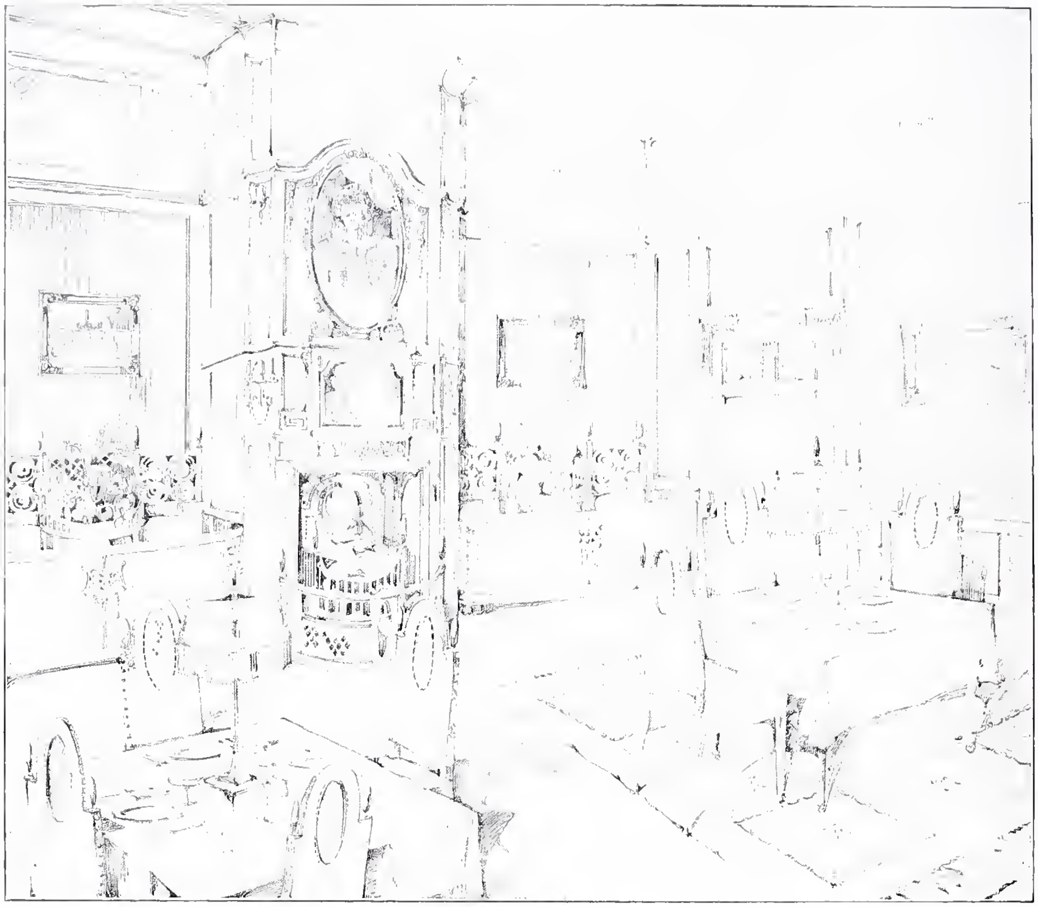

FIG. 32.
SOCIËTEITS=
GEBOUW
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
LEESZAAL.

vinden als de sociëteitslokalen op de par=terre=verdieping aangebracht werden, wel=licht tegemoet gekomen kon worden.
Wil men inplaats van winkels één groot publiek=restaurant dan is ook dat natuur=lijk mogelijk.
De eerste verdieping is geheel bestemd voor lokaliteiten voor de nieuwe Sociëteit.

FIG. 33. SOCIETEITS GEBOUW „DE CLUB: DOCTRINA ET AMICITIA" RESTAURATIE-ZAAL.

De leeszaal, conversatiezaal en restaurant loopen in elkander en zijn gelegen langs de Paleisstraat en de Kalverstraat en wel over 34 M. langs de tot 13 M. verbreede Paleisstraat. Deze zalen zijn met de aan den achtergevel gelegen biljartzaal gegroupeerd rondom een hal, die tot alle de genoemde ruimten toegang geeft en als onderdeel der conversatiezaal dienst doet. Door de verbreeding der Paleisstraat wordt een ruim gezicht over den Dam verkregen. De biljartzaal heeft bovenlicht, tevens verlichtende de hal; op ruime schaal is voorzien in de behoefte aan toiletlokalen. De ligging van keukens enz. op de derde verdieping, voorkomt het doordringen van minder frissche lucht uit die ruimte binnen de sociëteitslokalen.
De tweede verdieping zal vermoedelijk tot kantoorlokalen ingericht worden, evenwel

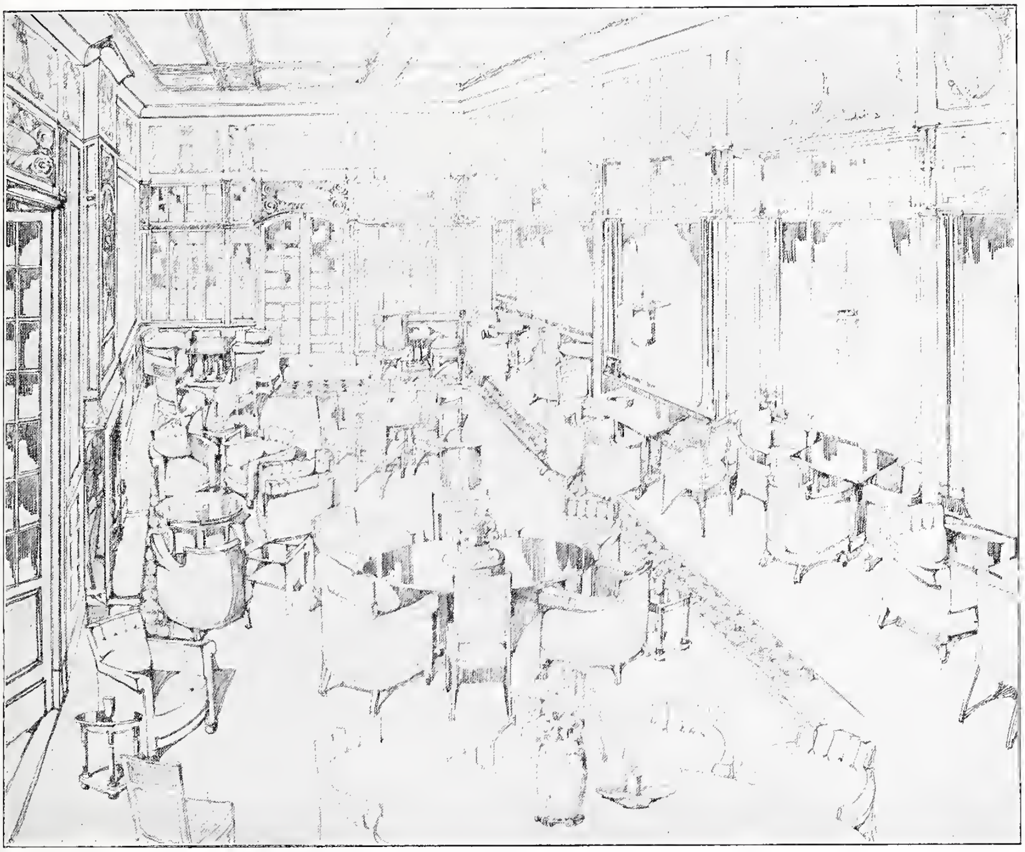

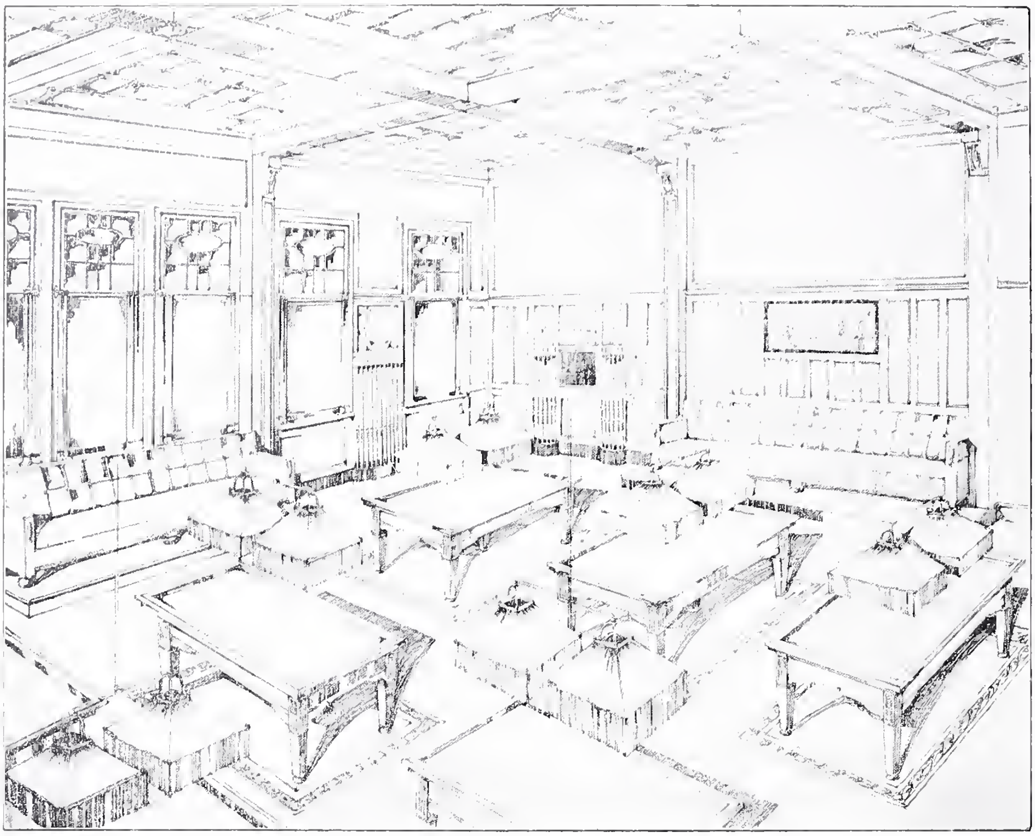
FIG. 34.
SOCIETEITS-
GEBOUW
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
CONVERSATIE-
ZAAL.

kan er met den bouw op gerekend worden dat zonder hooge kosten deze verdieping na eenige jaren eveneens tot sociëteitslokalen wordt ingericht. Op 't plan, waar de tweede verdieping is ingericht tot kantoren, is tusschen de kantoorlokalen een breede corridor geprojecteerd, zoodat ter weerszijden een rij kantoorlokalen kunnen komen, wat 't plan natuurlijk zoo voordeelig mogelijk doet worden. Deze corridor kan ruimschoots licht ontvangen door middel van zoogenaamd staand bovenlicht. Voorts zijn op de tweede verdieping nog geprojecteerd de Bestuurskamer en de Bibliotheek der nieuwe Sociëteit.

De derde verdieping bevat de woning voor den Concierge en de reeds genoemde keukens, terwijl op nog enkele entresols eenige logeerkamers en badkamers zijn aangebracht.

Ten slotte is het gebouw voorzien van

FIG. 35.
SOCIËTEITS-
GEBOUW
„DE CLUB:
DOCTRINA ET
AMICITIA"
BILLARDZAAL.

ruime trappen, liften en van alle benoodigde toilet-inrichtingen.
Het kwam den ontwerper noodzakelijk voor om het aanzien der gevels niet te veel te doen afwijken van 't paleis, doch te trachten, voor zoover mogelijk, een rustig geheel te verkrijgen.
De bijgaande afbeeldingen van 't interieur, geven hoekjes te zien van de conversatiezaal, 't restaurant en de biljartzaal.
De Commissie komt in 't slot van het door haar uitgebracht rapport tot de conclusie dat het samensmelten der beide Sociëteiten niet alleen mogelijk, maar zelfs zeer wenschelijk is.

OUDE AMSTERDAMSCHE POORTJES.

III (Slot).

In de thans onaanzienlijke Barndesteeg staan twee groote gebouwen, waarvan de gevels onwillekeurig ieders aandacht trekken. Het eene geeft niet veel meer te zien dan den gansch overpleisterden muur van de kerk „de Ooievaar" van de gemeente der Oud-Bisschoppelijke Clerezij met de daaraan grenzende pastoorswoning; het andere, thans arbeidsbeurs, ziet er met zijne monumentale stoep en poort nog vrij wat beter uit. Deze poort, met een wapen gekroond, voert ons terug naar den tijd, toen de beroemde Hendrik de Keyzer in de bouwkunde den stijl aangaf. In weerwil van kleine verbouwingen en veranderingen, die dit huis heeft ondergaan, is het nog het sieraad van het straatje.

Nagenoeg in denzelfden staat vertoonde het zich reeds in 1625, toen ook het huis daarnaast er nog aanzienlijker uitzag en in denzelfden stijl was opgetrokken.

Uit alles blijkt dat beide huizen in dien tijd en reeds vroeger door voorname lieden werden bewoond, die, om ze uiterlijk, zoowel als innerlijk aan hunne behoeften te laten beantwoorden, geene kosten hadden gespaard. En dit was ook inderdaad het geval, want het tegenwoordige kerkgebouw was het woonhuis van den schatrijken koopman Marcus de Vogelaer, een Antwerpsch uitgewekene, die er met toespeling op zijn familiewapen den naam van „de Ooijevaar" aan had gegeven. Het was een ondernemend burger die op alle werelddeelen handel dreef en behoorde tot de oprichters van de Oost- en West-Indische Compagnie. Ook deed hij groote zaken op de Levant en was deelnemer in vele industrieele ondernemingen. Zijne echtgenoote, Margaretha van Valkenburgh, ook uit eene aanzienlijke koopmansfamilie geboren, was een schoonzuster van den raadpensionaris Jacob Cats. Door een sierlijk

FIG 1. INGANG VAN HET HUIS VAN LEENDERT RAYE IN DE BARNDESTEEG.

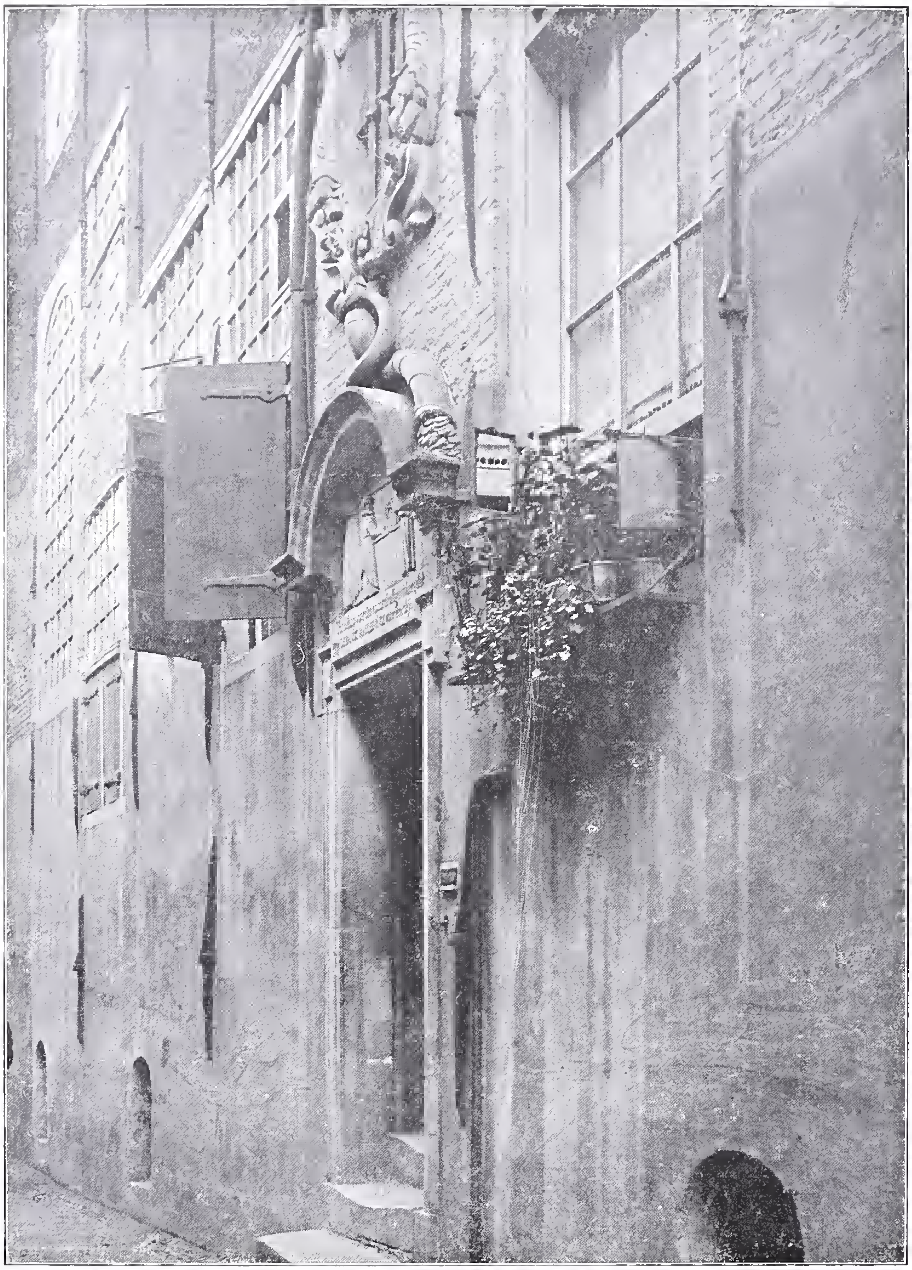

PLAAT LXXXV. MAKELAARSKANTOOR OP DE
N. Z. VOORBURGWAL HOEK NIEUWSTRAAT.

poortje kwam men gelijkstraats de woning binnen.
Had de Vogelaer den ingang van zijn huis gelijkstraats gehouden, zijn buurman Leendert Raije deed het nog deftiger af. Hij liet een hooge stoep voor zijne woning bouwen en den ingang versierde hij met een fraaie gebeeldhouwde poort (fig. 1) die nog heden ten dage met zijn familiewapen ter gedachtenis van den stichter prijkt. Hij behoorde tot de kloeke burgers onzer stad die het hunne hebben bijgedragen om Amsterdam groot te maken door den handel, de bron van alle welvaart. Immers ook zijn naam wordt gevonden onder die van de oprichters der Oost-Indische Compagnie.
Bij zijn dood liet hij eene dochter achter, Maria Raye, die zich in 1623 in het huwelijk verbond met een telg van een niet minder machtig koopmansgeslacht, n.m. Jeronimus, den zoon van Balthazar Coymans. Deze, die heer was van Meerenstein, trad in het bezit van het huis en schijnt er ook in te hebben gewoond; maar zijne eenige dochter Catharina Coymans, baronesse Sohier de Vermandois, Vrouwe van Warmenhuizen, enz. verhuurde het.
In 1648 werd het nog door een aanzienlijk koopman als Johan Pellicorne bewoond.
Toen hadden de Coymans op de Heeren- of Keizersgracht reeds nog heel wat trotscher en prachtiger woningen betrokken en binnen een kwart eeuw hadden de De Vogelaers, hunne buren dit voorbeeld gevolgd. Na veel lotsverwisselingen te hebben ondergaan, kwam het huis ten slotte in eigendom der stad, die het zonder veel timmeren eerst tot Bank van Leening, later tot Arbeidsbeurs heeft ingericht.
Afgelegen van den grooten verkeersweg, den Nieuwendijk, staat het Makelaarskantoor op den Nieuwezijds-Voorburgwal, op den hoek van de Nieuwstraat.
Dit gebouwtje draagt in den gevelsteen het jaartal 1633 en daaronder in vergulde letters boven de deur: 't Maeckelaers-

FIG. 2.
STADS-EXCIJNSHUIS AAN DE STILLE ZIJDE VAN HET DAMRAK HOEK OUDEBRUGSTEEG.

PLAAT LXXXVI. ZIJINGANG VAN DE BANK VAN LEENING AAN DE ENGE LOMBERTSTEEG

kantoor" (Plaat LXXVII). Een jaar te voren was door het Makelaarsgild tot dezen bouw besloten uit overgespaarde penningen ten bedrage van *f* 9600. In zijn Academisch Proefschrift (1879) over: „De Amsterdamsche Makelaardij" geeft Mr. Th. Stuart de volgende beschrijving van het inwendige: „Boven den schoorsteen eene schilderij van de oude beurs, vol neringdoende kooplieden; eenige borden, waarop de namen der dignitarissen van het gild, aan den wand achter leuningstoelen om eene vierkante tafel, eene eikenhouten kast voor de gildepapieren en boeken, en dit alles in eene kleine kamer met eene scherpen hoek van 45 graden; ziedaar de omgeving, waarin het college van dekenen, overlieden en bosmeesters wekelijks tweemaal vergaderden en waar een der bosmeesters en der overlieden bij beurten dagelijks 's morgens van 8½ tot 9 uur zitting hadden. Boven was een veel grootere vergaderplaats voor de gezamenlijke makelaars, waar men gelegenheid had tot een bedrag van zes st. per keer te verteren. De oudere der twee gildeknechts bewoonde het makelaarskantoor als huisbewaarder."

Het gild werd in die dagen bestuurd door een deken (die jaarlijks moet aftreden), vijf overlieden en twee bosmeesters (boekhouders). Allen werden door Burgemeesteren benoemd uit tweetallen, welke door overlieden en bosmeesters waren opgemaakt. Het getal aangestelde makelaars, dat in 1531 nog slechts 11 bedroeg, was in 1600 reeds tot 290 geklommen en nam gedurende de 17e eeuw nog aanmerkelijk toe. Bij de laatste rekening van het gild, in October 1798, hadden de bosmeesters *f* 119,526,15 te verantwoorden. De oudst bekende keur dagteekent van 5 Mei 1533; de eerste uitvoerige van 27 Januari 1612 en de laatste van 31 Januari 1746.

Volgens Mr. Stuart is het Makelaarsgild als zoodanig eerst opgericht in 1578, bij

FIG. 3.
OUDE-MANHUIS-POORT AAN DE ZIJDE VAN DEN O. Z. ACHTER-BURGWAL.

de toenmalige reorganisatie van de gilden in verband met de bekende Regeeringsverandering. De instelling van makelaars was, ook blijkens de ordonnantie van 1533, al veel ouder.

Aan het oostelijk einde der Oude Brug, op den hoek der Oudebrugsteeg, stond al van ouds het Stads-Excijnshuis, ten dienste van het beheer der excijnsen op de granen, bieren, wijnen, turf en kolen (fig. 2).

Vergroot in de jaren 1637 en 1638, werd waarschijnlijk de versiering boven de

FIG. 4. VOORMALIGE INGANGSPOORT VAN HET BINNEN-GASTHUIS.

kroonlijst er later opgezet. Het gebouw (hoekhuis) heeft twee gevels, versierd met breede hardsteenen kolommen. In den Noordelijken gevel prijken boven de beide deuren de stadswapens. Vermoed wordt dat de bouwmeester is geweest Jacob van Campen.

In den loop der tijden heeft men het noodig geoordeeld het gebouw met een verflaag te bestrijken.

Van zijn oude bestemming heeft het afstand gedaan. Tegenwoordig is het benedenhuis ingericht tot koffiehuis.

Nog geheel intact zijn gebleven de beide poortingangen tot de „O. Manhuispoort", door studeerend Amsterdam „de Poort" genoemd, verbinding vormende tusschen den O. Z. Achterburgwal en den Kloveniersburgwal. Deze doorgang, gedeeltelijk verbouwd, heeft aan de eene zijde een ingang voor de Gemeentelijke Universiteit. Aan de andere zijde is de overdekte doorgang overdag in beslag genomen door boekverkoopers, die hunne boeken aan de studeerende voorbijgangers trachten te verkoopen. Fig. 3 geeft een der beide ingangen a/d O. Z. Achterburgwal.

Een derde poort, ook in zeer goeden staat, bevindt zich nog aan den O.Z. Achterburgwal aan de zijde van laatstgenoemde op die gracht (fig. 4).

Oorspronkelijk stond aan die gracht het Oude Mannen- en Vrouwen Gasthuis, in het algemeen het „Oude Mannenhuis" genaamd.

De officieele naam luidde „Oudemannen en vrouwen-gasthuis". Als zoodanig was

hier in 1601 een gebouw gesticht op het terrein van het voormalige klooster der Oude Nonnen, waarheen de lieden, die tot dusver in een veel kleiner gesticht in de Kalverstraat bij het Burger-Weeshuis waren verpleegd, werden overgebracht. Ofschoon later eenigszins vergroot en tot een verblijf van 200 personen ingericht, bleek het in de 18de eeuw niet meer aan de eischen te voldoen, en in 1754 werd door een jongen zoon van een der toenmalige regenten, Jan Pieter Hartsinck genaamd, de eerste steen gelegd voor een geheel nieuw, hetzelfde dat wij thans nog kennen. De bouw duurde drie jaren, en geschiedde volgens een ontwerp van Burgemeester Mr. Pieter Rendorp.

In den loop der 19de eeuw heeft dit gebouw velerlei lotsbestemmingen gehad; het heeft langen tijd gediend voor de voormalige Koninklijke Academie van Beeldende Kunnten, het Museum Van der Hoop, en ook vele jaren voor de Stedelijke Tentoonstelling van Schilderijen. Later, bij de uitbreiding van het onderwijs hier ter stede, diende het als tijdelijke verblijfplaats voor eenige nieuw opgerichte scholen.

Een grooten stroom van belangstellende Amsterdammers ontving het in den zomer van 1876, toen aldaar de Historische Tentoonstelling van Amsterdam gehouden werd en gedurende een deel van het volgende jaar een tijdelijk Amsterdamsch Museum er eene schuilplaats vond.

Eenige jaren later werd het eerwaardige gebouw met zijn fraai binnenplein bestemd voor de Universiteit.

Door inwendige verbouwing, zonder schade aan het uiterlijke, bezit zij thans aldaar ook hare Aula, eene herinnering aan wijlen Prof. Lehmann.

Het Minerva-borstbeeld op het plein werd daar reeds vroeger geplaatst, tijdens het rectoraat van Prof. Pijnacker Hordijk.

Toegang tot de O. Manhuispoort geeft de deftige hardsteenen poort (fig. 3) voorzien van het merk van het Godshuis, zijnde een bril. IJzeren duimen aan de binnenzijde wijzen er op dat deze poort afgesloten is geweest door een hek of deur. De poort aan den Kloveniersburg-

FIG. 5.
HOOFDINGANG VAN DE BANK VAN LEENING AAN DEN O. Z. VOORBURGWAL

wal is rijker en met beelden voorzien, gebeeldhouwd door den bekenden beeldhouwer Ziesenis.

Als op zich zelfstaande is te beschouwen de poort aan den O. Z. Achterburgwal (fig. 4). Deze poort, vernieuwd in het jaar 1736, vertoont in het midden het stadswapen met kroon; rechts en links een man en een vrouw, die, te oordeelen naar hunne gelaatsuitdrukking zich in zieken toestand bevinden. Onder het stadswapen prijkt het opschrift „Gasthuis”.

In de 15e eeuw hadden zich eenige kooplieden uit Italië naar Frankrijk, Engeland en ook naar de Nederlanden begeven, onder voorwendsel om handel te drijven; in werkelijkheid echter bestond hun handel in het leenen van geld op onroerende en voornamelijk op roerende goederen en geld te leenen op hoogen interest. In 1620 werden zij om hun overdadig woekeren uit Brabant verdreven. Doch 't duurde niet lang, of zij keerden terug. Men scheen ze echter in de Nederlanden en vooral in Holland zoo noodig te hebben, dat zij, zoo zij 't niet al te bont maakten, in verscheidene steden ontvangen en geduld werden. In de 14e en 15e eeuw werden zij gewoonlijk Lombarden of Lombaarden genoemd omdat de meesten of eersten uit Lombardije gekomen waren (vandaar ons woord Lombard, bij het volk uit Amsterdam bekend onder den naam „Oome Jan”). Te Schiedam bewoonden ze in 1327 een steenen huis; ook te Oudewater waren twee dergelijke inrichtingen in den aanvang der 15e eeuw, hetgeen blijkt uit een brief van het jaar 1412. Te dien tijde schijnen zij ook te Amsterdam geweest te zijn, hoewel pas in 1477 deze inrichtingen genoemd worden in een keur, waarbij werd bevolen, dat elk zijne panden vóór vastenavond uit den Lombert moest lossen zonder daarvan eenigen woeker te betalen. Ook werd toen bevolen voortaan geen panden meer in den Lombert te brengen of te ontvangen. Hieruit blijkt dat de naam Lombert eerst aan den persoon gegeven, tot de plaats waar zij zich ophielden, of geld of pand gaven, was overgebracht.

Ook blijkt hieruit, dat de Lomberthou-

FIG. 6.
SWIGTERS-
HOFJE AAN DEN
BINNEN-AMSTEL

ders het in dien tijd zoo grof maakten met woekeren, dat verboden werd hun eenigen woeker te betalen, van de panden die zij beleend hadden. Het verbod van panden in den Lombert te brengen hield niet lang stand; ofschoon het woekeren bij de kerkelijke wetten verboden was, groeide het aantal Lomberthouders voortdurend aan. Het woekeren nam ten slotte zulke afmetingen aan, dat de vroedschap in 1547 besloot hen het land uit te jagen, echter zonder gevolg. In den aanvang der Spaansche onlusten waren zij nog zoozeer in de algemeene verachting, dat bij eene Synode der Gereformeerde Kerk te Dordrecht in 1574 gehouden, besloten werd hen niet aan de gemeenschap der geloovigen aan 's Heeren tafel toe te laten.

Voor het houden van een „tafel van Leening", was in den loop der tijden een octrooi noodig, te verleenen door de Vroedschap. Toen in 1614 op een verzoek der Vroedschap den interest te verminderen, een weigering van den octrooihouder volgde, werd besloten zelf tot exploitatie over te gaan. Daarvoor werden twee commissarissen ingesteld. De twee eerste commissarissen waren Frans Hendriksz. Oetgens, Oud-Burgemeester en Jonas Witsz Raad en Oud-Schepen. De nieuwe inrichting werd gehouden in het Turfhuis der Huiszitten aan de „Oude Zijde". Gesticht in 1548, in 1567 gediend hebbende als Predikplaats voor de Gereformeerden, werd het in 1616 tot Bank van Leening ingericht, later vergroot en vertimmerd. Deze Bank van Leening strekt zich uit van den Oudezijds-Voorburgwal langs de Enge Lombertsteeg tot de Nes.

In de Enge Lombertsteeg is een zeer fraaie ingang (Plaat LXXXVI). Waarvoor het huis dient is duidelijk uitgedrukt in beeldhouwwerk.

Bovendien prijkt boven den ingang het volgende opschrift:

„Tot behulp der noodtdruftigen is hier gestelt,
De Banck van Leeninghe voor een cleyn gelt."

In den gevel aan de Nes-zijde leest men den stichtingsdatum 29 April 1614.

De gevel aan de zijde O. Z. Voorburgwal (fig. 5) heeft eveneens een zeer fraaien ingang. In 1740 zijn daar door den Heer Balthasar Huydecoper, Oud-Schepen der Stad, op eenen witten steen geschreven:

„Hebt gij noch geld, noch goed? ga deze deur voorbij,
Hebt gij het laatste, en mist gij 't eerste? kom bij mij:
Geef pand, ik geef U geld waarom zoude ik u borgen?
Of is het niet genoeg, dat gij van 't mijne teert?
Maar eischt ge uw pand terug; zoo dient ge in tijds te zorgen,
Dat mij mijn hoofdsom met de rente, wederkeert.
Zoo help ik u en mij; en toon aan de onderzoekers
Van mijn geheimen, 't graf des eervergeeten woekers."

Bij velen zal het bovendien niet onbekend zijn, dat onze grootste dichter Vondel van zijn 70e tot zijn 80e jaar de nederige betrekking van boekhouder voor de kleine panden heeft vervuld. Een der personen op den gevelsteen in de Enge

Lombertsteeg moet nog, naar men beweert, Vondel voorstellen.

Op den Binnen-Amstel, beoosten de Halve-maansteeg in een steegje, vroeger de Speelmans-steeg genaamd, ligt het Swigters-Hofje (fig. 6). Izaak Swigters „Boek en Kaart verkooper" in de Nieuwebrugsteeg, bezat zes huisjes in de Speelmanssteeg in eigendom; en bepaalde bij zijn uitersten wil, gemaakt den derden Augustus des jaars 1744, dat de zes huisjes zouden vertimmerd worden, waartoe vier en dertig guldens zouden mogen worden besteed; en dat, ter verpleging van oude, behoeftige Roomsch-Katholieke Amsterdamsche Burgervrouws personen van onbesproken gedrag. Hij verkreeg nog bij zijn leven verlof van Burgemeesteren, tot het stichten van dit hofje. Na zijn overlijden werd het, naar zijn voorschrift, in 't jaar 1746, volbouwd. Boven den ingang aan de straat, leest men, bij eene hand uit de wolken, die aan eene andere hand een stuk geld toereikt:

„Beaus qui intelligit super egenum et pauperem: in die mala liberabit eum Dominus.

Psalm XL v. 1.

dat is:

Welgelukzalig is hij, die zich verstandiglijk gedraagt jegens een ellendige: de Heere zal hem bevrijden, ten dage des kwaads.

Boven den binnensten of tweeden ingang, staat de naam, dien de stichter, bij zijn uitersten wil aan 't Hofje gegeven had, n.m. S. J. [St.Jans] Oude Vrouwen-Swigters-Familiën-Hofje. En aan de binnenzijde leest men:

Siet wat ik, na mijn staat, voor deze oude Vrouwen,
So willig heb gebout, selfs met een groot betrouwen.
Gezegende van God, den armen komt te baadt,
Familiën zal zien dit Hofje dat hier staadt.

Sept. '08. H. LA CROIX.

DE KERK VAN OLDENZAAL.

I.

Wel al eens vroeger heb ik in dit tijdschrift kunnen doen uitkomen hoe weinig wij Nederlanders weten wat er in ons eigen land aan mooie gebouwen te zien is. En toen ik onlangs, voor een ander werk, mij met de kerk van Oldenzaal had bezig te houden, trof mij dit opnieuw en met nieuwe kracht. Hoe velen komen er wel eens langs Oldenzaal, sinds dit aan een internationale spoorlijn gelegen is, en bij hoe weinigen zal het zijn opgekomen er eens een paar uur te blijven, om de kerk te gaan zien.

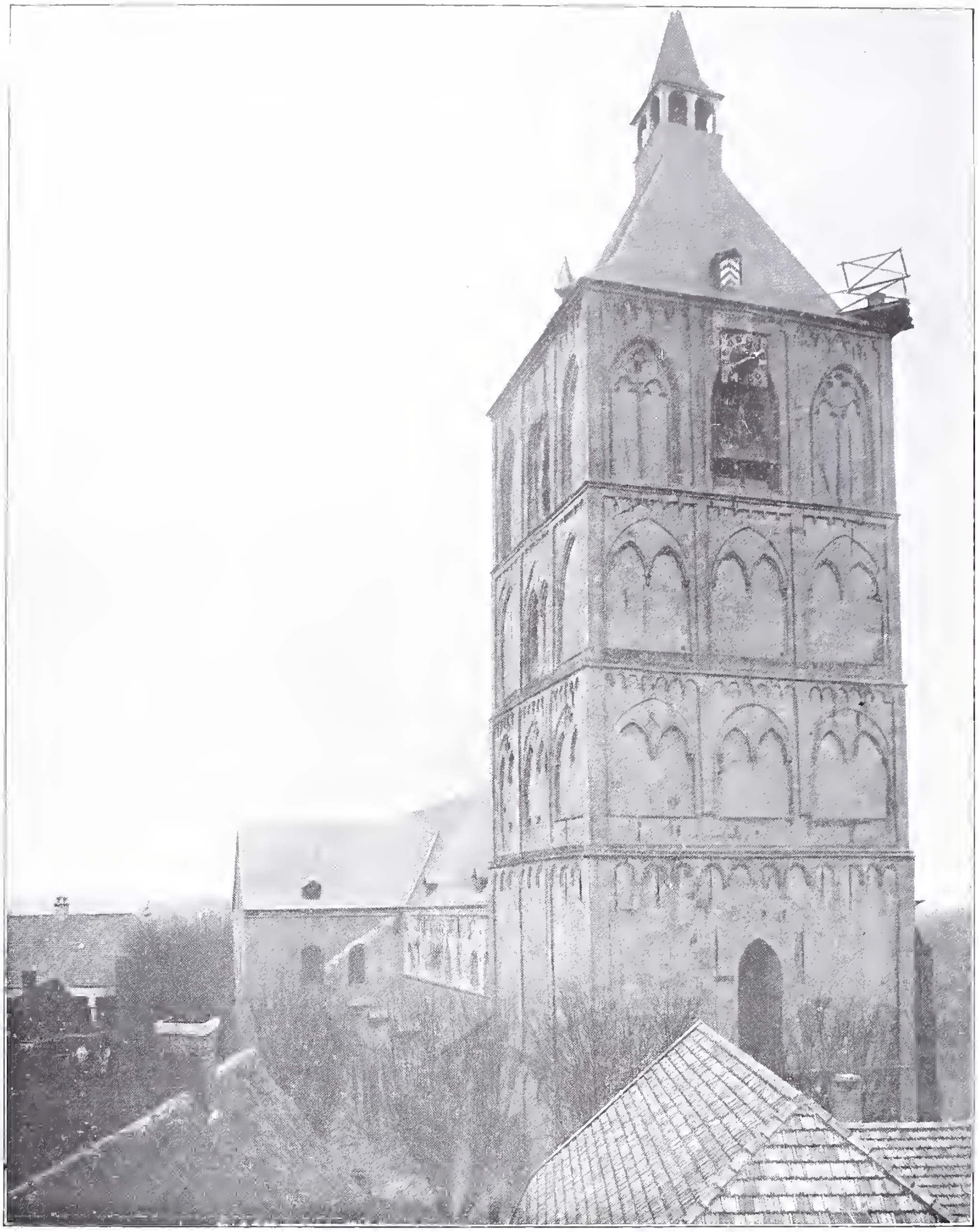
En eigenlijk is dat geen wonder: want in voor het groote publiek toegankelijke literatuur is over dit gebouw geen verstandig woord te vinden, en goede afbeeldingen ervan bestaan eenvoudig niet. Of liever, zij bestaan wèl, doch alleen in het particulier bezit van den architect, die de kerk uitnemend restaureerde, den heer Jos. Cuypers, en in de verzameling van het Departement van Binnen-

landsche Zaken — collecties, die uitteraard slechts weinig toegankelijk zijn.
In mijn bovenbedoeld boek [1]) heb ik getracht de geschiedenis der kerk in groote lijnen aan te geven en ook gepoogd door plaatjes en beschrijving belangstelling voor haar te wekken. Maar nu ik eenmaal de beschikking had over een goed afbeeldingsmateriaal en dit tijdschrift gelegenheid geeft tot ruimer en onbekrompener reproduceeren, dan in mijn boek gebeuren kon, terwijl ik dan ook een anderen lezerskring bereik — nu scheen het mij toch een dankbaar werk andermaal over deze kerk te spreken.
Men kan zich moeilijk voorstellen, dat in Twente — Twente, dat voor ons „fabrieksland" beteekent en niet veel andere voorstelling dan die van dwalmende schoorsteenen in ons oproept — dat in Twente een monument van oude kunst, een der belangrijkste romaansche kerken van ons land, te vinden zou zijn. Maar het *oude* Twente was niet een streek van ploeterende fabrieksarbeiders — het was een lustoord van den adel: paradisus nobilium, die er een wildrijk jachtveld vonden in de bosschen, welke ten deele — en juist ook in de buurt van Oldenzaal — nu nog bestaan.
Dom Pitra, geleerde Benedictijn, die in het begin der vijftiger jaren van de negentiende eeuw een reis maakte door ons land en bij Oldenzaal de grenzen binnenkwam, raakte in geestdrift over het mooie land: „C'est un parc continu; je conçois qu'autrefois on l'ait appelé le paradis des nobles." En na een résumé der oudste geschiedenis, „tout-à-fait héroique", vervolgt hij, opgetogen, en niet zonder een tikje Fransche fantaisie: „Un âge d'or ouvrit l'ère des batailles; alors resplendit le paradis des nobles. C'est en ce beau parc de chasses que Charlemagne et Louis-le-Débonnaire chevauchaient avec le plus de délices. Il me semble, en ces beaux jours d'automne, où je contemplais ce superbe pays, entendre encore les fanfares de ces chasses impériales"...
Ongeveer tot den tijd van Karel den Groote gaat ook de oudste historie der kerk terug: immers meent men, dat de

FIG. 1.
WEST- EN ZUIDZIJDE DER KERK TE OLDENZAAL.

[1]) *De katholieke kerken in Nederland*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

PLAAT LXXXVII. DE TOREN EN DE NOORDZIJDE DER KERK TE OLDENZAAL.

FIG. 2.
CHOOR EN
NOORDELIJK
TRANSEPT
DER KERK
TE OLDENZAAL.

H. Plechelmus in Twente het Evangelie verkondigd en in Oldenzaal het eerste kerkje gesticht heeft, in de plaats waarvan bisschop Balderik een grooter gebouw stichtte, dat hij in 954 ter eere van Plechelmus wijdde en waarin hij tegelijkertijd een kapittel vestigde — een priestercollege, dat gezamenlijk de kerkelijke getijden dagelijks had te bidden en dat voor deze officiën dus behoefte had aan een ruimer priesterchoor dan bij gewone kerken wordt aangetroffen.

Zoo wordt het duidelijk hoe er in Oldenzaal een zoo ruime en zoo grootsche kerk gebouwd kon worden als de tegenwoordige Sint Plechelmus, die in hoofdzaak vermoedelijk uit het begin der twaalfde eeuw dagteekent en dus Oldenzaal's derde kerkgebouw is. Ik zeg „in hoofdzaak," want reeds een blik op onze afbeeldingen is voldoende om te doen zien, dat de prachtige toren jonger moet zijn, en dat ook het hooge zuidelijke zijschip, zoowel als de choor-

PLAAT LXXXVIII. HET CHOOR DER KERK TE OLDENZAAL.

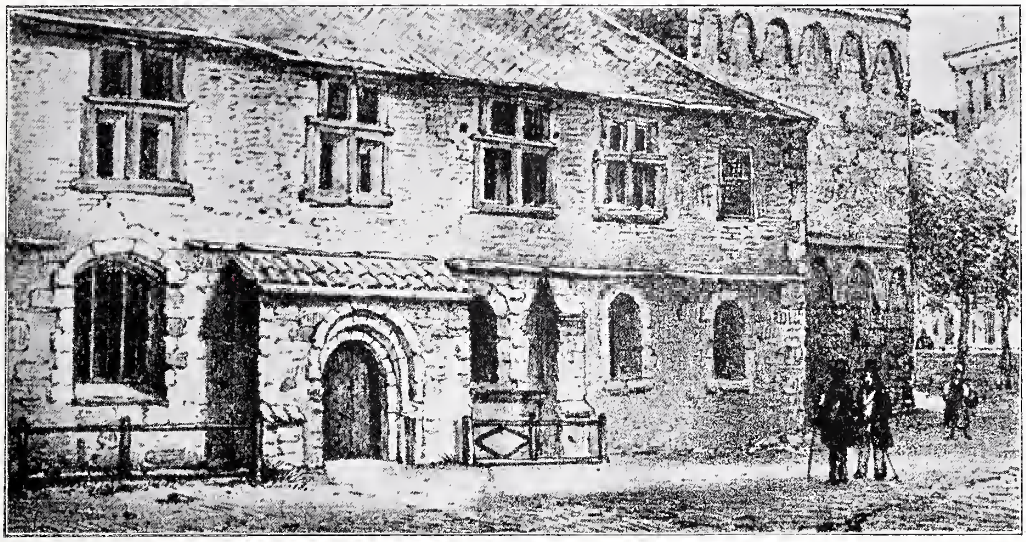

FIG. 3.
DE NOORDELIJKE ZIJBEUK VÓÓR DE RESTAURATIE (NAAR EEN LITHO VAN OMSTR. 1838).

sluiting, niet zoo oud kunnen wezen. Inderdaad moet de toren, blijkens hare, zich bij de hoogste geleding wijzigende, maar toch ook beneden reeds gothische, vormen, van omstreeks het midden der dertiende eeuw tot het eind der veertiende gebouwd zijn, terwijl een opschrift in den buitenmuur van de zuider beuk ons leert, dat van deze in 1480 de eerste steen werd gelegd, en uit historische bron bekend is, dat de uitbreiding van het presbyterium in 1525 geschiedde. De helm op den toren schijnt zelfs niet ouder dan van het begin der zeventiende eeuw te zijn. [1])

De kerk, geheel opgetrokken van Bentheimer steen — die immers vlak in de buurt te krijgen was — is gelegen op een zeer ruim plein, waarvan de bebouwing alleen haren westkant zóó dicht nadert, dat de noodige recul ontbreekt. Vrij van hinderlijke aanbouwen, kan zij onbelemmerd worden gezien, en een rondgang om het gebouw loont wel de moeite.

De kloeke toren, die van onderen, vooral in zijnen westgevel, er zoo sober uitziet — niet anders dan een kleine rondboogdeur en een venstertje — wordt rijker naarmate hij opstijgt: in alle vakken is hij met spitsgetoogde spaarvelden versierd, maar terwijl in de tweede en derde geleding de vulling daarvan eenvoudig is (ten deele is zij verdwenen), vertoont die in de vierde étage een rijke traceering.

De zuidelijke lange wand der kerk, vertoont eerst den met een breed zadeldak

[1]) Voor meer gedetailleerde dateering der onderdeelen van het gebouw, en voor de argumentatie daarvan, moet ik verwijzen naar mijn aangehaald boek, blzz. 149 – 154.

PLAAT LXXXIX. DE NOORDELIJKE ZIJBEUK DER KERK TE OLDENZAAL, NAAR HET WESTEN. (OP DEN VOORGROND EEN TIJDELIJKE ZANGERSTRIBUNE, THANS VERPLAATST).

FIG 4.
SCHIP EN
CHOOR
DER KERK
TE OLDENZAAL.

gedekten muur van het vijftiende-eeuwsche zijschip, met een uitgebouwd portaal voorzien en met breede en sierlijk geharnaste vensters doorbroken; dan den van zijnen top beroofden eenvoudigen transeptgevel; eindelijk den terugspringenden choormuur, in zijn oudste deel met kleine romaansche vensters, in het latere met slanke drielichten.
Om de choorsluiting heen, komt men, langs de grootendeels moderne sacristie, aan den tamelijk ongeschonden gevel van het noordelijk dwarspand, dat aansluit bij den primitieven wand van de met een lessenaardak gedekte, lage zijbeuk: vlakken grauwen muur, met geen andere doorbreking dan de angstig-kleine venstergaten en een rondbogige ingang, in de tweede travee, juist tegenover het zuidportaal, dat wij straks hebben gezien [1]).

Zooals dat vroeger in de Utrechtsche Buurkerk het geval was, en in menige buitenlandsche kerk nog heden gebruikelijk is, geven deze tegenover-elkanderliggende deuren aanleiding, dat de publieke weg, althans voor voetgangers, door de kerk loopt: wie van de eene helft van het kerkplein naar de andere moet gaan, bespaart zich de wandeling om de kerk heen. Veel heen-en-weer-

[1]) In dezen, oorspronkelijken, toestand is de noorderwand teruggebracht bij de restauratie der kerk. Men had nl. in 1651 op de lage zijbeuk eene verdieping gezet — die als Latijnsche School diende — en in verband daarmede sommige vensters vergroot.

verkeer is hier niet, maar nu en dan klinkt er toch een haastige stap dwars door de kerk, even stil wanneer in het middenpad de révérence voor het altaar wordt gemaakt. Het is een aardig gezicht, dit tegelijk gemeenzaam en eerbiedig omgaan met het imposante kerkgebouw.

Wonderlijk indrukwekkend is het daarbinnen.

Reuzig-zware pijlers van een prachtig-grijze steen; aan den eenen kant een middenschipsmuur in dezelfde kleur, boven doorbroken met kleine vensters, beneden met lage bogen, die in een gedrukte en smalle zijbeuk, tegen heel kleine lichten laten zien. Aan den anderen kant de vakken tusschen de pijlers hoog en wijd

FIG. 5. GEZICHT IN HET ZUIDELIJK TRANSEPT.

geopend op een ruim en rijzig zijschip. Naar het oosten de doorkijk in een kloek transept en een vèr-wijkend choor. Een kerk, die niet heel hoog is, tegelijk een gevoel van rustige omslotenheid en toch eenen ruimteindruk geeft; een niet-sterke, maar zeer gelijkmatige verlichting, in de hoogte verhelderd door de witheid der gewelven . . . zoo is dit wel een heel bizonder interieur.

Het middenschip is, van den vloer tot den top van het gewelf gemeten, 12.50 M. hoog, het zuidelijk zijschip 13.50 en de oude noorder zijbeuk 5 M.

De romaansche gedeelten der kerk — het schip, de noordelijke zijbeuk, het dwarspand met de twee halfronde altaarnissen (absidiolen) en éene choortravee — zijn gedekt door kruiswelven, gemetseld van naar den eisch hunner ligging gehouwen, 30 c.M. dikke blokken; het zuiderzijschip heeft stergewelven, de choorsluiting een straalgewelf, beide uitgevoerd in baksteen, en gedragen op geprofileerde zandsteenen ribben.

De slanke zuiltjes tegen de pijlers in het oude gedeelte, die op primitief-geprofileerde basementen staan, dragen teerlingkapiteelen, rustend op een keelband en versierd met zeer eenvoudige, kantig, als in kerbschnitt, gesneden palmet- en kringmotiefjes; de imposten zijn met een schaakwerkje verlevendigd.

De colonnetten tegen den toren daarentegen, oprijzend van met hoekbladjes versierde basementen, hebben bladkapiteelen in vroeg-gothischen geest, blijkbaar gelijktijdig met de overkluizing in

den toren: een op acht ribben gedragen kruisgewelf.
In het gothisch deel van het choor valt nog een mooi stukje beeldhouwwerk te bewonderen, een spitsbogig nisje met opengewerkte versiering, het z.g. sacramentshuisje, dat tot bewaring van het Allerheiligste diende en daartegenover een dergelijk, kleiner en soberder, de piscina, gelegenheid voor de handwassching.
Romaansche sculpturen vindt men nog boven de beide deuren ter zijde der absidiolen: kleine bas-reliefs met eene, strak en kantig, maar toch tamelijk onbeholpen, gehouwen voorstelling van twee naar elkander toegewende paarden, op het eene, en leeuwen op het andere.
Wil men zich een voorstelling vormen van de kerk in haren oorspronkelijken, zuiver-romaanschen, toestand, dan heeft men zich haar te denken als een kruiskerk, bestaande uit het hooge middenschip, aan beide zijden geflankeerd door een zoo lage zijbeuk, als thans aan den noordkant aanwezig is, het dwarspand met de twee kleine, halfronde choortjes, en het priesterkoor met, in plaats der tegenwoordige, een minder diepe en halfcirkelvormige sluiting.
Het choor was toen wellicht hooger gelegen, omdat men vermoedt, dat er een crypta onder is geweest, en zeker van het dwarspand gescheiden door een z.g. oksaal, breede galerij, waarop de zangers stonden.
Uitwendig heeft men zich den toren weg, en het dak niet met leien, doch met lood, bekleed te denken.
Op dien oorspronkelijken toestand der

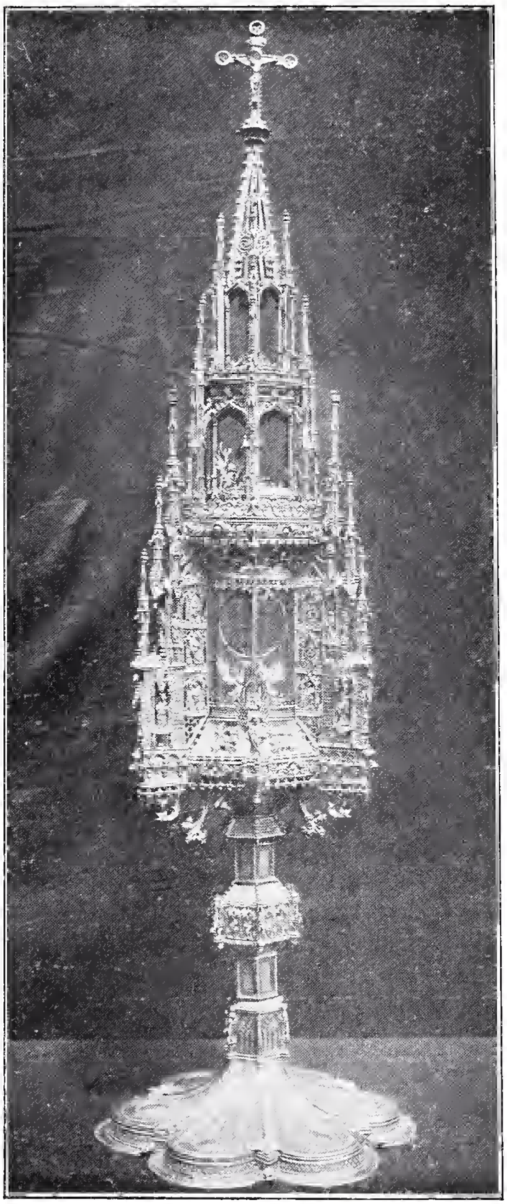

FIG. 6.
VERGULD
ZILVEREN
MONSTRANS
XVe EEUW.

FIG. 7.
GEDREVEN
ZILVEREN
RELIEKBUSTE
VAN DEN
H. PLECHELMUS.
XVE EEUW.

kerk en, in verband daarmede, op haar kunsthistorische plaats, hoop ik nog terug te komen.

Thans hebben wij nog een bezoek te brengen aan hare schatkamer.

Heelgemakkelijk gaat dat niet! Dom Pitra ondervond dat reeds en vertelde: „Inconnu et inattendu, j'arrivais à minuit aux frontières de la Prusse et du Hanovre (het was in 1847), à Oldenzaal. Il me fallut, le lendemain, épuiser mon latin pour faire comprendre mon origine, ma race, mon espèce au pasteur du lieu... mille autres désappointements m'assaillirent en cette halte lointaine; mais j'ai trouvé toujours, à chaque contretemps, une consolation. C'en fut une véritable que d'être admis, après beaucoup d'instance, à vénérer le chef de saint Pléchelme. Ce trésor est gardé avec une si avare et si légitime sollicitude qu'il apparait au grand jour seulement une fois l'an, et rentre ensuite dans l'obscurité d'une cachette dont le pasteur garde le secret". Minder gelukkig dan de vreemdeling, heb ik tweemaal tevergeefs getracht den schat te zien te krijgen. Eerst bij een derde bezoek mocht ik slagen, maar de tijd was toen kort, en een groot gezelschap maakte nauwkeurige studie moeilijk. De waarlijk allerbelangrijkste verzameling van oude kerkelijke voorwerpen — monstransen, reliquiehouders, misgewaden, kelken en schilderijen — heb ik alleen maar vaag kunnen bewonderen.

Van de importantste dingen heb ik gelukkig foto's kunnen machtig worden, en zoo staan die dan hierbij afgebeeld. Het zijn beide meesterstukken van vijftiendeeeuwsche goudsmidskunst: een verguld zilveren monstrans naar den laat gothischen trant, bestaande uit een, op een hoogen voet gedragen, glazen cylinder (waarin een ring om de geconsacreerde Hostie te houden), gedekt met een door contreforten gedragen baldakijn, waarop een opengewerkte, torenvormige bekroning rust — alle onderdeelen met opengewerkte blaadjes en bloemen en met naiefgemodeleerde heiligenbeeldjes versierd.

Dan de beroemde chef-reliquaire van den H. Plechelmus, geheel uit zilver gedreven en ten deele verguld.
Toen het bezit van geheel een heiligenlichaam zeldzaam werd en dus de tombevorm voor een reliekschrijn geen reden meer had, zijn onze middeleeuwsche voorvaderen voor een enkel lichaamsdeel, voor een splinter zelfs daarvan, kostbare vaten gaan vervaardigen, en zij maakten dan dikwijls om een armbeen een sierlijken zilveren of gouden arm, en voor een schedel een bisschopshoofd.
In 954 is de kerk van Oldenzaal in het bezit van den schedel van haren heiligen stichter, Plechelmus gekomen en deze is het, die in de hierbij afgebeelde buste wordt bewaard en vereerd.
Indien waar is, wat verleden jaar in een krant bericht werd, dat voor den monstrans *f* 150.000 en voor het hoofd een half millioen geboden is — dan zou men ten slotte het bijna billijken, dat deze voorwerpen zoo zelden worden getoond en krijgt men eerbied voor eene gemeente, die aan zoo verlokkelijke aanbiedingen niet toegaf.

(Slot volgt). JAN KALF.

HET HOF TE ASSENDELFT.

In dit tijdschrift geeft de Heer Craandijk een belangrijke beschrijving en geschiedenis van het kasteel Assumburg, versierd met tal van illustraties. Hierin wordt meer dan eens gesproken over een slot in het dorp Assendelft, waarvan zeer weinig bekend is.
Het kasteel, dat door sommige oude schrijvers Assendelftsburg geheeten wordt, was gesticht door Heer Barthout van Assendelft, ridder, die een voornaam edelman aan het hof te 's Gravenhage was, vooral na zijn huwelijk met Nathalia, bastaarddochter van Hertog Albrecht van Beyeren. Het was gelegen in het meer zuidelijk deel van het dorp aan een meertje de Vliet genaamd, dat later verslibde en vervolgens drooggemaakt en ingepolderd is. Behalve hoveling en staatsman was Heer Barthout ook een krijgsoverste, die een belangrijke rol speelde in de oorlogen tegen de Friezen en in 't algemeen in die onrustige tijden van het Hoeksch en Kabeljauwsch getwist, waarin hij de zijde van Gravin Jacoba gehouden heeft. Nauwelijks een dertigtal jaren na zijn stichting, werd in het jaar 1425 Heer Barthout's slot te Assendelft verwoest, evenals vele andere kasteelen van Hoeksgezinde edelen, door de Kabeljauwsche partij, waarbij de burgers van Haarlem en Edam met name worden genoemd. Zoo gingen ook in vlammen op Brederode, Heemstede, Honingen, Spangen, enz.
Het kasteel zelf werd niet herbouwd, de eigenaar stichtte zich een woning in 's Gravenhage, terwijl de latere heeren van zijn geslacht de Assumburg bij Heemskerk bleven bewonen.
Nog tot in het midden der 17de eeuw vertoonden „de ruïne en vervallen muyren zich aan de meyrkant" van de Vliet,

'T HUIS
TE ASSENDELFT.

vertellen Schrevelius en Soeteboom, en ook in onzen tijd waren van de steenen grondslagen de sporen te zien.
Een gedeelte van het slot schijnt echter weer opnieuw opgetrokken te zijn, hetwelk tot een woning voor den rentmeester baljuw of schout zal gediend hebben. Dit gebouw was echter niet versterkt; het bevatte zelfs geen plaats tot gevangenis, want in de 15de en 16de eeuw wordt aan de heeren van Assendelft telkens vergund de misdadigers in hun heerlijkheid op het Huis Assumburg in hechtenis te brengen.
In de Zaanlandsche atlas, bijeenverzameld door J. Honig Jsz. Jr., bevindt zich een penteekening, met bruin gewasschen, van J. Stellingwerf, dat ongetwijfeld een afbeelding van deze huizinge is. Het is geteekend naar een schilderij, die Ao. 1622 op het raadhuis in de Beverwijk hing; een reproductie gaat hierbij.
Tegelijk met de heerlijkheid Assendelft werd het huis verkocht in het jaar 1668 door den toenmaligen bezitter George Frederik van Renesse van Elderen, en

in de veilingcondities wordt het genoemd: Seecker hoffstadt genaemt het Hoff, daarop van outs het herehuys plach te staen, met een meer genaemt de Vliet, daar annex, nu bedijckt". Wij zullen hieruit moeten aannemen, dat bedoelde heerenhuizinge toen gesloopt was, en wederom plaats had moeten maken voor een ander gebouw, dat meer een boerenhofstede zal zijn geweest, hoewel deze den naam behield van het Hof.

Zoo noemt ook in 1768 de toenmalige baljuw en schout van Assendelft, Mr. M. A. Beels, die de Assendelftsche Handvesten in het licht gaf, het gebouw; tegenwoordig heet nog wel het terrein het Hof, of het Hofje, maar het huis zelf wordt de Vliet genoemd.

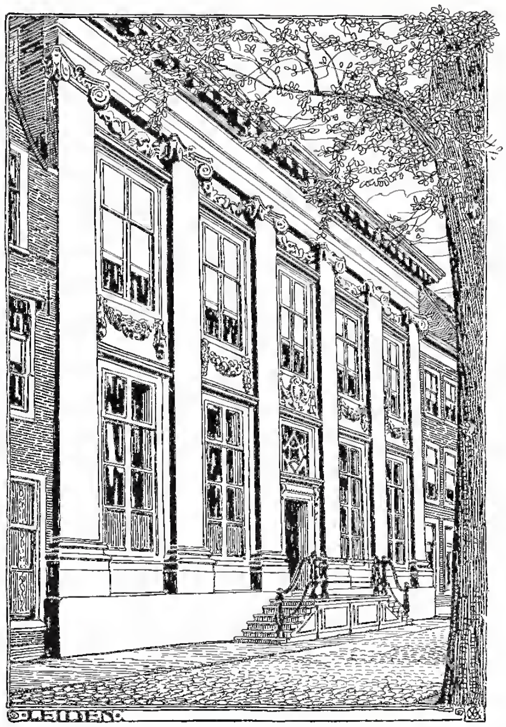
Het bovenstaande is een overzicht van een meer uitgebreid artikel over het Assendelftsche Huis, geplaatst in de Wapenheraut waarnaar de belangstellende lezer wordt verwezen.

GERRIT JAN HONIG.

Zaandijk October 1908.

HET HUIS VAN WIJLEN Mr. C. COCK TE LEIDEN.

De statige gevel, hiernevens afgebeeld, staande op het Rapenburg te Leiden, doet reeds een huis van buitengewone bouw en inrichting vermoeden. Nog voor eenigen tijd werd men bij het binnentreden in deze verwachting niet bedrogen. Vooral rechts van den ingang was een rijk geordonneerde zaal, die zonder twijfel tot de fraaiste in Nederland behoorde. Thans zijn al haar wandversieringen naar de firma Frederik Muller & Co. te Amsterdam overgebracht, alwaar zij 24 November in veiling zullen komen. Een andere bouwheer zal haar dus allicht een nieuwe plaats moeten verzekeren en laten wij hopen, dat haar toekomstig verblijf binnen onze grenzen moge zijn gelegen. Hun heengaan uit het huis op 't Rapenburg is daarom niet te betreuren, omdat zij met het huis niet een geheel vormden; door hun verwij-

HET HUIS RAPENBURG 48 TE LEIDEN.

PLAAT XC. MARMEREN SCHOORSTEEN DOOR J. B. XAVERY. 1739.

dering werd niet een monument in zijn eenheid van stijl aangetast. Waar de gevel, die 1630 à 1640 moet zijn gebouwd, een XVIIe eeuwsch Hollandsch interieur zou doen vermoeden, dateeren daarentegen alle inwendige wandversieringen uit verschillende jaren der 18e eeuw.

Zeer vermeldenswaard is een prachtige schoorsteen, hierbij afgebeeld, door den beroemden beeldhouwer Jan Baptist Xavery in 1739 vervaardigd, een meesterstuk van beeldhouwwerk in marmer. De overlevering wil, dat hij indertijd niet minder dan flor. 17.000.— heeft gekost en de meesterlijke, kostbare uitvoering maakt dit niet onwaarschijnlijk.

Bij deze schouw sloot zich aan een groot plafond in kleuren door Jacob de Wit (1743 gejaarmerkt), gevat in een rijk gesneden omlijsting. De wanden der zaal waren indertijd behangen met vier kostbare Brusselsche wandtapijten door Urbain en Daniel Leyniers, twee der beroemdste „tapitsiers" uit die stad, in 't begin der 18e eeuw vervaardigd. Zij behandelen mythologische onderwerpen en hebben een zeldzame kracht van kleur bewaard, doordat zij in 't einde der 18e eeuw van hunne plaatsen werden verwijderd en in een kist geborgen, waarin zij meer dan een eeuw weggesloten bleven.

Oorzaak hiervan was, dat de toenmalige bewoner *geschilderde* behangsels wenschte en die ter vervanging der gobelins liet vervaardigen. Deze schilderingen, hoewel ongemerkt, moeten door een der knapste meesters van dien tijd zijn vervaardigd; zij doen sterk aan Schweickhardt denken. Wijde, echt-Hollandsche landschappen zijn er met een groote frischheid van kleur op weergegeven.

Verder trof men in 't huis nog aan een fraaie marmeren dessus-de-porte, eveneens door Xavery gebeeldhouwd en eenige der in een 18e eeuwsch binnenhuis onontbeerlijke „witjes". De kijkdagen in de Doelenstraat te Amsterdam zullen de liefhebbers nog in staat stellen, al deze zeldzame stukken te bewonderen, alvorens zij in andere handen overgaan.

FIG. 1.
VILLA TE ROERMOND. VOOR- EN ZIJGEVEL (NAAR EEN MAQUETTE).

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

VILLA TE ROERMOND.

Aan den hoek van den Venloschen weg en de Boulevard, buiten de kom der gemeente Roermond, is deze in aanbouw zijnde villa gelegen. Het bouwterrein ligt juist op de plaats der voormalige stadswallen.

De afbeeldingen op de figuren 1 en 2 zijn reproducties van foto's naar een papieren maquette. Figuur 1 stelt den Zuid-Oostelijk gelegen voorgevel voor, met den Zuid-Westelijken zijgevel; figuur 2 den Noord-Westelijk gelegen achtergevel, met den Noord-Oostelijken zijgevel. Het ontwerp van deze villa, die voor eene bescheiden bouwsom zeer eenvoudig is opgevat, is zoodanig samengesteld, dat de kosten meer besteed zijn aan flinke afmetingen, waardoor een aanzienlijk aantal ruime vertrekken kon verkregen worden, dan aan eene kostbare geveldétailleering. De gevels, die geheel uit roode baksteen zijn opgetrokken, (kleurige klinkers — het plint donker, de muren daarboven licht gevoegd) hebben dan ook geene andere versiering, dan een fries onder de gootlijst en de deklijsten boven de kozijnen van gelen Frieschen steen en lekdorpels en topafdekkingen van rood-bruinen verglaasden steen. Het dak is met roode, Echtsche pannen afge-

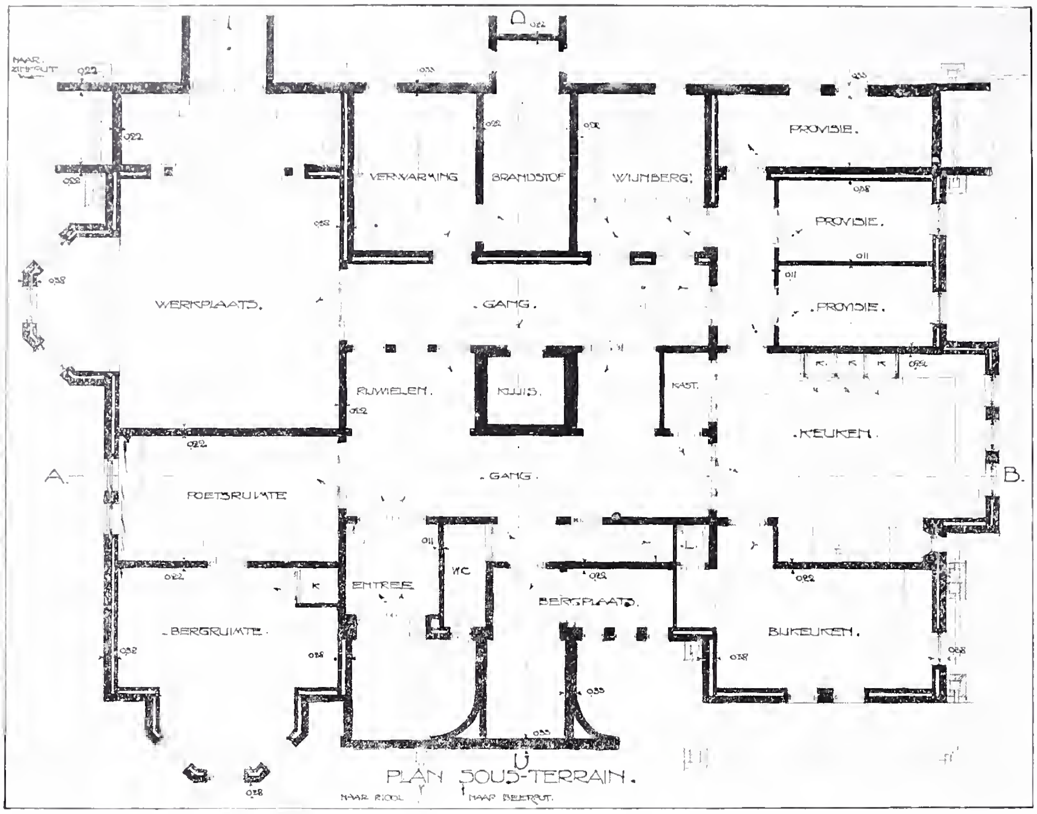

FIG. 2.
VILLA TE ROERMOND. ACHTER- EN ZIJGEVEL (NAAR EEN MAQUETTE).

dekt. De hoofdingang aan den voorgevel en de serre-uitbouwen aan voor-, zij- en achtergevel, zijn voorzien van ronde houten kolommen. Voor de vensters der bel-étage en de eerste verdiepingen zijn diagonaalsgewijs ingedeelde, geschilderde luiken aangebracht.

Het souterrain wordt ingenomen door eene flinke keuken met bijkeuken en een drietal provisiekamers; verder door wijnkelder, centrale verwarming, bergplaatsen voor rijwielen, brandstoffen enz., werkplaats en poetskamer en in het centrum van het plan eene gemetselde brandkluis. De bel-étage bevat de verschillende woonvertrekken. In het midden ligt de ruime hal, die men van de hoofdentrée, door de vestibule bereikt en die toegang geeft tot de aan den achtergevel gelegen groote serre, die het geheele middengedeelte inneemt, dat ingesloten wordt door de beide met topgevels afgedekte, voorspringende vleugels. Uit deze serre heeft men een schoon, vrij uitzicht over het prachtige Maasdal. Verder geeft de hal toegang tot de kamers van Mijnheer en Mevrouw en tot de eetkamer, met de aangrenzende aanrechtkamer. De kamer van Mevrouw heeft eenen serre-uitbouw aan den zijgevel en aan den achtergevel een terras, dat gelijk loopt met de groote serre. Aan de andere zijde van deze serre is het terras van de eetkamer gelegen. De heerenkamer heeft eene serre aan den voorgevel.

FIG.3. VILLA TE ROERMOND. PLAN SOUTERRAIN.

De eerste verdieping, die met de zolderverdieping door eene trap uit de hal te bereiken is, bevat behalve de slaap- en groote logeerkamer, bad- en toiletkamer en garderobes, nog de ontbijtkamer en de kinderspeelkamer. Deze beide laatstgenoemde vertrekken geven toegang tot het terras, dat boven de groote serre aan den achtergevel is gelegen. De ontbijtkamer en de slaapkamer van Mijnheer en Mevrouw bezitten bovendien balcons boven de serres van de bel-étage. De slaapvertrekken zijn Zuid-Oostelijk gelegen. Ten slotte de zolderverdieping, die behalve de slaapvertrekken voor het personeel, een voor den zoon, twee logeerkamers en eene linnenkamer, benevens eene groote bergruimte bevat.

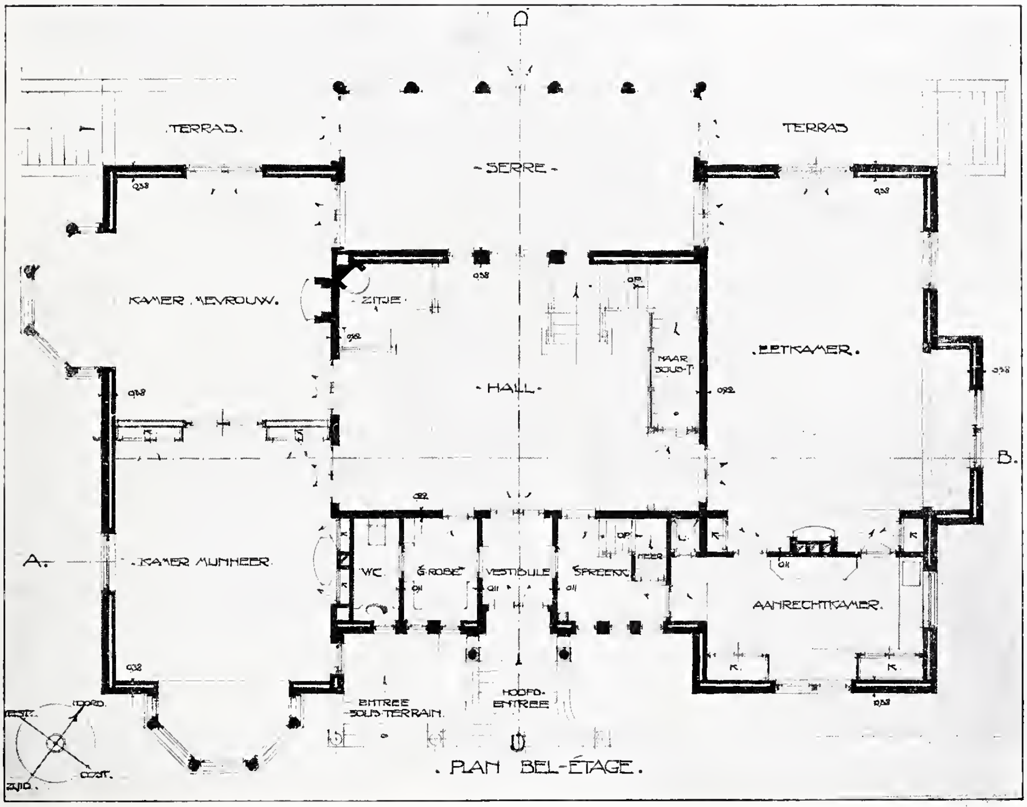

FIG. 4.
VILLA TE ROERMOND. PLAN BEL-ÉTAGE.

BOEKBESPREKING.

RAUMKUNST. Georg Honold.
Schuster & Bufleb. G. m. b. H. Verlag für Architektur, Kunst und Kunstgewerbe - Berlin W30.

Door de Berlijnsche uitgeversfirma Schuster & Bufleb werd ons bovenstaand werk ter bespreking toegezonden. Het werk bestaat uit een map, inhoudende 40 bladen, reproducties naar ontwerpteekeningen en foto's van uitgevoerde werken, allen van den Architect Georg Honold te Berlijn. Een kort, inleidend woord van den maker, gaat aan de platen vooraf. Onder deze 40 bladen komen een achttal gekleurde platen voor; de overige platen zijn in autotypie-druk op zwaar kunstdrukpapier uitgevoerd. Wij kunnen het werk gaarne aanbevelen aan allen, die belang stellen in het beste der moderne Duitsche binnenarchitectuur, daar het werk van den architect Honold niet

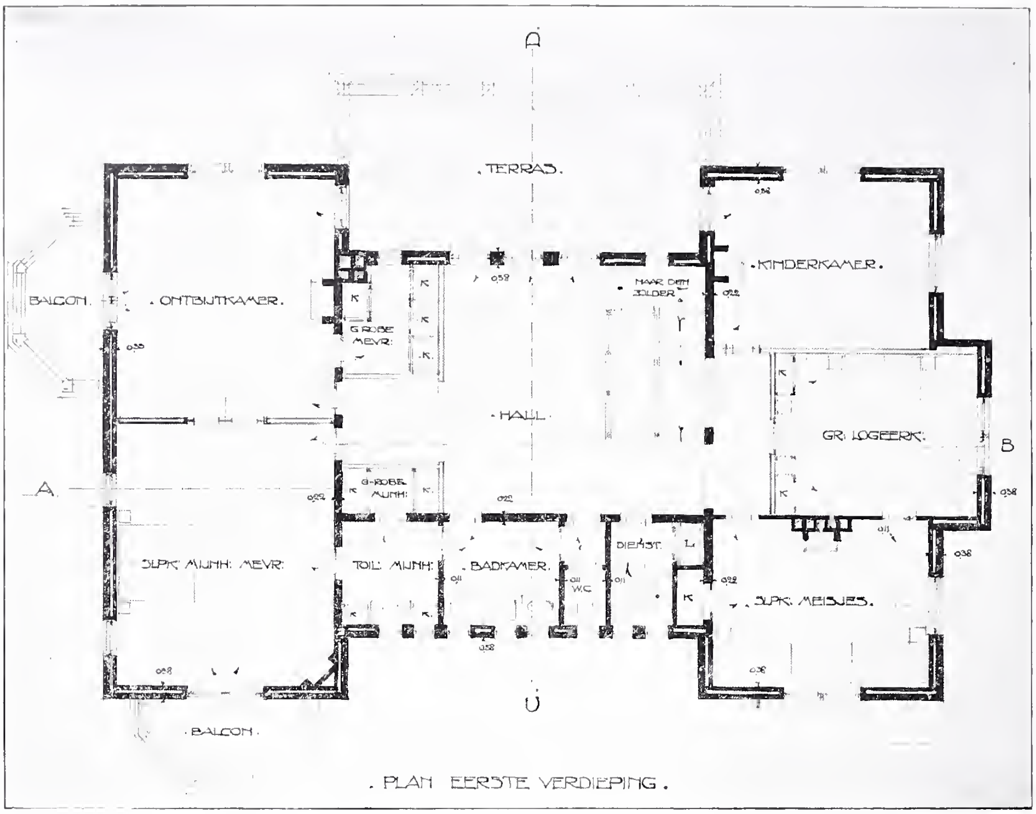

FIG. 5
VILLA TE ROERMOND. PLAN
1e VERDIEPING

behoort tot die ultra-moderne, overdreven en holle vormenkunst die uit Duitschland bij ons overgewaaid, hier reeds afgedaan heeft. Zijn werk is ernstig en streng, soms ook groot gezien. Jammer dat de gekleurde platen niet weggelaten zijn, daar zij hoewel voorzien van bruine opzetvellen, het werk toch meer ontsieren dan verfraaien. De kleuren zijn niet transparent en herinneren daarom niet aan aquarellen. Zij zijn te zwaar en ook de toevoeging van goud maakt het effect niet beschaafder. De ongekleurde platen zien er goed verzorgd uit. CAV.

BOEKAANKONDIGER.

CALVERT, ALBERT F.: Murillo. London. 2 sh. 6 d. net.

Langham art monographs.

DANZIG und seine Bauten. Herausgegeben vom Westpreussischen Architekten- und Ingenieur-Verein. Berlin. M. 15.—.

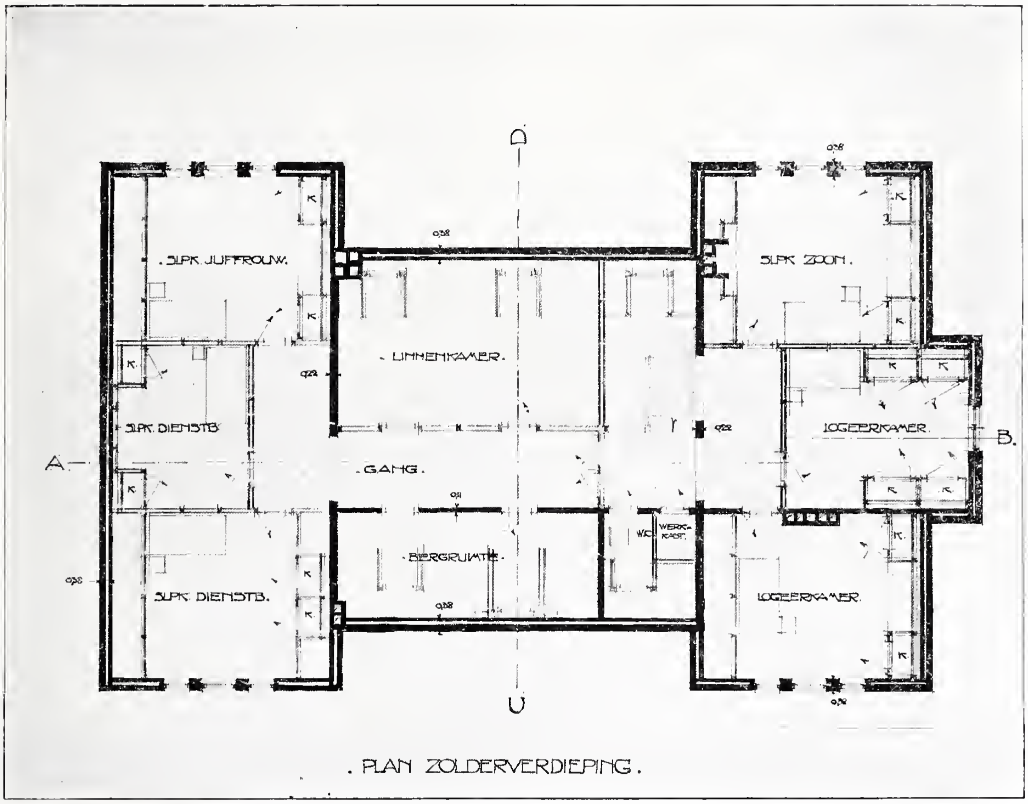

FIG. 6.
VILLA TE ROERMOND. PLAN
2e VERDIEPING.

DIEHL, CHARLES: Figures byzantines. IIe serie. Paris. 3 fr. 50.

DILLAYE, FRÉDÉRIC: La photographie en couleurs par les plaques autochromes. Paris. 2 fr. 50.

ENTWÜRFE englisher Einfamilien-Wohnhäuser aus dem Privatbesitz Sr. Majestät des Kaisers. Mit erläuterndem Text von Arthur Wienkoop. Wiesbaden. M. 1.50

Landhaus und Villa. Sonderheft I/II.

GARTEN-HOLZARCHITEKTUR erster Künstler, hervorgegangen aus Preisarbeiten: 100 Blatt in Mappe. Berlin. M. 7.50.

GLASER, CURT: Hans Holbein der Ältere. M. 69 Abbildungen. Leipzig. Geb. M. 20.—.

HENKELMAN, Prof. K.: Das Bauernhaus des Odenwaldes und des südwestlichen Deutschlands. Darmstadt. M. 4.50; geb. M. 5.50.

HOCHBAU-MUSTERHEFTE, Architektonische. Ausgewählte Vorlagen für Ar-

chitekten, Bau-Maurer und Zimmermeister. Leipzig.

Sammlung I/II. Häuser im Schweizerstill.
„ III/IV. Häuser im Rohbau.
„ V/VI. Häuser in Stein und Putzbau.
„ VII/VIII. Häuser in Holzarchitektur.
„ IX. Landhäuser und Villen.
„ X. Arbeiter- und Unterbeamtenwohnhäuser.
„ XI. Moderne Einfamilienhäuser und Villen.
„ XII. Schlachthöfe, Viehmärkte und Markthallen.

Sammlung I—X, XII a M. 6.—.
Sammlung XI M. 7.—.

LEHRS, MAX: Geschichte u. kritischer Katalog des deutschen, niederländischen u. französischen Kupferstichs in XV Jahrhundert. Wien. M. 125.—

MACKOWSKY, HANS: Michelagniolo. Mit 61 Heliogravuren, Vollbilldern u. Faksim. Berlin. M. 18.—; geb. M. 22.—.

MEYER, FRANZ SALES und FRIEDRICH RIES: Die Gartenkunst in Wort und Bild. Leipzig. M. 25.—; geb. M. 27.—.

MEZ, Prof. Dr. CARL: Der Hausschwamm u. die übrigen holzzerstörenden Pilze der menschlichen Wohnungen. Ihre Erkennung, Bedeutung u. Bekämpfung. Dresden. M. 4.—; geb. M. 5.—.

MÖBEL-MAPPE, Neue, Neuzeitliche Vorlagen für Möbel-Tischlers. Ravensburg. Pro Mappe M. 10.—.

I. REIFF, T.: Fünf Speisezimmer-Einrichtungen.
II. SCHMOHL, P.: Zwölf Schlafzimmer-Einrichtungen.
III. NIERHOLZ, F.: Fünf Empfangsraum-Einrichtungen.
IV. VOSS, FRITZ: Fünf Küchen-Einrichtungen.

MÜLLER, RICHARD: Einflügelige Haustüren im neuen Still. Ravensburg. In Mappe M. 10.—.

NIVET, A.: Methode de calcul du beton armé. Paris. 8 fr. 50.

PREUSZ, Dr. HUGO: Die Entwicklung des deutschen Städtewesens. Leipzig.

I Entwickelungsgeschichte der deutschen Städteverfassung. M. 4.80; geb. M. 6.—.

PROVENSAL, HENRI: L'habitation salubre et à bon marché. Paris. 3 fr.

REAU, LOUIS: Les villes d'art célébres. Paris fr. 5.—

Cologne. 127 gravures.

ROBINSON, J. B.: Architectural composition. London. 10 sh. net.

SOMBART, WERNER: Kunstgewerbe u. Kultur. Berlin. M. 5.—.

Die Kultur Sammlung illustr. Einzeldarstellungen.

ERRATA.

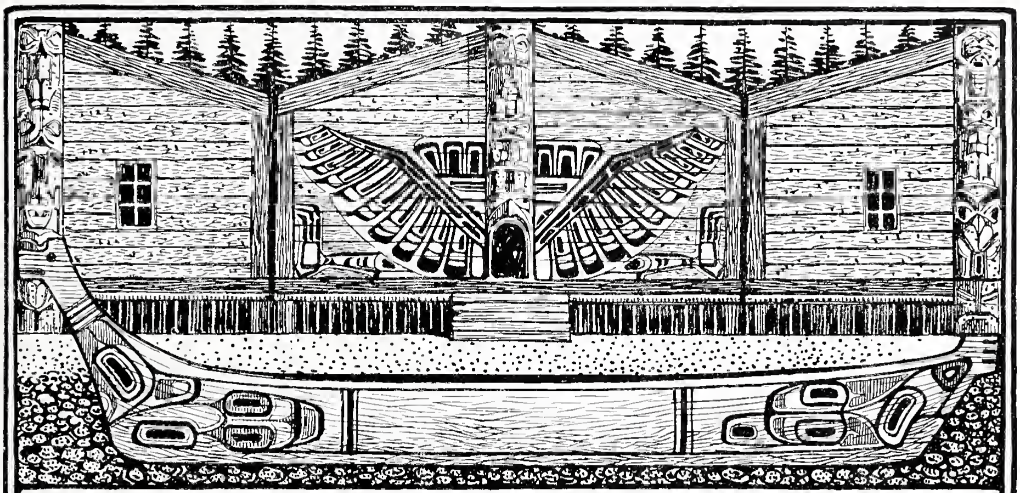
October-aflevering.

pag. 294,	kantschrift bij fig.	4, 2e helft VIIe eeuw,	lees:	2e helft XVIIe eeuw
„ 306,	„ „ „	12, (moquette)	lees:	(maquette)
„ 314,	„ „ „	20, (moquette)	„	(maquette)
„ 314,	„ „ „	21, (moquette)	„	(maquette)
„ 315,	„ „ „	22, (moquette)	„	(maquette)
„ 318,	„ „ „	26, (moquette)	„	(maquette)
„ 319,	„ „ „	27, (moquette)	„	(maquette)

A. B.

A. TOTEM-PAAL DER BELLA-BELLA INDIANEN. B. TOTEM-PAAL VAN EENE VOORMALIGE WONING VAN EEN OPPERHOOFD TE SKIDEGATE.

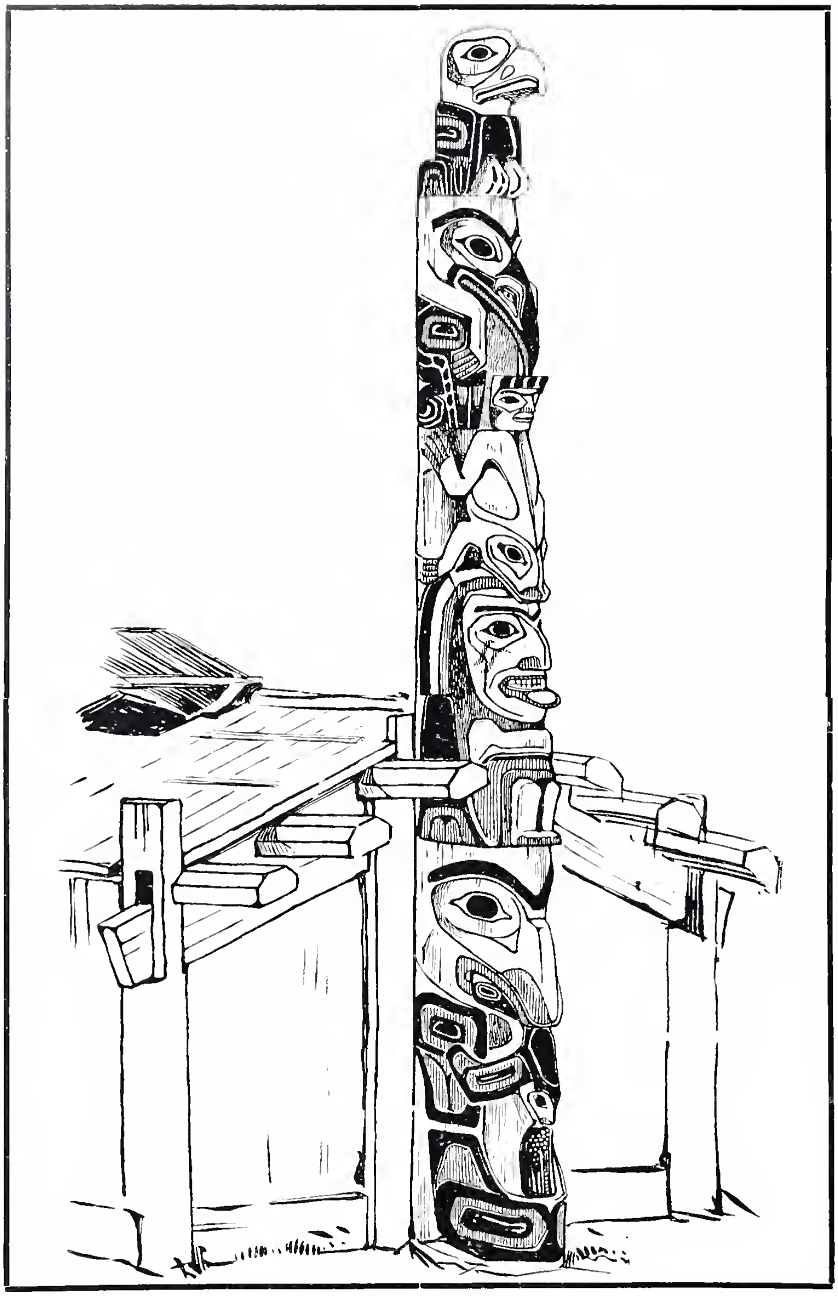
WONING-TYPE
VAN DEN
CHILKAT-STAM.

KUNST IN BRITSCH-COLUMBIA

De inboorlingen der N.W. kust van Noord-Amerika, niet te verwarren met de Indianen der pairiën ten oosten van het Rotsgebergte, met wie zij verschillen in taal, gewoonten en type, behooren tot de hoofdrassen: de *Haida*- en *Thlinkit* Indianen. Zij gelijken in sommige opzichten op de Mongoolsche rassen en hebben merkwaardige punten van overeenkomst in hun algemeen voorkomen, dat in het bijzonder sterk aan de Japanners herinnert.

De Haida's bewonen de eilanden en kusten van Britsch-Columbia. Naar hunne verblijfoorden onderscheidt men ze in: *Bella Bella*-, *Bella Coola* Indianen, enz. Hunne noordelijke buren, de Thlinkits, bewonen de eilandenreeks van Zuid-Alaska. Van dit ras is de *Chilkat*-stam een der krachtigste.

Hunne dorpen zijn aan de kusten der zee en aan de oevers der rivieren gebouwd, daar zij hoofdzakelijk van visch leven en meestal in eene canoe gezeten, op het water zijn. (Zie het titelvignet). In deze streken van woeste bergmassa's en eilanden, dicht begroeid met donkere dennebosschen, woest en somber en van enorme afmetingen, was het ongetwijfeld de natuur zelve, die de verbeeldingskracht van deze volksstammen er toe dreef, legenden te scheppen, waarin zich door al de zonderlingste combinaties heen, het fantastische karakter dezer oer-natuur afspiegelt. En in hunne kunst weten zij op bewonderenswaardige wijze hunne fantastische gedachten in vormen uit te druk-

PLAAT XCI. TOTEM-PAAL VOOR HET HUIS VAN EEN HAIDA-OPPERHOOFD IN SKIDEGATE (QUEEN-CHARLOTTE EILAND).

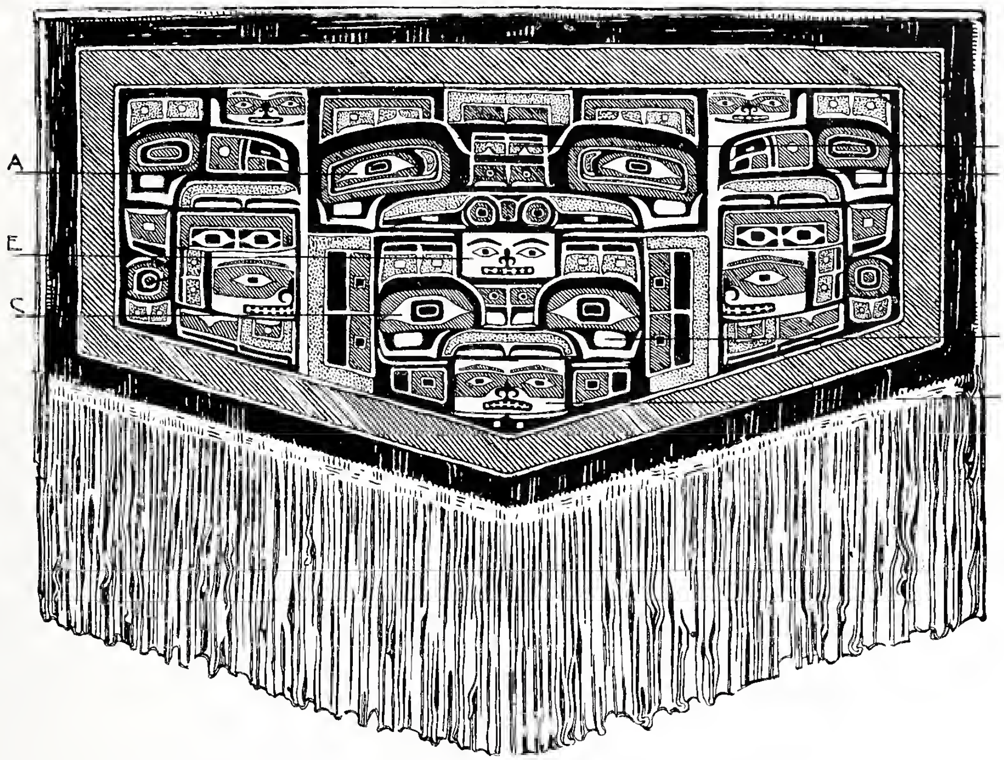
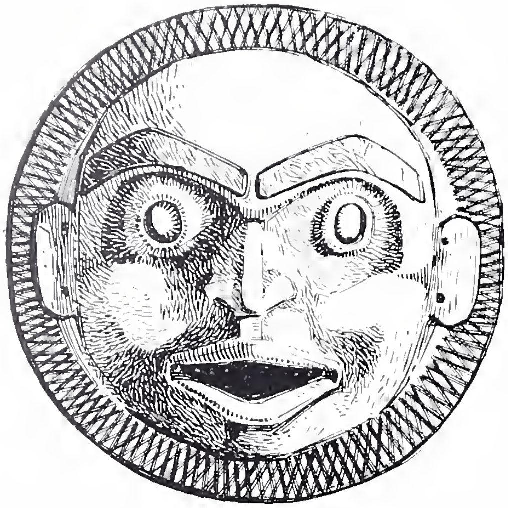

FIG. 1.
GEWEVEN
CHILKAT-DEKEN

ken. Bij nadere studie ziet men dan ook in hunne versieringskunst meer dan eene primitieve, maar krachtig décoratieve uitbeelding; uit de verschillunde voorwerpen van kunstnijverheid spreekt hunne gansche legendarische overlevering en geschiedenis. Door een aantal naar de natuur geteekende architectonische détails en voorwerpen van verschillenden aard, wenschen wij het karakteristieke van deze krachtige en gezonde volkskunst aan te toonen.

In hunne ornamentiek vormen verschillende dieren, voornamelijk de beer, de kikvorsch, de bever, de raaf, de arend, de walvisch en de zeehond, de algemeen gebruikelijke motieven. Deze dieren namelijk nemen in hunne geschiedenis eene gewichtige plaats in, daar zij als de stamvaders van onderscheidene families beschouwd worden. De dieren, in hunne legenden soms op de meest fabelachtige wijze met menschen in aanraking gebracht, komen steeds voor op de z.g. *totem*-palen, welke de voornaamste en belangrijkste factor van hunne kunst vormt. Een totem-paal, waarin bijv. een beer is uitgehakt, geeft niets anders te

FIG. 2.
ZONNEMASKER

kennen, dan dat de eigenaar en bewoner van het huis, waarvoor hij geplaatst is, tot de „beer-familie" behoort en ook dien naam draagt. Zoo kan men dus de totem-paal als een familiewapen beschouwen en vormen deze palen als het ware de heraldiek der Indiaansche families. Door huwelijk in een ander geslacht, wordt bij een beer-totem een andere, bijv. een arend-totem gevoegd. Een opperhoofd kan zich, als vertegenwoordiger van een voornamer geslacht, het bezit van eenen beter bewerkten totem-paal veroorloven en hierin de namen van verschillende beroemdheden in zijne familie, vermelden. De paal kan zoodoende eene aanmerkelijke hoogte bereiken.

Plaat XCI is het model van een huis met totem-paal van een Haida-opperhoofd in Skidegate (Queen Charlotte-eiland). Deze paal is geplaatst in het midden van den voorgevel en de ovale opening dient als doorgang. De benedenfiguur stelt eenen beer voor met eenen zeehond in zijnen bek. Daarboven komt eene vrouw, met een groot labret in hare lip, vervolgens een kikvorsch, raaf en witkop-arend. De beide totempalen, (zie de gekleurde buiten-tekst-plaat) in reuzen-cedars uitgehakt, zijn slechts kort, ongeveer vijf meter hoog. Figuur A is een paal, waarin beneden de kop van eenen grijzen beer is uitgehakt, daarop volgt in het zeer raadselachtige middengedeelte een vrouwenhoofd; beneden hare kin bevinden zich twee zeehondenvinnen, terwijl de achtervinnen zichtbaar zijn in de ooren van den beer. Ten slotte volgen in de bovenste voorstelling eene zittende figuur en een zeemonster. De paal was geplaatst onder den nok van eene opperhoofdswoning te

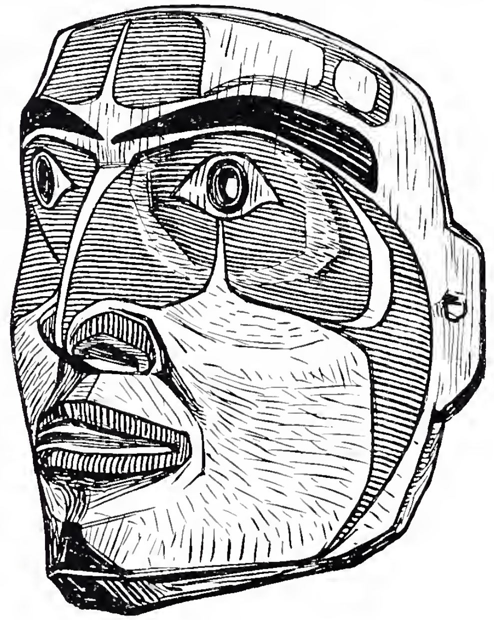
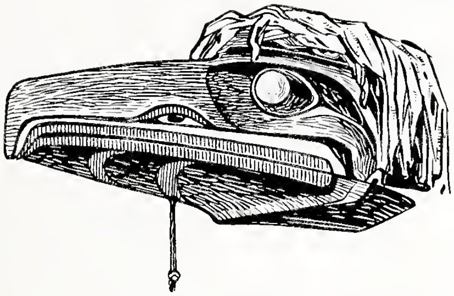

FIG. 3.
GELAAT VAN
EEN MAN
(MASKER).

FIG. 4.
VENMASKER
IET BEWEEG-
REN SNAVEL.

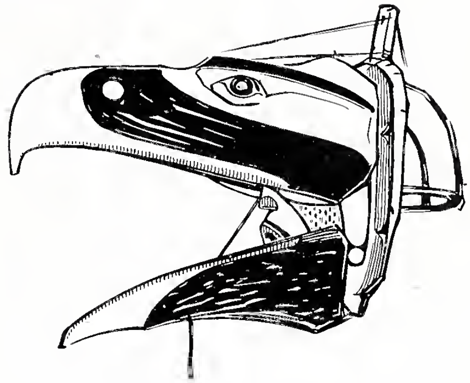

FIG. 5
ARENDSMASKER
MET GEOPEN-
DEN SNAVEL.

Skidegate. Van den anderen paal, figuur B, een der Bella-Bella-Indianen en die met de woning verbonden was, zoodat de opening wederom als ingang diende, heeft in de bovenste der drie figuren eene raaf als hoofdmotief.

De totems zijn in overeenstemming met hunne groote afmetingen, ook in groote lijnen en forsche détails uitgehakt. Bovendien zijn de verschillende ornamentale onderdeelen door beschildering met kernachtige kleuren (meestal zwart, rood en blauw) sterk geprononceerd. Op de plaat is het totaal-effect zoo getrouw mogelijk in kleur, weergegeven. Zeer zeker toont hun werk niet dien rijkdom van het Papoeaansche en Maorische snijwerk; evenwel is hun vermogen om het juiste karakter hunner motieven in eene krachtige bewerking weer te geven, en om in hunne historische ornamentiek de symbolische figuren zóó te plaatsen, dat ze een rustig en grootseh décoratief geheel vormen, werkelijk bewonderenswaardig. Ook de groote individualiteit in hun werk is zeker niet te loochenen. Zie bijv. de Chilkat-deken eens op figuur 1.

Deze dekens zijn steeds in drie vakken verdeeld. Het bovengedeelte der buitenste vakken geeft een symbool te zien van den kraai-stamvader van den vervaardiger(ster) [G]. De benedenhelft is eene gedeeltelijke herhaling van het middenvak. De legende, die aan het ontstaan der deken ten grondslag lag en welke trouwens door het geheele middenvak in beeld gebracht wordt, luidt als volgt:

Een schoon Indiaansch meisje, de dochter van een oud opperhoofd, ging naar het woud om bessen te plukken. Zij ont-

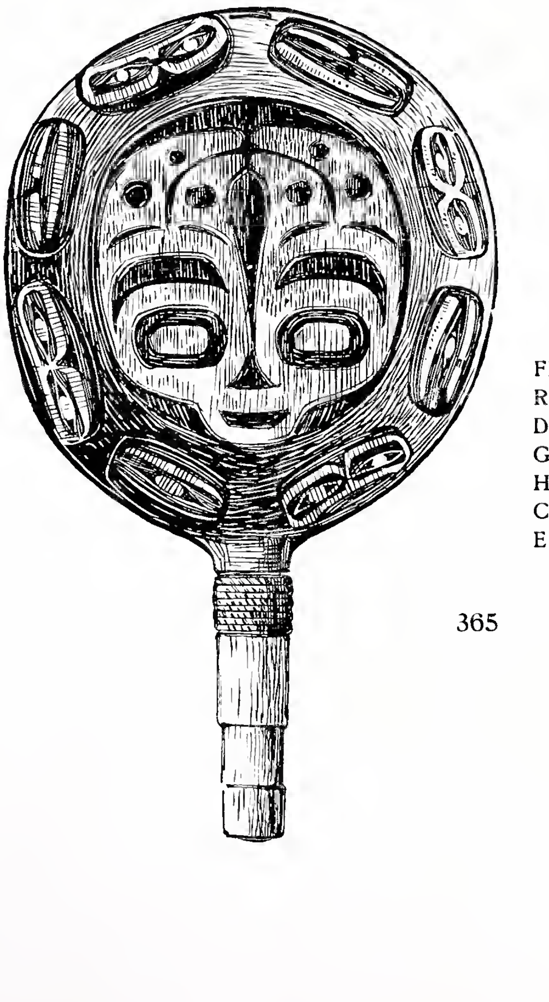
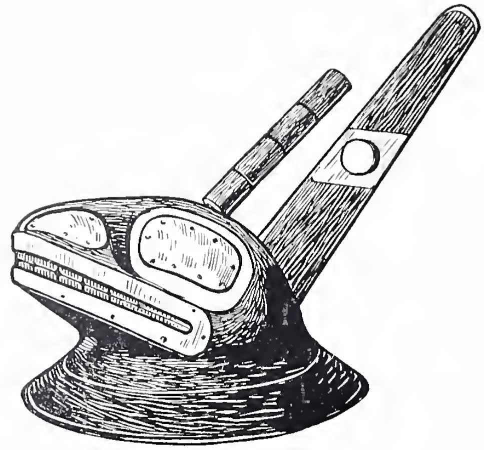

FIG. 6.
RATEL VAN
DONKER
GEPOLIJST
HOUT (QUEEN-
CHARLOTTE-
EILAND).

FIG. 7.
HOUTEN HOED
OF HELM
(WALVISCHKOP)
(QUEEN-
CHARLOTTE-
EILAND).

moette daar eenen grijzen beer [A], oogen [B] en hart tusschen de oogen geplaatst. De grijze beer (de kwade geest der Indianen) ving en trouwde haar. Ondanks de vele gevechten, die de jonge dapperen van haren stam met den ouden beer voerden, waren zij echter nooit bij machte hem te dooden. Herhaaldelijk schoten zij hunne pijlen precies achter zijne voorpooten, waar zij ondersteldden, dat zich zijn hart moest bevinden, maar nooit kwam er een droppel bloed te voorschijn. Op zekeren dag wandelde de oude grijze ver van zijn woud, naar de zeekust. Hij vond daar eene groote vlakte met roode boschbessenstruiken begroeid en terwijl hij zich aan deze vruchten tegoed deed, vergat hij voor een oogenblik zijne vrouw. Zij wandelde ondertusschen tot aan de golven en bejammerde luid haar lot. Plotseling verscheen uit het water de groote witte beer, die haar met eene zachte stem vroeg, waarom zij zoo schreide. [C, de oogen en D, de kaken]. Door zijne blanke schoonheid en medelijden jegens haar, getroffen, vertelde zij hem de geschiedenis van hare overmeestering en gevangenschap en haar invloed op zijn gevoel was zoo groot, dat hij terstond op haar verliefde en het besluit nam een gevecht met haren echtgenoot te voeren. Daar hij echter geene wapens had, zoo besloot hij steenen te gebruiken. Zij van haren kant vertrouwde haar hart aan dezen dapperen held en deelde hem het geheim mede, dat, wanneer hij den grijzen beer tusschen zijne oogen kon treffen, het monster dood zou neervallen, want dat zijn hart zich dáár bevond. Een angstige strijd volgde nu. De vrouw zat aan den oever en wachtte op de eindbeslissing. Eindelijk echter deed de witte beer met een goed gemikten worp, den steen tusschen de oogen

FIG. 8.
IN HOUT
GESNEDEN
BEELD VAN EE[N]
MAN, DIE EEN
KOPEREN PLA[AT]
DRAAGT.

FIG. 9.
GEDREVEN EN
GECISELEERD
KOPER.

naar de aarde zou terugkeeren, maar alleen op die voorwaarde, dat zij eene ceremonieele deken zou weven, welke de geschiedenis van zijn moedig gevecht en hare bevrijding zou uitbeelden. Toen zij in den kring van hare bloedverwanten was teruggekeerd, voedde zij haren zoon op en besteedde den overigen tijd met

van zijnen tegenstander treffen, die levenloos op het zand neêrstortte. De overwinnaar nam zijne vrouw mede naar den bodem der zee, waar zij gelukkig leefden. Spoedig werd hun een kind geboren, maar terwijl het opgroeide en ouder werd, bemerkte de vader, dat de moeder steeds bleeker en bedroefder werd. Hij vroeg haar naar de oorzaak hiervan en zij bekende, dat, hoewel zij hem zeer lief had, zij toch vurig wenschte, dat haar zoon [E] bij haren vader [F] gebracht zou worden. — Een der eigenaardige gewoonten van deze Indianen bestaat hierin, dat de kinderen van hunne opvoeders naar hunne grootouders keeren. — Hij stond toe, dat zij tijdelijk met haren zoon

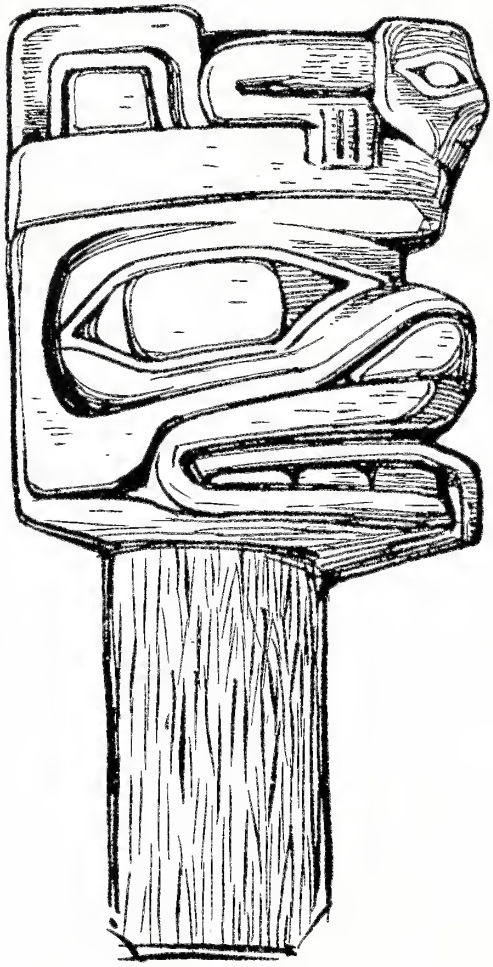
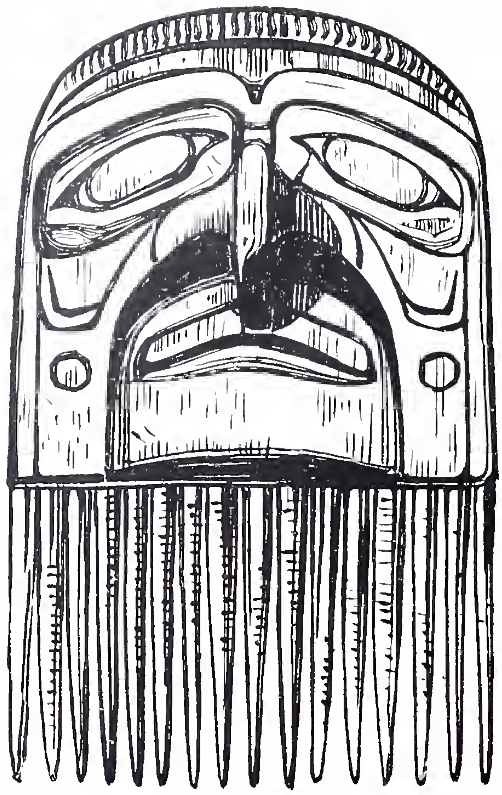

FIG. 10.
MESSEN-
HANDVAT
SNIJWERK
IN BEEN.

FIG. 11.
IN BEEN
GESNEDEN KAM.

het weven van de beloofde deken. De andere vrouwen en meisjes van het dorp bespiedden haar echter en in weerwil van de grootste omzichtigheid, was haar geheim ontdekt en door deze nageweven dekens voor de volgende geslachten zoodoende vereeuwigd. Zij keerde ten laatste naar haren echtgenoot terug, maar liet haar kind bij zijne grootouders achter.
Deze romantische geschiedenis, door eenen tachtigjarigen squaw verhaald, is verbonden aan het ontstaan van deze mooie deken, welke langen tijd, uitsluitend door den Chilkat-stam in zwarte, groene en gele kleuren op eenen witten ondergrond werd geweven. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat de teekening van de Haida's is overgenomen.
Bij de feesten wordt deze deken, behalve nog vele andere versierselen, door het opperhoofd gedragen. Ook hebben vele maskers, ratels enz., die gebruikt worden bij hunne ceremoniën, betrekking op deze plechtigheden ter eere der verschillende geesten, die naar zij vermeenen in de natuurkrachten schuilen, zooals: de huilende en lachende geest, de slaaf van den hemel, de geest van de zee, de kwade geest van het water, de gravenroover, de regen, enz. Elk der maskers spreekt door

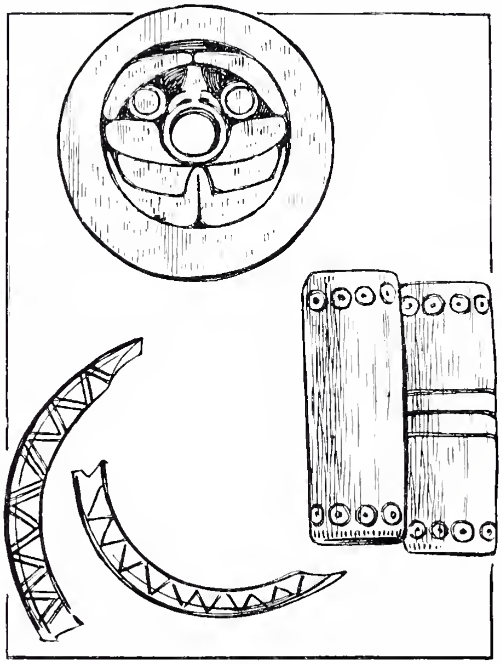

FIG. 12.
IN BEEN
GESNEDEN
SPEELSTUKKEN

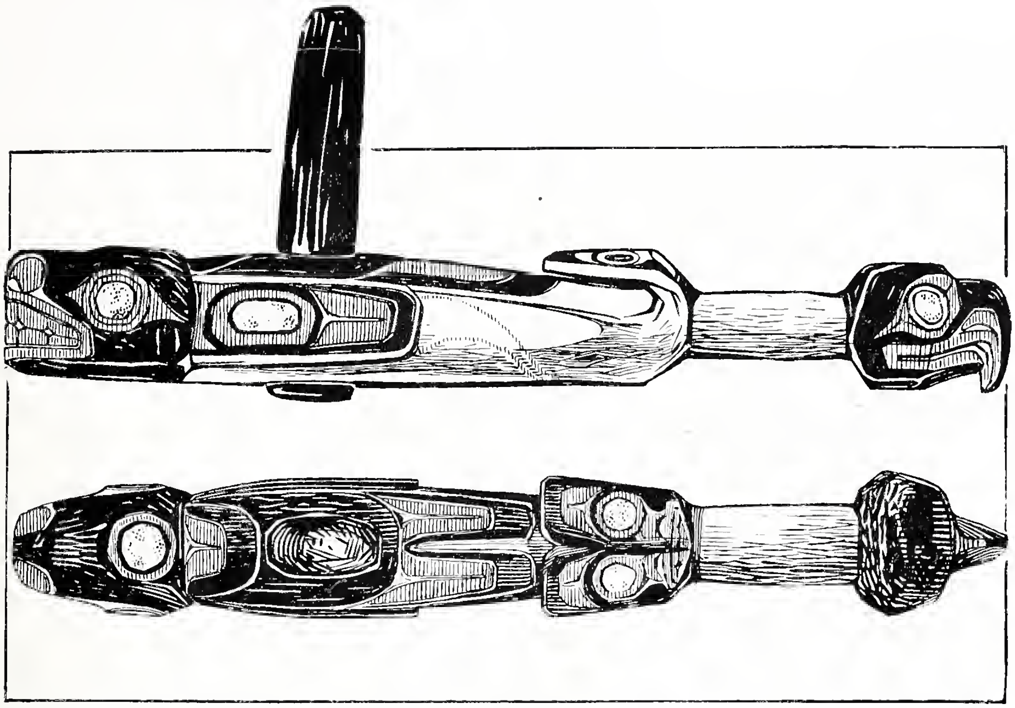

FIG 13.
ZIJ- EN BOVEN-
AANZICHT VAN
EEN IN HOUT
GESNEDEN
HAMER
(56 cM. LANG).

zijne uitdrukking voor zich zelf en is bewonderenswaardig juist van expressie. De hier gereproduceerde maskers zijn: figuur 2, een zonnemasker, figuur 3 het gelaat van eenen man, figuur 4 een ravenmasker, figuur 5 een arendsmasker met beweegbaren snavel; wanneer deze geopend wordt, is een tweede masker zichtbaar. Al deze maskers zijn schoone voorbeelden van snijwerk van de Bella-Bella Indianen.

De ratel, figuur 6, bij hunne dansen gebruikt om de kwade geesten te bevredigen, is van gepolijst donker hout, waarin verschillende symbolen gesneden zijn. (Queen-Charlotte-eiland). Ook de houten hoed of helm (figuur 7) eenen walvischkop voorstellende, is van hetzelfde eiland afkomstig. Neus, oogen en bek zijn met koper beslagen. Toen het koper eenmaal was ingevoerd door den man, (figuur 8) die een koperen plaat draagt, welke met totem-teekens beschilderd is, ging men zich door het drijven en ciseleeren ook aan de metaalkunst wijden, waarvan figuur 9 ons een voorbeeld geeft. Op het gebied van snijwerk in hout en been en koperbewerking schijnt Skidegate het kunstenaarscentrum te zijn geweest. Wij laten hier eenige proeven

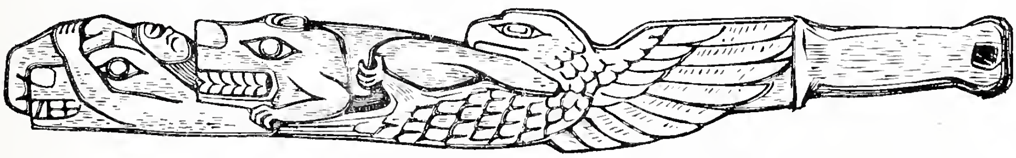

FIG. 14
SNIJWERK
IN EEN
WALVISCHBEEN.

FIG. 15.
IN HOUT
GESNEDEN
KNOTS

van snijwerk in been volgen: figuur 10 het bovengedeelte van een messenhandvat, figuur 11 een kam, figuur 12 eenige speelstukken, figuur 14 snijwerk in een walvischbeen.

Van de hier gereproduceerde werktuigen is fig. 13 een soort hamer, 56 cM. lang en gehanteerd door den „koperbreker". Dit werktuig is in hout gesneden en stelt eenen walvisch voor. De oogen en de gewrichten zijn met parelmoer ingelegd, terwijl de rugvin door eenen cylindervormigen steen is weergegeven. De beëindiging van het handvat is een arendskop. Figuur 15 is eene knots, tot het dooden van zeehonden gebruikt. Naar alle waarschijnlijkheid werden deze mooi versierde werktuigen door de eigenaars tevens als een soort van gildeteeken gedragen. De dragers van dergelijke knotsen zouden hierdoor te kennen geven tot de zeehond- of walvisch-club, enz. te behooren.

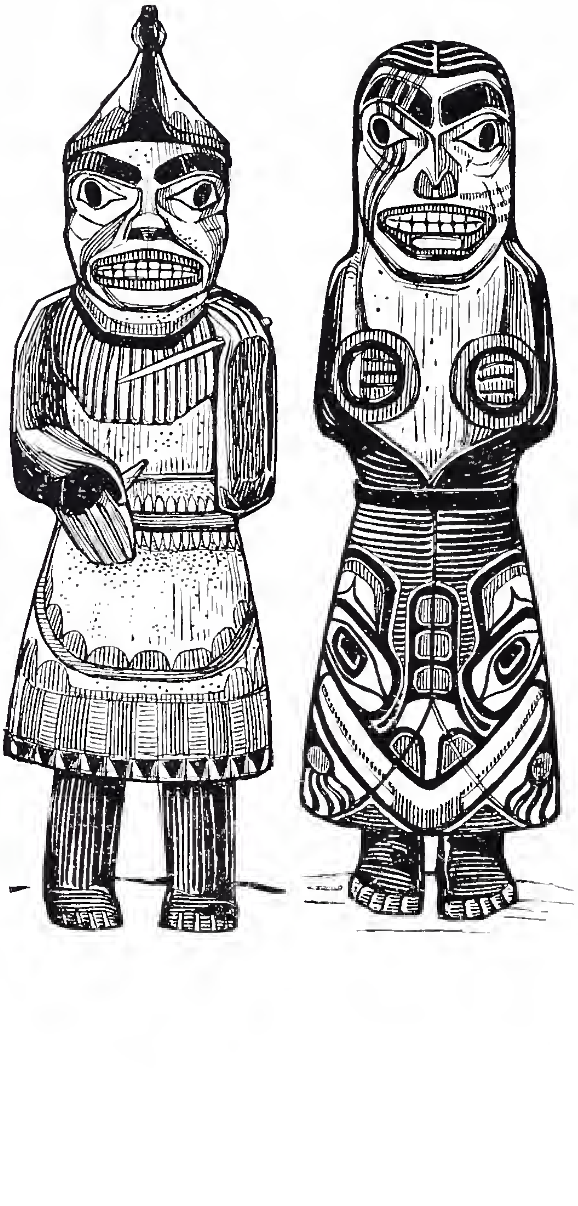

FIG. 16.
DE DOKTER EN
ZIJNE VROUW.
GEPOLY-
CHROMEERD
HOUTSNIJWERK.

De Indiaansche kunst heeft met de meeste primitieve kunstuitingen gemeen, dat zij de schoonheid van het menschelijke lichaam noch in hare groote, edele lijnen, noch in hare fijnere nuanceeringen kan omvatten en geheel beheerschen. In de in hout gesneden beelden is de figurale conceptie, ondanks de kloeke opvatting en de décoratieve werking, toch

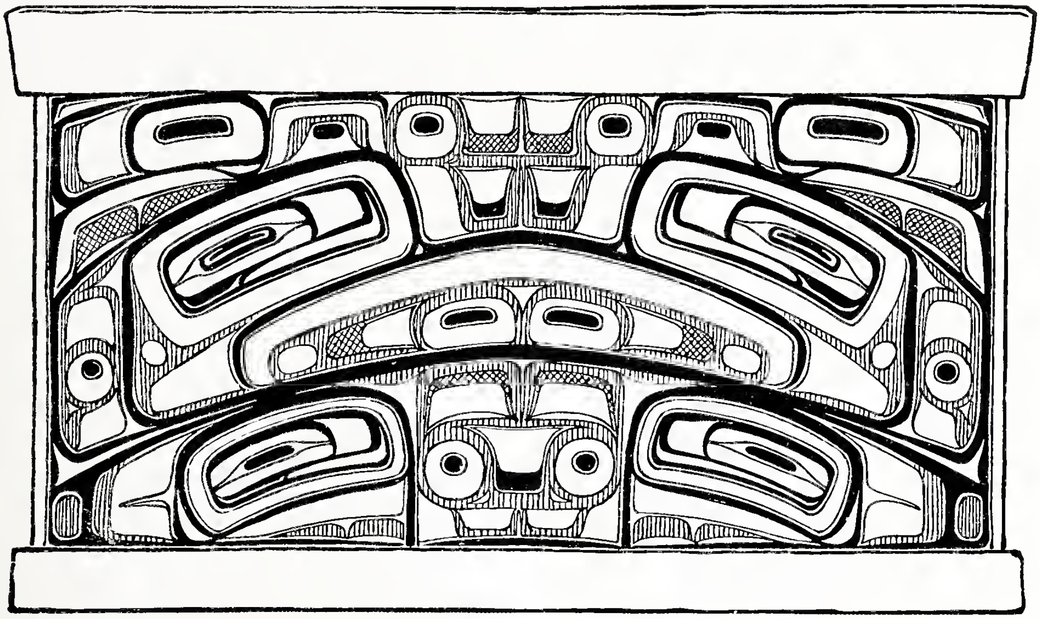

FIG. 17.
SNIJWERK
IN RELIEF-
VERSIERING
OP DE LANGE
ZIJDE EENER
DOODKIST.

zeer arm. Zie bijvoorbeeld eens figuur 16, het waardige paar: „de dokter en zijne vrouw" en plaat XCII, het in leisteen gesneden groepje, voorstellende de bevrijding van eene Indiaansche vrouw uit de klauwen van eenen beer door haren echtgenoot en den hond. De grootste verdiensten in hun werk zijn dan ook de forsche, karakteristieke samenstelling der diermotieven en hunne groote en zuivere decoratieve blik, die uit al hunne kunstvoortbrengselen spreekt. Een goed voorbeeld hiervan geeft nog figuur 17, het symbolische relief-snijwerk op eene der beide lange zijden van eene doodkist, die 80 cM. lang en 50 cM. hoog is (Bella-Bella-Indianen) en waarin de doode dus niet anders, dan in zittende houding kan geplaatst worden. Ook figuur 18 een gevlochten mandje, figuur 19 een in relief versierd détail van eene wieg en het sluitvignet, een kikvorsch-motief, zijn sprekende voorbeelden van hun juist begrip van versieren.

Maar helaas, ook in deze streken heeft

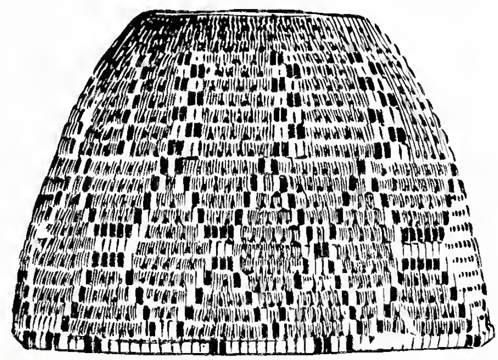

FIG. 18.
GEVLOCHTEN
MANDJE.

PLAAT XCII. IN LEISTEEN GESNEDEN GROEP.

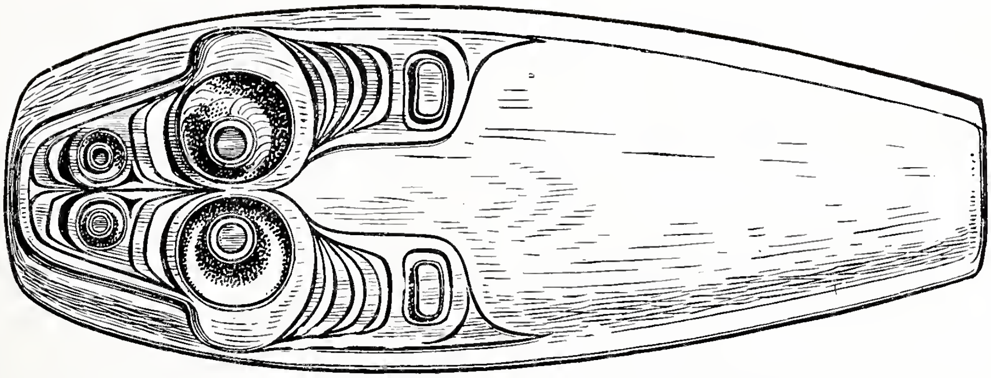

FIG. 19.
VERSIERD
DETAIL VAN
EENE WIEG.
HOUTSNIJWERK

de civilisatie in de eerste plaats voor hunne volkskunst als noodlottig gevolg gehad. het verdwijnen van het oorspronkelijke en frissche karakter. Van hunne totempalen, voor zoover deze niet door zendelingen in al te ver gedreven ijver, als brandhout zijn gebruikt, of naar musea zijn verhuisd, prijken nu nog slechts enkele in verlaten dorpen, zooals Old-Kasaan, waar zij getuigen van een vervlogen belangrijk kunsttijdperk. Dank zij het toenemend tourisme beoefent de Indiaan van heden nog zijn handwerk, maar vat zijn werk nu op als een handelsartikel, waardoor het verslapt, maar niet te min, en wellicht beter nog, den banaleren kunstsmaak van het geciviliseerde touristenpubliek bevredigt. Totaal karakterloos, verwaterd en vermengd met een aantal tegenstrijdige nieuwe vormen, samengestelder kleuren en ingewikkelder weefsels, dient dit alles om als reisherinnering en „preciosa" door een would-be-kunstzinnig publiek te worden medegenomen.

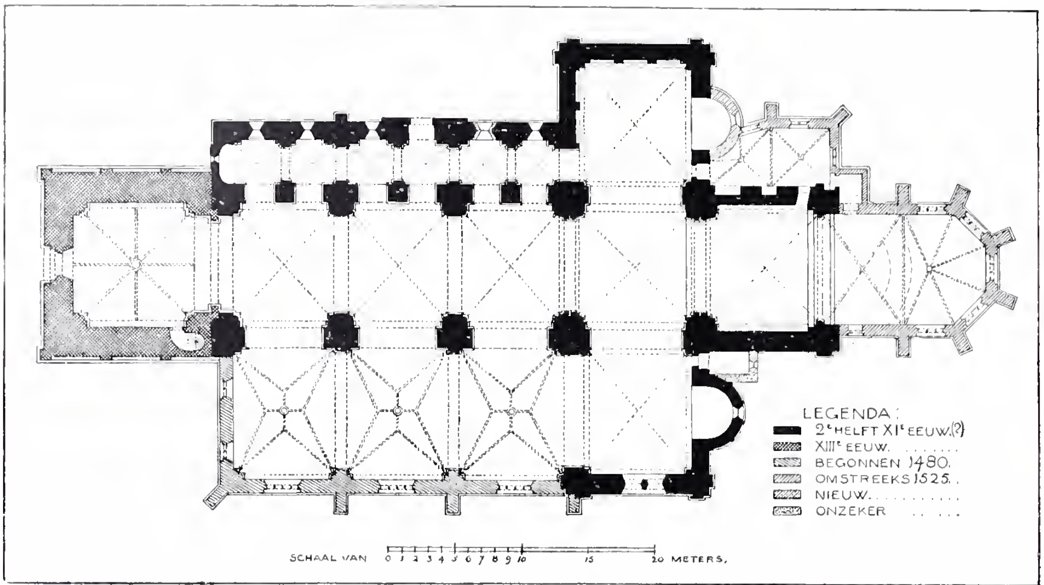
J. SEMEIJN.

Victoria Aug. '08.
Britsch-Columbia.

KIKVORSCH-
MOTIEF.

FIG. 1.
PLATTEGROND
DER KERK TE
OLDENZAAL.

DE KERK VAN OLDENZAAL.

II.

Met enkele woorden heb ik aan het eind van het vorig artikel aangegeven hoe deze kerk er oorspronkelijk, in haar zuiver-romaanschen vorm, zal hebben uitgezien. Dergelijke reconstructie, in de groote lijnen hier makkelijk genoeg te maken, brengt dikwijls raadsels mede, zoodra men haar in bizonderheden wil uitwerken. Een oud gebouw, waaraan in verschillende tijden is gewerkt: vergroot, hersteld, veranderd - is als die oude handschriften, waarbij onder het schrift, dat zij duidelijk te lezen geven, sporen van een vroegere beschrijving aan den dag kwamen: men weet, dat van perkamenten, welker inhoud door de latere bezitters onbelangrijk werd geacht, het oude schrift placht te worden verwijderd, waarna de kostbare stof kon dienen om een nieuw schrijfsel op te nemen. Hier en daar komt in verloop van tijd iets van die aanvankelijke beschrijving weer min of meer te zien, en de palaeograaf gaat nu aan het werk, tracht met chemische middelen de oude letters weêr op te wekken, en aldus, onder den nieuwen, den ouden inhoud van het manuscript te ontcijferen. Zoo zijn er ook bij de meeste verbouwingen toch sporen achtergebleven van den oorspronkelijken toestand, en de archaeloog vindt daarin even welkome aanwijzingen als zijn handschriften-bestudeerende collega. Chemische midde-

len baten hem natuurlijk niet, maar voorzichtig en intelligent verwijderen van een pleisterlaag, wegbreken van een waardeloos stuk metselwerk, opgraven soms — al deze middelen kunnen toch ook hem helpen om het eens gevonden spoor te vervolgen. En in ieder geval kan hij trachten door elders te zoeken naar analoge, doch completer-bewaarde, gegevens het geheim te lezen, dat een toevallige vondst hem begon te openbaren.
De kerk van Oldenzaal, die herhaaldelijk door brand werd geteisterd, die anderhalve eeuw in handen der hervormden was en toen allicht ontdaan van veel, dat met den protestantschen eeredienst niet strookte, die in het begin der negentiende eeuw — toen kennis der middeleeuwsche archaeologie vèr was te zoeken — opnieuw voor katholiek gebruik werd ingericht op tamelijk hardhandige wijze, die, ten slotte, in het laatst der negentiende eeuw grondig is gerestaureerd — men zal wel willen gelooven, dat de kerk van Oldenzaal onder al die lotgevallen heel wat van de getuigenissen betreffende haar vroegeren toestand heeft ingeboet.
Toch bleven er sporen over, maar die, door hun gering aantal, veel van puzzles hebben gekregen.
Zoo vindt men in elk der beide armen van het kruispand, naast de absidiolen, eene oorspronkelijke deur, waarvan de bestemming niet duidelijk is. Dergelijke dispositie komt wel voor aan de O. Lieve-Vrouwekerk te Maastricht, maar dáár is zij verklaarbaar, omdat de hoofdingang der kerk afgewend ligt van het stadsdeel, waarvoor zij bestemd was. Ten gerieve der kerkgangers zijn die oostelijke toegangen dus gemotiveerd.
In Oldenzaal echter ligt de stad juist ten westen, ten noorden en ten zuiden der kerk en was het oostelijk van haar gelegen terrein nog in de zeventiende eeuw zoo goed als onbebouwd, zoodat de oostelijke deuren voor kerkgangers geen voordeel konden opleveren. Aan den zuidkant — waar dit deel der kerk het ongeschondenst bewaard is gebleven — leidt de deur trouwens niet naar buiten, maar in een kleine, door een venstertje verlichte, ruimte van onbekende bestemming, en aan den noordkant voert zij naar de, later aangebouwde sacristie, zoodat niet meer is na te gaan of zij daar ooit buitendeur geweest is.
Komt men in het romaansche deel van het priesterchoor, dan ziet men daar in elk der evenwijdige wanden, ongeveer een meter boven den vloer, twee rondbogige nisjes, blijkbaar vroeger door een colonnetje gescheiden en, wat nog veel vreemder is, in den noordelijken wand, omstreeks 3 M. boven den vloer, een rondbogig gesloten deurtje. Laten de nisjes zich, desnoods, nog als een wat grillige versiering beschouwen, het deurtje, dat van buiten bereikbaar was van de verdieping der oude sacristie, doch vanbinnen nergens heenleidt dan naar een afgrond: den 3 M. lager gelegen choorvloer — dat deurtje is een volledig raadsel.
Wel zou men kunnen aannemen, dat de choorvloer vroeger eenige meters hoo-

PLAAT XCIII. KERK TE OLDENZAAL. GEZICHT IN DE NOORDELIJKE ZIJBEUK NAAR HET TRANSEPT.

ger lag, en dat zich daaronder een crypta bevond, maar eerstens zou dit onmogelijke verhoudingen geven aan het choor zelf en vervolgens werden de nisjes dan weder puzzles.
Lang heeft dit drieledig raadsel mij gekweld, tot ik de oplossing vond in eene oude beschrijving der kerk, welker auteur op gezag van ooggetuigen kon verhalen, dat choor en transept der kerk vroeger waren gescheiden door een breede galerij, waartoe het kleine deurtje toegang gaf. Ziehier hoe hij die galerij, een z.g. oksaal, tamelijk uitvoerig beschrijft: „Tegen den dam van den muur, die, zoo als wij thans moeten vermelden, destijds de scheiding tusschen het schip der kerk en het koor maakte, verhief zich de eenvoudige, fraai bewerkte predikstoel. De muur, waarvan wij zoo even spraken, en aan eenen dam van welken zich de predikstoel verhief, bereikte eene hoogte van omstreeks 15 voeten. Deze dam werd gevormd door twee wijde, met zware, doch fraai bewerkte deuren bezette, toegangen tot het koor, tusschen welke zich toen de predikstoel in het midden bevond. Boven over dezen muur liep ter wederzijde, zoowel naar de kerk als naar de noordzijde, eene steenen ballustrade, tot welke van het koor een wenteltrap aan den zuidelijken pilaar leidde; in het midden werd deze ballustrade afgewisseld door een klein vierkant, eenigszins verheven pleintje of dus genaamden stoel, om welken zich ook de ballustrade meer verhief. Ter rechter- en linkerzijde van dezen stoel vertoonden zich twee fraai uitgehouwen leeuwen in eene zittende houding. In de vroegere tijden van den Katholieken eeredienst zaten op dezen geheelen muur de koorzangers, en de stoel in het midden diende den priester tot predikstoel, die op deze verhevene standplaats kwam door eene deur, die eene gemeenschap daarstelde met het gewelf der oude Sacristie, en welker sporen in den muur nog zigtbaar zijn."
Bijstaand schetsje, dat de architect G. de Hoog Hzn. zoo vriendelijk was voor mij te ontwerpen, brengt deze beschrijving schematisch in beeld, met dien verstande, dat tegen den middendam niet de latere preekstoel, maar het oorspronkelijke altaar is geplaatst.
Het zonderling hoog-geplaatste deurtje is nu geheel opgehelderd — maar tevens ook althans een *mogelijkheid* geopend om de beide oostelijke uitgangen der kerk te verklaren. Immers, is er onder het choor eene crypta geweest, dan heeft het oksaal, dat doorgangen naar het choor bezat, belet, dat deze onmiddellijk vanuit het schip der kerk bereikbaar was. De beide deuren in de transeptarmen kunnen dan hebben geleid naar trappen — aangebracht in uitbouwtjes zooals er aan den zuidkant nog een aanwezig is. Een eenigszins overeenkomstige aanleg bezit de dom te Naumburg. Ook daar is het schip door een oksaal gescheiden van het choor, en de daaronder gelegen crypta bereikbaar door deuren en trappen, ter zijde van het choor, zooals dat zich van de kerk van Oldenzaal laat vermoeden.
De nisjes in het choor blijven nu nog op

PLAAT XCIV. KERK TE OLDENZAAL.
GEZICHT IN HET ZUIDELIJK TRANSEPT.

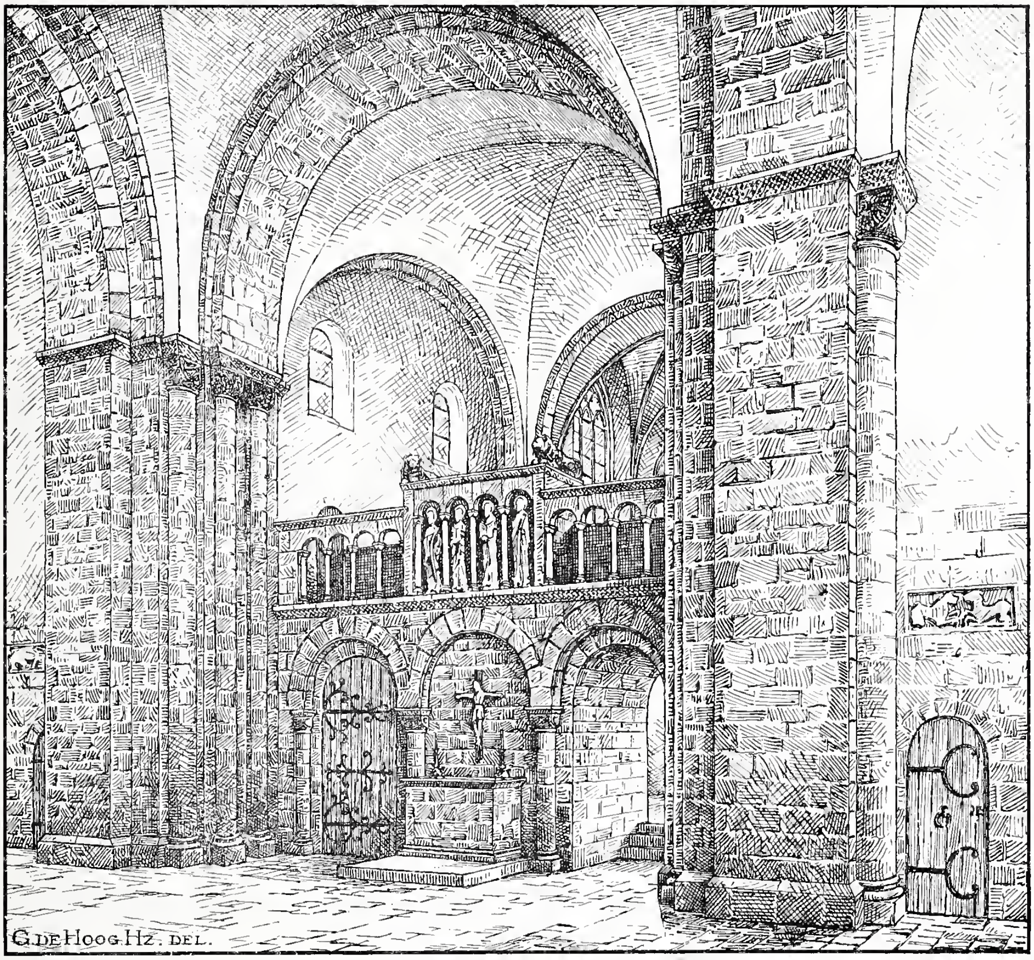

FIG 2.
RECONSTRUCTIE V. H. OKSAAL IN DE KERK TE OLDENZAAL

te lossen. Men kan zich echter denken, dat zij de rugversiering hebben uitgemaakt van monumentale priesterzetels (sedilia), ongeveer op de manier zooals dat — maar dan in zeer rijken en veel lateren trant — in het westchoor te Naumburg het geval is. Bijgaande afbeelding vertoont de Naumburgsche sedilia en doet tevens zien hoe een door een oksaal afgesloten presbyterium er uit ziet.
Op deze wijze laat zich, naar het mij voorkomt, geheel de aanleg op aannemelijke wijze verklaren.

Nog een andere puzzle bevindt zich aan de westzijde van het gebouw. Men ziet

PLAAT XCV. GEZICHT IN HET WESTCHOOR DER KERK TE NAUMBURG.

daar in den gevel, die de lage noordelijke zijbeuk afsluit, een op rondboogjes gedragen uitkraging, van boven hellend afgesneden. De oude beschrijving, die ons voor de oplossing der choorpartij zoo goed op weg hielp, is wel zeer uitvoerig in gissingen over de bedoeling van dit détail, maar brengt geen verstandige verklaring. De hellende bovenkant van dezen voorsprong doet mij denken, dat wij hier te doen hebben met de latere herstelling van een plek, waar een dak tegen den muur liep, een lessenaarsdak of — waarschijnlijker — de eene zijde van eenige anders gevormde bedaking. De bovenzijde der rondboogjes ligt 3 M. boven het tegenwoordig niveau van het kerkplein, dat vroeger allicht lager lag: een bruikbare overdekte ruimte kan daar dus hebben bestaan. Zoo komt het vermoeden boven, dat de kerk van Oldenzaal, vóór de nu-bestaande toren er stond, voor haren westgevel een voorhof met overdekte galerij heeft gehad, een z.g. atrium of paradijs. Bijgaande afbeelding van het atrium der abdijkerk te Maria-Laach maakt duidelijk hoe de aanzet der overdekte galerij tegen den gevel zich laat denken, min of meer in overeenstemming met de in den muur aanwezige sporen.

Ik heb deze veronderstelling niet ter plaatse kunnen toetsen aan de werkelijkheid en draag haar dus alleen als niet-onmogelijke oplossing voor.

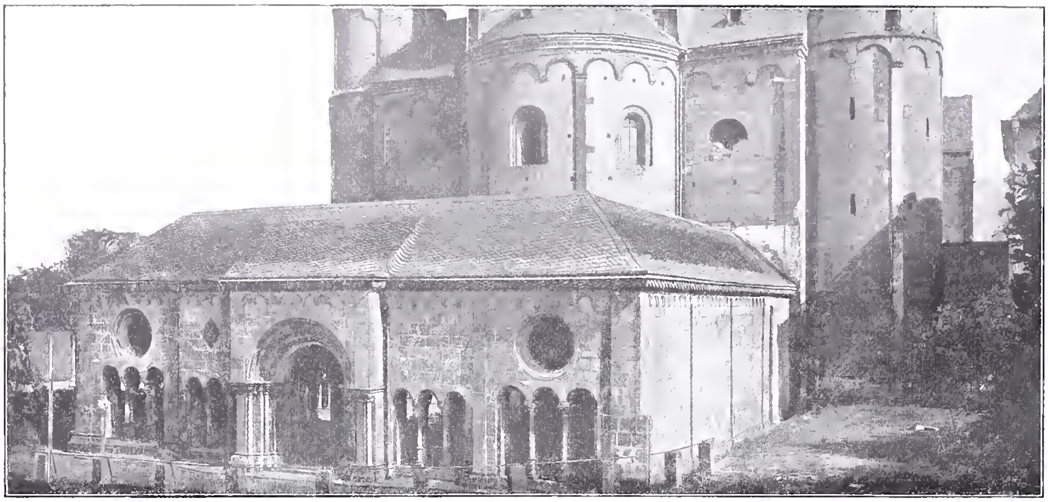
Maar er is toch nog éêne omstandigheid, die haar eer bevestigt, dan weerspreekt, deze nl., dat de voormalige Sint-Mariakerk te Utrecht, welker plattegrond met de Oldenzaalsche een zeer treffende overeenkomst heeft, eveneens een atrium bezat.

Mocht deze hypothese nog eens op een of andere wijze blijken juist te zijn, dan is de aanleg der Utrechtsche Sint-Maria zóó nauw verwant aan die der Sint-Plechelmuskerk, dat het vraagstuk betreffende herkomst en dateering van het Utrechtsche plan m.i. in een geheel nieuw licht zou verschijnen.

Niet dáárover echter is het thans het oogenblik uit te weiden. De vraag wanneer de Oldenzaalsche kerk kan gebouwd zijn ligt nader aan de orde. Men heeft vroeger gemeend, dat de H. Bernulfus haar bouwheer was, maar ik heb elders aangetoond, dat die toeschrijving berustte op de geheel verkeerde lezing eener inscriptie.

Dat de St. Plechelmuskerk zeer stellig ná Bernulfus is gebouwd staat voor mij vast, omdat deze zeer bouwlievende en ondernemende bisschop het nimmer heeft gewaagd eene kerk te bouwen met overwelfd middenschip. De bouwwerken, die wij van hem kennen, zoowel Sint Pieter en Sint Jan te Utrecht als Sint Lebuinus te Deventer, hadden vlakke houten zolderingen in de hoofdbeuk. Dien overeenkomstig vertoonen zij dan ook veel lichter constructie, terwijl zij ook zijn opgetrokken van ander materiaal: niet van Bentheimer zandsteen, doch van tuf. Ook zijn in Bernulfus' stichtingen de kapiteelen nimmer gebeeldhouwd en rusten zij zonder keelband (tore) op de

FIG. 3.
ATRIUM DER
ABDIJKERK TE
MARIA-LAACH.

zuilschachten, zoodat ook in dit opzicht de Oldenzaalsche architectuur verder is dan die van den bouwlustigen bisschop, dus in ieder geval ontstaan ná zijnen dood (1054). Zoeken wij naar analogieën, om door vergelijking tot een tijdsbepaling voor dezen bouw te komen, dan weet ik er in ons land geen andere dan de Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht en de abbijkerk te Rolduc.

De eerste vertoont in plan al heel weinig overeenkomst met Oldenzaal, en haar gewelfstelsel is een heel ander, misschien naar Zuid-Frankrijk wijzend: in het middenschip vermoedelijk koepelgewelven, in de zijbeuken een vermenging van ton- en kruiswelf, geheel er op aangelegd om den zijwaartschen druk der hoofdbeukwelving op de buitenmuren over te brengen. Beter aanknoopingspunt vinden wij in de kerk van Rolduc.

Zij is slechts weinig grooter dan de S. Plechelmus en op analoge wijze gewelfd. Haar bouwmeester deed echter den genialen greep in de zijbeuken lage, met kruiswelven gedekte, traveeën af te wisselen met traveeën, die zijn opgetrokken tot de hoogte van het middenschip en overkluisd met rechthoekig op de as van het gebouw staande tongewelven, waardoor hij een zeer krachtigen weêrstand schiep tegen den druk van de middenschipswelving en zijne opgaande muren dan ook belangrijk minder zwaar kon maken dan die te Oldenzaal.

Deze welving te Rolduc is begonnen in 1138 en eerst in de tweede helft der twaalfde eeuw voltooid.

Het is zeker gewettigd het Rolducsche systeem voor jonger te houden dan dat van Oldenzaal; ook de veel rijker sculptuur wijst daarop. Dat echter ook nog tijdens den bouw der kerk van Rolduc steenen gewelven niet alledaagsch waren

in ons land, maar eene constructie, die men als iets ongewoons en dus welvermeldenswaardigs beschouwde, dat bewijst de schrijver der *Annales Rodenses*, die speciaal aanteekent, dat de gewelven van steen waren gemaakt.
Ook in het buitenland trouwens zal men niet licht eene kerk van de Oldenzaalsche afmetingen en van zuiver basilikale doorsnede (hoog middenschip met eigen vensters, lage zijbeuken) geheel met romaansche kruiswelven gedekt vinden vóór het begin der twaalfde eeuw.

Men kan duidelijk aan de S. Plechelmus zien — de reuzig-zware pijlers en muren, de vreesachtig lage bogen tusschen de beuken, de uitermate kleine vensters — dat haar bouwmeester niet zonder angst de welving ondernam. Zoo kan men haar dan veilig rekenen tot de oudste op deze wijze overkluisde kerken — en dan zou ik denken, dat men zich niet heel erg kan vergissen met haren bouw in het eerste kwartaal der twaalfde eeuw te stellen.

JAN KALF.

TWEE OUDE STOELEN.

In een vorigen jaargang van dit tijdschrift (zie : jaargang III, blz. 337—343) heeft onze medewerker, de heer Jan Kalf, een opstel geschreven over wat hij noemde „een populaire stoel" en daarin laten zien hoe onze gewone stoel zich heeft ontwikkeld uit den taboeret of kruk. De heer Kalf demonstreerde toen over den driepoot-kruk, hoe eerst één der pooten boven het zitvlak werd doorgetrokken om een rugsteun te kunnen dragen en hoe vervolgens ook de andere pooten in dezelfde richting werden verlengd om, aan den rugsteun verbonden, zijleuningen te helpen vormen. „Zooals ik hier voor de driehoekige taboeret door de bewaarde exemplaren zelve liet verhalen" aldus onze medewerker — „hoe een kruk een stoel wordt, zou men het ook voor de andere grondvormen kunnen doen. De stoel, dien wij thans het meest gebrui-

FIG 1
BOERENSTOEL
UIT ZEELAND.
ITAL. NOTENHOUT.
XVIIIE EEUW.
VERZ.
H. M. RIEZOUW.

FIG. 2.
STOEL BEGIN
XVIIIE EEUW.
VERZ.
E. VITA ISRAËL.

ken, is blijkbaar uit een vierkante kruk gegroeid . . .''

Dank zij de welwillendheid van twee onzer lezers, die ons de foto's van een paar oude stoelen verschaften, zijn wij thans in de gelegenheid de ontwikkeling der vierkante kruk tot stoel aan twee aardige voorbeelden te illustreeren.

Figuur 1 is de afbeelding van een bij een boer in Zeeland gekochten stoel, die zich geheel aansluit bij de in bovenaangehaald opstel gereproduceerde meubelen. Men ziet hier duidelijk den vorm van een kruk op vier pooten, tegelijk sierlijk, stevig een practisch geconstrueerd, daar de sporten, die de pooten op hunne plaats helpen houden zóó hoog zijn aangebracht, dat zij de vrije beweging der voeten niet hinderen en met kleine palmhouten balusters aan de regels der zitting konden verbonden worden. Drie van de pooten zijn naar boven verlengd met gedraaide stutten, die een rugleuning dragen en telkens tusschen twee van die colonnetjes is een sierlijk opengewerkt steunplankje gezet. De houten zitting is verdiept tusschen de regels gelegd, zoodat een kussen daarop kan liggen, zonder gevaar bij iedere beweging te worden verschoven.

Dit kloeke, stevige en toch niet-onelegante meubel dagteekent vermoedelijk uit de achttiende eeuw. Het vertoont geene vormen, die aan eenig tijdperk bizonder eigen zijn te noemen, het is een echt gebruiksvoorwerp, voortbrengsel van een dorpswerkplaats, waar men met „mode'' geen rekening had te houden.

De tweede stoel, geheel op dezelfde wijze uit een kruk gegroeid, is daarentegen blijkbaar het werk van een stadschen meubelmaker, die met zijn tijd meêging. Er valt een streven naar meer verfijnd gemak te herkennen in de ronding van den voorsten regel der zitting, zooals er modieusheid spreekt uit den vorm en het snijwerk van de pooten, die onmiddellijk aan den naar Lodewijk XIV genoemden stijl doen denken. Blijkbaar dagteekent dit meubel uit het begin der achttiende eeuw. De houtsoort is niet met juistheid vast te stellen. Deskundigen onderstellen een West-Indische houtsoort.

REDACTIE.

ENGRAVED AND PRINTED BY THE JAMES BAYNE COMPANY
GRAND RAPIDS, MICHIGAN, U. S. A.

EETKAMER IN EEN WOONHUIS
VONDELSTRAAT, AMSTERDAM.

FIG 1. VILLA TE BUSSUM, VOOR- EN LINKERZIJGEVEL.

TOELICHTING BIJ DE PLATEN

De figuren 1, 2 en 4 zijn afbeeldingen van eene nieuw gebouwde villa met koetshuis, gelegen aan den Amersfoortschen weg, nabij Crailo (gemeente Bussum). Bij het ontwerpen van dit buitenhuis, dat eenvoudig van aanzien is, is de bouwsom meer aan ruime afmetingen en deugdelijke constructie, dan aan uitwendige versierselen besteed. De gevels van woon- en koetshuis zijn geheel uit kleurige klinkers opgetrokken, daarbij zijn de lekdorpels der lichtkozijnen en de afdekking der balustrade-muurtjes van licht bruinen verglaasden steen gemetseld. De daken zijn met blauwe onverglaasde pannen gedekt, terwijl de topgevelvelden en de afdekking boven het terras voor de hoofdentrée met leipannen bekleed zijn. De vensters van parterre en verdieping zijn van luiken voorzien, die geel met groen en wit geschilderd zijn. De ramen der op de zolderverdieping gelegen slaapvertrekken voor het dienstpersoneel,

FIG. 2. VILLA TE BUSSUM, ACHTER- EN LINKERZIJGEVEL.

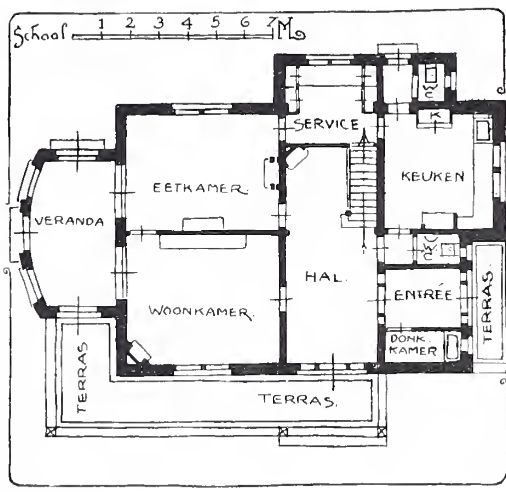
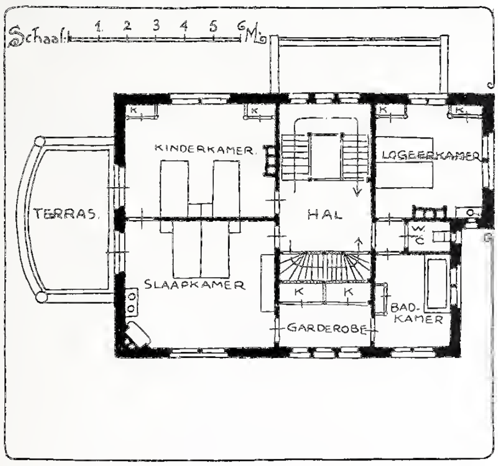

FIG. 3. VILLA TE BUSSUM, PLAN BEGANEN GROND.

vormen in de dakvlakken de dakkapellen. Langs den voorgevel is een breed terras aangebracht, dat uit de hal aan den voorgevel en uit de groote serre van den rechterzijgevel te bereiken is. De hoofdingang ligt aan den linkerzijgevel. De afdekking wordt door ronde houten kolommen gedragen, waardoor een tegen den regen beschut kleiner terras gevormd wordt. Aan den achtergevel is de dienstingang aangebracht. Boven dezen uitbouw is het glas-in-loodraam zichtbaar, dat de hal en het trappenhuis verlicht.

FIG. 4. VILLA TE BUSSUM, RECHTERZIJ- EN VOORGEVEL.

IG. 5. VILLA TE BUSSUM, PLAN VERDIEPING.

In de figuren 3 en 5 is ter verduidelijking een plan der parterre en een der verdieping toegevoegd, waarop de onderlinge ligging der verschillende woon- en slaapvertrekken is na te gaan. Het interieur zal in een der volgende afleveringen behandeld worden.

* * *

De buiten-tekstplaat in driekleurendruk naar eene aquarelle gereproduceerd, geeft een ontwerp voor eene eetkamermeubeleering in een woonhuis in de Vondelstraat te Amsterdam. De betimmering is

FIG. 6 SALON WOONHUIS TE AMSTERDAM.

groen geschilderd bij roomkleurig gefrescoliete, in de specie geschuurde wanden met een smal fries langs het eenigszins lichtere plafond.

De meubelen, ook het buffet, dat niet in de wandbetimmering is opgenomen, zijn in wortelhout uitgevoerd, met paardenharen bekleeding op de zetels. Onder de ronde tafel ligt een donker Persisch tapijt. In de deurtjes van het buffet en van het glazenkastje in de betimmering is groen glas gezet. Wanneer deze meubeleering gereed is, zullen ook enkele foto's van dit interieur worden opgenomen.

* * *

De figuren 6 en 7 zijn gereproduceerd naar foto's van een salon in een woonhuis te Amsterdam. Dit interieur is eene verbouwing, waarbij alleen de wit gelakte betimmering, de schouw met marmeren schoorsteenmantel en gepleisterde boezem met grisaille-paneeltje, het stuc-pla-

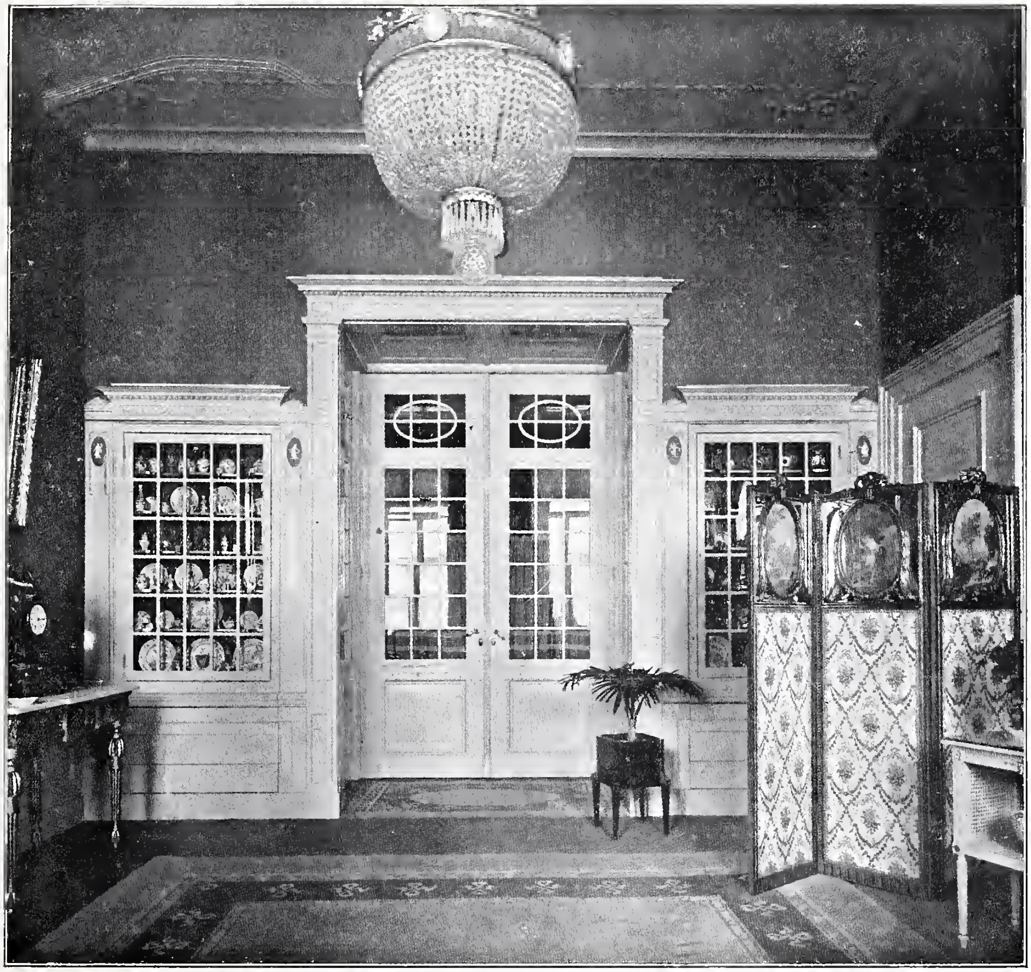

FIG. 7. SALON WOONHUIS TE AMSTERDAM.

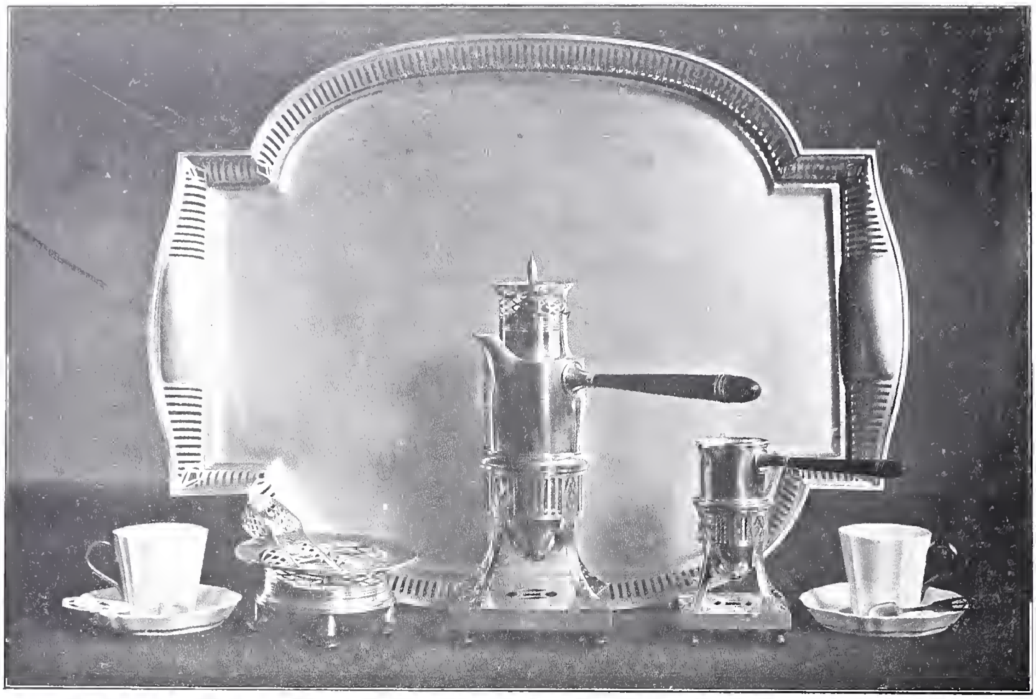
fond en het Deventer tapijt nieuw zijn. Deze kamer is met bestaande oude meubelen verder gearangeerd, waarmede het nieuw aangebrachte in overeenstemming gehouden moest worden.

* * *

Voor het mokka-stel van figuur 8 en 9 werd door het atelier „Het Huis" het ontwerp vervaardigd, terwijl het door Carel J. Begeer te Utrecht uitgevoerd is.

Voor de Javasche Bank te Batavia werd de taekhouten stoel van figuur 10 als voorzitterszetel gemaakt. De rug- zitting-

FIG. 8. ZILVEREN MOKKA-STEL MET BLAD.

en armleggersbekleeding van gevlochten riet is uiteraard voor het Indische klimaat zeer doelmatig. In de beëindigingen der rugstijlen zijn leeuwen gebeeldhouwd, die als schildhouders de wapens van Nederland en Ned. Indië omvatten.

BERICHT.

Bij het sluiten van den *zesden* jaargang meenen wij, dat het onzen lezers niet onwelkom zal zijn voor den *zevenden* jaargang een lijst te geven van de voornaamste artikelen waarvoor copie en illustratiemateriaal reeds in ons bezit of ons toegezegd zijn.

BARTSTRA, D. C.: Het stadhuis te Bolsward.

COUVEÉ, Mr. N. C.: Rijnsburg.

DOMPIÈRE DE CHAUFEPIE, Dr. H. J. DE: Munten met afbeeldingen van gebouwen.

FIG. 9. ZILVEREN MOKKA-STEL.

ESSLINGER, C.: Oud Oost-Friesch kunstwerk.
FLAMENT, A. J. A.: Oude zegels.
GOGH, H. A. VAN: Het Trippenhuis.
HONIG, G. J.: Zaansche huizen.
HOORN, G. VAN: De kinderkamer in het oude Griekenland.
HOUCK, Dr. M. B.: Wandeling door oud-Deventer.
KERKMEYER, J. C.: Het West-Friesch museum te Hoorn.
LOENEN, J. B. VAN: Het kerkje te Oegstgeest. — Oudewater. — Het stadhuis te Haastrecht.
MOSMANS, J.: Het voormalig stadhuis te 's-Hertogenbosch.
REDELÉ geb. Jonkvrouw DE NÉGRI, Mevr.: Het Rijkshuis te Hellevoetsluis.
VEGT, Mej. M. VAN DER: Oude huizen op Texel.
WERNER, H. M.: Het kasteel te Wijchen. — Het museum Flehite te Amersfoort.

Deze opgaaf is echter verre van volledig,

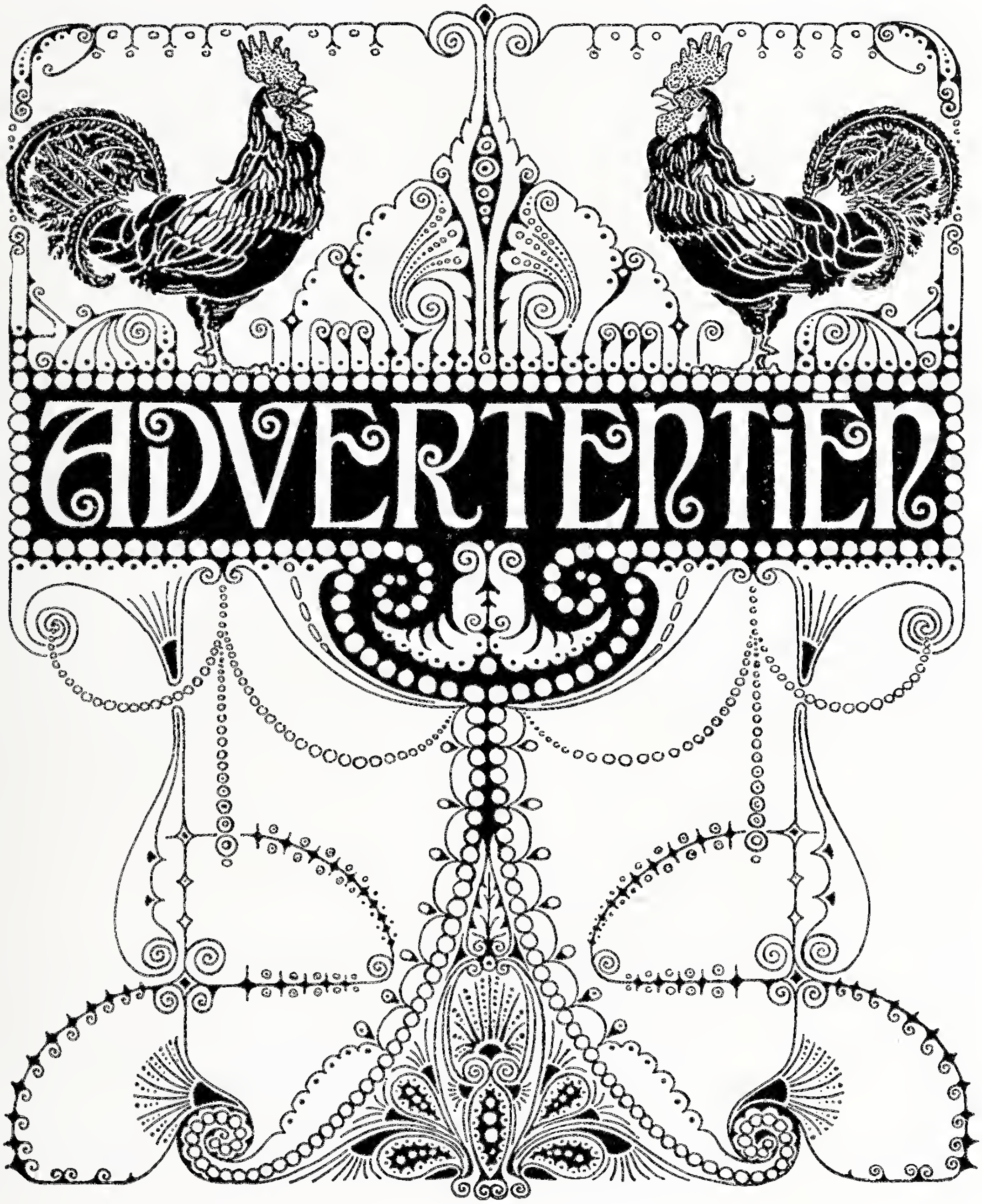
FIG. 10. VOORZITTERSSTOEL JAVASCHE BANK BATAVIA.

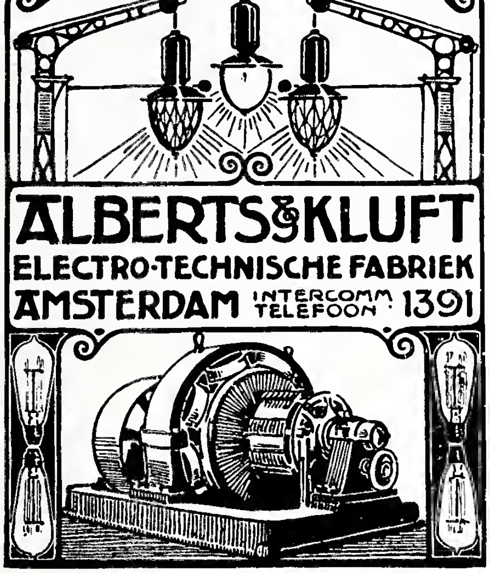

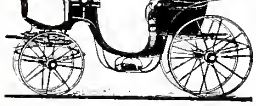
daar wij met bekende schrijvers nog over een aantal zeer belangrijke onderwerpen in onderhandeling zijn. Toch toont bovenstaande lijst reeds voldoende aan, dat wij ons mogen verheugen in de medewerking van vele zijden, hetgeen ongetwijfeld een waarborg is voor afwisselende stof en veelzijdige beschouwing. Wij vleien ons dan ook gaarne met de hoop, dat *Het Huis, Oud en Nieuw* voor onze getrouwe lezers een welkome gast in hunne boekenverzameling moge *blijven* en voor vele nieuwe lezers een goede gids bij hunne belangstelling in de bouw- en sierkunst mogen *worden*.

Ook wenschen wij den abonné's nog mede te deelen, dat in verband met het gewijzigde posttarief de abonnementsprijs voor het binnenland van *f 7.70* franco per post verminderd is tot *f 7.—*. Het nieuwe tarief geeft echter geen aanleiding de abonnementsprijs voor het buitenland te verminderen.

DE REDACTIE.

ADVERTENTIËN

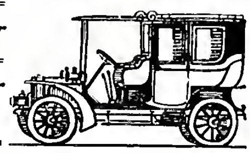

Rijtuig- en Automobielen-Fabriek,
met goud bekroond.

J. H. v. d. MEULEN L.Czn.
Amsterd., Kerkstr. 78 en 105. Int. Tel. 5207.

In de Magazijnen zijn steeds voorhanden een zeer groote sorteering nieuwe en 2e hands 1e kl. LUXE RIJTUIGEN waarvan verschillende op gummie, ook in te ruilen. Beveelt zich aan voor alle reparatiën.

Door gebrek aan een opvolger bestaat er gelegenheid voor een JONGMENSCH om zich bij mij tebekwamen, om later op zeer aannemelijke voorwaarden de zaak over te nemen.

M. VAN ESSEN
METAALHANDEL
SPECIALITEIT IN:
PROFIELKOPER, KOPERGAAS EN GEPERFOREERD METAAL
TER BESCHERMING VAN LIFTKOKERS EN LOKETTEN
GEELKOPEREN BUIZEN VOOR GASORNAMENTEN
HUISHOUDELYKE ARTIKELEN (EMAILLE)
PRINSENGRACHT 474
AMSTERDAM
TEL: INTERCOMM: 1274.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
STEENFABRIEK „OUDERZORG"
MACHINALE RYNSTEEN
RESTAURATIESTEEN
IN ALLE MATEN
LEIDERDORP

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
STEENFABRIEK „CANTON"
VERGLAASDE STEENEN EN PANNEN
BOUW-TERRACOTTA
TUINSIERADEN
LEIDERDORP

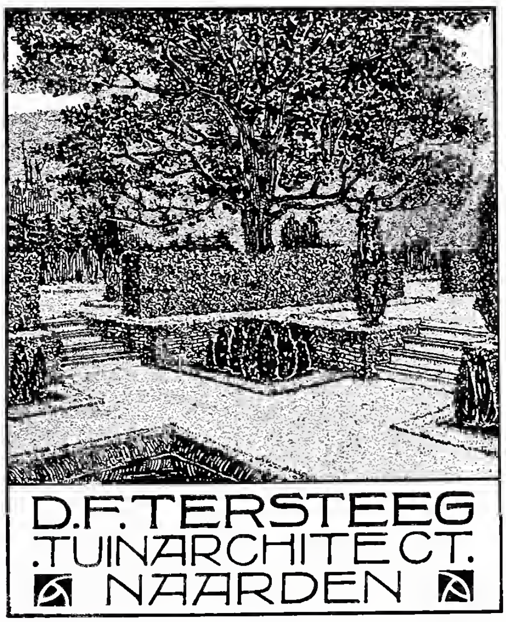
∴ ∴ ∴ Cliché-etsers van ∴ ∴
∴ HET HUIS, OUD EN NIEUW. ∴

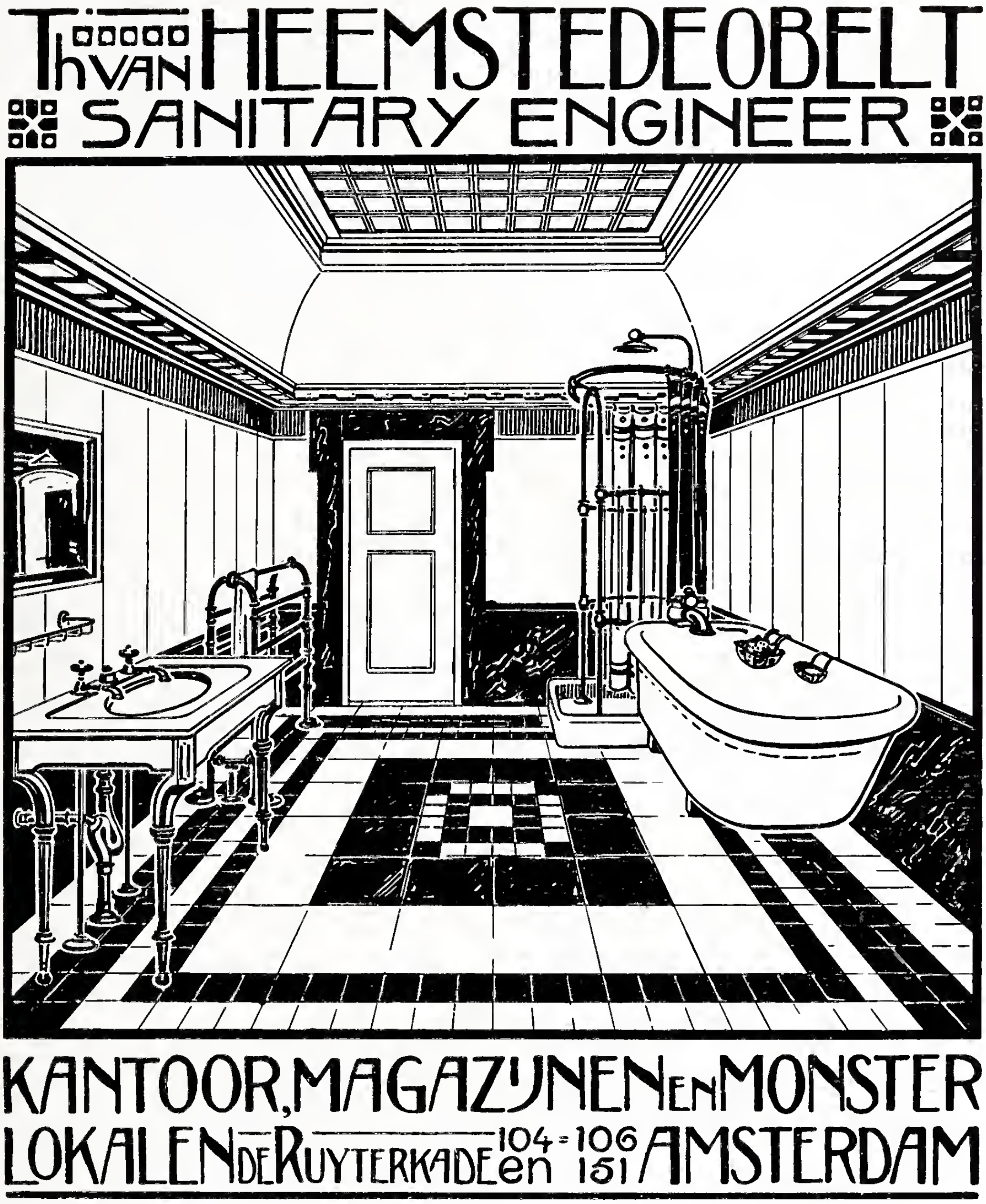

OTTO
FABRIEKSMERK
ORIGINEELE OTTO
ZUIGGAS-, STADSGAS-PETRO-
LEUM-EN BENZINE MOTOREN
VERTROUWBARE DRIJFKRACHT VOOR
ELECTRISCHE INSTALLATIES, POM-
PEN EN LIFTEN
AMSTERDAM
16 REGULIERSBREESTR
GASMOTOREN-FABRIK DEUTZ
FILIALE AMSTERDAM

„HOLLAND"
MAATSCHAPPIJ
TOT EXPLOITATIE VAN
ONROERENDE GOEDEREN
IN NEDERLAND
GEVESTIGD TE
AMSTERDAM
KERKSTRAAT 310
TELEFOONNUMMER 2808
BELAST ZICH MET DE ADMINI-
STRATIE VAN VASTE GOEDE-
REN, KOOP EN VERKOOP, BOUW
EN HERBOUW VAN HUIZEN

KROPFF & DRAYER
BEHANGERS.
OZ. ACHTERBURGWAL 225
AMSTERDAM
TAPYTEN,
LINOLEUMS EN
MEUBELSTOFFEN.

D.F. TERSTEEG
.TUINARCHITECT.
NAARDEN

Th VAN HEEMSTEDE OBELT
SANITARY ENGINEER
KANTOOR, MAGAZIJNEN EN MONSTER
LOKALEN DE RUYTERKADE 104=106 en 151 AMSTERDAM

VERLICHTING
ELECTRICITEIT
BEWEEGKRACHT
VERWARMING
GROENEVELD
RUEMPOL & Co
TELEGR: ADRES „VELDRUM" AMSTERD:
N.Z. VOORBURGWAL 92 TEL: 4827.
ELECTRO-TECHNISCH BUREAU

L. te RIELE
Steenhouwery
DEVENTER
LR
vervaardigt:
Monumenten
Kerkwerken
Ornament
naar eigen of
aangeboden teekening

AMSTERDAMSCHE
FABRIEK VAN
CEMENT-
YZERWERKEN
(SYSTEEM MONIER)
GROOTE WITTEN-
BURGERSTR: 108
AMSTERDAM

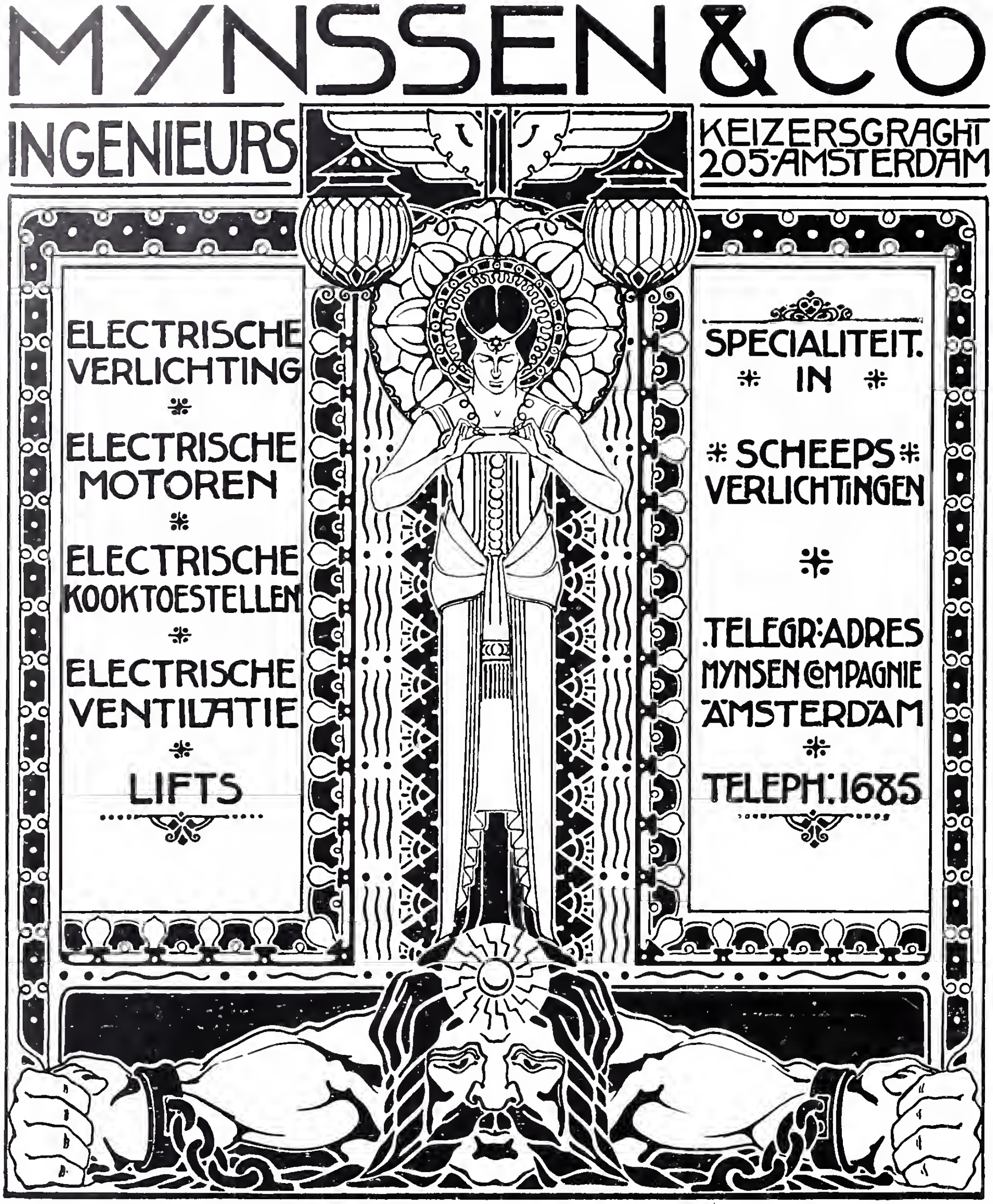

VENLOOSCHE
STEENFABRIEK
L. COPPES & Co
VENLOO
ALLE SOORTEN
NAGEPERSTE STEEN
METSEL-,
PROFIEL-
EN SIERSTEENEN
IN GELE EN ROODE KLEUR
OPBOUW
VAN
SCHOORSTEENEN

STOOM ROLLUIKEN-EN
JALOEZIEËN FABRIEK
W.H.M.SCHOLTE
PRINSENGRACHT 516
AMSTERDAM. TELEF. No. 2882
MARKIEZEN, MECH. ROLZONNESCHERMEN
SCHUIFHEKKEN. DAGLICHTREFLECTORS
TOCHTSCHERMEN, STORES, SERREDEKKING
GESCHILDERDE WINKELGORDIJNEN, RIETEN
GORDIJNEN, GLASVENTILATORS, ENZ. ::

LICHTDRUKINRICHTING
P. RYNJA
REGULIERSGR: 134 AMSTERDAM
LEVERING NAAR ELKE NIEUWE VINDING TER REPRODUCTIE
TOEPASSING VAN ELECTRICITEIT EN DAGLICHT
MAGAZIJN VAN TEEKENMATERIALEN
SPECIALITEIT VOOR LEVERING AAN: BUREAUX VOOR BOUW- EN WERKTUIGKUNDE
DE MEEST MOGELIJKE ZORG WORDT BESTEED AAN SPOEDIGE AFLEVERING
PRIJSBEREKENING NAAR AFMETING VOLGENS TARIEF

ZEGUERS
ELECTRICITEITS-
WERKEN
ELECTROTECHNISCH
BUREAU·MAGAZYN·ATELIER
TELEFOON 453
TELEGRAM-ADRES: ZEGUERS
WERKEN VOLGENS DE VOORSCHRIFTEN
VAN HET NED. INSTITUUT VAN INGENIEURS
EN DE RYKSARBEIDINSPECTIE
MAASTRICHT.

VLOER- & WAND
TEGELS
HOUT :
PARKETVLOEREN
ITALIAANSCHE · MARMER·
MOZAÏEK & ENGELSCHE
CERAMIC · MOZAÏEK
TEEKENINGEN · : · PLANNEN
BEGROOTINGEN
226 SPUISTRAAT
AMSTERDAM

MYNSSEN & CO
INGENIEURS
KEIZERSGRAGHT
205·AMSTERDAM
ELECTRISCHE VERLICHTING
ELECTRISCHE MOTOREN
ELECTRISCHE KOOKTOESTELLEN
ELECTRISCHE VENTILATIE
LIFTS
SPECIALITEIT. IN
SCHEEPS VERLICHTINGEN
TELEGR: ADRES
MYNSEN COMPAGNIE
AMSTERDAM
TELEPH: 1685

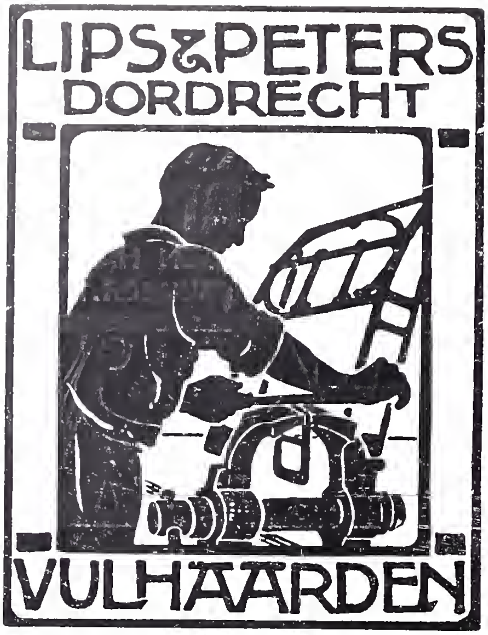

D. WEEGEWIJS
RAPENBURG 14
AMSTERDAM.
STEEN=
HOUWERIJ
STOOM=
ZAGERIJ
GRAF=
MONUMENTEN
SCHOORSTEEN
MANTELS
MEUBEL=
BLADEN
HARDSTEEN
ZANDSTEEN
EN GRANIET
RIP
FABRIEK VAN
MARMERWERKEN

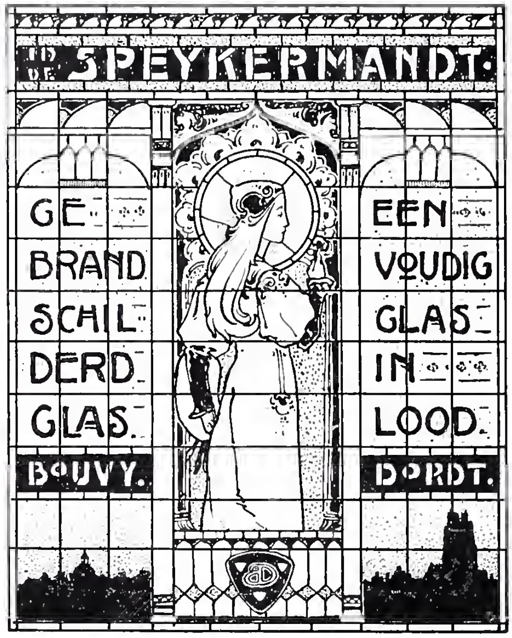

TH. W. POLET JR
STEENHOUWER
IN MARMEREN
SCHOORSTEENMANTELS
MODELLEN - TEEKENINGEN EN ALBUMS
TER INZAGE.
STEENHOUWERY - FABRIEK EN MAGAZYN
OPGERICHT 1887
KANTOOR BORNEOSTRAAT 26
NABY HET STATION MUIDERPOORT AMSTERDAM

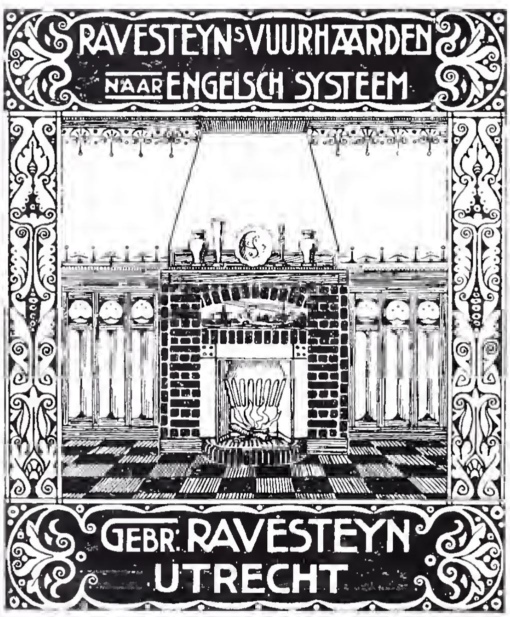

DE LUGT EN SERNÉ HAARLEM
DE LUGT & SERNÉ
FABRIKANTEN VAN
PANTSERSTALEN
BRANDKASTEN EN
KLUISDEUREN
TELEFOON: .569.
HAARLEM

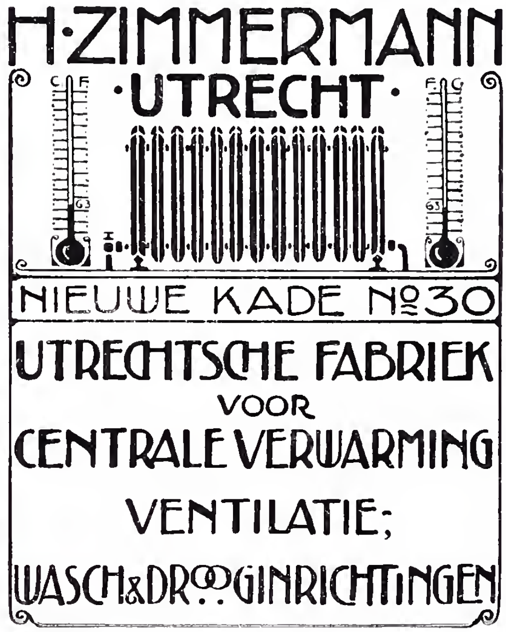

FIRMA: J. M. DE VRIES.
REVOLVING-DEUREN
GEPLAATST:
AMSTE BANK_AMST:
AMSTEL- HOTEL _ ,,
HOLL:-AMERA LYN_ROTT:
SPAARBANK_ ,,
ROTTERD: BANK_ ,,
RUYSCH & CO. _ ,,
CAFÉ „RICHE" DEN HAAG
HOTEL „DES INDES" ,,
GEBOUW: „LOTISICO" ,,
ENZ: ENZ:
GELDERSCHEKADE 90_92 AMSTERDAM

LIPS. DORDRECHT.
FABRIEKSMERK
BRAND
KASTEN
KLUIS
BOUW
SAFE
DEPOSIT
VEILIG
-HEIDS
SLOTEN
VOOR
GEBOUWEN

LIPS & PETERS
DORDRECHT
VULHAARDEN

SPEYKERMANDT
GE BRAND SCHIL DERD GLAS
BOUVY.
EEN VOUDIG GLAS IN LOOD
DORDT.

RAVESTEYN'S VUURHAARDEN
NAAR ENGELSCH SYSTEEM
GEBR. RAVESTEYN
UTRECHT

H·ZIMMERMANN
·UTRECHT·
NIEUWE KADE No 30
UTRECHTSCHE FABRIEK
VOOR
CENTRALE VERWARMING
VENTILATIE;
WASCH& DROOGINRICHTINGEN

E·LÜCKERATH
TELEFOONN: 352
ACHTERGRACHT B/H FREDERIKSPLEIN
AMSTERDAM
ANTHRACIET
: KOLEN :
BRECHCOKES VOOR
CENTRALE VERWARMING

FABRIEKEN TE
AMSTERDAM
BASEL
BUDAPEST
DANZIG
DEVANT-LES-PONTS
DRESDEN
DÜSSELDORF
FRANKFURT a M
KRISTIANIA
LONDEN
NEW-YORK
OBERTÜRKHEIM
PARIS
ST. PETERSBURG
PRAG
RIO DE JANEIRO
STRASSBURG i E
WIEN
DOLOMENT
D.R.P. 162587 · D.R.P. 174258
PATENT DEUTSCHE STEINHOLZ WERKE BERLIN-CHARLOTTENBURG
DE ERKENDE BESTE
NAADLOOZE VLOERBEDEKKING
VOOR
KANTOREN, MAGAZYNEN
FABRIEKEN, SCHOLEN
ZIEKENHUIZEN ENZ.
MONSTERS, PRYZEN EN OPGAVE VAN UITGEVOERDE-
WERKEN OP AANVRAGE VERKRYGBAAR
NEDERLANDSCHE DOLOMENTFABRIEK TELFOON: 4119
SLOTERSTRAATWEG BY AMST: & KANTOOR ZIEZENISKADE 17 AMST:

LJG
BOEK-KUNST-EN
HANDELS -
- DRUKKERIJ
J.TJABRING
O.Z.VOORBURGWAL
226.AMSTERDAM
TELEPHOONNUMMER 4511
DRUKKER VAN:
HET HUIS OUD EN NIEUW.
VRAGEN VAN DEN DAG
EN ANDERE TYDSCHRIFTEN

PHILIPPONA
KETELAAR
HOFLEVERANCIER
GEVESTIGD 1867
VOLLEDIGE
UITZETTEN
EN LUIERMANDEN
KALVERSTRAAT 166
AMSTERDAM

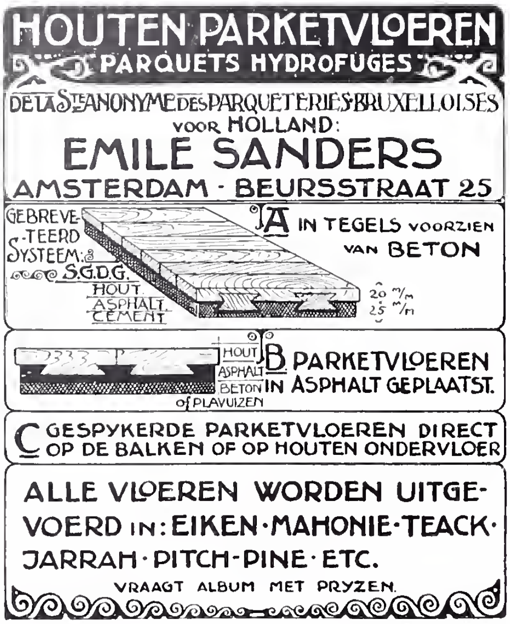

NEDERLANDSCHE
OLIE EN SMEERFABRIEK
MACHINE-OLIE
CILINDER-OLIE
CONSISTENTVET
CENTRIFUGE-OLIE
MOTOR-OLIE
RYWIEL-OLIE
NAAIM: OLIE
CARBOLINEUM
WAGENSMEER
WAGON-OLIE
RYTUIG-OLIE
LEDERSMEER
HOEVEN SMEER
TRAAN.
VASELINE.
TALK.
J.J.BAKKER & Co
ROTTERDAM

N.V. HANDEL IN
BOUWMATERIALEN
V/H J. A. SMITS & ZOON
RUYSCHSTRAAT 30 AMSTDAM
HOUTCEMENT · DAKLEER ·
CEMENTMASTIEK · ASBESTLEIEN

PRIESTLEYS' CASEMENT
CLOTHS
IETS NIEUWS OP HET GEBIED VAN
ENGELSCHE
GORDIJNENSTOFFEN
GEMAAKT VAN: MOHAIRWOL
WORDT GELEVERD IN: CREME EN ECRU
VOOR EN-GROS ORDERS: REGULIERSGR: Nº 22

BOOMKWEEKERIJEN
TE APELDOORN
FIRMA K. VAN NES & ZONEN
TUINARCHITECTEN

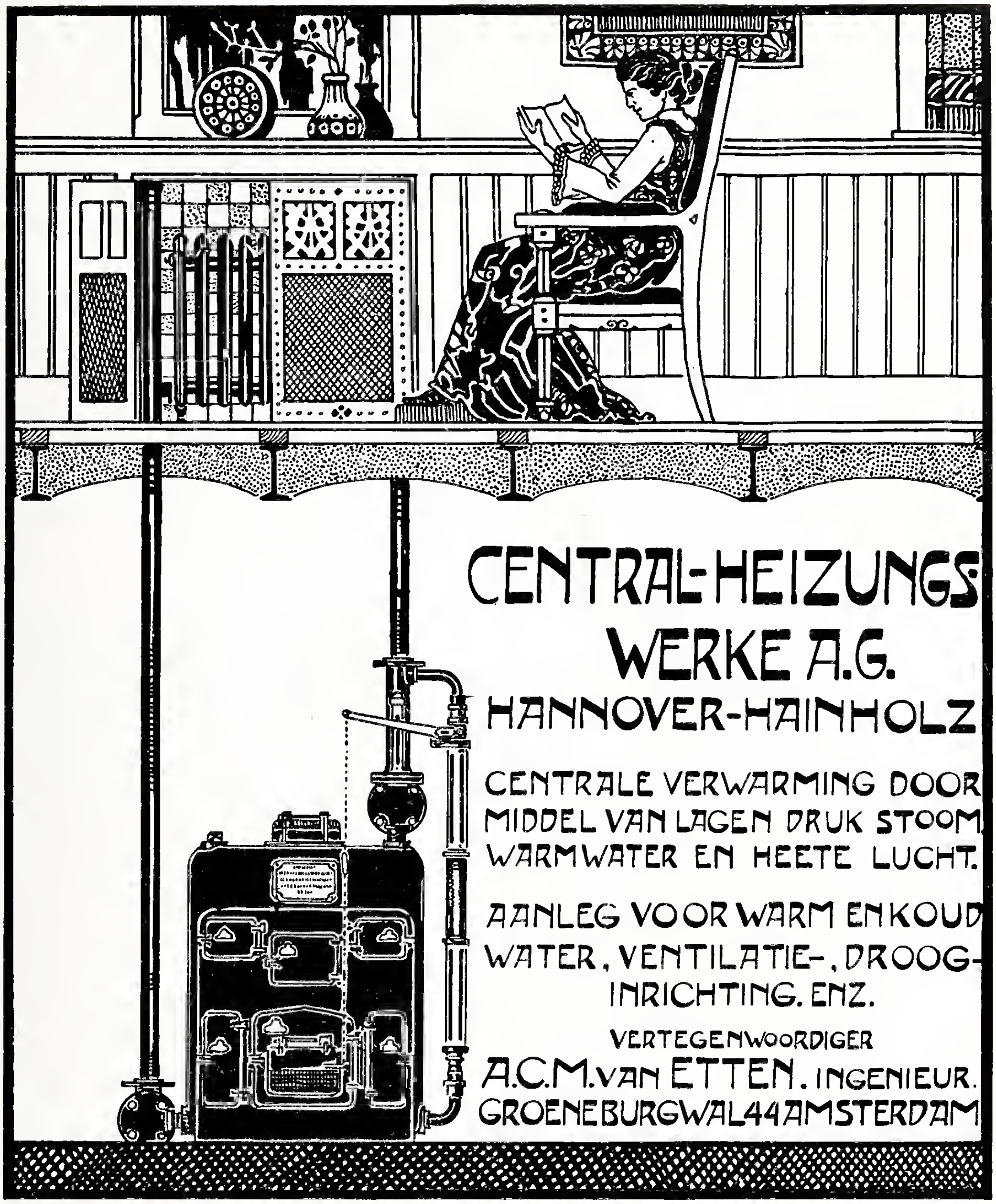

HEINEKEN'S
STOOM-JALOEZIEËN
EN ROLLUIKENFABRIEK
VAN·DER·HELSTSTRAAT
Nº 1 AMSTERDAM
INTERC: TELEFOON: 1134·
OUDSTE·FABRIEK VAN
IN·OLIEVERF·GESCHILDERDE
WINKELGORDYNEN
BEKROOND·AMSTERDAM·1866
1891-1895·ARNHEM·1886·

HOUTEN PARKETVLOEREN
PARQUETS HYDROFUGES
DE LA Sté ANONYME DES PARQUETERIES BRUXELLOISES
VOOR HOLLAND:
EMILE SANDERS
AMSTERDAM - BEURSSTRAAT 25
GEBREVETEERD SYSTEEM: S.G.D.G.
A IN TEGELS VOORZIEN VAN BETON
HOUT
ASPHALT
CEMENT
20 m/m
25 m/m
HOUT
ASPHALT
BETON
of PLAVUIZEN
B PARKETVLOEREN IN ASPHALT GEPLAATST.
C GESPYKERDE PARKETVLOEREN DIRECT OP DE BALKEN OF OP HOUTEN ONDERVLOER
ALLE VLOEREN WORDEN UITGEVOERD IN: EIKEN · MAHONIE · TEACK · JARRAH · PITCH-PINE · ETC.
VRAAGT ALBUM MET PRYZEN.

GUNTERS & MEUSER
HOEK EGELANTIERSGRACHT 2
EN PRINSENGRACHT 108
AMSTERDAM.
IN IJZER EN KOPERWAREN
GEREEDSCHAPPEN EN
BOUWARTIKELEN TOT
IN DE FIJNSTE SOORTEN
TELEFOON 149

FABRIEK
VAN
STOOMKETELS & WERKTUIGEN
VOORHEEN
H. & J. SUYVER
YZER EN METAALGIETERY
HOLLANDSCHE TUIN- & ZEEPAARD
AMSTERDAM
INTERCOMM · TELEFOON · No 777 ·
BEKROOND · OP · VERSCHILLENDE
TENTOONSTELLINGEN

C·J· DE KONING & Zn
LOOD- EN ZINKWERKERS
LEIDSCHESTRAAT · 69 ·
AMSTERDAM. TEL: 3688 ·
OPGERICHT Aº 1739
AANLEG VAN
GAS- EN WATERLEIDING
INRICHTEN v. BADKAMERS
GROOTE VOORRAAD VAN
SANITAIRE ARTIKELEN ·
WELKE · ALLEN · IN · WERKING · ZYN · TE
BEZICHTIGEN

CENTRAL-HEIZUNGS-
WERKE A.G.
HANNOVER-HAINHOLZ
CENTRALE VERWARMING DOOR
MIDDEL VAN LAGEN DRUK STOOM.
WARMWATER EN HEETE LUCHT.
AANLEG VOOR WARM EN KOUD
WATER, VENTILATIE-, DROOG-
INRICHTING. ENZ.
VERTEGENWOORDIGER
A.C.M. VAN ETTEN. INGENIEUR.
GROENEBURGWAL 44 AMSTERDAM

J. J. DE WAAL MALEFIJT & ZOON
OVERVEEN BIJ HAARLEM
WERKPLAATS TE HAARLEM
BROUWERSVAART 46-49
TELEFOON 984
BORINGEN
DOOR ROTSGRONDEN TOT 300 METER EN DOOR
LEEM- OF ZANDGRONDEN TOT ONBEPAALDE DIEPTEN
WATERLEIDINGEN VOOR BUITENPLAATSEN ONDER LUCHTDRUK.
FONTEINEN-WATERVALLEN ENZ: DIE GEEN WATER VERBRUIKEN.

SILBERLING & ZOON SLOTERDYK BY AMSTERDAM
PLAFOND & WANDVERSIERINGEN VAN GIPS EN DROOGSTUC
· MODERNE RICHTING · VROEGERE STYLEN ·
VOLGENS INGEZONDEN ONTWERP EN CATALOGUS (FRANCO OP ZICHT)

C. H. ECKHART'S
MEUBELFABRIEK. N.V.
ROTTERDAM
ONDER ARTISTIEKE LEIDING VAN HET
ATELIER VOOR DECORATIEVE KUNST
HET HUIS · AMSTERDAM
COMPLETE WONINGINRICHTINGEN
KAMER EN SCHEEPSBETIMMERINGEN
BOUWKUNDIGE VERSIERINGEN IN CARTON PIERRE
VOOR ARCHITECTEN WORDEN GEHEELE MEUBILEERINGEN NAAR HUNNE
EIGEN SCHAALTEEKENINGEN OP DE WARE GROOTTE GEDETAILLEERD EN UITGEVOERD

PRINSENHOF
VAN JAN-SCHOUTEN
TE DELFT
ATELIERS VOOR
GLASSCHILDERKUNST
EN GEKLEURD
GLAS IN LOOD
OOK VOOR HET MEEST
EENVOUDIGE WERK
GOUDEN MEDAILLE PARIJS 1900 TURIJN 1902
ARNHEM 1903 LUIK 1905

D. van Oordt en Co.
Pannen & Daksieraden
Oudshoorn. Holland.

FIRMA VAN DIJCK STUMPERS
STOOMTIMMERFABRIEK „DE RIETVINK”
EINDHOVEN
LEVERING VAN ALLE VOORKOMENDE TIMMERWERKEN
ALS: RAMEN, DEUREN, DIVERSE BETIMMERINGEN
LIJSTWERKEN IN ELKE GEWENSCHTE HOUTSOORT
COMPLETE MEUBILEERING VOOR SCHOLEN EN GESTICHTEN
UITSLUITEND PRIMA WERK

ELECTRO-TECHNISCH BUREAU
S. DORHOUT.
STERKSTROOM
VERLICHTING
DRUKKRACHT
ZWAKSTROOM
SCHELLEN.
TELEFOONS
BLIKSEM AFLEIDERS
HILVERSUM
TELEFOON No 570

REMINGTON
TYPEWRITER Co
AMSTERDAM TELEFOON 1902
ROTTERDAM ZEEVISCHMARKT 4
DEN HAAG PAPENSTRAAT. 22.
UTRECHT · ARNHEM · VENLO
GRONINGEN · DEN BOSCH

AMSTERDAMSCHE
ASPHALT-FABRIEK
„DE VESUVIUS"
TELEFOON. INTERCOMMUNAAL. No 3208
LAVA CEMENT
TELEGRAMADRES: „VESUVIUS" AMSTERD:
VESUVIUS
WETTIG GED: HANDELSMERK
V. D. BERG & VIËTOR
ALLE SOORTEN ASPHALTWERKEN

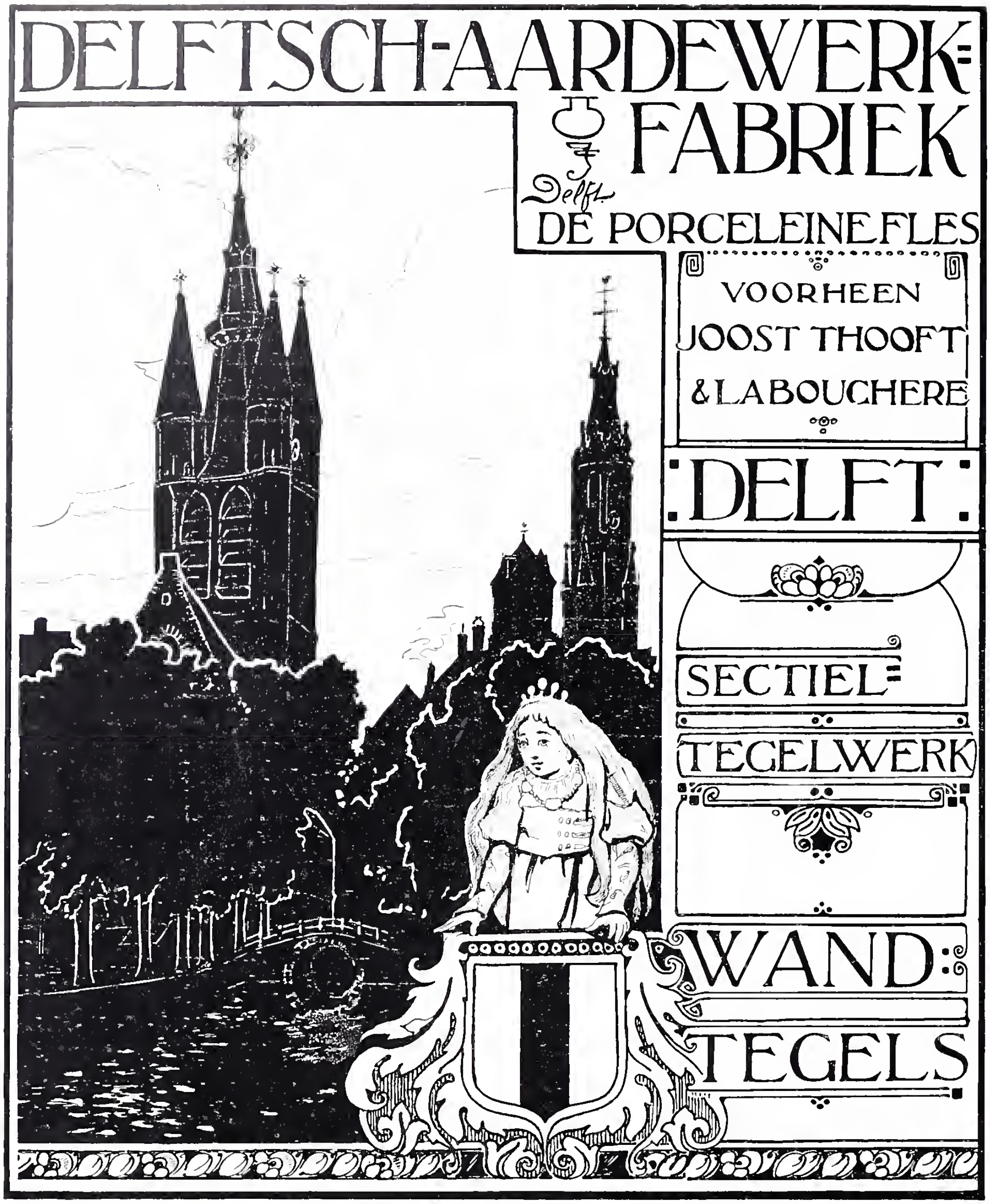

DE HAAN & Co
YZERWAREN
KOPERWAREN
EN BOUW-
ARTIKELEN
HALVEMAANSTEEG. 8.
AMSTERDAM. TEL: 2089

HET HUIS
MAAKT:
DEUGDELIJK EN
SMAAKVOL
KOPERWERK

HET ATELIER VOOR
DECORATIEVE KUNST
HET HUIS
LEVERT:
COMPLETE
WONING-
INRICHTINGEN

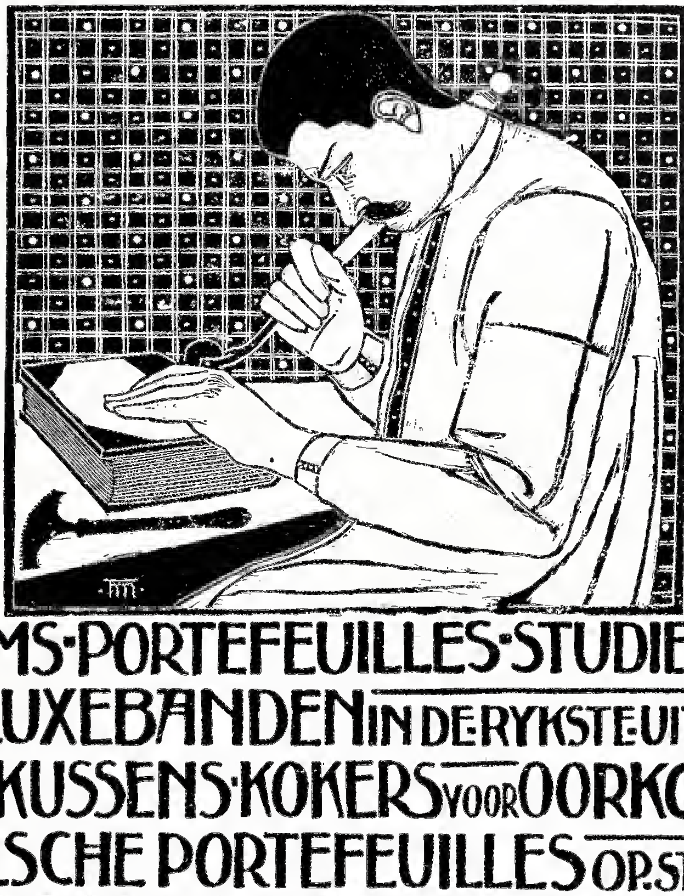

DELFTSCH-AARDEWERK-FABRIEK
Delft
DE PORCELEINE FLES
VOORHEEN
JOOST THOOFT
&LABOUCHERE
DELFT
SECTIEL-
TEGELWERK
WAND-
TEGELS

ELIAS. P. VAN BOMMEL

BOEKBINDER

KERKSTRAAT. 53. AMSTERDAM

TEL. No. 7895.

ALBUMS · PORTEFEUILLES · STUDIEBANDEN · LUXEBANDEN IN DE RYKSTE UITVOERING
KANTKUSSENS · KOKERS VOOR OORKONDEN
ENGELSCHE PORTEFEUILLES OP STELLING
ONTWERPEN VAN BANDVERSIERINGEN

,,ECLIPSE" GLASROEDEN
GLAS
GLAS
STAAL
GEVEN ZONDER STOPVERF, CAOUTCHOUC OF GEOLIED KOORD
STOF-REGEN-SNEEUW- M.A.W. WATERDICHT WERK
C. J. JUNG & Co. HEERENGRACHT. 259.
AMSTERDAM.

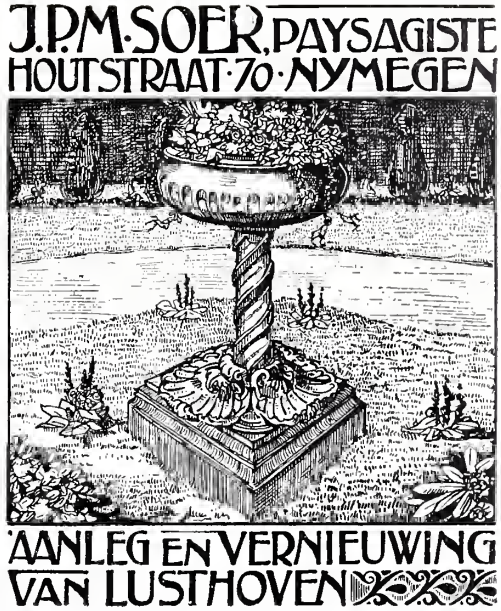

BOUVY &
PROTZMANN
INGENIEURS
ELECTRISCHE
INSTALLATIËN
OP ELK GEBIED
PLANNEN en BEGROOTINGEN
kosteloos en zonder verbinding.
DEN HAAG LUTH: BURGW: 19.
Interc. Tel. No 275.

J. JANSEN & Co
AMSTERDAM
OUDEKERKSPLEIN 9A
SPECIALITEIT VOOR
GEETST GLAS
GLAS IN LOOD
GLAS IN KOPER
TELEFOON 7702.

ATELIER
HET HUIS
HEBT GIJ REEDS
CATALOGI
EN PRIJZEN
AANGEVRAAGD
VAN ONZE
RIETEN
MEUBELEN?

MARTIN & Co
AMSTERDAM
VOORNAAMST
ADRES VOOR
TEGELS
HOUTPARQUET
HOUTGRANIET
ITAL: EN ENG:
MOSAIK
BUREAUX EN
MONSTERKAMERS
ACHTEROOSTEINDE
2-4-6

GERESERVEERD

voor

PANNENFABRIEK
HOOGENLANDE

Firma

J. C. v. d. Schroeff & Zoon

UTRECHT.